This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

600053716S

41. 898.

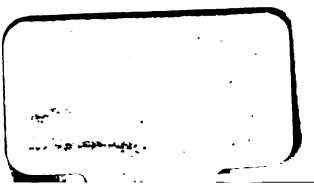

SEX. JULII FRONTINI

de

aquae ductibus urbis Romae

liber.

Sex. Julii Frontini

de

aquae ductibus urbis Romae

liber.

Ad codicum mss. et vetustissimarum edd.

fidem recensuit. illustravit et germanice reddidit

Andreas Dederichius.

Idem inseruit annotationes *Heinrichii* et adiecit copiosissimos rerum omnium ad aquae ductus pertinentium commentarios *Schultzii*.

PARS PRIOR.

VESALIAE
impensis Aug. Prinzii.

1841.

Gedruckt bei *J. P. Wichelhoven* in Iserlohn.

Viro amplissimo

de rebus scholasticis optime merito

philosophiae doctori, professori

TH. BRUGGERMANNO

ab arcanis rerum publicarum administrandarum consiliis, equiti etc.

hunc librum

in summae observantiae documentum

dat, donat, dicat, consecrat

pio animo

EDITOR.

Corrigenda.

In Praefat. p. XIV. l. 26: antecedentium. — Pag. XXV. l. 5: destituitur. — P. XXX. l. ult.: raro. — P. XXXV. l. 1: aetatis.

In textu p. 13. l. 13: Tiburtium. — P. 27. l. 2: — CCCCLXXXXI. — P. 36. l. 13: Veterem. — P. 39. l. 8: privatis. — P. 40. l. 11: plumbariis. — P. 44. l. 4: tricenaria. — P. 52. l. 21: tres, dodrant. — P. 80. l. 5: aquae.

In not. crit. p. 7. l. 2: ex varia loci interpr. — P. 10. l. 13: (J: *subscriptione.*) — P. 14. l. 1: XLIII. — Ibid. l. 8: C: *Marcio.* — P. 20. l. 15: verbi. — P. 25. l. 9: retento, V. — P. 26. l. 8: verba. — P. 33. l. 15: hos. Pol. — P. 36. l. 20: spernenda. — P. 37. l. 1: *retulit.* — P. 38. l. 9: principio pers. — P. 39. l. 3: etiam. — P. 69. l. 15: *quod ipsis.* — P. 79. l. 1: CXLIX. — Ibid. l. 5 init.: CCXXVI. — P. 93. l. 15 dele voc. *ex.* — P. 111. l. 11: Fabrettus. — P. 125. l. 33: B. et edd. — P. 132. l. 17: *molitor.*

In annotat. p. 148. l. 12: ed. Goes. — P. 153. l. 33 fin.: *quadam.* P. 194. l. 25: Huius. — P. 195. l. 5 adiice: Adde Plin. Ep. X. 49 et 69. — P. 207. l. 10: eorum respubl. — P. 220. l. 30: fiscus. — Ibid. l. 31: dabatur. — P. 222. l. 29 adiice: Herzog. ad Caes. B. G. I. 40. Cf. Frontin. Strat. I. 11, 2. — P. 224. l. 7: respicis. — Ibid. l. 8: explicabis. — Ibid. l. 24: Haec. — P. 226. l. 26: agrariis. — P. 228. l. 1: afferri. — P. 230. l. 17: prodidisse. — P. 232. l. 31: vocatur S. C.

In versione p. 243. l. 7 dele uncos. — P. 256. l. 20: mit den Denk. — Ibid. l. 26: Sechsern. — P. 263. l. 7: nachher in.

Alia [illegible]ra lector ipse emendabit. Si fortasse in numeris errores [illegible]m lectoris invoco, qui consideret velim, mihi corrigen[illegible]anuscripto.

PRAEFATIO.

Intendente omnem animum curamque in Julii Caesaris Commentarios nova annotatione critica adornandos circumspectanteque praesidia huic consilio exsequendo necessaria, mecum necopinato FR. THEOPH. WELCKERUS, cuius *summi* viri gratiae amicitiaeque quid debeam dicere non possum, prope finem an. MDCCCXXXVI per litteras communicavit, esse in suis manibus Sex. Julii Frontini de aquae ductibus urbis Romae editionem CHRISTOPH. LUD. FRID. SCHULTZII opera praeparatam, una cum libris manu scriptis editisque atque omni, quo Schultzius in sua paranda editione usus fuisset, apparatu critico, prolixosque rerum omnium ad aquae ductus pertinentium commentarios; eaque cuncta, ab heredibus defuncti viri illius amplissimi sibi commissa, mihi ad Frontini libellum novis curis recognoscendum se esse traditurum, qua solet erga me amicitia et humanitate, promisit. Rem arduam esse probe intelligens maximisque me difficultatibus conflictaturum praevidens, ut in scriptore depravato et mutilato ac supra quam cuiquam credibile est difficili, tamen ob egregia studia, quibus praecessisse Schultzium rebar illustrantem et emendantem, Julianis curis

in tempus dilatis, spei plenus ardenti animo oblatam opportunitatem amplexus plenum periculosae aleae opus suscipere decrevi, Dei benigni magis auxilio quam meis ingenii dotibus confisus. Et ecce suspenso fluctuantique animo exspectata praesidia accipiebam haec: collationem mss. codicum Montis Cassinensis, Vaticano-Urbinatis et Vaticani; item editionum Venetae-Florentinae an. 1495 et Juntinae seu Jocundi primae Florent. an. 1513. Accipiebam etiam libri Frontiniani recensionem et versionem germanicam, utramque a Schultzio paratam, eiusdem notas criticas et, quod maximum est, copiosissimos in Frontinum commentarios. Additae erant editiones Frontini recentiores, Poleni, Adleri, Rondoleti et Orsini, bibliothecae regiae Universitatis Bonnensis omnes. Atque his praesidiis munitus uberrimis, magno animo fiduciaque ad novam Frontini editionem aggressus sum. Codices ubi collati sint, quis contulerit, qua via in Schultzii manus pervenerint, ea omnia mihi sunt ignota. Editiones ipse Schultzius, opinor, contulit variasque lectiones omnes cum multa diligentia in margine editionis Polenianae ex ordine descripsit. — Jam omnium primum de codicibus et editionibus Frontini mihi disputandum esse puto.

Omnium codicum quos novimus antiquissimus est **CODEX MS. MONTIS CASSINENSIS**, membranaceus, forma quarta, signatus bibl. nro. 361. Quem ex litterarum forma ductibusque satis apparere vel sub finem saeculi decimi tertii, vel sub initium decimi quarti scriptum fuisse affirmat Polenus Proleg. p. 20, cui assentitur Schultzius et ego non adversor. Hunc codicem, in bibliotheca monasterii Cassinensis abditum, primus reperit Poggius Florentinus, ut ipse testatur in libro, quem inscripsit: De fortunae varietate urbis Romae et de ruina eiusdem descriptio. Ipse primus

eo usus est ad Frontini librum vulgandum. Quem codicem quum Mabillonius, deficiente libro edito, conferre non potuisset, integrum describendum curavit per Erasmum a Caieta, sive abbatem Erasmum Gattolam: ut ipse Mabillonius refert T. I. Musei Italici p. 123. Cf. Fabric. Bibl. Lat. ed. Hamburg. Vol. I. p. 458. Scribitur et Cassinensis et Casinensis. Casinensis fere scribunt, qui veterum scriptorum usum amplectuntur, apud quos legerunt Casinum (i. e. oppidum Volscorum in Latio ad radices montis, cui quondam castrum Casinum nomen), Casinas ager, Casinas fundus. v. Cellar. Geogr. II. 9. p. 523. Cantabrig. 1703. Forcellin. in v. Duplici vero littera sibillanti scribebant recentiores, magis ad recens montis, quem modo diximus, nomen Monte Cassino respicientes. Descriptum diligentissime codicis illius exemplum ab eodem abbate Gattola nactus est etiam Polenus, intercedente viro summo Io. Maria Lancisio. De quo sic pergit enarrare Polenus Proleg. p. 19. „Pro ea vero, qua praeditus est abbas ille humanitate, mihi denique praestitit summo studio quaecumque sum ab eo sciscitatus. Inter haec illud in primis commemorabo, me, postquam omnia Commentarii (i. e. Frontini de Aquaed. libri) loca tum in codicum exemplis tum in editis libris expenderam, ad eum misisse singula verba ipsius Commentarii, quae difficiliora esse videbantur; eum vero ipsa verba in Cassinensi codice, ductuum litterarum ratione sedulo habita, tanta cura iterum examinasse, ut si meis ipsis oculis id fecissem, tantundem nequivissem sperare." Ipse autem Gattola ad Polenum dedit epistolam, in qua haec verba leguntur. „Nulla in codice vox insignis alicuius rei littera maiuscula scripta est, atque ubi virgulae esse deberent, puncta semper adhibita; ita ut nullum sit inter puncta finalia et virgulas discrimen: initiales tamen

litterae cuiusque periodi semper sunt maiusculae. Intercapedines (sive lacunae), punctis in exemplo, quod ad te misi signatae, reperiuntur quidem in codice, sed ita ut nullos unquam exaratos in iis fuisse characteres evidentissime appareat. Characteres in hoc codice haud quidem valde lectu difficiles essent; verum maxime attriti sunt, et fere albescentes. Paucae admodum reperiuntur in codice voces notis compendiosis scriptae, praeterquam in praepositionibus et nominibus relativis; atque numeri fere semper integris vocibus exarantur, praeterquam in mensuris recensendis, ubi fistularum omnium diametri, perimetri atque capacitates exponuntur." — Denique longe praestantissimus hic codex est omnium, quos temporum iniuriae superstites novimus: ipse quidem haud expers gravium vitiorum, immo lacunis passim et lituris laborans; at vero maximam partem integerrimus est, sui omnino iuris potestatisque, ad quem semper et ubique in locorum discriminibus recurrendum, quo rectore certissima plerumque ad genuinam Frontini manum constituendam via ducaris, ut criticas causas agenti debeat esse fundamentum. — Annotabo hunc codicem compendio C.

Bonitate a codice Cassinensi secundus est **CODEX VATICANO-URBINAS**, membranaceus, signatus bibl. Vat. nro. 1345, idem qui Poleno 1150. De quo Polenus p. 20. haec refert. „Nitide scriptus est, et paulo post medium saeculum XIV exaratus esse videtur, fortasse adhuc vivente Cassinensis codicis inventore Poggio, qui vita excessit an. 1459. Cum Cassinensi ferme ubique mire consentit, editisque libris in difficilibus locis multo est emendatior. Ad calcem appositae sunt figurae fistularum, ab homine tamen huiusmodi rerum imperito." In commentariis Polenus non uno loco codicem Urbinatem e Cassinensi descriptum esse iudicat.

Adversus quem Schultzius contendit, utrumque codicem ex uno eodemque exemplari antiquiore esse descriptum. Uterque vir doctus suo quisque modo possunt recte iudicasse videri. Scilicet locis gravioribus tantum non omnibus mirum in modum inter hos codices convenit. Et sunt loci, quibus religiose animum attendens ultro ad eam opinionem te compulsum sentias, ut Urbinatem e Cassinensi descriptum esse statuas, loci, quibus librarius Urbinatis litterarum ductus codicis Cassinensis assecutus non est maleque intellexit, ideoque male interpretatus est et suae intelligentiae accommodatos perverse reddidit; alii, quibus tantummodo levia Cassinensis vitia abstersit et de suo emendavit. Non uno loco probatum dedi, codicem Cassinensem esse a librario Urbinatis, et Urbinatem a librario codicis Vaticani pessumdatum; Vaticanum autem corruptum esse ab eo, qui editionem Florentinam paravit, hanc denique a posterioribus editoribus continua serie se excipientibus: quae corruptionis quasi historia maximi est ponderis. Urbinas, ubi a Cassinensi diversus abit, plerumque est deterior; attamen saepe numero solus genuinam lectionem servat et posterioribus libris tradit: quae res argumento esse debet, librarium Urbinatis alio quoque codice usum esse. Colligitur hoc etiam ex multis locis, ubi codicis Cassinensis lectionibus, quae verae sunt, quas vero expedire non est in promptu, Urbinatis librarius, alius codicis auxilio adiutus, lucem offundit. In primis autem illud colligere est ex lacunis: quarum alias librarium Urbinatis de suo resarsisse certum est, aliarum autem ex libro antiquiore medicinam fecisse apparet. Quod ex iis potissimum constat, quibus uterque librarius, exempli sui, quod inspiciebant, verba oculorum acie non assecuti, aemulatione quadam maiorem litterarum syllabarumve numerum eruere certant; qua in re ipsi Urbinatis librario aliquoties contigit,

ut plures aliquot litteras in lucem dederit. — Significabitur hic codex littera U.

Tertius est CODEX VATICANUS, membranaceus, signatus bibl. Vat. nro. 4498. Is quoque nitide scriptus esse fertur, eidemque assignatur tempori, cui Urbinas. De quo Polenus p. 20: „Urbinas valde illi praestat: videtur enim per partes descriptus; partesque perturbato ordine inter se coniunctae sunt: plurimis etiam scatet mendis, ut pro certo habeam, non ex ipso Cassinensi codice, sed ex alio mendoso exemplari fuisse descriptum novisque erroribus inquinatum.“ Plus fidei laudisque huic codici, in Poleni scilicet vituperium, vindicat Schultzius. Ego postquam eum accuratius perscrutatus sum, hoc iudicium recepi. Ex permultis locis gravissimis, qui cum Cassinensi et Urbinate accurate conspirant, manifestum est, Vaticanum partim ad illos codices esse reducendum; sed varietatis pars multo maior illis est alienissima, et ex alio diversissimo nescio quo codice repeti debet. Ea vero, in quibus a Cassinensi et Urbinate differt, licet saepe sint vel pessimae notae, partim prava verborum sententiarumque intelligentia orta, partim a summa negligentia omniumque rerum confusione profecta, nihilo minus hic codex est respiciendus: quippe qui multa habeat singularia, artem criticam agenti non spernenda, et, quod maximum est, originem permultarum nobis recludat corruptionum, quae in editionibus veteribus deprehenduntur. Significatur a me compendio V.

Praeter hos tres codices jam a Poleno adhibitos commemorantur alii duo. Alter est de numero codicum, quos possidet Thom. Philipps, Baronetus Middlehillensis; cui codici insunt: Frontinus de Aquaed.; ejusdem strategemata; Isidori Hispalensis chronicon; abbreviatio Pauli Warnefridi de bello Longobardorum; Petrus Bibliothecarius de historia Gallorum

ab an. 715—898. Saec. XV. chart. fol. Hunc mihi comparare non potui.

Alter est CODEX MS. PARISINUS an. 1664, bibl. reg. nro. 6127. a. cujus nonnullarum paginarum in manibus meis est collatio, facta a Car. Mennio, Prof. Dusseldorpiensi, qui Parisiis aliquot tempus commorans praeceptori et amico suo Heinrichio, illustrissimo illo Prof. Bonnensi nuper demortuo, et ipsi Frontini editionem paranti, de qua infra dicam, eam praestitit gratiam, ut codicem illum carptim cum ed. Bipont. conferret. Qui codex in catalogo bibl. regiae descriptus est his verbis: „Codex chartaceus, olim Tellerianus. Ibi continentur Sexti Julii Frontini de aquae ductibus urbis Romae libri duo: ad marginem et inter lineas emendationes, de quibus sic habet Lucas Holstenius: Codex hic, licet recentiori manu, accurate tamen, distincte et emendate scriptus est ab homine Gallicano, Philandro forte aut Demontesio, qui et eruditionem singularem et iudicium exactum hoc opusculo abunde testatur, quod deinde ad alium cod. ms. ab ipso collatum videtur, aut ad primam eamque vetustissimam editionem. Quae minio inter lineas aut in margine notantur emendationes, videntur ex conjectura appositae, sed certissimae fere omnes et ingeniosae. Ita salvo aliorum iudicio censeo.“ In epistola latina ad Heinrichium data Mennius pergit hunc in modum. „Codex est chartaceus, forma chartae magnitudine convenit cum ea, quam dicere solemus octavam majorem. Folia continet circiter triginta numero; quorum in primo, ab eadem, manifestum hoc, manu, qua universus liber, verba haec, nec quicquam aliud, nitide scripta leguntur: anno domini a nativitate 1664

fecit. Secunda libri pagina completa est rationibus ac signis numerorum, computationibus, puto, aquarum, per varios ductus in Urbem influentium; quibus librarius videtur veritatem eorum requisivisse numerorum, qui erant in exemplari suo. In tertio folio, quod ab eo, qui codicem scripsit, nudum relictum fuit, est iudicium Lucae Holstenii de hoc codice, iisdem verbis, quibus supra posui ex catalogo. Holstenii esse haec verba, declarat nomen eius subnotatum propria manu. In eodem folio est praeterea sigillum bibliothecae regiae. Sequenti denique pagina incipit Commentarius, cuius titulus litteris maiusculis ac rubro liquore scriptus sic se habet: Julii Frontini de aquae ductibus urbis Romae liber primus. In hoc enim codice Commentarius in duos libros divisus est, quorum alter incipit a verbis: Persecutus ea quae de modulis dici fuit necessarium (ed. Bipont. p. 178. § 64.)." Sequitur in epistola Mennii iudicium de emendationibus inter lineas et ad marginem appositis. „Quod ad intextas emendationes attinet, distinguenda sunt duo genera additionum, quarum unae factae sunt atramento eodem, quo totus liber scriptus est, et sine ulla dubitatione ab eodem librario; alterae vero, — et harum numerus multo maior prioribus —, scriptae sunt humore rubro, maximam et ipsae ductu litterarum similitudinem habentes cum reliquo libro. Ex quo fit, ut codex bis videatur recognitus esse et correctus a librario, ut equidem putaverim, eodem; qui rubras adiecit emendationes, in alio codice sive scripto sive edito repertas, maximam vero partem ex coniectura factas, quum iam antea inter scribendum multa, in quibus haesitaret, notavisset et nonnulla etiam suo arbitrio tentasset melius constituere, quam invenerat in exemplo, ex quo suum codicem transscripsit." De universa codicis conditione

tres animadvertit res memoratu dignas. „Librarius in commatum distinctione tantam prae se fert vel imperitiam huius rei vel ingenii mediocritatem, ut paene dubitaverim, num inter adscriptas annotationes aliqua earum, quae pro bonis coniecturis haberi possint, huius sit librarii commentum. Alterum, quod animadvertere necesse habeo, est, quod aliquot vocabula scripta passim in hoc codice occurrunt forma vetustiori, nec nobis neque, ut putatur, ipsis argenteae latinitatis auctoribus usitata. Sic p. 158 ed Bipont. l. 13: sed quom. ibid. l. 26: quoique. et his similia. Maxime autem id reperi usu venire in verbis legum ac Senatus consultorum, ut p. 194: de ieis qui. l. 11: quom. l. 16: iei pro ii. Tertia denique observatio spectat ad lacunas, quae, sicut frequentes in aliis libris, ita in Parisino sunt rarissimae. Namque licet non universum equidem librum cum exemplo Bipontino contulerim, tamen pluribus locis, ubi aliquid litterarum aut vocabulorum desiderari punctis eius loco positis significatum est, inspexi librum, num quid daret explendis lacunis; sed plerumque nec lacunas deprehendi, nec vero, quibus eae commode explerentur. Immo litterae et verba, ceteris in libris intervallis distantia, hic uno tenore et, si modo speciem haberent sententiae, sine varietate, aut parvis factis mutationibus, inter se iuncta apparent.“ Denique Mennius huic codici parum tribuit pretii, quem alicui ex antiquioribus editionibus vix praeferat, et nihil aliud nisi apographum veteris alicuius editionis esse statuat. Qua in re diversum est iudicium Rondoleti contendentis, hunc codicem esse apographum codicis Cassinensis; itemque Schultzii, qui eum esse coniicit apographum, quod Mabillonius ex Cassinensi per Erasmum Gattolam perficiendum curaverit.

De auctoritate codicis Parisini constabit, si varias lec-

tiones a Mennio enotatas contuleris et disposueris in dispositasque accurate inquisiveris. Igitur primo loco ponam, quas cum codicibus antiquioribus et editionibus quoque habet communes. Art. 1: instigent. sic etiam C U J (i. e. Iocundi ed.) et recent. Ibidem: tum ad usum. sic libri omnes praeter C. Art. 5: Iungitur ei ad Anionem veterem. sic etiam U J et rec. Ibidem: ad Gemellos. sic etiam C V et. edd. Ibidem: Salinae appellantur. tres codd. et J. Art. 23: non alienum mihi videtur. sic libri omnes praeter C. Art. 100: P. Fabius. sic etiam U J et rec. Inter editiones quas novi et codicem Parisinum convenit his locis. Art. 2: quotiens imperitia praecessit eius cui decernitur. Usus quorum etc. Art. 4: C. Amaranus. Art. 5: Appia M. Valerio Maximo, P. Decio Murena Cos. anno XX post in. S. belli inducta est. Ibidem: C. Fabium. Ibidem: tanquam idem facturo. Lectio Art. 3: earum. qua id afficiat poena, lege — irrogata. communis nostro codici est cum F (i. e. Florentina) et I. Iam ex his aliqua codicis nostri cum editionibus cognatio in lucem emergit. Sed videamus porro. Inter cod. Paris. solasque edd. J et rec. convenit his locis. Art. 2: quam quae. Ibidem: decernere. nam quid viro tam indecorum et intolerabile quam. Ibidem: etsi necessariae partes sunt, tamen ad ministerium ut manus quaedam agentis esse debent. Ibidem: antecedentum res acta est, in hoc vero et insequentium, cuius fortassis. Art. 3: perductae sint. Ibidem: a quoto milliario duci coepissent. Art. 5: abdicavit se a Censura. Art. 6: ubi partim in Tiburtinum distribuitur usum. Art. 92: copiam, sed etiam gra-

tiam adiicere placuit. Art. 100: ex Senatus consulto. Nondum codicem ex J manasse affirmas? Atqui adversari iudicabis Art. 5. ubi legit: substructione et supra terram opere arcuato proxime ad; J contra: subscriptione et supra; atque codicem ex ed. Basil. an. 1530, in illam lectionem conspiranti, esse descriptum dices. Immo neque ex Basil. neque ex J eum fluxisse, cum J tamen maximam habere omnium quos novimus librorum propinquitatem, et ex iis, quae iam proposuimus, apparet et praesertim elucebit ex iis, quae deinceps proponenda sunt. Scilicet codex legit Art. 3: quantum extra urbem, quantum intra, quisque modus cuique, quoique regioni, pro suo modulo unaquaeque aquarum serviat. Art. 5: distribui Vetus Anio, vico Publicii. Art. 7: ad milliarium trigesimum octavum, sinistrorsus supra spatium passuum ducentorum finita substructionibus pene statim stagnino colore praeviridi. Art. 88: non esse eam ponendam nisi quom consummata fuerit. Easdem prorsus lectiones deprehendimus in J iisque quae post hanc excusae sunt edd., nisi quod Art. 3 ignorat quoique, Art 5 post vico addit publico, Art. 7 pro supra praebet intra, Art. 88 pro quom legit cum. Quae varietas nos convertit ad alium fontem, ex quo et J et codex noster repeti debent, ad fontem, editoribus Frontini adhuc ignotum. Nimirum non ex editione recenti, sed ex antiquo codice ms., eodem, ex quo J, codex Parisinus est descriptus. Argumentis adde haec. Lectiones, quae in nullo alio libro inveniuntur, sed huic codici propriae sunt, enotantur hae. Art. 1: nosse quid suscepi. Ibidem: sed quom. Art. 3: cultiores res appellantes. Art. 4: per annos CCCCXXXXI. Art. 5: substructione

(pro quo in J esse subscriptione iam audivimus). Ibidem: Torquatiorum Alsietinae Augustae ramus ab milliario . . . . . in supplementum eius additus . . . . . to cognomen decem gemellorum. Ibidem: passuum DCCCCLXXXXI proxime viam Coll. Art. 6: extra portam Romanam. Art. 7: quatenus alias aquas, quas posset, in urbem perduceret. qui lapide quadrato ampliores ductus excitavit, perque illos aquam quam acquisiverat, reip. causa per agros Fabiorum duxit: cui ab auctore Marciae nomen est. Art. 17: applíciti: quantoque maiorem assiduamque protegendi muniendique exigant curam. Art. 19: Summus in iis est Juliae. Ibidem: collis Viminalis coniunguntur. Intra urbem euntes ad Viminalem usque portam deveniunt. Art. 87: pervertebatur. Art. 94: privatus aquam aliam. Quae litteris coniunctis excudenda curavi, codici sunt propria; in reliquis multa nonnisi cum J conveniunt: ut sit luce clarius, codicem esse ad antiquum fontem reducendum, ad eundem, ex quo ed. J derivata est. Videtur quidem, ut inter C et J, ita etiam inter C et antiquum illum codicem aliqua fuisse cognatio. Sed proprietates apographi Parisini nos adducunt, ut credamus, illum codicem aeque fuisse sui iuris, atque C. Ratio haec est: ut ab U ad C respicimus, ita a Parisino apographo ad antiquum illum codicem respiciendum. Parem quidem praestantiam, atque qua C praeditus est, tribuere ei non possumus, permagni tamen habendus est; et sane optimae notae eum fuisse inde probatur, quod quadraginta circiter lectionum ex apographo enotatarum fere pars dimidia suam habet proprietatem, harumque plurimae genuinam, ut suo loco videbimus, Frontini manum servant. Utinam pluris codicem suum aestimasset Mennius plura-

que nobis ex eo descripsisset, praesertim in libro, cuius difficultates passim insuperabiles iterum iterumque ardentissimum mss. adhuc non collatorum desiderium excitant. Cui autem tempori antiquus codex sit assignandus, pro certo dicere nequeo: fortasse eadem est vetustate, qua Cassinensis. Contra hoc certissimum exploratissimumque habeo, apographum Parisinum antiquius esse, quam in primo eius folio narratur, annumque 1664 longe superare. Nimirum qui fieri potuit, ut Lucas Holstenius, qui an. 1591 natus et an. 1661. 2. Febr. mortuus est, de codice, qui an. 1664, id est tertio anno post Holstenii mortem, est scriptus, iudicium fecerit idque sua manu tertio codicis folio (ita enim Mennius retulit) mandaverit? Ipse Holstenius codicem a Philandro aut Demontesio exaratum esse suspicatur, et in catalogo olim Tellerianus perhibetur. Quinam isti homines fuerint, neque scio neque indagare *ob librorum* penuriam possum. Nisi vero nomina illa obstant, *duobus* saeculis codicem fuisse antiquiorem statuam, scriptam potius an. 1461, ut ipsam Jocundi editionem vetustate superet.

Restat ut de iis dicam, quae in lectionibus supra enotatis nigro colore inter lineas scribuntur. Quorum substructione ibi (Art. 7) et fistulas (Art. 23), alterum vocabulo substructionibus, alterum vocabulo singula superimpositum, nusquam alibi reperiuntur et nullius sunt pretii. Etiam apponendam Art. 88. novum est, sed significatione nihil differt a ponendam, cui superimponitur: videtur esse interpretatio lectoris recentioris. Reliqua, Art. 2: decerni et succedentium, Art. 5: Mure, et Art. 88. fin. fuerint, genuinam lectionem continent et cum 3 codd., editionibusque ante J consentiunt; quare non eiusdem, qui codicem scripsit, librarii ea esse puto, sed potius esse recentioris

hominis iudico, aut ex alio cod. aut ex vetustissima ed. sumpta et inter legendum Frontinum annotata. — Pluris aestimanda sunt, quae rubro colore inter lineas annotantur, et numero et auctoritate potiora. Sunt vero haec. Art. 1: nosse quod suscepi. ut est in omnibus libris. Art. 2: aut aliter. ut est in libris omnibus ante J. Art. 4: CCCCXXXXI. ut est in libris omnibus. Art. 5: C. Plautium. et Art. 11: perducendam. quae in nullo libro apparent. Has esse meras emendationes affirmes, e coniectura ingeniosi cuiuspiam viri inter legendum factas. Non repugnabo. At vero correctio fortassis Art. 2, ut est etiam in C U, pro fortasse, non potest haberi pro emendatione fortuito facta, immo accepta debet haberi ex alio libro. Idem cadit in haec, quae in aliis libris frustra quaeras. Art. 2: veluti. Art. 19: exiguntur, pro coniunguntur, de quo supra diximus. Art. 7: statumine siginno, scripta verba super statim stagnino. Adde Art. 19, ubi verba intra urbem euntes (quae servant V et edd.) minio delentur et supra scribitur „deest“: cum vestigia saltem verborum intra euntes in C U appareant, respexisse is, qui hoc annotavit, ad incognitum nobis librum videtur.

Postremo de formis vetustioribus (Art. 2. 8. 8. 100: quom. Art. 3: quoique) sic iudico. Si allatis locis formas vetustiores admittimus, quoniam Frontinum ea in re sibi constitisse verisimile est, debemus etiam aliis; et corrigendo non erit finis. Talia in codd. Ciceronis Caesarisque occurrunt; attamen nemini in mentem veniet, ea scriptoribus ipsis vindicare. Immo cum Frontinus etiam in ceteris scriptis suis ab his formis abstineat, eas inani librariorum vetustatis affectationi tribuendas esse censeo; quae sententia confirmari videtur Art.

3, ubi post cuique, procul dubio librarii manu, inculcatur quoique. Idem iudico de formis, quas in aliis libris, praesertim C, deprehendi; v. g. Art. 24: decumis, undecumis. Art. 112: proxumae. Art. 128: vendundae. Art. 105 et 130: neglegentia. At in Senatus consultis tamen illa esse recipienda existimaveris. Immo, si Art. 100 formas ieis, iei, quom admisisset Frontinus, etiam aliis eiusmodi procul dubio usus fuisset, et quidem constanter locis omnibus. Has autem formas cum damno, non damno dicendi genera, qualia sunt in Lege Art. 129: celere (pro celeriter), molio, demolio, pignoris capio, siremps. in quas plures libri consentiunt. Quanquam aliis locis etiam huiusmodi dicendi genera damnem. — Progredimur ad editiones.

Ex bibliotheca Universitatis Georgiae Augustae Schultzius an. 1831 missum accepit librum, cui hic erat titulus. *Hoc* in volumine haec opera continentur: L. Vitruvii Pollionis de Architectura libri decem. Sexti Julii Frontini de Aquaeductibus liber unus. Angeli Policiani opusculum, quod Panepistemon inscribitur. Angeli Policiani in priora analytica praelectio. cui titulus est Lamia. Ad calcem demum Vitruvii librorum subscribitur: Florentiae impressum anno a natali christiano MCCCCLXXXXVI. Tum vero non sequitur liber Frontini, sed Angeli Policiani praelectio, cuius fini subscribitur: Venetiis anno a natali christiano MCCCCLXXXXV. Idibus Novembris. Deinde sequitur Angeli Policiani praelectio in priora Aristotelis analytica, cui titulus Lamia. sine loco et anno. Hunc denique librum excipit: Sexti Julii Frontini viri consularis de aquis

quae in urbem influunt libellus mirabilis. sine loco et anno. Desunt paginarum numeri; et libri forma est, quam vocant in folio. — Haec Frontini editio a Schultzio vocatur Veneta — Florentina an. 149⅝, eademque habetur cum ed. Florentina an. 1496. de quo Polenus (Proleg. p. 22) loquitur. — Editionis Florentinae an. 1496 Polenus eundem titulum attulit, atque est in ed., quam Schultzius in manibus habuit; ut utramque editionem eandem esse affirmes. Verum merito offendas, quod in ipso volumine Frontini liber aliter inscribitur, atque in titulo. Quae inscriptio (Sexti Julii Frontini viri consularis de aquis quae in urbem influunt libellus mirabilis) eadem est, atque quam ex ed. principe descripsit Polenus (Proleg. p. 21). Ad calcem ed. principis haec verba leguntur: Libellum hunc de Aquaeductibus, cum esset mendosissimus, Pomponius et Sulpitius tanto studio sic emendarunt, ut perpaucorum in eo locorum correctio desideretur. Perquam rara sunt, quae librarius corrupit aut praetermisit ..... In spatiis in ordine passim relictis, ubinam aliquando verba, aliquando quinariarum et fistularum figurae desint, facile quisque poterit iudicare. Vale, candide lector, et si quis ingratus esse voluerit, librum suum depromat et cum hoc cigno noctuam conferat. Eadem verba leguntur in ed., qua Schultzius usus est. Porro in utraque editione deest locus et annus, quo in lucem prodierint. Utraque igitur habenda est eadem. Lectionis etiam varietas haud ita magna est. Attamen est varietas, quamvis exigua. Decerpamus nonnulla, quae sunt graviora. Art. 90 ed. princeps Poleni legit aquae Anienis, sed Schultzii editio duae Anienis.

Art. 2 ed. pr. ad ministerium tamen, sed Sch. tamen ad ministerium. Art. 109 ed. pr. modo et tempore, sed Sch. modo tempore. Art. 124 ed. pr. urbem destituet, sed Sch. urbem Romam destituet. Art. 129 ed. pr. nihilum abrogatur, sed Sch. nihil abrogatur. In verbis, quae ad calcem ed. principis leguntur, ed. Schultzii habet: In spatiis enim in ordine. Quae varietas nos cogit, ut utramque ed. inter se diversam esse statuamus, attamen alteram ex altera descriptam. Ex anno et loco (Venet. 1495), in fine Panepistemonis adiectis, Frontini libellum mirabilem, illi subiectum, ad eundem pertinere et locum et annum coniicias, ideoque a Florentina an. 1496 esse diversum. Haud probabilis coniectura. Immo editio, qua Schultzius usus est, videtur esse una eademque cum illa Florentina. Nam titulus idem est; Polenus autem, hunc tantum et proxime annotatum annum locumque respiciens, ipsam libelli inscriptionem, medio volumine contentam, neglexit. Adde, quod Art. 124 utraque editio (et Schultzii et Florentina an. 1496) eandem praebeat lectionem urbem Romam destituet; et, si Polenus plura ex sua ed. enotasset, procul dubio probatum daretur, utramque non esse diversam. — Ex varietate supra proposita editionem, qua Schultzius usus est, esse ex ed. principe Poleni repetitam collegimus. Attamen est, quod tam Polenum quam Schultzium in enotanda varietate ubique ea, qua tali in re opus est, fide ac religione egisse valde dubitem; id quod in Annott. meis haud semel reprehendi. Praeterea locos graviores tantum non omnes toto libro comparanti, illa lectionis varietas minimi habebitur persuasumque facile erit, utramque editionem, nonnullis erroribus typographicis, negligentiis levibus mutationibusque exceptis, paene nihil differre. Quamobrem

ed. Florentina Schultzii ubique utemur, tanquam sit ipsa ed. princeps, ita tamen, ut, ubi Polenus ed. principis varietatem protulit, eam quoque iuxta indicemus. In Annott. eam ubique significo compendio F.

Hic non alienum est, ut de editione vetere, qua usus est Opsopoeus (— in Annott. ubique eam nomine O —), cuius neque locus neque annus proditur, disputemus. Virorum doctorum diversa est opinio. Polenus (Prolog. p. 22) huius editionis vet. locos plerosque eodem modo atque in tribus editionibus (de quibus modo locutus fuerat, princ., Florent. an. 1496 et Venet. an. 1497) legi affirmat; nonnullos tamen locos eiusmodi esse contendit, ut cum respondentibus locis trium illarum edd. haudquaquam consentiant, veteremque Opsopoei ed. ab illis diversam fuisse persuadeant. Schultzius contra ex variis lectionibns ab Opsopoeo enotatis dubium non esse contendit, quin ed. vet. Opsopoei eadem sit atque ed. Veneta—Florentina an. 149$^5/_6$; unam et alteram varietatem Opsopoei negligentiae esse adscribendam. Exempla docebunt. Si varias lectiones contuleris, semper et ubique in ipsis locis gravissimis verbum verbo convenire mirum in modum animadvertes. Sunt etiam loci discrepantes; verum haec discrepantia, si ad universa respicis, exigua videtur, orta partim ex incuriosa collatione. Variae lectiones gravissimae sunt duae: Art. 2 F: rectitudinis fundamentum, ubi O: certitudinis. Art. 15 F: excipitur ex flumine, ubi O: concipitur. Leviores sunt hae: Art. 5 F: vico publico publicii alveo, ubi O: publicio alveo. Art. 7 F: supra terram finitum, ubi O: finita supra terrem. Art. 9 F: compluribus, ubi O: pluribus. Notandae sunt etiam hae: Art. 13 F: Sulla, ubi O: Suilio. Ibidem F: alias omnes; O: et quod alias

omnes. Art. 15 F: liquaretur; O: liqueretur. Art. 18 F: deliberare; O: delibrare. Art. 19 F: hae tres; O: hae res. Verum hanc varietatem tribuere maximam partem ipsius Schultzii incuriae debeo, qui nonnunquam suae editionis verba paulo celerius cum ed. Poleniana comparavit nonnullasque varias lectiones praetermisit. Utut est, enotata varietas ostendit, editionem vet. Opsopoei non esse posse eandem cum F, sed tamen ex ea esse descriptam aperte demonstrat. Affert Polenus etiam ed. Venet. an. 1497, ex Florent. an. 1496 descriptam: paene crediderim, Opsopoei ed. vet. esse illam ed. Venet. an. 1497. Affirmat quidem Polenus, nonnullos editionis vet. Opsopoei locos nequaquam cum tribus allatis edd. consentire; sed Polenum editionem Venet. an. 1497 tam religiose contulisse, est quod dubitem. Tum utriusque editionis inscriptio differt. Integer titulus editionis Venet. an. 1497 Poleno teste est: Cleonidae Harmonicum Introductorium, interprete Georgio Valla. L. Vitruvii Pollionis de Architectura libri decem. Sexti Julii Frontini de Aquaeductibus liber unus. Angeli Policiani in priora analytica praelectio, cui titulus est Lamia. Venet. an. 1497. per Simonem Papiensem dictum Bevilaquam. Opsopoei autem editio vet. inscribitur: Sexti Julii Frontini de aquis quae in urbem influunt liber. Sed haec quoque diversitas nullius momenti est: cum enim volumine isto plures libri contineantur, idem hic potest accidisse, quod supra de ed. Veneta—Florentina Schultzii, ut scilicet in totius voluminis titulo tantummodo libri Frontiniani summa respiciatur, in ipso autem volumine Frontini liber veram inscriptionem habuerit, id est eam, quam Opsopoeus retulit. Quibus de causis ego sic statuo, editionem vet. Op-

sopoei eandem esse atque editionem Venet. an. 1497, expressam ex Florent. an. 1496, cuius etiam inscriptio paene eadem est; Opsopoeum autem neque locum neque annum retulisse, quia in isto volumine, quod etiam Frontinum complectebatur, ipsi Frontini libello neque locus neque annus subiecti erant, plane ut supra de editione Schultzii audivimus.

Alia oritur quaestio, scilicet quaenam fuerit ed. Florentina, ex qua Opsopoeus passim varias lectiones mutuatus est? Ex qua exempli gratia affert haec. Art. 22: infra olivum Publicii alsi, et inde est inductus naumachiam. Art. 26: sub specie. Art. 92: quo interior excipitur. Art. 129: si curator aquarum nemo erit. Duo exempla priora (reliqua enim respici non possunt, quia eadem lectio in aliis quoque libris est) demonstrant, editionem illam esse Florent. an. 1513, ab Jocundo paratam, de qua infra disputabimus. Ad Art. 116 Opsopoeus animadvertit: lectio vulgata est quam Agrippae Augusto relictam. et ad Art. 24: alii legunt rursus continuetur. Hae quoque lectiones sunt editionis Jocundi, quanquam non huius solum, verum etiam earum, quae ex hac sunt expressae. Quae autem erit editio prima, ex qua Opsopoeus Art. 15 exhibet: a VII milliario? Utrum sit editio princeps Poleni, an editio Jocundi prima, an quae alia, dici non potest, quia eadem lectio in omnibus libris veteribus reperitur. Fortasse sic per vicem nominavit editionem Florent. an. 1513, quia Jocundi prima est. — Persuasum denique habemus, omnibus locis editionem vet. Opsopoei, ubi hic non annotat varietatem, cum Venet. an. 1497, vel etiam cum F, ex qua illa expressa est, conspirare. Nihilo tamen minus ubique Opsopoei varias lectiones enotabimus et iuxta F indicabimus.

Jam vero quaerenti, ad quem fontem illa ed. F a Schul-

tzio collata reducenda sit, respondeo, repetitam eam esse ex codice Vaticano. Mirus in his libris est pessimarum lectionum confusionumque consensus; atque corruptelae in editione, ut fit, passim latius effunduntur, quam sunt in codice. Verum etiam non distituitur proprietatibus: ex quibus colligas, alium quoque codicem ab editore in usum fuisse conversum, unde lacunae, quae in Vaticano patent, sint expletae, fortasse etiam deprompta ea, quae sola hic illic integram Frontini manum servant.

Venimus ad egregiam ed. Juntinam seu Jocundi, quam in Annott. significo compendio J. Cuius hunc titulum adfert Polenus (Proleg. p. 22): Vitruvius et Frontinus a Jocundo revisi repurgatique, quantum ex collatione licuit. Florentiae an. 1513. Sumptibus Philippi de Giunta. (12). Frontino praefigitur epistola haec. Juliano Medicae frater Jo. Jocundus S. P. D. „Julium Frontinum de aquaeductibus, optime Juliane, Vitruviano codici adiiciundum iudicavi, materia eiusdem disciplinae exigente, quem cum uno dumtaxat exemplari contuli. Cui tamen quantum additum, quantumque in melius reformatum sit, ex collatione impressorum, quos nunc usque bibliopolae circumtulerunt, explorari poterit; non quod me existimem illum, seu etiam Vitruvium, ad integrum redegisse, sed utrosque tamen minus dilaceratos pluribusque scaturiginibus repurgatos protulisse. Si post me alius quis fidelioribus exemplaribus et ea diligentia atque iudicio, quae in huiusmodi cura opus esse noscuntur, usus fuerit, forsan eos ita emundabit, ut qui legerit ipsum Vitruvium vel etiam Frontinum, sua quemque profitentem se audire censeat. Ego pro virili mea feci, quod potui; alii in iis, vel aliis, quorum nobis reliquiae constant, tantundem si fecerint conferendo, et ex colla-

tione rimosa et cicatricosa sensibus et verbis auctorum perceptis, recto iudicio sarciendo, lingua restituetur et doctrina priscorum. Vale.“ Unum illud exemplar, a Jocundo collatum, quod fuerit, supra demonstravimus; fuit antiquus codex, ex quo codex Parisinus, de quo supra disputavimus, descriptus est. Errat autem Polenus, ex epistolae verbis (ex collatione impressorum) coniectans, Jocundum praeter illum codicem etiam alias edd. antiquiores contulisse: nam nihil aliud dicere voluit, quam sua opera emendatiorem Frontinum in lucem prodiisse, quod suam editionem cum antea vulgatis comparanti exploratum iri affirmat. De huius editionis virtutibus inter omnes constat. Ut codex Cassinensis omnes libros manu scriptos longe superat, ita editio Jocundi omnium quas novimus editionum facile princeps habenda est. Contulit eam cum editione Poleni Schultzius; diversasque lectiones omnes in huius editionis margine perscripsit. In manibus eam habuit Polenus, sed secutus non est: nam hic vir doctus si in suis annotationibus editionem Jocundi commemorat, semper ed. Joc. secunda intelligenda est. Cum enim Frontinus et Vitruvius uno volumine continerentur, postea Frontinus separatim excusus est et inscriptus: Julius Frontinus de Aquaeductibus a Jocundo nuper revisus iterum et, quantum ex collatione licuit, repurgatus. Postremas tamen pagellas, in quibus errata, annus editionis, locus et typographi nomen recepta erant, non adiunxerunt. Non multo autem post editio Joc. iterum recusa est cum Vitruvio, cui editioni hic titulus: M. Vitruvii de Architectura libri decem nuper maxima diligentia castigati atque excusi, additis Julii Frontini de Aquaeductibus libris propter materiae affinitatem. Florentiae an. 1522. Per

haeredes Philippi Juntae. (12). In hac editione epistola Jocundi, supra a nobis relata, desideratur: at errata, quae in ea ed. ad calcem erant recensita, in hac suis locis fuere emendata. Anno post hanc (— transscripsi haec ex Poleni Proleg. p. 28 —) alia iterum editio Frontini secuta est, ex ea, de qua posterius diximus, descripta, cui titulus: M. Vitruvii de Architectura libri decem, summa diligentia recogniti atque excusi. Cum nonnullis figuris sub hoc signo positis, nunquam antea expressis. Additis Julii Frontini de Aquaeductibus libris, propter materiae affinitatem. An. 1523. (12). Sine loci et typographi indicio: ex typorum tamen figura haec quoque ed. Florentina esse videtur. Duae posteriores editiones neque inter se sunt diversae, neque etiam ab Joc. editione, quae separatim excusa est, differunt. Atque unam ex his editionibus, sive secundam sive tertiam, secutus est *Polenus*, in qua hic vir doctus saepe eandem, immo vel *maiorem* fiduciam ponit, quam in ipso codice Cassinensi. Multis numeris diversa est a praestantissima editione Jocundi prima, quae succedat nobis in locum codicis antiqui, cuius Parisinus est apographum, quaeque de illius codicis iactura quodammodo nos consoletur.

Ex editione Jocundi, qua Polenus usus est, posteriores deinceps editiones repetitae sunt, paucis mutatis. Quarum primo loco ponenda est, quae continetur libro: Fragmenta vetustissimorum auctorum summo studio ac diligentia nunc recognita. Basileae an. 1530. apud Jo. Bebelium. In quo Frontinus inscribitur: Sexti Julii Frontini viri Consularis de Aquaeductibus urbis Romae lib. II. In Praefatione ad lectorem Bebelius de nimis depravato Frontini libello queritur ita: „Annixi sumus, quantum per rei tum difficultatem, tum temporis longinquita-

tem licuit, ut quam emendatissima (fragmenta illa) in manus tuas venirent: quamvis in Frontino id peiuscule successerit, adeo ut ne quidem nobis ipsi satisfecerimus; id tamen quod mirum non est in auctore tam depravato, nullo nobis fretis exemplo vetustiore, ut si iam ipse reviviscat, sit Delium natatorem habiturus in votis." Haec editio, quam Gymnasii nostri bibliotheca mihi suggessit, in Annott. significatur littera B. — Tum cum Vitruvii de Archit. libris decem in lucem prodiit: Sexti Julii Frontini de Aquaeductibus urbis Romae libellus, Argentorati an. 1543. in officina Knoblochiana per Georgium Machaeropoeum. (4). Editio, Poleno iudice, ex ed. Joc. descripta: quae repetita est Argent. an. 1550. — Deinde Sex. Julii Frontini Commentarii de Aquaeductibus et Coloniis recusi sunt in Onuphrii Panvinii Reipublicae Romanae Commentariis, Paris. an. 1588. apud Aegidium et Nicolaum Gillios. (8). Quae editio, e Gymnasii nostri bibliotheca a me recepta, simillima est editioni Jocundi, quam Polenus secutus est, ut huius loco ego ea usus sim. — Sequentium editionum quasi dux est editio Petri Scriverii, Antverp. an. 1607: qui in Praefat. se ex septem codicibus manu scriptis Frontinum emendasse gloriatur; et tamen nihil attulit singulare, nihil omnino profecit. Ex Scriverii editione Frontinum repetiit Robert Keuchenius Amstelaed. an. 1661. notisque satis prolixis adornavit. Sed hic quoque operam perdidit, et prorsus nihil ad Frontinum emendandum contulit. Keuchenii denique editio transiit in Graevii Thes. Antiq. Rom. T. IV. p. 1624. Lugdun. Batav. an. 1697.

Novum deinde sidus obortum radios suos foventes in torpentem adhuc massam emisit tenebrasque obductas adhuc densissimas discussit. Prodiit enim: Sex. Julii Frontini

de Aquaeductibus urbis Romae Commentarius, antiquae fidei restitutus, atque explicatus opera et studio Joannis Poleni. Patav. 1722. apud Jo. Manfrè. Quae repetita editio est an. 1732. Trium codicum (C U et V) editionumque supra percensitarum omnium auxilio novam vulgavit editionem, et ad diligentiam et ad doctrinam iudiciique maturitatem, pro temporis illius captu, omni laude dignissimam. Viri doctissimi merita exponere et ob materiae diversitatem longum est, et ex nostris studiis comparebit. Schultzius non tanti aestimavit Polenum, quanti debebat. Saepissime quidem erravit atque ex multis discriminibus se expedire non potuit, videlicet magister matheseos, linguae autem latinae et artis grammaticae criticaeque legum minus peritus. At si quis nunc tantum superarit Polenum, quantum Polenus superiores editores interpretesque omnes, *Frontino* illustrando et emendando haud ita multa superesse *fateor*. Acerbissime in Polenum animadvertit Corradinus de Allio, cuius criticae in difficiliores Frontini locos annotationes leguntur in editione Adleri, quae prodiit Altonae 1792. De quo insigne est testimonium Scipionis Maffei, apud J. Schradér. in libro Emendatt. p. 5, ubi homini inter multa delíria tamen quaedám ingenii lumina concedit. Cf. Schultz Praefat.

Posteriores editiones omnes textum Poleni repetierunt: v. g. quae Biponti prodiit an. 1788; item Adleri, Alton. 1792. cui adspersit editor decerptas quasdam Poleni aliorumque (v. g. Corradini, Opsopoei) notas una cum suis: ipsius tamen Adleri notulae vix sunt memoratu dignae. Quae sequuntur duae editiones, itidem ex Poleni ed. repetitae, continent etiam versionem, una Italicam, altera Gallicam. Una est: Commentario di Sesto Giulio Frontino, degli

Acquedotti della citta di Roma, con note e figure illustrato Da Baldassarre Orsini, professore delle belle arti e direttore dell' Accademia de disegno di Perugia. In Perugia 1805. Altera est: Commentaire de S. J. Frontin sur les Aqueducs de Rome, traduit avec le texte en regard; précédé d'une notice sur Frontin, de Notions préliminaires sur les poids, les mensures, les monnaies, et la manière de compter des Romains; suivi de la Description des principaux Aqueducs construits jusqu'à nos jours; des Lois aux Constitutions impériales sur les Aqueducs, et d'un Précis d'hydraulique. Avec trente planches. Par J. Rondelet, Architecte, membre de l'Académie des Sciences etc. A Paris. 1820. Cf. Schultz. Praef.

Pervenimus ad eum locum, quo brevi erit agendum, quid Schultzius in recensendo illustrandoque Frontini libro profecerit. Optime utique Schultzius de Frontino meritus est, tam in textu repurgando, quam praecipue in illustrandis constituendisque rebus omnibus, ad librum intelligendum pertinentibus. Res complures, in his verborum significationes, nova luce, ad hunc usque diem nos deficiente, mirum in modum donavit. In aliis audacter novat et reformat. Nimirum saepe numero quae superioribus viris doctis omnibus firma rataque habebantur, destruens, eaque ipsa, quorum veritatem superiores suis oculis sibi persuaserant, fastidiens, novam opinionem animo conceptam argumentis ex suomet ingenio petitis exornat et visa veri similia imaginatione quasi ad veritatis fastigium evehere molitur. Attamen etiam ea, in quibus erratur, eiusmodi sunt, ut plurimum fructus ex iis capias; atque haud aro ingemui, quod argumentis diligenter et subtiliter collectis

assentiri, eaque quae proponuntur, rationibus e veterum monumentis receptis vera iudicare non potuimus. Emendationes magnam partem non solum sunt ingeniosae, sed etiam verae; partim sunt dumtaxat incredibiliter ingeniosae et sagaces, sed veritate destitutae. Permultis emendationibus prorsus nihil pretii tribuendum est, ut profectis partim ab inani litterarum permutatarum ludo propriisque quibusdam artificiosis critices exercendae ambagibus, partim ad latinae linguae et grammaices inscientiam reducendis. Fieri non potest, quin errores irruat Schultzius, propterea quod, praemissa rei cognitione, sive ex veterum monumentis sive ex disciplina, sive ex suo ingenio parta, innitens, emendandi cupiditati satisfacit; quum credo, rei cognitio causas criticas, ex libris mss. editisque religiose legitimeque, quoad eius fieri potest, constitutas, sequatur: quo tamen in genere ultro intelligitur, fere alteram rationem haud deficere alteram posse. Systema artis criticae a Schultzio propositum recensituro singularis libellus scribendus esset, quum ea res paucis absolvi nequeat. Quid ego de eo iudicem, in re praesenti se manifestabit, quum causa critica agetur. Glossas autem interpolationesque, quarum magna exemplorum nube Frontini librum paucis foliis exceptis commaculatum a sciolis interpretibus esse Schultzius tantopere queritur, quod attinet, si semel delendi, quidquid Romanis tum cognitum arguas, cupidine fueris abreptus, nullus delendi modus erit; si enim unum et alterum concesseris Romanis tum cognitum fuisse, omnia illuc pertinentia ut superflua damnari oportet, alius alia pro suo quisque captu delebunt, et liber tertia parte evadet tenuior. Quanquam haud paucis supersedere possemus: sed tamen ipsius Frontini tam vehemens sua verba interpretandi suasque res illustrandi studium deprehendimus, ut in dubium illud vocare in-

sipientis iudicem, et eo in genere provide et caute agendum esse existimem.

Schultzius initio ipse Frontini librum suis notis criticis subiectis erat in lucem editurus. In manibus meis est textus repurgatus, quem altero quoque folio versio libri germanica comitatur; item notae criticae, sed usque ad Art. 94 tantum paratae. Postea consilium mutavit: notas criticas maximam partem in Commentarios transtulit, atque ad horum finem (sub nr. IV) varias lectiones componere constituerat. Sed id quoque non effecit: immo infra audiemus, eum ipsius Frontini editionem plane omissum amico suo Heinrichio obtulisse, ipsumque fuisse Commentarios tantum editurum. Licet plurima, quae in notis criticis leguntur, etiam in Commentariis deprehendantur, gratum tamen me facere viris doctis existimabam, si in causis gravioribus Schultzii verba ex notis criticis, quae haud pauca singularia et in Commentariis neglecta contineant, repeterem. Versio denique germanica, quam Schultzius reliquit, congrua est textui, liberius, audacius, et non ubique secundum latinae linguae et grammatices leges constituto. Ut tamen hic praetermittam et vitia et obscuritates, quorum multitudine et magnitudine typis ea mandari non potuit: insignis ea est etiam multis virtutibus: et verba formulaeque loquendi graviores plerumque bene et optime reddita, imprimis proprietates dicendi ad rem aquariam pertinentes nove quidem ex parte, sed tamen egregie vernacula lingua sunt donatae, constitutae et per totum opus constanter observatae, ut meae versioni vindicare maximam partem non dubitaverim.

His praesidiis instructus quum labore prope defunctus essem, Welckero intercedente, a Carolo Heinrichio (med. stud.), Caroli Friderici Heinrichii, illustrissimi illius Prof.

Bonnensis nuper demortui, filio, nactus sum a patre relictas in Frontinum annotationes. Nimirum inter Schultzium Heinrichiumque de Frontino edendo convenerat eo pacto, ut Heinrichius textum repurgatum et sua annotatione critica adornatum, Schultzius Commentarios suos separatim ederet. Postquam suam quisque operam impenderant et quid sit de quaque re statuendum et iudicandum sibi constare arbitrabantur, opiniones separatis studiis conceptas secum communicare communiterque Frontinianis curis vacare coeperunt. Quibus conventibus una alterave tantum vice iteratis morbus et mors Schultzii insecuta finem imposuit spemque pulcherrimam frustrata est: ex quo tempore etiam Heinrichius studia sua intermisit.

Heinrichii notulae breves, ut in margine ed. Adleri scriptae, partim dispersis schedulis mandatae, maximam partem non *sunt* spernendae: permultis, quae sunt rebus grammaticis, *verbis* formulisque discendi illustrandis et expediendis, non tam explicatur, quam indicatur tantum, et ad alios aliorum scriptorum interpretes convertimur. Interpretes ab Heinrichio affatim allatos libenter evolvissem, ut inde Frontino illustrando consulerem; sed carebam libris tantum non omnibus. Emendationum plurimae in margine enotatae Schultzii sunt: inter eas, quae ab ipso Heinrichio factae sunt, nonnullae sunt optimae, omnium autem praestantissima et indubitata veritate insignis est emendatio invidiam Art. 5. Fere autem loci summa difficultate insignes silentio praetermittuntur. Notulis omnibus integris, ut erant, paucis exceptis, locum concessi iuxtaque meas inserui, sive convenientes sive non convenientes; nam ut ob illarum aliquam similitudinem meas delerem, mihi persuadere non potui. Pauca, quae Heinrichius in schedulis ex Frontini libro carptim et obscure enotavit, ad tempus,

quo Frontinus librum suum publici iuris fecerit, pertinentia, in praesenti commemorare omitto, propterea quod in Frontini vitam alio loco et tempore inquirere mihi in animo est, postcaquam cetera eius scripta, et quae genuina habentur et quae feruntur supposititia, perscrutatus iudicio diligentiori, quam adhuc factum est, subiecero.*)

Postquam de subsidiis omnibus disputavi, ad ultimum de mea Frontini editione mihi loquendum esse dicas. An de consilio et descriptione? Revolvas vero librum, et tuismet oculis ultro ea patebunt. Depravatum mutilatumque librum ut repurgarem et restituerem, id mihi praecipue cordi erat quam causam comitabatur linguae orationisque illustrandae studium. Notas criticas, ut earum summa in conspectu esset, textui subieci, uberiores, quum spatium non caperet, in Annott. reieci. Rebus explicandis operam fere navavi, quibus locis esse necessarium ducebam, aut inter interpretes veritas in disceptatione versabatur. Gravioribus autem in causis, ut qui parum ipsam rei aquariae disciplinam ingenii mei imbecillitate me assequi potuisse ingenue fatear, aut ad Schultzii Commentarios provocavi, aut tacite subinde eius sententiam amplexus sum: in computandis modulis ceterisque rationibus religiosissimi Poleni sequi diligentiam malui. An de versione dicam? Quam velim existimes non ad voluptatem delectationemque legentium, sed ad usum esse apparatam, Frontinumque esse, qui germanice redditur, munerum publicorum severum curatorem vergentis latinitatis, non politum su-

*) Absolutam iam a me ea de re disputationem, inscriptam „Bruchstücke aus dem Leben des Sex. Julius Frontinus," legas in Zeitschr. für Alterth. Wissensch. J. 1839. Heft 9 und 11, cum sors ita tulerit, ut ipsam Frontini editionem oportuerit differri.

perioris aetatis scriptorem: et in primo meo eiusmodi conatu indulgentiam iudicum invoco. Dicamne de meis recensendi et illustrandi meritis? Aliorum id iudicium esto. Si qui autem diiudicare volent, erroribus obviam facti, temperent precor vituperii acerbitati, recordantes, me, idoneae bibliothecae adiumento destitutum omniumque rerum penuria circumventum, in solitudine paene intolerabili opus difficillimum peregisse; ut aequi iudicii lenitate erigar, non frangar acerbitate.

Summa notarum, quibus brevitatis causa usus sum:

C = codex Cassinensis.
U = - Urbinas.
V = - Vaticanus.
Paris. = - Parisinus.
F = editio Veneta-Florentina.
J = - Juntina seu - Jocundi.
O = - Opsopoei.
ed. pr. = - princeps Poleni.
rec. = - recentior (-ores).
Pol. = Polenus.
Sch. = Schultzius.
Heinr. = Heinrichius.

Scrib. Embricae mense Octobr. MDCCCXXXIX.

Sex. Julii Frontini

de

aquae ductibus urbis Romae

liber*

Articulus 1.

Cum omnis res ab Imperatore delegata intentiorem exigat curam; et me seu naturalis sollicitudo seu fides

---

* Exordium in C U video (in illo rubro colore, in hoc litteris maiusculis scriptum) hoc: *Incipit prologus Julii Frontini in libro de aquae ductu urbis Romae.* Finitur prologus, qui hic dicitur, Art. 3, ad cuius finem in C leguntur verba *Explicit prologus;* et est librariorum. In V nihil inscriptum invenio. Tum F. et ed. pr. diversam habent inscriptionem hanc: *Sexti Julii Frontini viri consularis de aquis quae in urbem influunt libellus mirabilis.* consimilemque O: *Sexti Julii Frontini viri consularis de aquis quae in urbem influunt liber.* Cui inscriptioni aliena admixta sunt haec: *libellus mirabilis, quae in urbem influunt, viri consularis.* Verba *quae in urbem influunt* ex Art. 3. desumta. Etiam *viri consularis* futile esse scioli hominis additamentum, vel ex eo manifestum est, quod etiam in titulo Strateg. Frontini in edd. adstruitur *vir consularis,* in codd. autem horum verborum nullum apparet vestigium, quamobrem Oudend. merito delevit. Denique editiones Florent. an.

Sex. Julii Frontini

de

aquae ductibus urbis Romae

liber*

Cum omnis res ab Imperatore delegata intentiorem exigat curam; et me seu naturalis sollicitudo seu fides

---

* Exordium in C U video (in illo rubro colore, in hoc [illegible] maiusculis scriptum) hoc: *Incipit prologus Julii Frontini in libro de aquae ductu urbis Romae.* Finitur prologus, qui hic dicitur, Art. 3, ad cuius finem in C leguntur verba *Explicit prologus*; et [illegible] librariorum. In V nihil inscriptum invenio. Tum F. et ed. pr. diversam habent inscriptionem hanc: *Sexti Julii Frontini viri consularis de aquis quae in urbem influunt libellus mirabilis* consimilemque O: *Sexti Julii Frontini viri consularis de aquis quae in urbem influunt liber.* Cui inscriptioni aliena admixta sunt haec: *libellus mirabilis, quae in urbem influunt, viri consularis.* Verba *quae in urbem influunt* ex Art. 2. desumta. Etiam *viri consularis* futile esse scioli hominis additamentum, vel ex eo manifestum est, quod etiam in titulo Strat[illegible] in edd. adstruitur *vir consularis*, in codd. autem [illegible] nullum apparet vestigium, quamobrem Oudend. me[illegible] editiones Florent. [illegible]

sedula non ad diligentiam modo, verum ad amorem quoque commissae rei instigent; sitque nunc mihi ab Nerva Au-

---

1496 et Venet. an. 1497 in titulo, qui toti volumini praefigitur, habent: *Sexti Julii Frontini de aquae ductibus liber unus.* et Paris.: *Julii Frontini de aquaeductibus urbis Romae liber primus.* — Primum ex hac lectionis varietate manifestum est, Frontinum inscripsisse: *Sex. Julii Frontini — liber.* In recentioribus quidem edd. distinguuntur *libri duo*, et plerique omnes viri docti, qui ex vulgatis edd. passim Frontini testimonio utuntur, pariter duos libros distinguunt, quorum alter ab Art. 64 incipit. Praeterea in ipso C post Art. 63 finem legimus: *Liber primus explicit. liber secundus incipit.* Verum haec verba, rubro colore inserta, sunt librarii; et neque in U, qui ex C manavit, neque in V et ed. pr. ullum istius distinctionis vestigium deprehenditur. In edd. autem Flor. et Ven. *liber unus* idem esse atque simplex *liber*, ex eo apparet, quod nulla amplius librorum distinctio in iis offertur. Solus Paris. tot librorum auctoritati cedat necesse est. — Non tam certis rationibus constat, quomodo reliqua tituli pars se habuerit; quanquam mihi persuasum est, Frontinum non inscripsisse *de aquaeductu urbis Romae*, quod defendit Sch. (v. Annott.), sed potius *de aquae ductibus.* Quae inscriptio non solum in cod. Paris. et edd. Flor. et Ven., sed etiam, procul dubio veterum codd. exemplo, in omnibus edd. rec. deprehenditur. Quare vituperandus mihi esse videtur Polenus (Proleg. p. 20), qui eam in suspicionem vocavit; neque Heinrichio assentiri possum, qui inscripsit: *de aquis urbis Romae liber.* Postremo ed. Frontini, quae in Onuphrii Panvinii Reip. Rom. Comment. recepta est, inscribitur: *S. J. Frontini de aquaeductibus urbis Romae commentarii.* in Graevii Thes.: *S. J. Frontini — commentarius.* Atque ita inscripsit etiam Polenus, et cum eo editores posteriores. In quam sententiam afferri ipsius Frontini potest testimonium, qui Art. 2 scribit: *in hunc commentarium.* et paulo infra: *huius commentarii.* Atqui hoc testimonium, prō librorum scilicet auctoritate, non plus valet, ac si quis strategematicon libros Frontini ex Praefat. I. verbis *(expeditis amplectar commentariis)* pariter inscribere ausit: *Strateg. commentarii.*

1. *delegata*) F. *delectata.*
comm. rei) B et al. rec. *rei.*
instigent) VFO. *instiget.* v. Annott.

Augusto, nescio diligentiore an amantiore rei publicae Imperatore, aquarum iniunctum officium, tum ad usum, tum ad salubritatem atque etiam ad securitatem Urbis pertinens, administratum per principes semper civitatis nostrae cives: primum ac potissimum existimo, sicut in ceteris negotiis instituueram, nosse quod suscepi. Neque enim 2
ullum omnis actus certius fundamentum crediderim; aut

---

nunc mihi) V et edd. *mihi nunc.*

rei publicae Imp.) F O: *reipublicae et imperii.*

tum ad usum) Pol. om. *tum.* Retinent libri omnes, etiam Paris., praeter C, in quo illud a librario propter similem praecedentium vocabulorum exitum (*tum—ium*) praetermissum. In eodem C desideratur *ad* ante *securitatem*, ut in F *etiam.*

quod susc.) Paris. *quid.* sed rubro colore inter lineas *quod.*

certius) V F: *rectitudinis.* O: *certitudinis.* 2.

aut aliter) F om. *aut.* J et rec. *crediderim, quam quae fac.* nec aliter Paris., in quo tamen rubro colore inter lineas corrigitur *aut aliter.* Pro *quaeque* Adler: *quaeve*, nescio unde.

decerni) Paris. V et edd. *decernere.* Attamen in Paris. manus recentior corrigit *decerni*, ut est in C U. Keuchenius annotat: „valet *discernere*, quod ad oram veteris notatum.“ De horum verborum discrimine v. Drakenb. ad Liv VII. 9.

aliudve—viro) Ita C U. In V: *aliud in re tam indecorum tolerabile viro.* Longe aliter ed. pr. et F: *nam quid vere tam indecorum et intolerabile delegatum.* Paris. J. et rec: *Nam quid viro tam indecorum et intolerabile quam.* Sch. emendat: *neque aliud videtur tam indecorum* (*vel intolerabile*) *viro consulari.* Cf. Annott.

quod fieri etc.) Verba *quod fieri necesse est, quotiens imperitia praecessit, et adiutor* (sic lego) *decrevit usum*, sunt additamentum adulterinum. HEINR.

quotiens) hic et ubique codd. et meliores edd., more antiquo. Cf. Annott.

praecessit eius etc.) Mea haec emendatio est, repetita partim ex codd. vestigiis, partim ex edd. vet. En librorum lectio. C U: *praecosit ei adi . . . . orua* (in C incertum est, *orua* sit an *arua*) *decurrit usum.* V: *praecessit ei a divo Nerva decurrit: usum quorum etc.* Paris. et edd: *praecessit eius cui decernitur:* (Paris. *decernitur. Usus) usus quorum* etc. Editores post Pol. habent: *prae*

aliter, quae facienda quaeque vitanda sint, posse decerni; aliudve tam indecorum tolerabili viro, quam delegatum

---

cessit et adiutorum decrevit usum. Sch. correxit: *praepositi ad illorum decurrit usum.* v. Annott.

quorum etsi nec. etc.) Lego: *qu. etsi nec. partes, sunt ad min. tantum, ut man. qu. et instrumentum, agentis.* Post *sunt* subint. *tamen,* et cf. Ruhnk. ad Terent. p. 178, 13. et ad Aquilam Ro. p. 190. Duker. ad Flor. p. 308. HEINR. Codd. et ed. pr.: *qu. etsi* (C: *si) nec. p. sunt* (V: *sint) ad min. tamen ut man. qu. et instrum. agentis.* F: *qu. etsi nec. p. sunt, tamen ad min. ut manus-agentis.* nec aliter Paris. J et rec., nisi quod addunt *agentis esse debent.* Pol. vulgavit: *qu. etsi nec. partes, sunt ad min. tamen ut man. qu. et instr. agentis.* Verba *esse debent* vi instrusa esse, animadvertit Pol. Schultzius *tamen* ex *tantum* depravatum esse affirmans refingit: *qu. etsi nec. p. ad min., tantum manus-agenti sunt.* in not. cr.: *qu. etsi nec. p. sunt, prosunt ad min. ut manus-agenti.* Ego censeo, particulam *ut* deberi compendio *st* i. e. *sunt* vel potius *sint* (quod in J bene explicatur verbis *esse debent)*, et inter *sint* et *manus* librariorum conniventia excidisse *nonnisi*, scil. ob quandam similitudinem, quam vocabula *manus* et *nonnisi* in codd. obtulerint.

Quapropter ea) V F: *Propterea quae.* Infra V: *more mihi iam.*

velut in corpus) Sic J et rec. Vide Heinr. in Annott. Sed C: *in hunc corpus.* U: *in hoc corp.* V F: *hoc in corp.* unde Pol. vulgavit *in unum corp.* Sch. legit *veluti corpus.* Et ecce in Paris. rubro coloro corrigitur *veluti,* sed nulla amplius voce omissa.

diducta) i. e. disposita, digesta. Mea haec emendatio est. Libri: *deducta.* quod nihili est. Permutantur *diducere* et *deducere* Art. 20. 117. Ex libris conicias *redacta.*

formula) Ita libri. Pol. primus *forma.* v. Annott.

succedentium res acta est) Ita libri praeter Paris. J. et rec., in quibus: *antecedentium res acta est, in hoc vero et insequentium, cuius fortasse* etc. Diversas virorum doctorum de hoc loco sententias partim ridiculas exponere, longum est. Sch. modo reformat: *quos postea experimentis et usu composui.* modo: *In iis autem libris, quos cum exp. aliorum composui, antecendentium res acta est; huius comm.* etc. In J sole clarius loci aut non intellecti aut male intellecti interpretandi studium manifestatur; atque rerum nexus declarat, factam interpretationem profectamque inde mutationem esse

officium ex adiutorum agere praeceptis: quod fieri necesse est, quotiens imperitia praecessit eius, ad cuius crebro decurritur usum: quorum etsi necessariae partes sunt ad ministerium, tamen sint nonnisi manus quaedam et instrumentum agentis. Quapropter ea, quae ad universam rem pertinentia contrahere potui, more iam per multa mihi officia servato in ordinem et velut in corpus diducta, in hunc commentarium contuli, quem pro formula administrationis respicere possem. In aliis autem libris, quos post experimenta et usum composui, succedentium res acta est: huius commentarii fortassis pertinebit et ad successorem utilitas; sed cum inter initia administrationis meae scriptus sit, in primis ad meam institutionem regulamque proficiet. Ac ne quid ad totius rei pertinens notitiam 3
praetermisisse videar, nomina primum aquarum, quae in urbem Romam influunt, ponam; tum per quos quaeque

---

infelicem. Non enim Frontinus id agere poterat, ut hic auctam scriptis suis antecessorum gloriam praedicaret, sed tantummodo ut commemoraret, quid scripta sua valerent quidque *commodi* ex iis ad posteros redundaturum esse speraret. Veram loci sententiam accipe in Annott.

fortassis) Sic C U, et in Paris. rubro colore inter lineas corrigitur pro *fortasse*, ut est in V et edd. Mox U: *successorum*. Paris. *sed quom.*

ad meam) In C videtur exaratum esse *nostram*. Mox U: *perficiet.*

influunt) C: *influant.* 3

ponam) Scriptus *promam*. Alii *pandam*. KEUCHEN. Art. 64: *nunc ponam* etc.

et quoto) In codd. et F deest *et.*

perductae sint) Pol. *perducta sit.* Sed C U: *perducta sint.* V F: *perductae sunt.* Paris. J et rec: *perductae sint.* Recte. De quo plur. numero post *quisque* v. Herzog ad Caes. B. C. II. 37. Ruhnk. ad Terent. Eun. Prol. Zumpt Gram. Lat. §. 367.

a quoto milliario coepissent) C: *a quoto coepisse.* Saepe in hoc cod. aliisque libris infinitivum corrupte exhiberi, audiemus ad Art. 97.

earum et quibus Consulibus, quoto post Urbem conditam anno, perductae sint; deinde quibus ex locis et a quoto

---

U: *a quoto coepissent.* V F: *locis et anno quo coepissent.* Paris. J et rec: *a quoto milliario duci coepissent. Duci* interpretationis gratia insertum est, debetque hic intelligi ex praecedenti *perductae sint*, quod rursus supplendum est ad seqq. *quantum subterraneo rivo* etc. *Coepissent* legendum, ut supra *perductae sint.* Editores post Polenum *coepisset.* Reformat Sch.: *et a quo capite*, omissis verbis *perduci coepisset.* In not. cr. autem emendat: *a quoto lapide perduci coepisset.*

quantum subst.) C: *ac quantum.* Infra: *quantum extra* etc. *Quantum* i. e. per quantum spatium.

post altit.) Sic codd. et edd., non *postea*, quod primus vulgavit Pol.

et quae erogationes etc.) Edd. et Pol: *mod. rationem et ab illis erogationes* (F: — *nem). Ab illis* possit explicari „post illos" (— exposita enim modulorum ratione Art. 23—64, sequuntur erogationes Art. 64—74—); vel „ab illis (modulis seu modulorum ratione) pendentes". V: *modulorum rationemque ab illis erogationes.* Optime quidem illud *ab illis* successit in locum corruptae lectionis *habilis*, quae in antiquioribus codd. reperitur, velut in U, qui habet: *mod. rationem habilis erogationes.* Sed in C porro video: *mod. erogationes habiles factae sint.* In qua lectione manifestum est, similitudinem vocabulorum *que rationem* et *quae erogationes* turbas effecisse; posterioresque librarii, quid vocabulis *factae sint* faciendum esset nescientes, haec quoque omiserunt. Iam Sch. dederat: *modorumque rationes* („die Berechnungen der Maasse"); *quae erogationes ab illis factae sint.*

quantum intra U. serviat) De huius lectionis a Poleno receptae integritate non est dubitandum. Legit ita C, omisso tamen *intra.* Eiiciamus potius *Urbem*, quod etiam in ceteris libris absit. Nec aliter legitur in U, modo verba falso repetita uncis includas, ita: *quantum extra urbem, quantum intra [quisque modus cuique regioni serviat in urbe] unicuique regioni pro suo modo [unicuique regioni] unaquaeque aquarum serviat.* In V, omissis verbis *quantum extra urbem*, legitur: *quantum intra, quisque modus cuique regioni* etc. Paris. et edd. habent: *quantum extra urbem, quantum intra, quisque* (F: *quique) modus cuique* (Paris: *cuique, quoique regioni) regioni pro suo modulo* etc. In quibus libris verba *quis-*

milliario coepissent, quantum subterraneo rivo, quantum substructione, quantum opere arcuato; post altitudinem

---

que modus ex U translata sunt, quae nimirum orta esse videntur ex ara loci nterpretatione.

et ex his) C: *et ex is.* U: *etex quis.* V F: *et ex quibus.*

cultiores appellant) Libri omnes *appellantur.* unde Sch. legit: *cultiora appellantur*, scil. munera. Non assentior. v. Annott. Singularis est lectio Paris. *cultiores res appellantes.* — U om. *enim.*

lacibus) Ita C. v. Annott. — *nomine Caes.)* Sch. legit *nomini*, assentiente Heinr. v. ad Art. 78. C: *nomine Julii Caesaris.*

usui) *usibus.* HEINR.

quod ius) Excidit *postremo* aut *denique*, absorptum a vocabulo praecedente. HEINR.

ducendarum tuendarumque etc.) Pol. cum Paris. et edd: *quod ius tuendarum sit earum.* Sed Frontini manum fuisse aliam, trium codd. arguunt vestigia: *quod ius tuendarumque* (V: *quae) sit* (U: *sint) earumque* (V: *earum, quae) id sanciant* (V: *faciat) poena* etc. Aliquid omissum esse ante *tuendarumque* suspicatus Sch. (et post eum Heinr.) inserui *ducendarum;* eumque recte fecisse, apparet ex verbis Art. 94: *Sequitur, ut indicemus, quod ius ducendae tuendaeque sit aquae.* — Pergitur in edd. rec: *earum, qua contumaces afficiantur poena, ex lege, Senatus consultis et mandatis principum irrogata.* Paris. F J: *qua id afficiat poena, lege-irrogata. Contumaces* est interpretis. Verbi *afficiat* (item *afficiantur)* origo reducenda est ad lectionem cod. V *faciat*, depravatam manifesto ex compendio *saciat* i. e. *sanciat.* Pessumdata quaedam sunt etiam in codd.; quorum V: *poena est lege-irrogata.* U: *poena e lege-inrogatae.* C: *poena! e lige. senatus consulto! mandatis pr. inrogatae.* Sed eiusmodi haec sunt, ut non amplius dubitandum sit, quin recte Pol. ediderit: *quae id sanciant poenae ex lege, Senatus consultis et m. pr. irrogatae.* vel potius Sch.: *quaeque id sanciant* etc. Legem habes Art. 129, Senatus consulta inde ab Art. 100. Heinr. amplius correxit: *quae sint, quae id sanciant.* Frustra. Libenter contra amplector eius emendationem *legibus.* Disputat autem ita: „Erat siglum *leg.* i. e. *legibus.* Art. 94: *leges.* Art. 95: *legibus.* Art. 103: *leges.* In quo siglo cum erraret librarius, scripsit *lege*, idque rursus depravatum est in codd.

cujusque, modulorumque rationem et quae erogationes ab illis factae sint; quantum extra Urbem, quantum intra Urbem unicuique regioni pro suo modo unaquaeque aquarum serviat; quot castella publica privataque sint, et ex his quantum publicis operibus, quantum muneribus, — ita enim cultiores appellant —, quantum lacibus, quantum nomine Caesaris, quantum privatorum usui beneficio Principis detur; quod ius ducendarum tuendarumque sit earum; quae id sanciant poenae, ex legibus, Senatus consultis et mandatis Principum irrogatae.

4 Ab Urbe condita per annos CCCCXLI contenti fuerunt Romani usu aquarum, quas aut ex Tiberi aut ex puteis aut ex fontibus hauriebant. Fontium memoria cum sanctitate adhuc exstat et colitur: salubritatem enim aegris corporibus afferre creduntur, sicut Camoenarum et Apollinis et Juturnae. Nunc autem in Urbem influunt: aqua Appia, Anio Vetus, Marcia, Tepula, Julia, Virgo, Alsietina, quae eadem vocatur Augusta, Claudia, Anio Novus.

5 M. Valerio Maximo, P. Decio Mure Coss., anno post initium Samnitici belli XXXI, aqua Appia in Urbem

---

4 *aut ex puteis)* desunt in V F. In iisdem infra: *et adhuc exstat. salub. enim.)* C om. *enim.* — *creduntur)* V F: *credimus.*

Camoenarum et Apollinis et Iuturnae) Sic ex corrupta librorum lectione emendavi. v. Annott.

aqua Appia) Ita ex tribus codd. restitui. Antea edebatur: *influunt aquae.* Nominatur *aqua Appia* etiam Art. 5 et alibi.

Marcia) Sic constanter hic et ubique C, cum in ceteris *Martia.*

Alsietina) Huius vocabuli loco in C lacuna est. Sch. scribit: *Virgo, quae eadem vocatur Augusta, Alsietina, Claudia et Anio Novus.* Lege integram eius disputationem V. 2. Nos in eam rem inquirimus ad Art. 12.

5 *M. Valerio Max.)* Paris. et edd. incipiunt: *Appia M. Val.* — Tum Paris. J et rec: *P. Decio Murena.* Sed in Paris. syllaba *na* manu sec. deletur. Cf. Pigh. Ann. Rom. T. I. p. 362.

inducta est ab Appio Claudio Crasso Censore, cui postea Caeco fuit cognomen, qui et viam Appiam a

---

XXXI) Sic reposuit Polenus, recte: nam ortum hoc bellum est M. Valerio Corvo III. et Aulo Cornelio Cosso Arvina Coss.; post hos autem Valerius Maximus et Decius Mus coss. fuere anno trigesimo primo. Omnes quos novi libri: *XX;* et verborum ordo in edd. hic est: *anno XX post init. S. belli.* Teste Adlero alii: XXX. Mendum dudum correxisse Sigonium Comment. in Fast. p. 85. annotat Heinr.

in Urbem inducta) Haec lectio in solo U exstat; quam veram iudicant Corrad. Sch. et Heinr. C: *in Urbem ducta,* (non *inducta*, ut Pol. retulit). V et edd. om. *aqua Appia in Urbem.* Pol. om. *in Urbem.* — U V om. sequens *ab.*

Caeco) V: *Cero.* F O: *Aegro.* In C U loco huius nominis spatium patet; id vero in J et rec. nomine *Caeco* expletur. v. Liv. IX. 29. Cic. pro Caelio c. 14. Diodor. XX. 36.

qui et viam Ap.) C: *quiam Ap.* V: *circa Ap.*

C. Plautium) C U: *C. Plautum.* In V omittitur nomen. Paris. et edd: *C. Fabium.* sed in Paris. inter lineas rubro colore corrigitur *Plautium.* Recte. Diodorus XX. 36. *L. Plautium* nominat. At v. Liv. IX. 29 et 30. Fragmenta Capitolin. marm.

eius aquae) F O om. *aquae.*

Sed quia is) V: *Sed is se qui.* FO: *Sed is se.* J et rec: *Sed is quia.*

idem facturo) Lege *invidiam.* Liv. IX. 29. Explica: quem putabat voluisse ipsi invidiam facere. De invidia etiam Diodor. XX. 36. *Ibidem* male natum ex compendio *ibid.* pro *inbidiam, b* scripto pro *v.* HEINR. Paris. V et edd: *idem fact.* C U: *ibidem*, quod aequidquam defendere laborat Corradinus. Pol. edidit *id idem.* Sch. correxit *ipso idem.* Quid multa? Optima est Heinrichii emendatio. De *invidiam facere* v. Cort. ad Lucan. II. 36.

abd. se Cens.) V F O: *abd. a C.* Paris. J et rec: *abd. se a C.*

huius aquae) V F O om. *huius.* — *Lucullano*) Ita libri. v. Annott.

VII et VIII.) Secuti viri docti sunt C U auctoritatem. V et edd: *VI et VIII.*

Ductus eius) C: *cuius.* J: *ductos.* V F: *Ductus est hab.*

Trigeminam) C V F: *Tergeminam.* Sed ad calcem huius Art. libri omnes: *Trig.*—Sch. delet verba: *qui locus est. ad p. Trig.* Ego delenda potius censeo verba ad finem huius Art. posita: *qui locus*

porta Capena usque ad urbem Capuam muniendam curavit. Collegam habuit C. Plautium, cui ob inquisitas ejus

---

Salinae appellantur. Alter, opinor, locus recte se habet. Similiter Solinus c. 2: *locum, cui Salinae nomen est, ubi porta nunc Trigemina.*

XI.CXC) V F: *XI.CX.*

subt. rivo passuum) C: *super situm.* U: *super suum.* V F: *sursum;* in omnibus om. *passuum.* Pol. correxit *sub terram;* Corrad. *Ductus-subtersitus,* explicans „aedificatus sub terram;" Heinr. *sub terram rivum,* sc. habet. Ut paucis dicam: mutilitate initio exaratum fuit: *super . . . . . suum;* quod recte expletur in J et rec: *subterraneo rivo passuum.* Compara Art. 6. 7. 10 etc. ubi constanter opponuntur: *subterraneo rivo — supra terram.*

substr. et arcuato opere) C U: *substructio et arcuatura.* V F: *substructio et arcuatam.* Paris. et rec: *substructione* (J: *substructione*) *et supra terram arcuato opere.* Pol. scripsit *substructione et arcuatione* (ex Art. 18 et 121), Corradinus *substructio et arcuatura,* Schultzius *substructio et arcuatio,* Heinrichius *substructionem et arcuaturam,* sc. habet. Primum *arcuatura* non est vocabulum Frontinianum; tum casus nominandi in hac sententiarum serie Frontiniano usu alienissimus. Lege ipsum Frontinum Art. 7. 9. 10. 11. 14. 15. Tu igitur protinus repone: *arcuato opere.* Nimirum *arcuatura* propter compendium corruptum esse ex *arcuato opere,* satis superque liquet ex librorum auctoritate, sic similiterque legentium.

prox. ad portam) Dele *ad.* Infra: *proxime viam.* Art. 15: *propius Urbem.* Art. 14: *prope Urbem.* Gronov. obs. p. 341 sq. HEINR. Retinent libri praeter C U, in quibus *proximum port.*

ad Spem Veterem) C: *ads . . . em veterem.* U: *ad anien . eor veterem.* Paris. U J et rec: *ad anionem veterem.* F O: *ad anienem vet.* Veram lectionem restituit Pol. partim ex C, partim ex Art. 65. Cf. Sch. I. 4.

Torquat. et Plaut.) Tres codd: *Torquatianorum* (non *Torquatinos,* ut Pol. ex C retulit) *et . . . . . norum.* Paris. F J et rec: *Torquatianorum et Alsietinae* (Paris. *Torquatiorum.* B: *Torquatinorum Alsietinae*) *Augustae ramum.* v. Annott. In seqq. secutus sum rationem, qua locum constituit Pol. Libri turbant. C: *rumum Augustae alia* (vel *aba*) . . . . . *in suppl. eius additum . . . . toco . . nomen . . . . . denti Gemellorum.* in U: *ramum Augustae aba . . . in*

aquae venas Venocis cognomen datum est. Sed quia is intra annum et sex menses, deceptus a collega tam-

---

suppl. ejus additum ... to cognomine .... denti Gemellorum. in V: *ramum Augustae ab a ... in suppl. est additum cognomen decem Gemellorum.* Paris. F J; *Augustae ramus* (F J: *ramum*) *ab milliario ... in suppl. ejus* (F: *est*) *additus* (F J: *additum*) *... to cognomen decem Gemellorum.* B: *Augustae ramus ab milliario ..... in suppl. ejus addito cognomento decem Gemellorum.* Etiam quae in Onuphrii Comm. est editio habet *addito cognomento,* in ceteris cum J consentiens. Sch. in not. cr. Polenum recte locum explevisse iudicat: attamen V. 2 illud *ab Augusto* mutat in *ab Agrippa,* et ante *imposito* inserit *iis;* denique in text. recens. porro corrigit: *additus, usitatum cui cognomen est Confluenti Gemellarum.* Heinr., in ceteris Pol. secutus, pro *imposito* legit *indito.* Heinr. filius, Carolus, pro *respondenti,* quod non satis latinum putat (— sed vid. Ind. s. v. Cf. Strateg. Praef. III. *libri respondent titulis*—), conlicit *congruenti.* Unum me suspensum tenet, accus. *ramum additum,* a libris confirmatus: ex qua difficultate, si librorum lectio non est spuria, quomodo me expediam, nunc nescio. Non potui, quin unius Paris. lectionem amplecterer.

ad mill. VI.) V F O: *ad m. unum.* Mox C: *sinistro.* Paris: DCCCCLXXXXI.

Collatiam) Hanc formam et hic pertinaciter servant libri omnes, et Art. 10 plurimi, exceptis V et nonnullis edd., quae *Collatinam.* Compara adiect. *Latius* pro *Latinus.* — *accipit*) Sch. *concipit.*

ad Gemellas) Ita U. In ceteris, etiam Paris. *Gemellos.*

passus $\overline{VI}$*.CCCLXXX*) C: *passuum sex milia trecenta sexaginta.* U: *passuum sex milia trecentos octoginta.* Lingua postulat, ut scribatur vel: *passus sex millia trecentos octoginta.* vel: *efficit longitudinem passuum sex millium trecentorum octoginta.* Art. 9: *efficit longitudinem passuum quindecim millium* etc. Cf. Art. 7. 10. 11. 14.

imo Publicii clivo) Pol: *sub Publ.* Sed C: *distribui .... imo publicii cilvo.* U: *distribui anio imo publicii alvo* (i. e. *cilvo* i. e. *clivo*). V: *distribui .... anio uno publico publicii alvo.* Paris. F O J et rec: *distribui Vetus Anio vico publico* (Paris. J et rec. ignorant *publico*) *publicii* (O: *Publicio*) *alveo* (Paris. et B ignorant *alveo*). En corruptionis quasi historia; ex qua de Frontini manu non amplius est dubitandum. cf. Annott. *Appia* restituit Pol.

quam invidiam facturo, abdicavit se Censura, nomen aquae ad Appii tantum honorem pertinuit: qui multis tergiversationibus extraxisse Censuram traditur, donec et viam et huius aquae ductum consummaret. Concipitur Appia in agro Lucullano, via Praenestina, inter milliarium VII et VIII, diverticulo sinistrorsus passuum DCCLXXX. Ductus ejus habet longitudinem a capite usque ad Salinas, qui locus est ad portam Trigeminam, passuum $\overline{XI}$.CXC; subterraneo rivo passuum $\overline{XI}$.CXXX; supra terram substructione et arcuato opere proxime portam Capenam passuum LX. Jungitur ei ad Spem Veterem in confinio hortorum Torquatianorum et Plautianorum ramus Augustae, ab Augusto in supplementum ejus additus, imposito cognomine respondenti Gemellarum. Hic via Praenestina ad milliarium VI, diverticulo sinistrorsus passuum DCCCCLXXX, proxime viam Collatiam accipit fontem; cujus ductus usque ad Gemellas efficit rivo subterraneo passus $\overline{VI}$.CCCLXXX. Incipit distribui Appia imo Publicii clivo ad portam Trigeminam.

6 Post annos XL, quam Appia perducta est, anno ab Urbe condita CCCCLXXXI, M'. Curius Dentatus,

---

qui locus Salinae appellantur) Ita pergitur in codd. (etiam Paris.) et edd. vet., non *appellatur Salinae*, ut Pol. vulgavit. B et al. rec: *Salinae appellatur*. Sed de his verbis supra monuimus.

6 *CCCCLXXXI*) Sic C. In ceteris: — LXXXIX.— *Cursore*) om. V F.

Vetus dicitur) Hoc ordine C U, non *dicitur Vetus*.

locavit) Sic C U. Infra: *Curius — eam locaverat*. In ceteris: *curavit*.

Carvilio) V: *Calvisio*, ut etiam in sua ed. vidit Pighius Ann. T. 1. p. 445. F O: *Clavisio*. al. *Garbilio*.

Coss. iterum) Ita C. Recte: uterque enim hoc anno iterum Consulatum gesserunt. Ceteri libri: *Consulibus. Item post.*; in quo *item* compendio debetur.

deinde actum) Sch. corrigit modo *denique* modo *demum*.

qui Censuram cum L. Papirio Cursore gessit, Anionis, qui nunc Vetus dicitur, aquam perducendam in Urbem ex manubiis de Pyrrho captis locavit, Sp. Carvilio, L. Papirio Coss. iterum. Post biennium deinde actum est in Senatu de consummando eius aquae opere; frequentibus autem Romanorum bellis praetermisso, demum post nonum annum rursus Minutius Praetor rem retulit. Tum ex Senatus consulto Duumviri aquae perducendae creati sunt, Curius, qui eam locaverat, et Fulvius Flaccus. Curius intra quintum diem, quam erat Duumvir creatus, decessit: gloria perductae pertinuit ad Fulvium. Concipitur Anio Vetus supra Tibur XX milliario extra portam Baranam, ubi partem dat in Tiburtuim usum. Ductus ejus habet longitudinem, ita exigente libramento,

---

frequentibus autem etc.) v. Annott.

Tuli ex Sen.) C U: *tum* (C: *ium*) *ex . . . . tus . . . ulto.* V: *Tamen ex S.* Quae desunt, V et edd. explent.

aquae perd.) V F: *aquam perducentes.*

creati sunt etc.) V et edd: *creati, Curius et Fulvius Flaccus locaverant.* Sed C U: *creati sunt Curius* (C: *Curi*) . . . . *locaverat et Fulv. Flac.* damnumque probe reparavit Pol. vocabulis *qui eam. — Duumvir*) C: *Duumvirum.*

Baranam) Sic Sch. *Varianam* Fea ad Horat. Epist. I. 14, 3. (*Barium:* Wessel. ad Itin. p. 117 et 119.) Carolus meus *Arretinam.* Itin. p. 285. et ibi Wessel. HEINR. CU: *R Ra.. nam.* Vet edd: *Rara-nam.* Paris: *Romanam,* ut legimus etiam apud Nardin. Rom. Ant. VIII. 4. et Raph. Volaterran. Geogr. VI. fol. 54. B. ed. Paris. 1526. recepitque in urbis descriptione Kircher. Lat. Vet. et Nov. ad p. 126. Corrad. corrigit *Reatinam*, et sic edidit Adler. Libenter secutus sum Sch., cuius lege disputata II. 4.

ubi partem dat in Tib. usum) Sic de suo edidit Pol. C U: *ubi partem . . . . in Tib. usu.* V F: *ubi partim in Tyburtinum usum.* Paris. J et rec; *ubi partim in Tyburtinum distribuitur usum.* Sch. substituit *perdit.* Praestare Poleni causam evincitur ex Art. 21: *partem dat in specum.* Formam *Tiburtium* (i. e. incolarum urbis) servant C U etiam Art. 66. ubi pari modo V et edd. *Tiburtinum.* Cf. Forcellin. in v. *Tiburs.* — *exigente*) V F: *ex ingenti.*

passuum XLIII: ex eo rivus est subterraneus passuum XLII.DCCXXIX; substructio supra terram passuum CCXXI.

7 Post annos CXXVII, id est anno ab Urbe condita DCVIII, Ser. Sulpicio Galba cum L. Aurelio Cotta

---

XLII) V F O: XLVII. Pro DCCLXXIX J et rec: CCXCVII. Pro seq. CCXXI in V F est DCCIII.XXI. in J et rec. DCCII. In C U ubique recti numeri servantur. — *substructio*) V: *subtractio.*

7 *Post annos CXXVII*) Ita C U. In V F: XXI. *anno post annos* etc. J et rec: *Vigesimo primo anno post ann.*

Marcio) C: *Marco.* U: *Marcotio* (i. e. *Marco Titio*). V F: *M. Tito* (F: *Titio*) *qui tamen Pr.* J et rec: *M. Titio.* Sed infra recte C: *Martio* (ubi U: *Martio.* cett. *Marco*). Item infra C: *Marcii Regis* (ubi U F O: *Martii.* V: *Martis.* J et rec: *Marci Titii*). Cf. Plin. XXXVI. 15. XXXI. 3. Hinc apparet, quam falso Pighius (T. II. p. 468) ex sua ed. *M. Titium Praetorem* receperit. — *et peregrinos*) om. C. — *ac vindic.*) V et edd: *et vind.*

alias aquas, quas posset) Ita C U. In ed. pr. et J deest *quas.* POL. Lego: *quatenus alias aquas posset in U. perducere.* Orta erat corruptio ex falsa geminatione. HEINR. Sic etiam Sch. correxerat. Verum receptae mihi lectioni patrocinatur praeter C etiam Paris. In ceteris libris ad unum omnibus (etiam U, si meis oculis fides est) excidit *quas*, ob similitudinem videlicet vocabuli praecedentis. Praeterea omnes quoque libri illud *perduceret* tuentur.

Qui lapide quadrato) v. Annott. — *nomen est*) C om. *est.*

sestertium millies octingenties) Sic edendum curavi, auctore Sch. V. 4. C: *sestertium mine octingente.* U: *sest. nunc octingente.* V: *sext. et non octingenti.* Ed. pr. F O: *sest. mille et octingenties.* J: *sest. IIII et octingenties.* B et al. rec: sest. IIII et *octingenta.* Pol. edidit: *sest. IIII et octogies.* Corrad. proposuit: *sest. millia octingenta,* applaudente Adlero. In not. cr. Sch. proposuerat: *sest. minus octingenties.*

sufficiebat etc.) Sic locus distinguendus cum Sch. et Heinr., non: *non sufficiebat, spatium Pr. in an.,* ut pecunia defecerit. Praeterea V F: *sufficiebat, statuit Praeturam in alterum annum prorogatum.* J et rec: *statuit Senatus Praeturam in alterum annum prorogari.*

Eo temp.) Sic C. In cett. *Eodem.*

invenisse) C U: *inventi.*

Coss., cum Appiae Anienisque ductus, vetustate quassati, privatorum etiam fraudibus interciperentur, datum est a Senatu negotium Marcio, qui tum Praetor inter cives et peregrinos ius dicebat, eorum ductuum reficiendorum ac vindicandorum. Et quoniam incrementum Urbis exigere videbatur ampliorem modum aquae, eidem mandatum a Senatu est, ut curaret, quatenus alias aquas, quas posset, in Urbem perduceret. Qui lapide quadrato ampliores ductus excitavit, perque illos aquam, quam acquisierat rei publicae commodo, trium millium opera fabrorum duxit, cui ab auctore Marciae nomen est. Legimus apud Fenestellam, in haec opera Marcio decretum sestertium millies octingenties. Sed quoniam ad consummandum

---

sed potius) *potius* ex C U restituit Sch., cum in ceteris, item a Pol., sit praetermissum.

de hoc e. const. traditur) Spuria haec esse arbitror. Fuit in margine annotatio: *De hoc etiam Constantius tradit.* Et fluxit inde interpolatio simillima illi de Ammaranio Art. 4. Praetermisit verba Sigonius Comment. in Fast. p. 201. C. HEINR. V F J: *de hoc non.*

perducendam) Sic J et rec., item Pol. C U F: *perduci.* V: *produci.*

a Lepido) C V F om. *a.* U: *arlepide.* Sch. *Aemilio Lepido* „qui Cos. a. U. 616. Cic. Brut. 25, 6. et 27 extr.“, annotante Heinr.

eandemque retractatam) Sch: *eademque - retractata.* Recte. HEINR. C U: *eademque* (pro *ēademque*) — *retraetatam.* V et F: *eandemque—retractata* (pro *retractatā*). Denique J et rec. ita habent, ut nos edidimus. Intell. „rem.“

p. an. tertium) v. Annott.

gratiam Marcii Regis) J et rec: *Marci Titii.* Ed. pr. F O: *Q. Martii Regis.* „quam lectionem stabilit, et rem ipsam refert Plinius H. N. XXXVI. 15. et XXXI. 3.“ annotat Opsopoeus. Sch. (IX. 4) legit: *in gratiam Anci Marcii Regis.*

ita in Cap. esse aq.) Hoc ordine C U. In cett. *ita esse in Cap. aq.* Sch. addit *esse eam aquam.* Bene.

ad mill. XXXVI) Editi: XXXIII. At Fabrettus in Num. 159 recte monuit, XXXVI esse reponendum, et numerum XXXIII,

negotium non sufficiebat spatium Praeturae, in annum alterum est prorogatum. Eo tempore Decemviri, dum aliis ex causis libros Sibyllinos inspiciunt, invenisse dicuntur, non esse aquam Marciam, sed potius Anionem, — de hoc enim constantius traditur —, in Capitolium perducendam; deque ea re in Senatu a Lepido, pro collega verba faciente, actum Appio Claudio, Q. Caecilio Coss., eandemque post annum tertium a L. Lentulo retractatam: sed utroque tempore vicisse gratiam Marcii Regis; atque ita in Capitolium esse aquam perductam. Concipitur Marcia via Valeria, ad milliarium XXXVI, diverticulo euntibus ab urbe Roma dextrorsus millium passuum trium. Sublacensi autem, quae sub Nerone

---

iunctis in imo priorum unitatum apicibus, pluribus suadentibus esse emendandum. POL. Etiam V: XXXIII. Sed C et U Fabretti emendationem egregie stabiliunt, ut vidit etiam Sch.

mill. p. trium. Sublac.) Libri *millia*, pro *milliu.* VF: *passuum VI.* Tum in O pergitur: *vi Sublac.* in J et rec: *villa Sublac.* Corruptum III in VI, ut supra XXXVI in XXXIII. Postea vero ex numero VI factum vocabulum *vi*, idque rursus transiit in *villa.* Sch. (II. 6) corrigit: *illa Sublac.* Ego vero cum Opsopoeo et Scriverio malim: *via Sublac.*, ut loquitur Frontinus Art. 14 et 15; licet hoc quoque non sit omnino necessarium.

autem quae) contrahunt V et edd. in *atque.*

ad mill. XXXVI) v. Annott.

intra spatium — perviridi) v. Annott.

LXI.) B et al. rec: *LX.*

LIV.CCXLVII) *V* J et rec: — CCLXVII (LX pro XL).

VII.CCCCLXIII) V et edd: — CCCCXL (XL pro LX).

ex eo. long.) *ex*, in libris omissum, recte restituit Pol. v. ad Art. 6.

pl. locis sup. parte val.) Post Pol. ex U vulgatur: *pl. locis per P. R. valles;* interpretatum: „*per populi Romani valles;* quod opus ad trailiciendas valles praesertim comparabatur.“ C: *pl. locis P. R. vallis.* V: *pl. locis pro p. et d. valles.* Edd: *pl. locis privatis et publicis et D. vallis.* Sch. emendavit: *pl. locis superiore parte vallis.* Recte. Art. 15: *opere arcuato supe-*

Principe primum strata est, ad milliarium XXXVIII sinistrorsus, intra spatium passuum ducentorum, fontium infinita multitudine sub fornicibus petraeis scatenti, stat immobilis stagni modo, colore perviridi. Ductus eius habet longitudinem a capite ad Urbem passuum I̅X̅I̅.DCCX. s.: rivo subterraneo passuum L̅I̅V̅.CCXLVII. s.; opere supra terram passuum V̅I̅I̅.CCCCLXIII: ex eo longius ab Urbe pluribus locis superiori parte vallis opere arcuato passuum CCCCLXIII; propius Urbem a VII milliario substructione passuum DXXVIII; reliquo opere arcuato passuum V̅I̅.CCCCLXXII.

Cn. Servilius Caepio et L. Cassius Longinus, qui 8
Ravilla appellatus est, Censores, anno post Urbem conditam DCXXVII, M. Plautio Hypsaeo, Fulvio Flacco

---

riori *parte pluribus locis.* Sic, non *superiore,* ut est in tribus codd. Art. 14: *in superiori parte pluribus locis.* ubi omnes libri *superiori;* quare nostro quoque loco hanc formam recepi.

CCCCLXIII) De huius et seqq. duorum numerorum veritate dubitat Sch. V. 4. Idem *milliarium VII* in dubium vocat, pro eo *VI mill.* suspicans. F O: *ad VII milliarium.*

DXXVIII) Sic C. Sed U: *substructionem p.* CLXXVIII. V: *substructum p.* CLXXXVIII. F: *substructum p.* CLXXXXIII. J. et rec: CLXXXVIII.

reliquo) C U: *reliqua.*

V̅I̅.CCCCLXXII) J: *6471.* B et al. rec.: *6470.* V: *7471.* F: *12,471.*

Caepio) Codd. *Scypio* vel *Scipio.* Pro *Ravilla* U: *Micilla.* V F: *Villa.* v. Annott.

appell. est) V F om. *est*: quod quum utroque libro fere semper et ubique fiat, hoc loco semel monuisse sufficiat.

DCXXVII) U: DCXXLXX.

Hypsaeo) C: *hypsapora,* duobus punctis priori litterae *p* suffixis. Pol. vidit *hypsaponi.* V F: *hyssapone.* U O J et rec: *Hipsapone* (secundum Polenum *Hypo.*). Consulas Pigh. et Sigon. Fast. Cons.

Lucullano) C: *Luculano.* v. ad Art. 5.

ad X mill.) V et edd: *ad* XI *mill.*

Coss., aquam, quae vocatur Tepula, ex agro Lucullano, quem quidam Tusculanum credunt, Romam et in Capitolium adducendam curaverunt. Tepula concipitur via Latina, ad X milliarium, diverticulo euntibus ab Roma dextrorsus millium passuum duum: inde rivo suo in Urbem perducebatur.

9 Post M. Agrippa, Aedilis post primum Consulatum, Imperatore Caesare Augusto II, L. Volcatio Coss.,

---

atque inde rivo suo) C U: *duum.... inde..... rivo suo.* J: *duum inde rivo suo.* POL. Lege: *et inde rivo suo* etc. *Post M. Agrippa* etc. Frontinus infra: *et inde in usum Urbis fistulis deducuntur.* CORR. Mihi in libris sic offertur. C: *dextrorsus..... milium p. duum.... inde rivo suo in U. p. Post.... Agrippa* etc. U: *mil. p. duum..... inde.... suo in U. p. post M. Agrippa* etc. V: *duum inde.... suo in U. p. post mille Agrippa* ete. F: *mil. p. unum inde rivo suo in U. perducebatur. Iuliae post mista: nam Agrippa* etc. J et rec: *duum, inde rivo suo in U. perducebatur, Iuliae post mista: nam Agrippa* etc. Sch. legit: *Tum inde rivo suo in U. perducebatur. M. autem Agrippa* etc. cum Pol. verba edd. *Iuliae post mista* ab aliena manu illata esse iudicans. Satius mihi visum est, lacunis ex parte omissis, simpliciter scribere, ut editum vides.

9 *Augusto II*) Ita C. Numerus *II* in U depravatur in litteram *N.*; quae in V transiit in *M.*; atque ex hac in F O factum est nomen *Messala* seu *Messalla,* in J et rec. nomen *Marcus,* corrupto praeterea *L.* in *Laelius.* Pro *Volcatio* V F O: *Volcastro.*

diverticulo—millium p. duum) *devertieulo,* quod libri ignorant, primus inseruit Sch. *Duum* pro *duorum* est in C U hic, Art. 6. 8. 10. 11. etc.

alterius) J et rec: *alteriusque.* ex quo Sch. fecit *alterius aquae,* assentiente Heinr. Libri voc. *aquae* ignorant. Pro *vires* Sch. aliquando suspicatus erat *venas.*

Acquis. aq.) Sic emendavit Sch. C U: *acquisitaque.* ceteri libri: *acquisitaeque.* Post Pol. edebatur: *intercepit, acquisitaeque — est: ita tamen* etc. Cf. Annott.

— *CCCCXXVI. s.*) i. e. semis. Cf. *Art.* 7. Erat tamen, qui pro *scilicet* caperet, teste Poleno. Quae littera in J et rec. desi-

anno post Urbem conditam DCCXIX, ad milliarium ab Urbe XII, via Latina, diverticulo euntibus ab Roma dextrorsus millium passuum duum, alterius aquae proprias vires collegit et Tepulae rivum intercepit. Acquisitae aquae ab inventore nomen Juliae datum est, ita tamen divisa erogatione, ut maneret Tepulae appellatio. Ductus Juliae efficit longitudinem passuum XV.CCCCXXVI. s.: opere supra terram passuum VII: ex eo in proximis Urbis locis a VII milliario substructione passuum DXXVIII; reliquo opere arcuato passuum VI.CCCCLXII. Praeter caput Juliae transfluit aqua, quae vocatur Crabra. Hanc Agrippa omisit, seu quia improbaverat, sive quia Tusculanis possessoribus relinquendam credebat:

---

deratur. V F O: *VII· mil. CCCCXXVIII. reliquo op.* pro: — XXVII s., et *reliquo* e seq. huc translatum est.

a VII mill.) damnat Sch. II. 7.

transfluit) U: *transtulit.* Mox pro *Crabra* V F O: *Traba.*

omisit, seu quia imp.) Ita C. In U J et rec: *emisit.* Praeterea V F: *emisit* (V: *emissae*) *usum improbaverat, seu.* B: *emisit seu quia usum imp. Usum* interpretatione natum; nam *hanc emisit* est „omisit ea uti.“ Cf. Bunsen. Beschreib. der St. Rom. Bd. I. S. 206.

tractus) Sic U J. In C hoc verbum compendiosa scriptura exhibetur ita, ut valde dubitari possit, num *circuitus* legendum sit. POL. Praefero *circuitus,* quum sit significantius. Rivus in vallium marginibus ad irrigandum circumductus habet *circuitum;* tractus irrigandus caret imagine. SCH. Qui Schultzio codicem C descripsit, e compendio eruebat *transitus.* Mei autem oculi haud obscure vident *tractus:* nam manifesta est littera initialis *t,* ad cuius dextram supra appingitur siglum ², quod et *re* et *ra* in libris solet significare; sequuntur litterae *ctus,* quarum *c* eo est paullo obscurior, quod paene linea recta elevatur et siglo illi paullum immiscetur. *Tractus eius* i. e. regionis. Cf. Art. 21: *unde per illum tractum distribuitur.* Denique V F: *villae tractant per vicem.*

modulosque) F: *modulisque certis.*

Sed non ead.) Plures edd. teste Poleno: *disp. accipiunt, sed — moderatione. Aquar.* et Adlero testante: *dispensatam, sed —*

ea namque est, quam omnes villae tractus ejus per vicem in dies modulosque certos dispensatam accipiunt. Sed non eadem moderatione aquarii nostri partem potiorem ejus semper in supplementum Juliae vindicaverunt; nec ut Juliam augerent, quam hauriebant largiendo, compendii sui gratia. Exclusi ergo Crabram et totam iussu Imperatoris reddidi Tusculanis; qui nunc forsitan non

---

moderatione. Aq. Corrad: *Sed — mod. aquarii nostri; part.* intelligens „utebantur.“ Male.

partem maximam eius) C: *par . . . . . eius.* U J: *partem. . . . . eius.* Quaedam edd: *partem maximam eius.* Et sic lacunam supplevi. Atque facile mihi persuasi, partem hanc potuisse maximam reputari; nam reddita Tusculanis insolitam abundantiam effecit, ut infra narratur. POL. Sch. reposuit: *partem potiorem eius.* Egregie. Ob vocabulorum similitudinem alterum compendiosa scriptura excidit. V: *pro temp . . . . . enim semper.* ex qua in F effectum: *nostri protendunt ei.*

vindicaverunt) Poleni (referentis ex C *ud iudicaverunt*). coniecturam *adiudicaverunt* receperunt editores posteriores, etiam Sch. et Heinr. Ego vero meis oculis in C scriptum video: *udidicauunt*, i. e. *udindicaverunt*, i. e. *utindic.* Nam *ud* in hoc cod. exaratur pro *ut:* verba gratia in seqq. *nec ud Iuliam*; cui compara *aud, sund, adque* (Art. 64. 92), *dad* (Art. 21), *contingid* (Art. 11) etc. Hoc *utindic.* (pro quo V: *ut iudic.*) in U pessumdatur in *et indicav.;* quum potius *ut* idem sit atque *ui* seu *vi:* quas sollenniter in libris permutari syllabas, quis est qui nesciat? Ut in C habeamus: *viindic.* pro *vindicaverunt.* quae lectio in J et rec. integra restat. F. quidem praebet *iudicaverunt.* Sed etiam Art. 128 *vindicare* pessumdatur in *iudicare.* Adde quod *vindicare* tam latinitati, quam ipsi rei, quae iniquo arbitrio peragitur, est convenientius.

compendii sui) Sic optime ex J et rec. restituit Pol. C: *complendis in gratia*, i. e. *complendi sui gratia*, ut est in U. V habet: *complere: nisi sui gratia.* F: *complevere nisi sui gr.* Non assecuti sunt librarii significationem nominis; quare pessumdederunt. v. Annott.

Exclusi etc.) C U: *Exclusa ergo Crabra* (U: *Crabram*) *et totam — reddidittusculanis* (sic C; U: *reddidit tusc.*). V F O et

sine admiratione eam sumunt, ignari, cui causae insolitam abundantiam debeant. Julia autem revocatis derivationibus, per quas surripiebatur, modum suum, quamvis notabili siccitate, servavit. Eodem anno Agrippa ductus Appiae, Anionis, Marciae paene dilapsos restituit, et singulari cura compluribus salientibus aquis instruxit Urbem.

Idem cum iam tertium Consul fuisset, C. Sentio, Q. Lucretio Coss., post annum tertium decimum, quam

---

ed. pr: *Exclusa vero est Crabra* (F O: *Tabra*) *et totam-reddidit.* J et rec: *Exclusa ergo est Crabra et tota — reddita Tusc.* quas secutus est Pol., deleto *est.* Corrad. legit: *Exclusa ergo est Crabra, et totam — reddidit* (sc. Agrippa). Sch. *Exclusâ ergo Crabrâ, totam — reddidi.* Cf. Sch. II. 9. Narratio est eiusmodi, ut rem, quae agitur, in Frontini aetatem referamus necesse sit. Cui autem liberius ablativi absol. genus displiceat, is reponere possit: *Exclusam ergo Crabram totam — reddidi.* Sed mea emendatio potior videbatur.

cui causae) J et rec: *cuius causa — habeant.*

dilapsos) V et edd: *delapsos.* Art. 18 libri omnes: *vetustate dilapsus.* v. Forcellin. — *singulari*) V F: *in sing.*

compluribus) B et al. rec: *cum compl.* al: *cum pluribus.*

sal. aquis) v. Annott.

tertium) Sch. *tertio*, ex C. quod antique dictum. v. Forcellin.

Consul) In libro Pithoei annotatum *Censor.* OPSOP.

Q. Lucretio) In C om. praenomen. U: *P. Lucret.* J et rec: *Sp. Lucr.* Cassiodorus, Onuphrius, Sigonius et Pighius nominant *Q. Lucret.* Consulatum gessere a. U. 733. POL. Sigon. in Fast. p. 345. A. Cf. Almelov. p. 105. Plin. H. N. 14. p. 27. HEINR.

quoque in agro) V et edd: *in agro quoque.* De agro Lucull. v. ad Art. 5.

dies) C: *die.* V F O om. *dies.* ut scriptum fuisse suspiceris *quo die.*

in urb. resp.) Libri praeter C: *in urbem.* V F O: *responderet.*

V. Id. Iun.) Codd: *quinto.* V F O: *Iunii.* J et rec: *Iduum Iunii.* Verum esse *quintus Idus Iunias* nunc nemo ignorat. Accipe: dies invenitur (erat) quintus dies ante Id s Iunias.

app. est) V et edd. om. *est.*

invenerunt) C: *vocaverunt.*

Iuliam deduxerat, Virginem quoque in agro Lucullano collectam Romam perduxit. Dies, quo primum in Urbe responderit, V. Idus Iunias invenitur. Virgo appellata est, quod quaerentibus aquam militibus puella virguncula venas quasdam monstravit: quas secuti, qui foderant, ingentem aquae modum invenerunt. Aedicula fonti apposita hanc originem picturâ ostendit. Concipitur ergo via Collatiâ, ad milliarum VIII, palustribus locis. Signino circumiecto, continendarum scaturiginum causa, adiuvatur et compluribus aliis acquisitionibus. Venit per longitudinem passuum XIV. CV: ex eo rivo subterraneo passuum XII.DCCCLXV; supra terram per passus MCCXL: ex eo substructione rivorum locis compluribus passuum DXL; opere arcuato passuum DCC: acquisitionum ductus rivi subterranei efficiunt passus MCCCCV.

---

originem picturâ) Ita C U; quorum fidem cum Pol. sequendam esse duxi, quidquid reluctatur Sch. V. 7. V F O: *virginem pictam.* J et rec: *virginem pictura.*

Concipitur ergo) *ergo*, ut post parenthesin, redordiendae orationi. HEINR. Sch. corrigit *Concipitur Virgo.* Bene.

Signino circum. etc.) C: *circumlecto.* U: *signi circumletto.* V: *Si igitur circumlecto.* F: *Sic igitur circumlecta.* Totus autem locus a Pol. sic constitutus est: *locis; sig. circumiecto, cont. sc. causa, adiuvatur: et cum pluribus al. acq. venit per long.* Libri admodum variant. C: *locis. sig. circ. cont. sc. causa. adiuvatur. compluribus* (Pol. refert *et comp.*) *al. acquisitionibus! venit per long.* U: *locis. sig. — causa. Adiuvatur ex compl. al. acq. venit* etc. V: *locis. Si igitur — causa audivi vera. Ex compl. al. acq. venit.* F: *locis. Sic — causa adiunctis ex comp.* J et rec: *— causa. Adiuvatus ex compl.* Alios legere *Adiunctis ex comp. al. locis acq.* annotat Opsop. Corrad. legit: *Signino — causa; adiuvatur et* (i. e. etiam) *comp. al. acq. Venit p.* Sch: *— causa. Adiuta ab Augusta et comp. al. acq. venit.* Cf. Annott.

XII.) J et rec: *XI millium.*

MCCXL) V F: *passuum, MCCXL. ex opere subst.* E qua lectione libenter recepissem *passuum*, nisi etiam Art. 14 diceretur

Quae ratio moverit Augustum, providentissimum 11
Principem, perducendi Alsietinam aquam, quae vocatur Augusta, non satis perspicio, nullius gratiae, immo etiam parum salubrem, ideoque nusquam in usus populi fluentem; nisi forte, cum opus naumachiae aggrederetur, ne quid salubrioribus aquis detraheret, hanc proprio opere perduxit et, quod naumachiae coeperat superesse, hortis subiacentibus et privatorum usibus ad irrigandum concessit. Solet tamen ex ea in Transtiberina regione, quotiens pontes reficiuntur et a citeriore ripa aquae cessant, ex necessitate in subsidium publicorum salientium dari. Concipitur ex lacu Alsietino, via Claudia, milliario XIV, diverticulo dextrorsus passuum VI. D. Ductus eius effi-

---

per passus, omnium librorum consensu. Tam hunc, quam ceteros longitudinis numeros in dubium vocat Sch.

moverit) F: *movit.* V: *monuit.* 11

pervident.) Ita C. Sed U J: *provid.* POL. Immo libri quos novi omnes habent *provid.*, etiam C, in quo littera p, cui subnotatur linea circumflexa ex posteriore huius litterae ductu per priorem prolongata, est *pro*, littera *p* autem, subnotata linea transversa, est *per*. Cf. ad Art. 18. Quod igitur recte restituerunt Corrad. Sch. et Heinr. *Pervid.* inauditum vocabulum est.

perducendi) Six correxit Sch., assentiente Heinr. Libri omnes: *prod.* V: *producerent.* Etiam Paris. *prod.*, sed rubro colore inter lineas corrigitur *perd.* Recte. v. ad Art. 6.

etiam p. salub.) V J et rec: *et p.* Praeterea V: *sal. ratio quia nusq.* Sed C U: *ideoque nusq.*

aggrederetur) C U: *adgreditur.* — *ne quid*) V: *quis.*

perduxit) C: *perducit.* Mox J: *et quid.*

subiacentibus) C: *adiacent.* — *ad irrigand.*) abest a VFO.

ex ea in transt.) V F: *ex transt.* mediis omissis. In iisdem in seq. deest *cessant.* — *Alsietino*) C V: *Alsientino.*

mill. XIV) C: *quarto decimo.* sed super litteras *ar* a manu sec. scriptae sunt litterae *in*, ut efficiatur *quinto dec.* Cluverius Ital. Ant. p. 524 corrigit: *mill. XVIII.* de qua correctione v. Pol. ad Art. 11. not. X.

cit longitudinem passuum XXII.CLXXII; opere arcuato passuum CCCLVIII.

12 Idem Augustus in supplementum Marciae, quotiens siccitates egerent auxilio, aliam aquam eiusdem bonitatis opere subterraneo perduxit usque ad Marciae rivum, quae ab inventore appellatur Augusta. Nascitur ultra fontem Marciae: cuius ductus, donec Marciae accedat, efficit passus DCCC.

13 Post hos C. Caesar, qui Tiberio successit, cum parum et publicis usibus et privatis voluptatibus septem

---

Ductus eius) V: *ductus est. Effic.*

CLXXII) V F: *CLXII.* B: *LXXII.*

12 *egerent auxilio*) Libri: *agerent, auxilio al.* praeter J, ex qua Pol. vulgavit *egerent aux.* Sch. corrigit: *qu. sic. exigerent auxilium.* An: *qu. sic. urgerent, aux. al.?* Sed emendationi nullas videtur locus esse, quum *siccitates egent auxilio* dici possit pro „aqua eget auxilio propter siccitates.“ v. ad Art. 36. Formulam *auxilio egere* legimus etiam Art. 119.

aliam eiusdem bon.) Ita edidit Pol. et legitur in F, si fides est. Sed C: *alia eiusd.* U: *alie.* V: *aquae eiusd.* J et rec: *aliam aquam eiusd.* Bene. An: *aliam eiusdem — rivum aquam, quae ab inv.?* Attamen illud praeferendum videtur.

13 *Aquilio*) C: *Aquila.* U: *Aquilia.* Iidem Coss. Art. 102. Cf. Pigh. Ann. T. III. p. 566.

DCCLXXXIX) Almelov. sub a U. 791. J. Scalig. An. in Euseb. p. 188. col. 2. HEINR. Codd. et edd: *DCCXC.*

Sulla et Titiano) v. Annott.

DCCCIII) Ita Pol. et posteriores. Libri: *DCCCVI* (pro: — *III*). V: *DCC.VI.* Praeterea J et rec: *Kalendarum Augustarum.*

quae ex font.) Edd: *quod.* Ad *nomen* hoc referri non potest, nec tanquam adverbium assumi, cum nomen Claudiae a fontibus Caeruleo et Curtio non dependeat. POL. *Quod.* Quasi esset *quod opus.* At vero *opus* comprehendit illos *duos ductus,* quos modo dicebat, et pergendum erat: *Alteri* (ductui), *qui.* Sed ductibus dimissis, *aquas* nunc cogitat, et secundum hoc cogitatum mutat constructionem. HEINR. V et edd: *quod.* Sch. verba *quae—perducebatur.* spuria iudicat, quippe ex Art. 14 translata. Bene: nam

ductus aquarum sufficere viderentur, altero imperii sui anno, M. Aquilio Iuliano, P. Nonio Asprenate Coss., anno Urbis conditae DCCLXXXIX, duos ductus inchoavit: quod opus Claudius magnificentissime consummavit dedicavitque, Sulla et Titiano Coss., anno post Urbem conditam DCCCIII Kalendis Augustis. Alteri nomen, quae ex fontibus Caerulo et Curtio, perducebatur, Claudiae datum. Haec bonitate proxima est Marciae. Altera, quoniam duae Anionis in Urbem aquae fluere coeperant, ut facilius appellationibus dinoscerentur, Anio Novus voci-

---

verborum etiam collocatio omnino est vituperanda; atque in V et F deest *nomen*. — De Caerulo fonte v. ad Art. 14.

bonitate) Sic V et edd., item Sch. C U: *bonitatis*. quod cum Pol. retinuere posteriores; contra loquendi consuetudinem, nisi quid hic omissum esse statuas. Seq. *est* abest a C et U. Heinr. verba *haec — Marciae* uncis inclusit.

duae Anionis) Ita C et U, assentientibus Sch. et Heiur. Cf. ad Art. 70 init. Pol. edidit: *Aniones*. Alio ordine, genitivo tamen retento. V et edd: *duae Anienis* (V: *Anienes*) *aquae in Urbem.*

vocitari) Sic C U, non *vocari*, ex ceteris libris a Pol. receptum. Pergitur in C: *coepit àlia onis pcedit. priori An.;* in U: *alia omnes praecedit.* V F: *alias omnes praecedit.* Porro *cognomini* (non *cognomento*, ut refert Pol.) habent C U: et *cognomentum*, a Pol. editum, nisi in O F non invenio: at V J et rec. *cognomen. Veteri*, quod Pol. recepit, nonnisi F (si fides est) praebet, cum in ceteris libris *Veteris*. Denique O: *et quod alias omnes praec.* J et rec: *et quod illas omnes praecesserat prior Anio, cognomen ei veteris est adiectum.* ex interpretatione, sic intelligenda: et quod ceteras aquas supra percensitas, praeter Appiam, antiquitate superabat. Pol. suam lectionem *alias omnes praecedit* explicat: Anienis Novi origo a milliario 42 (Art. 15) alias omnes aquas longinquitate praecedebat. quod neque fert latinitas, neque ea commemoratio huic loco apta est. Sch. locum sic constituit: *Altera—Anio Novus vocata, copia alias omnes praecedit.* respiciens Art. 91: *in primis abundans.* Ne cui in mentem veniat lectionem a Pol. vulgatam interpretari „praecedit, i. e. antecellit, superat ceteras aquas," sc. bonitate, commonefacio verborum Art. 91: *No-*

tari coepit. Alias omnes perdit. Priori Anioni cognomen Veteris adiectum.

14 Claudia concipitur via Sublacensi, ad milliarium XXXVIII, diverticulo dextrorsus intra passus CCC, ex fontibus duobus amplissimis et speciosis, Caerulo, qui a similitudine appellatus est, et Curtio. Accipit et eum fontem, qui vocatur Albudinus, tantae bonitatis, ut Marciae quoque adiutorio, quotiens opus est, ita sufficiat, ut adiectus ei nihil ex qualitate eius mutet. Augustae fons, quia Marciam sibi sufficere apparebat, in Claudiam derivatus est; manente nihilominus praesidiario in Marciam, ut ita demum Claudiam aquam adiuvaret Augusta, si eam ductus Marciae non caperet. Claudiae ductus habet longitudinem passuum $\overline{XLVI}$.CCCCVI: ex eo rivo subterraneo passuum $\overline{XXXVI}$.CCXXX; opere supra terram passuum $\overline{X}$.CLXXVI: ex eo opere arcuato in superiori parte pluribus locis passuum $\overline{III}$.LXXVI, et prope

---

vus autem Anio vitiabat ceteras (aquas). Heinr. verba uncis inclusit; sicut Sch. sequentia *Priori adiectum.* Mea emendatio debetur Art. 91. ubi Anio Novus ceteras aquas vitiasse traditur. Interiecta autem est sententia *Alias omnes perdit,* quemadmodum supra illa *Haec bonitate proxima est Marciae:* quam convenienter, quisque videt.

14 *Caerulo, qui* etc.) V et edd: *Caeruloque qui.* Mox V: *appellatur.* Heinr. *verba qui a sim. ap. est* uncis inclusit. Cf. Annott.

M. quoque adiutorio) Heinr. distinguit: *ut M. quoque, adiutorio qu. opus est, ita suff.* me non assentiente.

adiectus ei) Pol. ex J et rec: *adiectione sui.* Sed C: *adiectiones sex — nichil.* U: *adiectiones sex mutent.* V F: *adiectiones* VI *nisi commutet.* An: *ut adiectiones suae nihil — mutent?* Immo emendationem nostram (*adiectus ei*) et Frontini indoles et ipsius rei natura suadet. Cf. Art. 12: *quae* (Augusta) — *adiicitur fontibus Claudiae.*

Augustae fons) Lego: *Et Aug.* i. e. etiam: nam antecedentis syntagmatis (*Accipit — — — mutet*) nihil est genuinum, praeter extremas litteras *et* vocabuli *mutet.* SCH.

Urbem a VII milliario substructione rivorum per passus DCIX, opere arcuato passuum VI.CCCCCXLXXXXI.

Anio Novus via Sublacensi, ad milliarium XLII, in Subruino excipitur ex flumine; quod, cum terras cultas circa se habeat soli pinguis et inde ripas solutiores, etiam sine pluviarum iniuria limosum et turbulentum fluit: ideoque a faucibus ductus interposita est piscina limaria, ubi inter amnem et specum consisteret et liquaretur aqua. Sic quoque, quotiens imbres superveniunt, turbida pervenit in Urbem. Iungitur ei rivus Herculaneus, oriens eadem via, ad milliarium XXXVIII, e regione fontium Claudiae

---

apparebat) U: *apparebit.* Mox F: *derivatur.* De re cf. Art. 72.

Augusta) om. V.

XLVI.CCCCVI) Opus supra terram ex tribus partibus constabat, librorum fide confirmatis; quarum prima est passuum III.LXXI, secunda passuum DCIX (V et F: *DIX*), tertia passuum VI.CCCCXCI. Quarum summa efficit passus X.CLXXI. Igitur pro hoc numero in *C* perperam legitur X.LXXVI, in ceteris libris X.LXXXI. Porro quum rivi subterranei longitudo ex omnium librorum auctoritate sit passuum XXXVI.CCXXX, integer Claudiae ductus habere debet longitudinem passuum XLVI.CCCCVI; ut manifestum sit, librorum lectionem *XLVI millium* (om. CCCCVI) esse mancam.

a VII mill.) V F O: *a VI mill.*

Anio Novus) C: *Anyo.* U: *Anno novo alia Subl.* V J et rec: *Subl. via.* B: *ad mill. LXII.*

in Subruino) v. Annott.

excipitur) V O: *concipitur.* et Opsopoeus comparat Art. 14: *Claudia concipitur — ex fontibus.* At vero de eodem Anione Art. 73: *ex — flumine excepta.* Cf. ad Art. 19. *Flumine.* intell. Anione flumine. Cf. Art. 93.

circa) V J et rec: *circum.* — *fluit*) deest in V F.

liquaretur) V O: *liqueretur.*

aqua. Sic quoque) Lego: *aqua: quamquam sic.* Periit *quamquam* ob similitudinem praegressi vocabuli. HEINR. Bene.

Jung. ei rivus) Codd. et F: *et riv.* Sed Art. 5: *Jungitur ei ad Sp.*

XXXVIII) Ita C. In ceteris libris est: *XXXXIII.* scil. X pro

trans flumen viamque, natura purissimus, sed mixtus gratiam splendoris sui amittit. Ductus Anionis Novi efficit passus $\overline{\text{LVIII}}$.DCC: ex eo rivo subterraneo passus $\overline{\text{XL}}$.$\overline{\text{IX}}$.CCC; opere supra terram passus $\overline{\text{IX}}$.CCCC: ex eo substructionibus aut opere arcuato superiori parte pluribus locis passus $\overline{\text{II}}$.CCC, et propius Urbem a VII milliario substructione rivorum passus DCIX, opere arcuato passus $\overline{\text{VI}}$.CCCCLXXXXI. Hi sunt arcus altissimi, sublevati in quibusdam locis CIX pedes.

16 Tot aquarum tam multis necessariis molibus pyramidas, videlicet otiosas, compares, aut inertia sed fama celebrata opera Graecorum?

17 Non alienum mihi visum est, longitudines quoque rivorum cuiusque ductus etiam per species operum com-

---

V. Praeterea additur *e regione fontium Claudiae*, quam Art. 14. concipi ad mill. XXXVIII audivimus.

purissimus) U: *naturae durissimus.* C: *naturae pessimus, sed mistus.* Sch; *viamque. Natura purissimus, mixtus gratiam — amittit.*

passus) Male hic et in seqq. in multis libris legitur *passuum.*

ex eo) V et edd: *et ex eo.*

superiori) Ita codd., non *superiore* Cf. ad Art. 7.

$\overline{\text{II}}$.CCC) C; *duodecim milia trecentos.* U: *duodecim milia octocentos.* Ceteri libri: *XII millia DCCC.* Poleni emendationem, quam secuti sumus, veram esse, simplici computatione constat.

a VII mill.) Secundum annotationem Opsopoei nescio quae ed. habet: *a XII mill.*

opere arcuato etc.) Haec verba et sequentia usque ad finem huius Art. in U desunt. V: *opere arcuato superiori parte* (quae duo verba ex superioribus huc translata) *passus XI millia* etc. Etiam F: *XI millia*, scil. XI pro VI. Praeterea U V om. seq. *pedes.*

16 *pyramidas*) Ita libri. Post Polenum: *pyramides.*

compares) Edd: *comparem.* V: *componere.*

opera Graec.) Edd; *Graec. op.* U V: *Graec. opere.* Etiam C *opere*, sed postposito *Graecorum.*

17 *long. quoque riv. cu. d.*) J: *longitudinis.* V: *longitudinis q. r.*

plecti. Nam cum maxima huius officii pars in tutela eorum sit, scire praepositum oportet, quae maiora impendia exigant. Nostra quidem sollicitudine non sufficit, singula oculis subiecisse; formas quoque ductuum facere curavimus, ex quibus apparet, ubi valles quantaeque, ubi flumina traiicerentur, ubi montium lateribus specus applicitae maiorem assiduamque protegendi muniendique exigant curam. Hinc illa contingit utilitas, ut rem statim veluti in conspectu habere possimus et deliberare tamquam assistentes.

Omnes aquae diversa in Urbem libra perveniunt. Inde 18
fluunt quaedam altioribus locis: et quaedam erigi in emi-

---

eque ductus. F O: *aquae ductus.* An: *cuiusque aquae ductus?* Sch. damnat *quoque* propter seq. *etiam,* et legit *quasque.* Etiam Heinr. delet *quoque.* Atqui, ni fallor, ea particula fit transitio ad seq. narrationem; sequente autem particula *etiam* ratio complectendi longitudines indicatur.

per species) J et rec: *et per sp.* V: *etiam prospiciens operum.* F O: *et profectus op.* Ed. pr: *et prospectus op.* v. Annott.

officii pars) V F: *pars officii.*

praepositum) V J; *prop.* v. ad Art. 2. Sch. (VI. 7) corrigit: *scite praemonendum est.*

Nostra—sollicitudine) Sic scripsi e codd. et F. Pol. ex J et rec: *Nostrae — sollicitudini.* Heinr. legit: *Et nostrae.* Infra ex codd. et F cum Sch. revocavi *sufficit,* pro quo Pol. ex J et rec. *suffecit.* Denique in V abest *singula.*

formas) J et rec: *sed formas.*

applicitae) Sic rescripsi ex codd., cum in edd. sit *appliciti.* Femin. genus est priscae latinitatis. v. Forcellin. Praeterea Sch. legit *speci*; de qua forma v. ad Art. 125. Maiore auctoritate legisset *speca;* nam genere quoque neutro prisca latinitas hoc nomen extulit, ut videre est apud Forcellin.

protegendi muniendique) v. Annott.

contingit) V: *contigit.* Infra C: *veluti.* U V: *possumus.* O: *delibrare.* V F: *assistentem omnem aquae.*

Omnes aq.) B et al. rec: *aquae omnes.* 18

perveniunt) Sic rescripsi ex C, in quo littera *p,* cui linea sub-

nentiora non possunt; nam nunc colles qui sunt, propter frequentiam incendiorum excreverunt rudere. Quinque

---

notatur transversa, est *per*, ut iam ad Art. 11 diximus. (Quanquam non ubique hic cod. hoc in genere sibi constat, quum sigla particularum *per* et *pro* etiam permutentur. Littera *p*, superducta linea recta, est *pre*). Distincte U; *perveniunt.* atque sic iam legerat Turnebus Adv. V. 5, legitque Sch. Ex ceteris libris Pol. protulit *prov.*: male; *provenire* enim nusquam dixit Frontinus, neque rei aptum est; saepissime contra *pervenire in urbem*, ut Art. 15. 72. 129.

inde fluunt) Codd: *inde fiunt.* J et rec: *Inde fit, ut q. alt. loc. serviant.* cui lectioni, a Corrad. frustra commendatae, optima saltem inhabitat interpretatio: nam *inde* est „ea de causa", et *fluunt alt. l.* idem est quod „fluunt maiore altitudine, in eminentiora urbis loca erectae." Sch. legit: *inde defluunt.* Heinr. *inde quod.* Secutus sum ed. princ. et F, quarum lectionem recte intellexit Pol. v. Annott.

nam nunc colles qui sunt) Vel sic emendandum esse putabam (v. Annott.), vel: *nam antea colles qui fuerunt* („die damaligen Hügel"). Libri: *nam et colles si* (C: *collesi*) *sint.* Sch. modo corrigit: *nam et colles imi, scilicet propt. inc. fr. ex. rud.* modo: *nam et colles minimi.*

rudere) V F: *rudes.* J et rec: *ruderibus excrev.* U: *exercuerunt rud.*

Quinque sunt, quarum) Editores post Pol: *Quinque autem aquarum alt.* Sed tres codd: *Quinque sunt duarum alt.* Ed. pr. et F: *Quinque sunt ductuum altitudines.* J et rec: *Quinque enim sunt altitudines, quarum duae in o. p. U. attolluntur.* nec aliter legebatur in ed., qua usus est Burton (Roms Alterthüm. und Merkwürd. aus dem Englisch. übersetzt von Sickler) p. 40. Unde Corrad: *Quinque atque duarum alt.* Male. Quid multà? Una tantum littera *d* mutata in *q*, recte se habet codd. lectio; quod iam vidit Sch. — Infra V F et ed. princ. omittunt *attollitur.*

sed ex his) V F et ed. pr. omittunt *ex.* J et rec. habent: *sed ex reliquis.* Mox V J et rec: *maiore-leviore.*

est Anio Nov.) Edd; *Anio est Nov.*

aequat) C: *aequata.* — *veteres)* *eas* fort. addendum. HEINR. Sed v. ad Art. 6.

sunt, quarum altitudo in omnem partem Urbis attollitur: sed ex his aliae maiori, aliae leviori pressura coguntur. Altissimus est Anio Novus, proxima Claudia, tertium locum tenet Julia, quartum Tepula, dehinc Marcia, quae capite etiam Claudiae libram aequat. Sed veteres humiliore directura perduxerunt, sive nondum ad subtile explorata arte librandi, seu quia ex industria infra terram aquas mergebant, ne facile ab hostibus interciperentur, cum frequentia adhuc contra Italicos bella gererentur. Jam tamen quibusdam locis, sicubi ductus vetustate dilapsus est, omisso circuitu subterraneo vallium, brevitatis causa, substructionibus arcuationibusque traiiciuntur. Sextum tenet librae locum Anio Vetus, similiter suffecturus etiam altioribus locis Urbis, si, ubi vallium submissarumque regionum conditio exigit, substructionibus

---

directura) V F: *directam.* C U: *derectura.* Sch: *directione.* v. Annott. Ut C U hic *der.* legunt, ita Art. 37 *derectam,* et *ibidem* C *derigi;* Art. 124 C *derecti,* Art. 126 C *derigunt.* Sed Art. 20 libri omnes *directi.* De quo librariorum more passim viri docti locuti sunt. Cf. Herzog. ad Caes. B. C. I. 45.

ad subtile) V F: *a subtili.* J: *aliud subtile.* B et al. rec: *subtili,* om. praepositione. Sch. corrigit: *ad subtilius.* v. Annott.

gererentur) Lege: *gererent.* HEINR.

vallium) J: *vallus.* B et al. rec: *vallis tractus.* Paullo ante U: *ommisso.* V: *obmisso.* Cf. Annott.

traiiciuntur) F O: *traiiciatur.* V: *traiicimur.* In C scribitur *traiciuntur.* ut Art. 33: *adiciunt.* Art. 105: *subiciendi.* Art. 106: *subicere.* Art. 112: *adiciendum.* etc. fere ubique adstipulante U: de quo librariorum more quid sit statuendum, centies viri docti monuerunt. Cf. Annott.

etiam altior.) V et edd: *et alt.*

si, ubi) Libri omnes *sicubi.* Pol: *si, ubi.* Sch: *si, sicubi.* Heinr. *sicubi* temere esse repetitum ex superioribus annotat.

vel erismis erig.) C: *arcuationibus veteris exigeretur.* U: *arc. veteris erigentur.* V et edd: *arc. veteres exigentur.* Opsop. annotat: „Mendum est in *veteres exigentur.* In Pithoei cod. illud aste-

arcuationibusque vel erismis erigeretur. Sequitur huius libram Virgo, deinde Appia; quae cum ex urbano agro perducerentur, non in tantum altitudinis erigi potuerunt. Omnibus humilior Alsietina est, quae Transtiberinae regioni et maxime iacentibus locis servit.

19 Ex his sex via Latina, intra VII milliarium, contectis piscinis excipiuntur, ubi quasi respirante rivorum cursu

---

risco notatur, hoc in *erigeretur* vertitur.“ Corrad. proponit: *ceteris erig.* i. e. supra ceteras aquas. Sch. in not. cr. emendat: *arcuationibus vel erismis.* Et sic edidi. v. Annott. In textus autem recens. legit: *vel etiam ut ceterae metis erig.* „durch Meten“; nihil rationis adiiciens.

huius libram) V F: *hanc lib.* — *perducerentur)* U J: *perduceretur.* *iacentibus*) V et edd: *subiacentibus.* v. Annott.

19 *Ex his sex*) U J et rec: *Ex his via Lat. sex.* V F: *Ex huius via Lat. sed.* At C: *Ex is sex.* quem ordinem cum Pol. retinui. Videntur librarii illud *sex* a vocabulis *ex his* seiunxisse, ne eodem casu accipiantur, cum *sex* sit subiectum.

contectis) Ita C. Ceteri libri *contentis.* Infra V: *excipimur.* F: *excipitur.*

limum dep.) V F om. *limum;* idque vocabulum in U littera tantum initiali *l.* exaratur. Praeterea F: *deponitur.*

earum) om. J. et rec.

Unantur etc.) *Una autem earum Julia, Marcia, Tepula (quae intercepta—accesserat, nunc—venit) hae tres—recip.* Ita habent, si parenthesis signa excipis, C U. Locus admodum me torsit. Parenthesis, quam posui, ad Tepulam pertinet; *supra* spectat ad Art. 9. Quae remanent, ita explico: Earum autem (sex aquarum) hae tres, Julia, Marcia, Tepula, una (i. e. simul) a piscinis in eosdem arcus recipiuntur. Pronomen *hae* necessarium fecit parenthesis aliquanto longior. POL. Seh. in not. cr. emendat: *Una autem meant Julia Marciaque et Tepula, quae* etc.; in text rec: *Una autem earum iniuntur* (werden geeichet) *Julia, M. et Tepula, quae — venit. Hae tres* etc. Heinr. distinguit: *Una autem earum J. M. T., quae—venit. Hae tres* etc. Hanc quoque syntaxin ego non assequor. Atque oleum et operam perdas, si in C U lectione recte interpretanda desudes: nam corrupta est. In eam igitur discedo sententiam, ut vel mutila iudicem illa *una autem earum Julia,*

limum deponunt. Modus quoque earum mensuris ibidem positis initur. Unantur inde Julia, Marcia et Tepula;

Marcia, Tepula, paucaque inter ea excidisse, ad Jullam Marciamque aquas, priusquam in eosdem arcus a piscinis excipiuntur, pertinentia; vel restituenda illa esse in hunc similemve modum: *Unantur inde* (vel *Uniuntur inde,* vel *Inde iunguntur*) *Julia, M. et Tepula; quarum Tepula, quae—accesserat, nunc—venit. Hae tres* etc. Verba *unare, adunare, coadunare* Frontini aetate non sunt indigna; item *unire.* Fortasse *unantur* pessumdatum est propter similitudinem praecedentis *initur.* Ceteris denique a me mutatis non adversari saltem videntur ea, quae in libris nonnullis leguntur, quorum V F: *Tepula quoque intercepta* (praeterea pro *una* F habet *unaquaeque*). J et rec. (etiam O, opinor): *Marcia quoque, quae Tepula intercepta.*

accipit) Codd. et F: *accepit.*

Hae tres) O: *hae res.* J et rec: *venit et a piscinis.*

Summus in his) I. e. inter hos Pol. ex C U: *Summus his.* V: *Summus is.* Usus dativi loco genitivi apud posteriores scriptores latissime patet. v. Böttich. Lex. Tacit. v. *Dativ.* p. 140 sq. Cort. ad Lucan. Phars. *I.* 24. Noster Art. 124: *Remedia—his difficultatibus.* Sed edd: *Summus iis,* i. e. $\bar{i}$ *is*; atque Paris: *in iis.* Sch: *ex his.*

deinde Marcia) Ita tres codd. et F; quod non mutandum. Intell. deinde Marcia sequitur. Art. 18: *dehinc Marcia.* J et rec. et cum his Pol: *deinde Marciae.* Sch: *denique Marciae.*

Quae ad libram etc.) Sic locum difficilem restituit Pol., postquam in C U invenerat: *quae ad libram . . . . . minalis con* (ego in C video *sco*) . . . . . *ntea* (ego in C: *nte a*) . . . . . *entes ad V. usque p. deveniunt. ibi* (ego in U: *ubi*) *r. emergunt.* et in J (et rec.): *quae ad libram collis Viminalis coniungitur intra . . . . euntes ad V. usque p. dev., ubi* etc. Ex verbis *ibi r. emergunt* concludit, aquas illas prius fuisse mersas, et inde ex ingenio suo, allato etiam Art. 22 *(Rivus Appiae sub Coelio—actus emergit infra clivum P.)*, lacunarum partem explet verbis *infra terram euntes.* Quae ad reliqua stabilienda adferat, lege in Annott. Sch. modo restituit: *quae ad libram cippi terminalis continuatae in terra [ut antea] latentes ad V. usque p. deveniunt [ubi rursus emergunt].* modo: *quae ad libram cellae suae initialis continuatae* (in der Abwage ihrer Eichkammer fortgesetzt) *in terra latentes ad*

quarum Tepula, quae intercepta, sicut supra demonstravimus, rivo Juliae accesserat, nunc a piscina eiusdem Juliae modum accipit ac proprio canali et nomine venit. Hae tres a piscinis in eosdem arcus recipiuntur, Summus in his est Juliae, inferior Tepulae; deinde Marcia. Quae ad libram collis Viminalis coniunctim infra terram euntes ad Viminalem usque portam deveniunt. Ibi rursus emer-

---

Vim etc. Cf. Sch. III. 12. In librorum vestigiis aliud latere videtur. V: *quae ad libram . . . . . minalis con . . . . . intra . . . . . euntes ad V. — ubi rurs. emergit.* F: *quae ad libram collis Viminalis coniungitur intra . . . . . euntes ad V — devenit: ubi rurs. emergit.* Denique Paris.: *quae ad libram collis Viminalis coniunguntur. Intra Urbem euntes ad — V — deveniunt.* de qua lectione cf. Praef.

Prius) V F O: *Prior.* At Art. 20: *Partem—prius in arcus—transfert.* Et infra V O: *ad speciem veterem.*

Coelii) V F: *cast. CCVII mont.* J et rec: *cast. CCLII mont. usibus.* in quibus *Coelii* in numerum abiit.

Pallantianos) hic, Art. 20 et 69 scripsi. v. Pol. et Sch. I. 10. Sch. (l. 6) legit *Plautianos:* de quibus v. ad Art. 5. F O: *Plancianos.*

partem sui etc.) Pol. et posteriores ediderunt: *parte sui—deiicit se per Coelium. Ductus ipsius* etc. At tres codd. *partem.* Praeterea narratio *Marcia in rivum H. deiicit se per Coelium* veritati obluctatur; cum Marcia primum in rivum H. praecipitetur, et cum hoc rivo Coelium praeterfluat portam Capenam versus. Nostra emendatio facillima, certissima. De *partem deiicit* v. Annott. *Ductus*, quod substant. viros doctos adhuc vexavit, factum est particip.

nihil, ut inf.) V F: *nisi ut interior.* C: *nichil — sumministrans.* Rubenius Elect. II. 35 adfert: *nihil, at inferioribus ministrans.*

finitur) Rivus Herc. supra portam Cap. vere finitus est; ipsa autem Marciae aqua per canales fistulasque inde ulterius perducta. Illa eundem in modum relata sunt, atque Art. 20 de Anione Novo, *cuius arcus* primum *finiri post hortos Pall.* dicuntur, tum vero *inde in usum Urbis fistulis distribui.* POL. Rem probe intellexit Polenus, recteque hanc Rubenii l. c. emendationem contra

gunt. Prius tamen pars Juliae, ad Spem Veterem excepta, castellis Coelii montis diffunditur. Marcia autem partem sui post hortos Pallantianos in rivum, qui vocatur Herculaneus, deijcit: is per Coelium ductus, ipsius montis usibus nihil, ut inferior, subministrans, finitur supra portam Capenam.

Anio Novus et Claudia a piscinis in altiores arcus recipiuntur, ita ut superior sit Anio. Finiuntur arcus

---

nonnullorum librorum lectionem *initur* defendit. In eandem sententiam Sch. reddit „die Leitung wird beschlossen (sie geht ein)", bene ad rem, sed, cum *initur* retineat, ad latinitatem pessime. Scilicet in C J: et rec. legitur *initur* (J. *inter*). Quam ob lectionem Fabrettus No. 49 proposuerat *ductus ipsius modus — initur;* quod prius amplexus fuerat etiam Sch. in not. cr. In eundemque sensum Corrad. retineri iubet *ductus—initur,* annotans: „*Iniri* est subduci, corripi, colligi, ut *initur ratio, consilium* apud scriptores optimos: et reapse aqua fistulis collecta in usum Urbis distribuebatur." Quasi *ductus initur* latine dici posset pro „deductio, distributio incipit"! Ego vero Pol. causam probo, cui etiam ex librorum vestigiis nonnihil auctoritatis acquiratur; nam in V F O video *oritur*, in U autem *anitur*, ex quo posteriore Rubenii emendatio optime procedit, si litteram *a* dividis in *u* et priorem ductum tibi paulo prolongatum fingis. Adde quod Art. 99 *acta* corrupte exstat pro *facta.*

et Claudia) V: *in Claud.* Edd: *cum Claud.* 20

earum) scil. aquarum. Sic Pol. ex C U J. Ex ceteris libris Sch. *eorum;* quippe quod ad superiora *Anio Novus et Claudia* respiciat, mascul. genus requirentia. Praeterea in V F locus faciem habet hanc: *recipiunt* (F: *recipiuntur*): *ita ut superior Anio finitimus arcus eorum praeter hortos plancianos* (V: *pallantianos*) etc. Porro pro *et inde* in F est *est inde;* atque J et rec. omittunt *et.*

diducuntur) Ita C U. Idem Art. 21 fin. *diducitur.* Utroque loco ceteri libri *deduc.*, item Pol. et posteriores. Art. 23 omnes libri *deducatur;* sed ibi quoque restitui *diduc.*, cum eadem tribus locis obtineat huius verbi significatio dividendi, distribuendi.

ad Spem) O: *ad speciem.* — *Hi directi)* V et edd: *Ji dir.*

montem Coelium) Aut ita ex J et rec. recipiendum, aut ex con-

earum post hortos Pallantianos, et inde in usum Urbis fistulis diducuntur. Partem tamen sui Claudia prius in arcus, qui vocantur Neroniani, ad Spem Veterem transfert. Hi directi per Coelium montem iuxta templum Divi Claudii terminantur. Modum, quem acceperunt, aut circa ipsum montem Coelium, aut in Palatium Aventinumque et regionem Transtiberinam dimittunt.

21 Anio vetus circa IV milliarium infra Novi, quâ a via Latina in Lavicanam itur, arcus traiicit, et ibi piscinam habet. Inde intra II milliarium partem dat in specum, qui vocatur Octavianus, et pervenit in regionem viae Novae ad hortos Asinianos, unde per illum tractum distribuitur. Rectus vero ductus, secundum Spem Veterem veniens intra portam Exquilinam, in altos rivos per Urbem diducitur.

---

iectura addendum *circa hunc ipsum montem*. A ceteris enim libris abest *Coelium*.

regionem transt.) V: *transt. reg.* J et rec: *in transt. reg.*

21 *infra Novi, quâ* etc.) *citra IV m. . . . . a L. in L. inter a tr.: et ipse pisc.* Verba, quae desiderantur, indicaverunt locum, ubi Anio Vetus traiiciebatur inter arcus: qui locus intra vias L. et L. erat citra IV mill. POL. Lege: *circa IV m. intrat in viam, qui a Lat. in L. inter a tr.* CORRAD. (quae recepit Adler). Lego: *circa IV m. intrat in rivum, qui a Latinâ in L. inter a. tr.* Art. 70: *rivo intrat. Inter arcus,* quod vulgo est *per* arcus. Duk. ad Flor. p. 317. *Traiicit* se, exquisite dictum pro transfertur, transit. Primum defluit rivus viâ Latinâ; deinde ab hoc abiens ad Lav. se confert et hanc sequitur. HEINR. Sch. dubitans, quomodo locum conceptae sententiae accommodaret, in text rec. legit: *Anio V. veniens citra IV. m. intra novam viam, quae a L. in L. inter a tr., etiam ibi pisc.* (de nova via sermo hic esse non potest). in not. cr: *Anio V. venit citra IV m., ubi intratur via, quae a L. in L. inter a tr., ipse pisc.* (nulla syntaxi). denique V. 3 legere videtur: *Anio V. citra VI m., ubi intratur via, quae — tr., ibi pisc.* (non spernandâ coniecturâ). Sed inspiciamus libros. C: *Anyo vetus citra quartum miliarium intra novie* (Pol.

Nec Virgo nec Appia nec Alsietina conceptacula, id 22
est piscinas, habent. Arcus Virginis initium habent sub hortis Lucilianis, finiuntur in Campo Martio secundum frontem Septorum. Rivus Appiae, sub Coelio monte et Aventino actus, emergit, ut diximus, infra clivum Publicii. Alsietinae ductus post naumachiam, cuius causa videtur esse factus, finitur.

---

retulit *intratio vie*) *qui a lat. in lav. inter arcus traicit! et ipse pisc.* U: *intra novie: qui a lat. — trahicit et ipse p.* V: *intra no. . . . vie quia a lat. in lavinicanam — traiicit, et ipse p.* F: *intra no . . . . viae quam a lat. in lovibicanam itur arcus traiicit et ipse p.* J et rec: *intra no . . . . viae, qua a lat. in lav. tur, arcus tr. et ipse p.* Quibus librorum vestigiis ductus, medicinam loco facere conatus sum. Quemadmodum Anio Vetus inter Marciae et Claudiae, ita etiam infra Anionis Novi altissimos arcus traiicere debebat.

Rectus vero ductus) V F: *Rectus inductus.*

Sp. veterem) Codd. et F om. *veterem.* J: *speciem vet.*

Exquilinam) Pol. primus edidit *Esquil.*

diducitur) Ita C U, adstipulante Heinr. Ceteri libri *deduc.* v. ad Art. 20.

Alsietina) V: *Alsientina.* 22

conceptacula) Fronto p. 80. Berol. *receptacula;* item in inscript. Append. ad Forcellin. in v. HEINR. C: *conceptela.* Edd: *conceptelas.* Quod Pol. ex C U vulgavit, *conceptacula,* commendat ut magis latinum Forcellinus in v. *conceptela.*

hortis Lucilianis) v. Annott. — C U: *ortis,* hic et alibi.

frontem Septorum) V F O: *fontem Scipionum.* v. Annott.

emergit) V: *emergitur.* — *Publicii)* F O: *publicum.* v. ad Art. 5.

Alsietinae ductus etc.) Vet. ed. *infra clivum publicum alsietinae, et inde ductus naum.* Florent. vero *infra clivum Publicii alsi, et inde est inductus naum.* Utraque comparata, verisimilior videtur scriptura *infra clivum publicum* (vel *Publicii*) *Alsietinae ductus est in naum.* OPSOP. C: *Alsi. et ine ductus,* i. e. *Alsietinae ductus.* Peius paulo U V: *alsi. et inde eductus est naum.* Amplius Inde verba sic deinceps pessumdata sunt. J: *Alsi et inde est inductus naum.* edd. rec: *Alsi et inde eductus est in naum.* F O: *Alsietinae, et inde ductus naum.* Coniunguntur haec cum praeced. *Pu-*

23 Quoniam auctores cuiusque aquae et aetates, praeterea origines et longitudines rivorum et ordinem librae perse-

---

blicii sine interpunctione. Pergitur in V: *nam cum causa videtur factus finiri.* in edd: *nam eius causa videtur esse factus* (om. *finiri*). Ex hac corruptionis quasi historia patet, recte se habere codicis C lectionem. Quemadmodum ex *Alsietina* alia quoque nomina orta sint, docet Bunsen Beschreib. Roms Bd. I. p. 205.

23 *auctores*) U: *auctoris.* V: *Inde auctores.* F om. *Quoniam.*

origines) Libri: *ordines,* praeter V F, qui *ordinem et longitudinem.* Licet *ordo* etiam significet rerum seriem, quas ordine suo a principi. persequimur (cf. Cic. Brut. 4: *explicatis ordinibus temporum*), attamen hoc loco praeferendam duxi Sch. emendationem *origines,* respiciens rerum Art. 3 propositum a Frontino ordinem, unde huc trahe verba: *deinde quibus ex locis et a quoto milliario coepissent.*

pers. sum) F: *sim.*

non alienum mihi videtur) Ita U V et edd., item Paris. Art. 17: *Non alienum mihi visum est.* Noster Strateg. I. 7, 7: *Non alienus, ut arbitror, hic locus est, referendi* cet. Atqui C exhibet hoc aenigma: *non alieniau modi michi vid.* Ex quo Corrad. fecit *alieni autem modi,* quod perperam recepit Adler. Sch. *alienum admodum.* Heinr. *alienum aut immodicum.* Pol. *alieni . . . . . modi,* genuina haec saltem verba ratus. Certe eodem iure dici potest *non alieni modi mihi esse videtur,* quo infra *Sed rationis existimo.* An igitur legendum *alieni nunc* (*nc*) vel *iam* (*ia*) *modi? Ratio* et *modus* saepe promiscue usurpantur; et formulam *rationis est* habes etiam Columell. III. 5.

singula subiicere) C U: *subicere.* In Paris. pro *singula* man. sec. inter lineas *fistulas.* F om. *etiam.*

per quot) V. F. om. *per.*— *diducatur*) Libri *ded.* v. ad Art 20.

intra Urbem) C: *in urbem.* cui applaudit Corrad. Sch: *in urbe.* At centies Frontinus opponit *extra urbem, intra urbem.* Blondus Flavius (l. c. in Annott.) exhibet: *tam intra quam extra urbem.* U om. *quantum intra urbem.*

lacibus) Sic C. v. ad Art. 3.

nomine Caes.) v. ad Art. 78. Blondus Flavius l. c. exhibet: *quantum nunc Caes.* — Totum locum a verbis *et per quot castella* usque ad *erogetur* Sch. spurium iudicat, ut ex Art. 3 repetitum.

cutus sum; non alienum mihi videtur, etiam singula subiicere et ostendere, quanta sit copia, quae publicis privatisque non solum usibus et auxiliis, verum etiam voluptatibus sufficit, et per quot castella quibusque regionibus diducatur, quantum extra Urbem, quantum intra Urbem, et ex eo quantum lacibus, quantum muneribus, quantum operibus publicis, quantum nomine Caesaris, quantum pravatis usibus erogetur.

Sed rationis existimo, priusquam nomina quinariarum, centenariarum et ceterorum modulorum, per quos mensura constituta est, proferamus, et indicare, quae sit eorum origo, quae vires, et quid quaeque appellatio significet, propositaque regula, ad quam ratio eorum et initium computatur, ostendere, qua ratione discrepantia invenerim et quam emendandi viam sim secutus.

Aquarum moduli aut ad digitorum aut ad unciarum 24
mensuram instituti sunt. Digiti in Campania et in ple-

---

nomina quin.) V: *priusquam noquariarum centanarumque.* F: *pr. nonagenarum centenarumque.*

et indicare) et i. e. etiam. V et edd. om. *et.*

quae vires etc.) V F om. *vires.* et pro *quid quaeque* in C est *quidque.* Sch. corrigit: *quae vera sit cuique appellatio quidque significet.*

proposita) V: *praep.*

emendandi) V: *emendatur.* F: *emendaturus.*

Aquarum) V: . . . . . *quarum.*

unciae in pop. rationibus etc.) De hac mea emendatione v. 24 Annott.

sextadecima) V: *XVa.*

uncia) F: *unita.* In V ubique scribitur *untia;* unde corruptionis *unita* origo illustratur.

observatio non est.) C: *observatioe. alius,* quod compendium alias capi solet pro *observatione,* cum hic debeat pro *observatione,* i. e. *observatio n̄ ē,* i. e. *observatio non est.* Nam *n̄* in aliis quoque aliorum scriptorum codicibus exarabatur pro *non,* et *ē* pro *est* Contra alii ceperunt pro *observatio est,* ut legimus in U; alii *n*

risque Italiae locis, unciae in popularibus rationibus adhuc observantur. Est autem digitus, ut convenit, sextadecima pars pedis, uncia duodecima. Quemadmodum autem inter unciam et digitum diversitas, ita et ipsius digiti simplex observatio non est. Alius vocatur quadratus, alius rotundus. Quadratus tribus quartisdecimis suis rotundo maior; rotundus tribus undecimis suis quadrato minor est, scilicet quia anguli deteruntur. Postea modulus, nec ab uncia nec ab alterutro digitorum originem accipiens, inductus, ut quidam putant, ab Agrippa, ut alii, a plumbariis per Vitruvium architectum, in usum Urbis exclusis prioribus venit, appellatus quinario nomine: qui autem Agrippam auctorem faciunt, dicunt, quod quinque antiqui moduli exiles et veluti puncta, quibus olim aqua, cum exigua esset, dividebatur, in unam fistulam coacti sunt; qui Vitruvium et plumbarios, ab eo, quod plumbea lamina plana, quinque digitorum latitudinem habens, circumacta in rotundum, hunc fistulae modum efficiat. Sed hoc incertum est; quoniam, cum circumagitur, sicut

---

ceperunt pro *nam* (id quoque ex librariorum more), unde profecta est V et F lectio: *observatio. Nam alius* (in his enim libris *est* omitti solet, ut iam monuimus). In J et rec. autem utroque *(non* et *nam)* retento excusum est: *observatio non est. Nam alius* etc. En verissima loci historia.

quartisdecimis) C: *quartisdecumis,* et infra *undecumis.*

rotundus) In V F deest sententia: *rotundus—minor est.*

plumbariis) C U: *plumbaris.* In seq. V om. *exclusis prioribus.*

coacti sunt) Leg. *sint.* HEINR. Propter *efficiat*, opinor. Immo *efficiat* scripsit noster, quia ipsa res incerta est.

velut puncta) U J et rec: *veluti.* V F: *ultimi puncta.* Infra V F: *in plumbarios.*

plana etc.) V F: *plana quae digitorum lat. hab. circumactam in hunc fistulae modum rot. ef.*

circumagitur) V F: *circum circa agitur.*

quinque quadr.) V F: *quoniam quadr.*

interiore parte attrahitur, ita per illam, quae foras spectat, extenditur. Maxime probabile est, quinariam dictam a diametro quinque quadrantum; quae ratio in sequentibus quoque modulis usque ad vicenariam durat, diametro per singulos adiectione singulorum quadrantum crescente: ut in senaria, quae sex scilicet quadrantes in diametro habet, et septenaria, quae septem, et deinceps simili incremento usque ad vicenariam.

Omnis autem modulus colligitur aut diametro aut perimetro aut areae mensura; ex quibus et capacitas appa- 26

---

diametro etc.) V F *durat: diametros habet et septenarios, quae septem, et deinceps* etc. mediis omissis. C: *adiectionem.*

incremento) U; *incrementum.*

aut areae mensura) C: *aud ereae mensurae.* V et edd: *aut ex recto mensurae.* quae orta videtur lectio ex mala scriptura codicis U: *aut erec̃ mensurae.* Praeterea V et edd: *aut a diametro.* Sch. legit: *aut ex diametro et perimetro aut ex areae mensura.* de tribus rationibus non posse sermonem esse asserens; et in text. rec verba *aut perimetro* uncis inclusit. Frustra. 26

et capac.) V F om. *et.*

differentiam) U V: *differentia.*

ipsius) C: *ipsi,* scil. pro *ipsi*^{2}, i. e. *ipsius.*

ut facilius) Sic C. Recte. U: *et fac.* In ceteris: *ut et fac.*

substantia) Florent. ed. *sub specie.* vet. *specie.* OPSOP. C U: *substantie.* unde in V et rec. transiit *substantiae.* Sed tenendum est, persaepe in utroque illo codice *e* (i. e. *ae*) per negligentiam scribi etiam pro *a* (ut supra *ereae* pro *areae*). J (pro *substantia*) exhibet *sub specie.* et in F pro *utendum est subst.* legitur: *ut et in specie.* in V: *ut. n.* (sic) *substantiae.* De vi vocabuli v. Annott.

modulus et cert.) Libri *modus,* praeter C et J 2, e quibus Pol. *modulus.* V: *est cert.*

et trientem digiti) In V F haec verba et sequentia usque ad *capit quinariae* ad finem huius Art. omittuntur.

et plus quin. octavâ etc.*)* Pol. vulgavit: *quinariam et plus quam qu. octavam; hoc est, sescunciam quinariae, et scripula tria, et bessem scripuli.* Recte quidem verba *quinariam et,* quae a libris absunt, restituit. Sed ego ex libris (C U J et rec.) ablativum,

ret. Differentiam unciae, digiti quadrati et digiti rotundi et ipsius quinariae ut facilius dinoscamus, utendum est substantia quinariae, qui modulus et certissimus et maxime receptus est. Unciae ergo modulus habet diametri digitum unum et trientem digiti; capit quinariam et plus quinariae octavâ, hoc est sescunciâ quinariae et scripulis tribus et besse scripuli. Digitus quadratus, in rotundum redactus, habet diametri digitum unum et digiti sescunciam, scripulum; capit quinariae dodrantem, sescunciam, sicilicum. Digitus rotundus habet diametri digitum unum; capit quinariae septuncem, semunciam, sextulam.

27 Ceterum moduli, qui a quinaria oriuntur, duobus ge-

---

deleto *quam*, retinendum esse putabam hic et simillimo loco Art. 38. — Praeterea hic et ubique U J et rec. constanter servant formam *scripulum*, cum in ceteris libris sit *scrupulum*.

et digiti sescunciam) Haec verba et quae sequuntur usque ad *capit quinariae* ad finem huius Art. in mea quidem codicis U collatione desunt. Quare admodum miror, quod tamen Polenus dicit, in hoc cod. legi *et digiti sescunciam sextulam*, et postea, totum locum in eo esse depravatum. In C J et rec. locus sic legitur: *sescunciam* (C: *sexcunc.*) *sextum* (J et rec. *sextulam*) *capit quinariae dextantem. Digitus rot.* etc. Sed Poleni emendatio a viris doctis probata est.

27 *Est unum, cum ipsa mult.*) C U: *accipiunt et una cum ipsa multiplicantur*. Jungebant videlicet hanc sententiam cum praecedente, et intelligebant, modulos cum quinaria multiplicari. Haec causa esse videtur, cur in ceteris quoque libris deprehendatur *et una*, verbo tamen singulari numero expresso. *Et unum* emendatio est Poleni, quam vertit „Nämlich erstens.“ Sed quia deest verbum, quod abesse omnino nequit, edidi *Est unum*, scil. genus. Respice Art. 28: *Alterum genus est*. Atque ita emendatum video etiam ab Heinr.

lumine) F O: *limine*, ut infra *liminis*.

in quibus) Refertur ad *quinarias*. Usitatius *in quo*, qua in re. HEINR. Sch. IV. 12: *in quo*, „da denn“.

Est autem fere nunc in usum) Gell. I. 7. s. fin. Sclopp. Susp. Lect. p. 49. Gerlach. ad Sallust. 19. p. 77 sq. HEINR. Ita Pol.

neribus incrementum accipiunt. Est unum, cum ipsa multiplicatur, id est eodem lumine plures quinariae includuntur; in quibus secundum adiectionem quinariarum amplitudo luminis crescit. Est autem fere tunc in usu, cum plures quinariae, iure impetratae aquae ne in viis saepius convulnerentur fistulae, unâ fistulâ accipiuntur in castellum, ex quo singuli suum modum accipiunt. Alterum genus est, quotiens non ad quinariarum necessitatem fistula incrementum capit, sed ad diametri sui mensuram: secundum quod et nomen accipit et capacitatem ampliat. Ut puta quinaria, cum adiectus est ei ad diametrum quadrans, senariam facit: nec iam in solidum capacitatem ampliat; capit enim quinariam unam et quincuncem, sicilicum. Et deinceps eadem ratione quadrantibus diametro adiectis, ut supra dictum est, crescunt septenaria, octonaria, usque ad vicenariam. 28

Subsequitur illa ratio, quae constat ex numero digitorum quadratorum, qui area, id est lumine, cuiusque mo- 29

---

ex J et rec., subaudiens *id inductum in usum.* V F: *in visum.* Tu vero ne dubita, quin in C U recte legatur *in usu.* Tum in U V F videmus *fere tunc;* quod pariter rescripsimus. Intellige: Solet autem hoc unum genus tum adhiberi, quum etc. Sch. legit: *fere idem* (scil. genus) *in usu.* fortasse ex C, in quo exaratur *fere it.*

cum plures quinariae etc.) v. Annott.

quin. necess.) V et edd: *quinariam.* C: *necessitate.* 28

sec. quod) l. e. secundum quam rem. Sch. legit *sec. quam,* sc. mensuram.

capacitatem) Codd. et F: *capacitatis.* Mira varietas. At infra: *capacitatem ampliat.* Art. 78: *ampliat modum.*

quinaria) V B et al. rec.: *quinariam.*

adiectus) V F: *deiectus.*

senariam) Sic primus emendavit Sch. Antea *senarium.*

quin. unam et qu.) V et edd: *quinaria unam, quinc.* Ponitur *et* similiter Art. 38: *digitum unum et digiti sescunciam, scripulum.*

lumine) om. U. F: *limine.* 29

continentur) Libri *continetur,* scil. qui numerus. Sed quum se-

duli continentur; a quibus et nomen fistulae accipiunt: nam quae habet areae, id est luminis in rotundum coacti, digitos quadratos viginti quinque, vicenum quinum appellatur: similiter trecenaria, et deinceps per incrementum
30 digitorum quadratorum usque ad centenum vicenum. In vicenaria fistula, quae in confinio utriusque rationis posita est, utraque ratio paene congruit. Nam habet secundum eam computationem, quae in antecedentibus modulis servanda est, in diametro quadrantes viginti, cum diametri eiusdem digiti quinque sint: et secundum eorum modulorum rationem, qui sequuntur ad eam, habet digitorum quadratorum exiguo minus viginti.
31 Ratio fistularum quinariarum usque ad centenum vicenum per omnes modulos ita se habet, ut ostendimus;

---

quatur *a quibus*, scil. digitis, ideoque de digitis agatur, recte Polenum puto scripsisse *continentur*.

a quibus) V F: *alii quibus*. Sch. *a quo*, scil. numero.

et nomen) V: *et n.* (sic). F: *etenim*.

areae, id est lum.) V F: *areae luminis* (F: *lim.*).

quadratorum) V J om.

vicenum) V F: *vicenum: prima a vicenaria fist.*

30 *utraque ratio*) B et al. rec.: *utriusque rationi*.

congruit) V F: *congruunt*.

habet) Tres codd. *habes*. At infra: *habet digit.*

in anteced.) Recte sic emendavit Polenus. U: *intercedentibus*. V: *inter iacentibus*. Edd: *interiacentibus*. Verum C: *in tecedentibus*, i. e. *in antecedentibus*.

serv. est) V: *servantur*. F: *servatur*.

sint) V J: *fuerint*.

exiguo minus vig.) Ita C. In ceteris: *ex ignominiis XX.* vel *ex gnomoniis XX.* quae nihili sunt.

31 *ostendimus*) U: *extend.* V F: *ostendimus in omni genere: et ita constat: scilicet convenit* etc.

omni) V et edd: *in omni*.

utroque) V et edd: *utrique*. mendo manifestissimo: non enim moduli commentariorum praevalent rationi et auctoritati, sed moduli

et omni genere inita constat sibi: convenit et cum his modulis, qui in commentariis inviotissimi et piissimi Principis positi et confirmati sunt. Sive itaque ratio sive auctoritas sequenda est, utroque commentariorum moduli praevalent. Sed aquarii cum manifestae rationi in pluribus consentiant, in quattuor modulis novaverunt, duodenaria et vicenaria et centenum vicenum. Et duo- 32
denariae quidem nec magnus error nec usus frequens

---

commentariorum tam ratione quam auctoritate praevalent modulis aliis: ut recte annotat Pol. Cf. Annott.

cum) Codd. et J: *cur. Cum* est „licet:" et in seqq. subintellige: in quattuor tamen mod.

pluribus) i. e. secundum plures modulos. Suspicor tamen *in pluribus*, sc. modulis. POL. Heinr.: *in pluribus.* Sch.: *in plurimis.* Ad sensum bene V F *plurimum.* Sed quemadmodum *pluribus* saepe significat „pluribus verbis," ita hoc loco fortasse poni cogitaban pro „pluribus numeris," i. e. plerumque.

novaverunt) Art. 34: *exceptis—novaverunt.* Art. 37: *emendatis—novaverant.* Quibus locis libri: *nominaverunt, nominaverant,* praeter C, qui primo et secundo loco *novavunt,* i. e. *novaverunt,* i. e. aliquid novi introduxerunt. Tertio autem loco C integris litteris *novaverant.*

et vicenaria) desunt in V F. Mox U V pergunt: *centenum vicenum et duodenaria quidem.*

duoden.) J et rec.: *Duodenariae* (om. *et*) *quidem quod nec.* 32

usus freq.) U et Pol: *usu.* Sed ceteri libri omnes (etiam Sch. et Heinr.): *usus;* nec aliter ipse Pol. locum describit in notis; ut *usu* in textu Poleni error typographicus esse videatur, quem posteriores editores repetierunt et propagarunt. Sensus: Fistulae duodenariae usus non est frequens. De eadem fistula Art. 44: *In usu non est.* Pergitur in J. et rec.: *frequens est diametro.* V F: *freq. cum diametro.*

semunciam) U V hic et infra constanter *semiuncia.* Sed altera forma etiam aliorum scriptorum antiquissimis codicibus probatur.

quinariae quadr.) Computando sic primus restituit Pol., quum libri omnes praebeant: *quinariae et bessem* (C U; *e besem*). In iisdem pergitur: *Reliquis autem,* omisso *in,* quod de suo addidit Pol., proxima littera *m* absorptam.

est: cuius diametro adiecerunt digiti semunciam, sicilicum, capacitati quinariae quadrantem. In reliquis autem tribus modulis plus deprehenditur. Vicenariam exiguiorem faciunt diametro digiti semisse, capacitate quinariis tribus et semuncia: quo modulo plerumque erogatur. Centenaria autem et centenum vicenum, quibus assidue accipiunt, non minuuntur, sed augentur. Diametro enim centenariae adiiciunt digiti bessem et semunciam, capacitati quinarias decem, semissem, semunciam, sicilicum. Centenum vicenum diametro adiiciunt digitos tres, septuncem, semunciam,
33 capacitati quinarias LXV, dodrantem, sicilicum. Ita, dum

---

capacitate) Nonne: *capacitatem?* HEINR.

minuuntur) C U: *minuunt.* — *adiiciunt*) U: *adiaciunt.*

digiti bessem) C U: *digitibus bese et sem.* Cuius corruptionis causa fuit littera *b* praecedenti vocabulo *digiti* adsuta. V; *trientis besse et sem.*, primis litteris *tr.* obscure expressis. Contra edd. rec. diserte *trientis bessem*, quod unde natum sit, vix dici potest. Ex J F nullam video lectionis varietatem indicatam: ut cum Poleni emendatione facere videantur, quam secutus sum. Praeterea in B et al. rec. locus sic depravatur: *sed augentur nec usu frequens est, diametro adiecerunt trientis b.*, illis *nec usu frequens est* ex initio huius Art. huc transpositis.

quin. decem) F J: *quinariarum.*

centenum vicenum) Libri omnes *centeno viceno.* dativus ob sequens *diametro* per attractionem quandam ortus, apud librarios obviam, qui praeterea haud meminerant, ubique dici non posse nisi *centenúm vicenúm*, de quo ad Art. 29.

adiiciunt) C U: *adiciunt.*

quinarias LXV) Libri: *quinaria* (al. *quinariarum.* al. *quinarias*) *LXVI sextantem.* Poleni emendatio probatur computatione.

33 *quâ*) Libri omnes *quas.* quae corruptela litterae *s* sequentis vocabuli debetur. Infra; *quibus semper accipiunt.*

detrahunt) V: *deter habet: at cent.* F: *deterant.* Reducenda sordes ad C, in quo *detraunt*, omisso *h.* Saepisse haec littera in libris desideratur. Infra U: *exausto* pro *exhausto.* Art. 22 et alibi C U: *ortis* pro *hortis.* Art. 25 C: *adtraitur.* Art. 11 C: *detraeret.* Art. 72 C: *subtrai.* Contra ea aliis locis littera

aut vicenariae, qua subinde erogant, detrahunt, aut centenariae et centenum vicenum adiiciunt, quibus semper accipiunt, intercipiuntur in centenaria quinariae XXV, dextans, sextula, in centenum vicenum quinariae LXXXIV, uncia, sicilicus. Quod cum ratione approbetur, re quoque ipsa manifestum est. Nam pro vicenaria, quam Caesar pro quinariis sedecim assignat, non plus erogant, quam tredecim; et ex centenaria, quam ampliaverunt, aeque certum est, illos non erogare nisi ad artiorem numerum: quia Caesar secundum suos commentarios, cum ex quaque centenaria explevit quinarias LXXXI, semissem, item ex centenum vicenum quinarias XCVII et dodrantem, tamquam exhausto modulo, desinit distribuere.

In summa moduli sunt viginti quinque. Omnes con- 34
sentiunt et rationi et commentariis, exceptis his quattuor,

---

eadem superflua est. Art. 25 et 29 U: *cohacti*. Art. 18 U: *trahiciuntur*. Art. 36 U: *cohartari*. Art. 112 U V: *cohercita*.

quin. XXV) Libri: *viginti septem* (XXVII). et infra: *octoginta sex* (LXXXVI). Sanavit Pol.

Quod cum) V F J: *quae cum*.

sedecim) V et edd: *sexdecim*. et infra *tresdecim*.

assignat) V: *assignant*.

ex cent., quam) Sch. *ex centenaria et centenum vicenum, quas*.

artiorem) Hoc scribendi genus sequitur C; ut Art. 36. 113 et 122 C U *coartari*. V F: *rectiorem*.

quia Caes.) V: *qui*. J et rec: *quem*.

quin. LXXXI, sem.) Libri: *quin. octoginta unam se . . . . . Item*. et infra: *quin. nonaginta octo* (LXXXVIII) *tamquam* etc. Vid. Pol.

exhausto) V F: *angusto*.

viginti quinque) U: *quindecim*. At lege Art. 37. 34

Omnes cons.) Adde *qui omn*. Nisi potius *consentientes*. HEINR.

his quattuor) Libri (praeter C) *iis*. Praeterea in C ubique exaratur *quadtuor*.

novaverunt) Libri *nominaverunt*, praeter C. v. Art. 31.

continentur) C: *continetur*.

et univers.) Sic lego. A libris abest *et*. Sch: *ita etiam univ*. V et edd: *universitatis*.

sextarii) B: *sextariis*. V F: *sestertii*. Idem omittunt seq. *ad*.

quas aquarii novaverunt. Omnia autem, quae mensura continentur, certa et immobilia congruere sibi debent: ita enim et universitati ratio constabit. Et quemadmodum verbi gratia sextarii ratio ad cyathos, modii vero et ad sextarios et ad cyathos respondent; ita et quinariarum multiplicatio in amplioribus modulis servare consequentiae suae regulam debet: alioquin, cum in erogatorio modulo minus invenitur, in acceptorio plus, appareret non errorem esse sed fraudem.

35 Meminerimus, omnem aquam, quotiens ex altiore loco venit et intra breve spatium in castellum cadit, non tan-

---

modii) V F: *moduli.*

respondent) U: *responderit.*

consequentiae) Libri praeter C: *sequentiae.* v. Annott.

alioquin) J. et rec: *alioqui.* Mox U om. *in.*

invenitur) Sch. *inveniatur.*

35 *Meminerimus*) i. e. cogitemus, teneamus. Codd: *memineramus. ex altiore loco*) Libri omnes: *ex . . . . . o venit.* Lacunam Jocundus explevit *ex erogatorio.* itaque locus exstat in B et ed. Argent. [teste Adlero], item apud Baldum in Lex. Vitruviano in v. *Emissarium.* Pithoei libro adscripta coniectura est *ex altiore loco;* quam probat Opsopoeus ob seq.: *quotiens vero ex humiliore,* atque recepit Pol. Sch. autem corrigit *ex excelso loco.* Heinr. comparat Schneid. ad Vitruv. III. p. 137.

intra breve spatium) C U: *intra breves. at cum.* V F: *intra breves, et cum.* J: *intra breves aut cum.* sed in emendationibus Jocundus legit *intra breve spatium.* quod receptum in edd. rec, item a Pol. et posterioribus editoribus. Explica: brevi spatio, i. e. post brevem cursum. De *intra* v. ad Art. 5.

exuberare) i. e. redundare, praeter modum adesse, nimia copia fluere. Cf. Boettich. Lex. Tacit. p. 189. Pol. ex U: *exsuperare.* Sed V et edd: *exuperare,* et C: *exuberare.* quod recte restituit Sch. Cf. Art. 73, ubi libri omnes *exuberare.*

minore) J et rec: *ex min.*

longius) U: *longior.*

segnitia) B et al. rec: *segnitiam.*

tum respondere modulo suo, sed etiam exuberare; quotiens vero ex humiliore, id est minore pressura, longius ducatur, segnitia ductus modum quoque deperdere: ideo secundum hanc rationem aut onerandam esse erogationem aut relevandam.

Sed et calicis positio habet momentum. In rectum et 86
ad libram collocatus, modum servat; ad cursum aquae

---

deperdere) C U: *deperderet.* ex quo Sch. fecit *deperdere, et ideo.* Benc.

aut onerandam etc.) C U: *aut oneranda esse erogatione aut relevanda.* J: *aut oneranda est erogatio aut relevanda.* Interpretor: aut comprimendos minuendosque modulos, ut minor effluat aquae copia; aut relaxandos augendosque, ut maior aquae copia effluere queat. POL. Lego: *aut onerandam esse* (aquam) *erogatione aut relevandam.* HEINR. in quam rationem Sch. vertit: und daher nach diesem Verhältniss in Verausgabung zu belasten oder zu erleichtern sey. V F: *rationem . . . . . aut relevatio* (F: — *onem*). J 2: *aut oneranda esse erogatio aut relevanda.* — B et al. rec. faciunt cum Pol. Melius sane convenire videtur *aquam onerare* (i. e. retardare, hemmen): cui opponitur *relevare* (i. e. erleichtern, den Fluss befördern). At primum ablat. *erogatione* (pro *in erog.*) non placet. Tum vero *onerare aut relevare aquam in erogatione* eodem sensu dici potest, quo *erogationem onerare aut relevare*, quum *erogatio* satis commode explicari liceat „erogatio aquae, modus aquae erogandae." Cf. ad Art. 36.

calicis pos.) *calicis* ex J inseruit Pol. In V F etiam *et* desi- 36
deratur. Praeterea Argent. et B: *oppositio.*

servat) ex sua Joc. ed. dedit Pol., propter sequentia *rapit, sumit.* Sed J cum tribus codd. et F legunt *servavit* (C: *servavȳ*): quod Corrad. et Sch. mutant in *servabit.* Praeterea in J (Poleni) locus interpretandi studio sic corrumpitur: *si in rectum et ad lib. collocatus est, modum servat.* in J 2 (Schultzii) Argent. et B: *momentum et in rectum et ad lib. collocatus si modum servat.*

ad cursum) V et edd: *et ad.* Pro *amplius* V F *amplitudini.* J: *oppositus devexus.* J (Poleni): *si oppositus devexusque ampl* J 2 (Schultzii) Argent. et B: *si oppositus devexatusque ampl.*

ad latus) B et al rec: *ad latus autem.*

oppositus et devexus, amplius rapit; ad latus praetereuntis aquae conversus et supinus, id est ad haustum pronior, segniter exiguum sumit. Est autem calix modulus aeneus, qui rivo vel castello induitur, huic fistulae applicantur. Longitudo eius habere debet digitos non minus duodecim; lumen, id est capacitatem, quanta imperata fuerit. Excogitatus videtur, quoniam rigor aeris, difficilior ad flexum, non temere potest laxari vel coartari.

37 Formulas modulorum, qui sunt, omnes viginti quinque subieci, quamvis in usu quindecim tantum frequentes

---

id est—pronior.) J (Poleni) B et al. rec: *nec ad h. pronus.* Et sic vulgavit Polenus, scil. non intellecta librorum C U J lectione, cuius auctoritati recte patrocinantur Corrad. et Heinr. V F: *supin. ad angustum pronior.*

segniter exig.) J et rec: *exiguumque.* V F: *signo exiguum.* Ex quibus Sch. finxit: *segne iter exiguumque.* et: *segniorem exitum assumit.* Frustra utrumque. v. Annott.

Est autem cal.) V: *cum aut cal.* F: *cum aut alter modulus.* Totum locum usque ad finem Art. damnat Sch., ut a glossatore profectum.

vel cast.) C: *ut cast.* Quam varietatem ne tanti esse puta. Nimirum etiam infra (*vel coartari*), item Art. 89. 122. 129 aliisque locis non in C solum, sed aliis quoque aliorum scriptorum codicibus, particulam *vel* scriptum deprehendimus per compendium *ul*, superducta per litteram *l* linea circumflexa, quod captum est pro *ut*, cum debeat pro *vl* i. e. vel.

huic fist. applic.) uncis inclusit Heinr. J et rec: *applicatur.* V F: *applicatus.*

id est capacit.) C U: *capacitate.* Sch. III. 21, *lumen* et *capacitatem* differre contendens, legit: *lumen eius capacitatem.*

rigor aeris etc.) v. Annott.

37 *Form. mod.* etc.) Codd. tres: *coartari formulas modulorum* (C: *coartari. Formulas mod.*) *qui sunt omnes XXV subiecti, quamv.* Edd: *coarctari. Formula modulorum qui sunt omnes XXV subiecti, quamv.* Sch. emendat: *Formulas modulorum* [*qui sunt*] *omnium XXV subieci, quamv.* Optime *subieci:* nam aut ita legendum, aut post *locuti sumus* vel *novaverant* omissum esse verbum

sint, directos ad rationem, de qua locuti sumus, emendatis quattuor, quos aquarii novaverant: secundum quam et fistulae omnes, quae opus facient, dirigi debent, aut, si hae fistulae manebunt, ad quinarias, quot capient, computari.

Qui non sunt in usu moduli, in ipsis est annotatum. * * * (38)

---

statuendum est, a quo accus. *formulas* pendeat. In reliquis autem verbis nihil mutandum est, interpunctioni tantum succurrendum. Cf. Annott.

directos ad rat.) v. Annott. C U: *derect.* v. ad Art. 18. Edd. rec: *directa est ad rat.* atque in V F pro praeced. *sint* legitur *sunt.*

novaverant) Libri praeter C: *nominaverant.* v. ad Art. 31.

secundum quam et f.) C U: *sec. quod.* V: *sec. qui et f. omnes opus fac.* Edd: *sec. quam et f. om. opus facientes dirig.* Sch: *sec. quas.* Pol. et Heinr: *quam,* scil. rationem. Recte. Cf. Annott.

quot capient) Editores post Pol: *quas cap.* At C: *quod cap.* U: *quod capientur.* V: *quo imputari capietur.* F J: *quo computus capietur.* edd. rec: *quo* (B: *quot*) *capitur computari.* Sch. emendavit *quot cap.* „so viele sie deren fassen werden." Bene. Quae ad constitutam rationem non dirigentur, debent computari ad quinariarum tantum numerum, quantum capient.

Qui non sunt—annotatum) Qui sequitur locus, in libris faciem prae se fert hanc: *annotatum et* (C: *adnotatum. Et*) *diametri trientem digitum dici* (V et edd: *dico*) *quam quinariae sescuncia et scrupulis* (C J: *scrip.*) *tribus et besse scrupuli. Digitus* (V F: *et digitus*) *quadratus in latitudine et longitudine* (J et rec: *in long. et lat.*) *aequalis est. Digitus quadratus in rotundum redactus, habet diametri digitum unum et digiti sescunciam capit quinariae* (J et rec: *sescunciam, sextulam. Capit quinariae dextantem*). *Digitus rotundus habet diametri digitum unum. capit quinariae septuncem et semiunciam sextam* (J et rec: *sept. semunciam, sextulam*). In V F omittuntur: *in longitudine et latitudine aequalis est. Digitus quadratus.* in iisdem desunt verba *et digiti sescuncia* usque ad *capit quinariae septuncem.* Pol. edidit: *annotatum, et . . . . . diametri digitum unum et trientem* etc. pergens cum verbis Art. 26 sequentibus, quae accurate usque ad illius Art.

39 Fistula quinaria diametri digitum unum, quadrantem; perimetri digitos tres, deuncem, scripula tria: capit quinariam unam.

40 Fistula senaria diametri digitum unum, semissem; perimetri digitos quattuor, bessem, semunciam, scripulum: capit quinariam unam, quincuncem, sicilicum.

41 Fistula septenaria diametri digitum unum, dodrantem; perimetri digitos quinque, semissem; capit quinariam unam, deuncem, semunciam. In usu non est.

42 Fistula octonaria diametri digitos duos; perimetri digitos sex, quadrantem, duellam; capit quinarias duas, semissem, semunciam, sicilicum.

43 Fistula denaria diametri digitos duos et semissem; perimetri digitos septem, dextantem, sicilicum: capit quinarias quattuor.

44 Fistula duodenaria diametri digitos tres; perimetri digitos novem, quincuncem, scripula duo: capit quinarias quinque, dodrantem. In usu non est. Apud aquarios habebat diametri digitos tres, semunciam, sicilicum; capacitatis quinarias sex.

45 Fistula quinum denum diametri digitos tres; dodrantem; perimetri digitos undecim, dodrantem, duellam: capit quinarias novem,

46 Fistula vicenaria diametri digitos quinque; perimetri digitos quindecim, bessem, semunciam: capit quinarias sedecim. Apud aquarios habebat diametri digitos quattuor, semissem; capacitatis quinarias duodecim, deuncem, semunciam.

---

finem huc transscripsit. Sch. cuncta, quae post *annotatum* sequuntur, spuria iudicavit, a sciolo ea ex Art. 26 huc translata esse existimans. Aliquid tamen deesse, vel ex eo apparet, quod Art. 39 desideramus verbum *habet:* unde coniicias, aliquid ibi perilsse rationis, in qua verbum illud locum habuerit.

Fistula vicenum quinum diametri digitos quinque, 47
septuncem, semunciam, sextulam, scripulum; perimetri digitos septemdecim, bessem, semunciam, sicilicum: capit quinarias viginti, trientem, semunciam. In usu non est.

Fistula tricenaria diametri digitos sex, sextantem, sex- 48
tulam; perimetri digitos undeviginti, quincuncem: capit quinarias viginti quattuor, quincuncem, duellam.

Fistula tricenum quinum diametri digitos sex, bessem, 49
scripula tria; perimetri digitos viginti, deuncem, semunciam, sicilicum: capit quinarias duodetriginta, semissem, sicilicum. In usu non est.

Fistula quadragenaria diametri digitos septem, se- 50
scunciam, sextulam; perimetri digitos viginti duo, quincuncem: capit quinarias viginti duas, septuncem, sextulam.

Fistula quadragenum quinum diametri digitos septem, 51
semissem, semunciam, duellam; perimetri digitos viginti tres, dodrantem, duellam: capit quinarias triginta sex, bessem. In usu non est.

Fistula quinquagenaria diametri digitos septem, de- 52
uncem, semunciam, sicilicum; perimetri digitos viginti quinque, semunciam, sicilicum: capit quinarias quadraginta, dodrantem.

Fistula quinquagenum quinum diametri digitos octo, 53
trientem, sicilicum, sextulam; perimetri digitos viginti sex, quadrantem, semunciam: capit quinarias quadraginta quattuor, dodrantem, semunciam, duellam. In usu non est.

Fistula sexagenaria diametri digitos octo, bessem, sem- 54
unciam, duellam, scripulum; perimetri digitos viginti septem, quincuncem, semunciam: capit quinarias quadraginta duo, dextantem, semunciam, sextulam.

Fistula sexagenum quinum diametri digitos novem, 55
unciam, sextulam: perimetri duodetriginta, semunciam,

sicilicum, sextulam: capit quinarias quinquaginta duas, deuncem, semunciam. In usu non est.

56 Fistula septuagenaria digitos novem, quincuncem, duellam; perimetri digitos undetriginta, bessem: capit quinarias quinquaginta septem, semunciam.

57 Fistula septuagenum quinum diametri digitos novem, dodrantem, sicilicum; perimetri digitos triginta, bessem, duellam: capit quinarias sexaginta unam, unciam, duellam. In usu non est.

58. Fistula octogenaria diametri digitos decem, semunciam, duellam, sicilicum; perimetri digitos triginta unum, bessem, duellam: capit quinarias sexaginta quinque, sextantem, sicilicum.

59 Fistula octogenum quinum diametri digitos decem, trientem, semunciam, duellam; perimetri digitos triginta duo, bessem, sextulam: capit quinarias undeseptuaginta, quadrantem, sextulam. In usu non est.

60 Fistula nonagenaria diametri digitos decem, bessem, duellam, scripula tria; perimetri digitos triginta tres, septuncem, duellam, sicilicum: capit quinarias septuaginta tres, trientem.

61 Fistula nonagenum quinum diametri digitos undecim; perimetri digitos triginta quattuor, semissem, semunciam, sextulam: capit quinarias septuaginta septem, quincuncem. In usu non est.

62 Fistula centenaria diametri digitos undecim, quadrantem, sicilicum, sextulam; perimetri digitos triginta quinque, quincuncem, sicilicum, sextulam; capit quinarias octoginta unam, quincuncem, semunciam, duellam. Apud aquarios habebat diametri digitos undecim, deuncem, semunciam, sicilicum, sextulam; capacitatis quinarias nonaginta duas, duellam, sicilicum.

63 Fistula centenum vicenum diametri digitos duodecim, trientem, duellam; perimetri digitos duodequadraginta, dextantem: capit quinarias nonaginta septem, dodrantem,

sicilicum, sextulam. Apud aquarios habebat diametri digitos quindecim, deuncem, semunciam, duellam; capacitatis quinarias centum sexaginta tres, semissem, semunciam, sextulam: qui modus duarum centenariarum est.

Persecutus ea, quae de modulis dici fuit necessa- 64
rium. nunc ponam, quem modum quaeque aqua, ut Prin-

---

quem modum) Emendatio est Polcni. Libri *quemadmodum.* 64

quaeque aqua, ut) Sic Pol. ex C. In ceteris libris: *quaeque aquarum Princ.* Unde Sch: *quem modum quaeque aquarum, Pr. com. comp., usque* etc. Opsop. coniicit: *aquarum Pr. com. comprehensarum.* Satius visum est sequi Pol.; nam C diserte habet: *quaeque aqua* ⁊ i. e. *aqua ut*, quod vocabulum *ut* persaepe in hoc cod. eodem compendio scribitur. Mirum non est, alios librarios hoc cepisse pro *aquarum.* Praeterea VF: *comprehensum principium com.* O J et rec: *principium com. compreh.* Solus U servavit *est.*

visa) V F: *iussa.*

quantumque) Ita C. In U V: *quantumcunque.* Edd: *quantum quoque.*

deinde quem) Ita C. Intell. modum. Ceteri libri *quae.*

Nervae Princ.) Hoc ordine C U. Cf. Art. 88. Ceteri libri *Princ. Nervae.* Praeterea V F: *providi diligentissimi — invenimus.*

Fuere) V et edd: *Fuerunt.*

XII.DCCLV) F: *MMDCCLV.* Qui sequitur numerus deprehenditur etiam Art. 78 et 79.

in accepto) C U. om. *in.*

computabatur quinariis) Ita scripsi ex tribus codd. Etiam F: *computabatur.* Intelligas velim: plus computabatur quinariis, i. e. quinariae, quae erant in erogatione, numerum quinariarum, in commentariis descriptarum, superabant quinariis MCCLXIII. Cf. Art. 65: *amplius quinariis; minus quinariis;* et sic saepe. Ex J et rec. Pol. vulgavit: *computabantur quinariae.*

praecip. off. opus) V F: *principium officii in explor.*

atque copia) Sch. corrigit *copiae.* Immo iunge modo: in exploranda fide aquarum atque in exploranda copia aquarum. Diiunxit Frontinus, obvio Romanorum more, duas has sententias, licet rem poterat comprehendere hac una: in exploranda fide copiae aquarum.

crederem) F: *traderem.*

quam) C: *qua;* scil. pro *quā.* V F: *quasi.*

cipum commentariis comprehensum est, usque ad nostram curam habere visa sit quantumque erogaverit; deinde quem ipsi scrupulosa inquisitione, praeeunte providentia optimi diligentissimique Nervae Principis, invenerimus. Fuere ergo in commentariis in universo quinariae XII.DCCLV, in erogatione XIV.XVIII, plus in distributione quam in accepto computabatur quinariis MCCLXIII. Huius rei admiratio, cum praecipuum officii opus in exploranda fide aquarum atque copia crederem, non mediocriter me convertit ad scrutandum, quemadmodum amplius erogaretur, quam in patrimonio, ut ita dicam, esset. Ante omnia itaque capita ductuum metiri aggressus sum; sed longe, id est circiter quinariarum decem millibus, ampliorem quam in commentariis modum inveni, ut per singulas demonstrabo.

65 Appiae in commentariis adscriptus est modus quinariarum DCCCXLI. Cuius quidem ad caput inveniri

---

ut) C: *aut*. Non mirum, quum *ut* scriberetur *ū*, *aut autem au*. *itaque*) V F: *ita*. — *aggressus*) U: *egressus*.

quam) V: *quasi*. — *modum*) F: *numerum*. V: *omne*.

65 *DCCCXLI*. *Cuius quidem*) Pol. dedit: *DCCCXLI*. *Ad caput*. Sed libri omnes: *DCCC uniuscuiusque ad cap.*; et in U interpungitur: *DCCC*. *Uniuscuiusque ad cap.*, ut legi iubet Corrad., interpretans: Incipiens a capite Appiae usque ad calcem, uniuscuiusque (quinariae) mensura inveniri non potuit, quoniam (Appia) ex duobus rivis constat. Secutus sum Sch. Respice universa: ad caput *quidem* mensura inveniri non potuit; ad Gemellas *tamen* inveni altitudinem etc.

inveniri mens.) Sch. corrigit *iniri*. Certe Art. 69: *mensura inveniri non potuit*. eademque ratione Art. 19. 66. 67: *inire modum*. Art. 104: *inire numerum*. Attamen etiam *mensura inveniri* legimus Art. 70. 71. 73, sine ulla lectionis varietate.

qui locus—Veterem) Uncis haec inclusit Sch., ut ex Art. 5 repetita. Nardinus Rom. Vet. VII. 4 corrigit: *intra Anienem Veterem*. v. Pol. In V J om. *est*.

Gemellas) C F, item infra C U: *Gemellos*.

mensura non potuit, quoniam ex duobus rivis constat. Ad Gemellas tamen, qui locus est inter Spem Veterem, ubi iungitur cum ramo Augustae, inveni altitudinem aquae pedum quinque, latitudinem pedis unius, dodrantis: fiunt areae pedes octo, dodrans: centenariae viginti duae et quadragenaria; quae efficiunt quinarias MDCCCXXV, amplius, quam in commentariis habet, quinariis DCCCCLXXXIV. Erogabat quinarias DCCIV, minus, quam in commentariis adscribitur, quinariis CXXXVII,

---

pedum) Ita Sch. Libri *pedes*. Sequitur in V: *lat. aquae pedis dodrantis*. F: *lat. aquae dodrantis*. J et rec: *lat. aquae pedis unius et dodrantis*. Infra B: *octo et dodrans*.

in com. habet) scil. Appia. Emendatio est Schultzii. Profecto Art. 69: *amplius quam in com. habet*. Art. 72: *in com. habet non plus*. Libri *habent*. Atqui C U: *quam commentariis habent*, omisso *in*. Unde legendum videtur: *quam commentarii habent*.

DCCCCLXXXIV) Libri (praeter C): — *LXXXIII*.

adhuc) V F: *ad haec*.

qui, cum sit dep.) C: *per* (*p*, subnotata linea transversa, per errorem pro *q*, subnotata eadem linea, i. e. *qui*) *quam sit depressio*. U V: *qui quam sit depressio*.

manationes) V F: *manationem*.

quas esse ex eo app.) C U: *quas ei se ex eo app*. V: *qua ei se esse ex eo*. F: *quam ei inesse ex eo*. J et rec: *quas ei inesse ex eo*. Antiquissimorum librorum negligens scriptura *ei se* pro *esse* posteriores librarios transversos egit.

perdita aqua) Codd. et F: *probata*. J et rec: *praebita*. De mea emendatione v. Annott.

id est quae) Codd. et F: *id quod*. J et rec: *idque quod*. De mea emendatione disputo in Annott. sub voc. *praebita*. Praeterea V: *manasse sed et*. F: *manasse et*. Atque in utroque deest sequens *fistulas*.

illicitas) Libri (praeter C) *inventas*. Art. 88: *qui timidi illicitam aquam ducebant*.

quae fit infra terram) In C legi videtur: *quam sit ius tra terram*. U: *quam sit vis terram*. J (et rec.): *quae fit cis terram*. Malui tamen propius accedere ad litteras codicis C et ponere *infra*

et adhuc minus, quam ad Gemellas mensura respondet, quinariis MCXXI. Intercidit tamen aliquantum e ductus vitio, qui, cum sit depressior, non facile manationes ostendit, quas esse ex eo apparet, quod in plerisque Urbis partibus perdita aqua observatur, id est quae ex ea manat. Sed et quasdam fistulas intra Urbem illicitas deprehendimus. Extra Urbem autem propter pressuram librae, quam vidi infra terram ad caput pedibus quinquaginta, nullam accepit iniuriam.

66 Anioni Veteri adscriptus est modus in commentariis quinariarum MCCCCXLI. Ad caput inveni IV.CCCLXXXVIII, praeter eum modum, qui in proprium ductum Tiburtium derivatur; amplius, quam in commentariis est, quinariis II.DCCCCLVII. Erogabantur, antequam ad piscinam veniret, quinariae CCLXII: modus in piscina, qui per mensuras positas initur, efficit quinarias II.CCCLXII: intercidebant ergo inter caput et

---

potius quam *cis:* nam Art. 18 Frontinus scripserat: *veteres ex industria infra terram aquas mergebant. Cis* rei non convenit. POL. Corrad. legi iubet: *quam agit vis intra terram.* Sch: *quam inveni scilicet infra terram* („die ich, nämlich unter der Erde bei der Fassung, auf 50 Fuss gefunden habe"). Mei oculi in C vident: *quā* (i. e. *quam*) *sit ins* (vel *inf.*) *t²ra terram.* V: *quam fit ins* (vel *inf*) *terram.* F: *quam fit cis terram.* In C *t²ra* plene est *terram* temere repetitum; puncta illi *in* subscripta sunt delendi signa, ita ut etiam illius fragmenti nihil sit reliquum. Utroque tamen retento et in unum conglutinato, detegas vocabulum *infra:* quod, cum rei perquam sit accommodatum, reponere cum Pol. statuebam, totumque locum partim ex codd. partim ex coniectura scribere: *quam vidi infra terram.*

accepit in.) V: *accipit.* J et rec: *accipit iniuriam, sicut inveni.* V F et ed. pr: *sicut inveni quattuor millia:* lacinia, monente Schultzio, e sequenti Art. (*ad caput inveni quattuor millia*) miro casu a librario hic assuta.

66 *MCCCCXLI*) V F: — *XXLV* (F: — *XXLI*) *ad cal* .....

piscinam quinariae MDCCLXXIV. Erogabat post piscinam quinarias MCCCXXXXVIII: amplius, quam in commentariis conceptionis modum significari diximus, quinariis CLXIX: minus, quam recipi in ductum post piscinam posuimus, quinariis MXIV. Summa, quae inter caput et piscinam et post piscinam intercidebat, quinariarum II.DCCLXXXVIII: quod errore mensurae fieri suspicarer, nisi invenissem, ubi averterentur.

Marciae in commentariis adscriptus est modus quinariarum $\overline{\text{II}}$.CLXII. Ad caput mensus inveni quinarias 67

CCCXXXVIII. J et rec: — *XXI.* Sch: *MDXLI.* — *Tiburtium*) V et edd: *Tiburtinum.*

amplius quam) J: *amplius et in com.* B: *amplius in com.* De sequentibus *in com. est* cf. Annott.

$\overline{\text{II}}$.*DCCCCLVII*) Ita Pol. C U et J (Poleni): — *DCCCLVII.* V F: — *DCCLVII.* J: *duobus millibus erogab.* B: *duobus millibus quae erogab.* Sch. sequitur C U.

Erogabantur) Ita ex J et rec. Pol. Tres codd. et F: *Erogantur* (U: *erogatur*). cui lectioni favet Sch., perperam, ob seq. *veniret.* Cf. Art. 67: *Erogabantur antequam ad piscinam perveniret.*

(*CLXII*) Haec usque ad *MDCCLXXIV. Erogabat* in V F desunt.

qui per) J et rec: *quae.*

post pisc.) V F: *praeter pisc.*

CLXIX) Emendatio est Poleni. Sch. cum libris omnibus: *LXIX.*

potest, ut iam posuimus) Sic emendavimus ex C lectione: *in ductum p iis ei nam posuimus.* ut est etiam in U, nisi quod pro *p* habet *post.* POL. Vestigia codicis C ego video haec: *in ductum p' usu. na possum.* U habet: *post iis ei nam posuimus.* Quorum vestigiis egregie convenit Schultzii emendatio: *post piscinam posuimus.* Nam *p'* in C est *post.* Art. 68: *p' piscinam.* Art. 72: *p' tot iniurias.* Art. 69: *p' hortos Pallant.* et alibi pro *post.*

averterentur) J et rec: *averterentur mille CLXII.* V F et ed. pr: *averterentur* (V: *advert.*) *milium CLXII. ad caput mensus inveni quinarias.* Scilicet translata haec ex initio Art. seq.

$\overline{\text{II}}$.*DXXVIII*) V F om. *D.* 67

item Anioni quin. CLXIV) Uncis haec inclusit Sch., qui totius

IV.DCLXXXX: amplius, quam in commentariis est, quinariis II.DXXVIII. Erogabantur, antequam ad piscinam perveniret, quinariae LXXXXV; et dabantur in adiutorium Tepulae quinariae LXXXXII; item Anioni quinariae CLXIV: summa, quae erogabatur ante piscinam, quinariarum CCCLI. Modus, qui in piscina mensuris positis initur, idem cum eo, qui circa piscinam [ductum eodem canali] in arcus excipitur, efficit quinarias II.DCCCCXLIV. Summa, quae aut erogatur ante piscinam, aut quae in arcus recipitur, quinariarum III.CCLXXXXV: amplius, quam in conceptis commentariorum positum est, quinariis MCXXXIII; minus, quam

---

huius Art. genuina censet haec tantum: *Marciae in com. adscriptus est modus quin. II.CLXII. Ad caput mensus inveni quin. IV.DCXC. Erogabantur antequam in piscinam perveniret quin. XCV. Modus, qui in piscina mensuris positis initur, efficit quin. II.DCCCCXLIV. Erogabat post piscinam quin. MDCCXL; minus, quam ex piscina in arcus recipiuntur quin. MCIV.* et quae sequuntur. Media uncis inclusit et vernacula reddere omisit.

summa) C: *summam.*

CCCLI) Sch: *CLXXXVII.* V: *CCCLXI.*

in piscina) J et rec: *in piscinam.*

cum eo, qui etc.) De corrupto loco adi Annott.

aut quae in arcus recip.) C: *aut quinarias arcuo* (non *arcus*, ut refert Pol.) *recip.* U: *quae aut erogatur aut piscinam, aut quinarias arcuo recipitur. quin. tria milia. X. CCXCV.* V: *quae autem erogatur ante piscinam ut quinarias arcus recipitur qu. IV milia XCCXCb.* F: *Summa autem quae erog. ante pisc. in quinarias arcu recipitur quin. IV mil. XCC. XCV.* J et rec: *aut in arcu recipitur.* Schultzio codicum lectio *quinarias arcus* videtur esse *quae in Marciae arcus.* secutus sum Poleni emendationem.

in conceptis com.) Idem dicendi genus Art. 73; ubi tamen edd. *conceptelis.* quod utroque loco praetulit Sch. Nova vox non admittenda, immo mss. auctoritati insistendum. Cf. Annott.

positum est) V F: *compositum quinariis.*

mensurae ad caput actae efficiunt, quinariis **MCCCXCV.** Erogabat post piscinam quinarias **MDCCCXL**: minus, quam in commentariis conceptionis modum significari diximus, quinariis **CCXXVII**; minus, quam ex piscina in arcus recipiuntur, quinariis **MCIV.** Summa utraque, quae intercidebat aut inter caput et piscinam aut post piscinam, quinariarum **I̅I.CCCCXCIX**: quas, sicut in ceteris, pluribus locis intercipi deprehendimus. Non enim eas cessare, manifestum et ex hoc est, quod ad caput praeter eam mensuram, quam comprehendisse nos capacitate ductus posuimus, effunduntur amplius **CCC** quinariis.

MCXXXIII) Sch: *DCCCCLXIX.* B et al. rec: *MCXXIII.* Idem Sch. pro seq. numero legit: *MDLIX.*

conc. *modum*) *Modum* addidit Sch., quum a libris absit. Cf. Annott.

CCXX̄VII) V F: *CCXXIIII.* Sch: *CXXXV.*

intercidebat) Tres codd. et F: *intercedebat.* J et rec: *intercidebant.*

aut post) V F: *aut praeter.*

I̅ICCCCXCIX) Sic correxit Pol. C U: *duo milia quingentae.* V: *duo milia . . . . . d quas.* F: *duo milia. CL. sicut.* J et rec: *duum millium quingentarum.* Sch: *I̅I.DCLIII.*

sicut in ceteris) Sch: *scilicet in transitus pluribus locis,* „nämlich an mehreren Stellen, wo sie durchkommt."

eas cess.) Codd: *eos.* v. Annott.

et ex hoc est, quod) *et* i. e. etiam. Sic legendum putavi ex codd: *et ex hoc eo quod caput.* et ex edd: *etiam ex hoc eo* (F: *est*) *quod e capite.* Corrad. proponit: *et ex hoc eo, quod.* Sch: *et ex hoc et ex eo quod.*

praeter eam) In C non est: *p tantam,* litterae *p* subnotata linea transversa, ut Pol. retulit, sed: *p tam,*

comp. nos) V et edd: *nos comp.*

CCC quin.) V F: *CCC quinariae harum CCC tarum. hae aquae fontes nulli sunt venis quibusdam constabat* (F: *constabant*), *quae intersunt.* Scilicet translata haec ex Art. seq.

68 Tepulae in commentariis adscriptus est modus quinariarum CCCC. Huius aquae fontes nulli sunt: venis quibusdam constabat, quae interceptae sunt in Julia. Caput ergo eius observandum est a piscina Juliae: ex ea enim primum accipit quinarias CXC; deinde statim ex Marcia quinarias XCII; praeterea ex Anione Novo ad hortos Epaphroditianos quinarias CLXIII. Fiunt omnes quinariae CCCCXLV; amplius, quam in commentariis, quinariis XLV, quae in erogatione comparent.

69 Juliae in commentariis adscriptus est modus quinariarum DCXLIX. Ad caput mensura iniri non potuit,

---

68 *adscriptus est mod.* etc.) V F: *ascriptus modus quinarii in Julia capit ergo* (F: *caput ego*) *eum observavit* (F: *observavi*) a *piscina Juliae.*

interceptae sunt) v. Art. 9. U: *inter . . . . . sunt.* e quo in V F transiit *intersunt.*

statim) v. Annott.

Epaphrod.) V F: *Epaphrodianos.* Consulatur de his hortis Sch. I. 18.

quae in erog. comp.) U: *quadraginta quinque in erogantur, nec comp.* V et edd: *quae inde erogantur nec comp.* Sed C: *quem* (i. q. *que in, quae in*) *erogat²ne comp.* Scilicet librarii in suo quisque exemplari signum illud expediebant *erogatur ne,* cum procul dubio intelligendum esset *erogatne* i. e. *erogatione.* In cuius sigli permutatione causa quaerenda est, cur tot scriptorum locis syllabae *tio, tur* (etiam *tor*) ob compendii similitudinem mutent. — Verbo *comparent* in V F statim adnectuntur ex seq. Art.: *est modus quinariarum,* et q. seq.: atque illa *Juliae in com. adscript.* interiiciuntur inter duo verba *pluribus acquisitionibus.*

69 *sed ad VI)* C: *set . . . . . sextum.* U: *sed . . . . sextum.* V F: *ei sextum.* J et rec: *et ad sextum.* Corrad. legit: *sed propius ad VI.*

DLVII) J et rec: *DLIII.*

prope Urbem) V F om. *Urbem.* Sch. II. 7: *propius.*

CCCXLIV) J et rec: *CCCXLIII.*

CCXIII) J et rec; *CXXIII.* Sch: *quam in conceptis habere possimus CCCLXXV.*

quoniam ex pluribus acquisitionibus constat; sed ad VI ab Urbe milliarium universa in piscinam recipitur, ubi modus eius manifestis mensuris efficit quinarias MCCVI: amplius, quam in commentariis, quinariis DLVII. Praeterea accepit prope Urbem post hortos Pallantianos ex Claudia quinarias CLXII. Est omne Juliae in acceptis quinariae MCCCLXVIII. Ex eo dat in Tepulam quinarias CXC; erogat suo nomine DCCCIII. Fiunt, quas erogat, quinariae DCCCCXCIII: amplius, quam in commentariis habet, quinariis CCCXLIV; minus, quam in piscina habere posuimus, CCXIII: quas ipsas apud eos, qui sine beneficiis Principis usurpabant, deprehendimus.

Virgini in commentariis adscriptus est modus quinariarum DCCLII minus. Mensura ad caput inveniri non 70

Virgini) V F J: *Virginis.* 70

DCCLII minus) Sic computando restituit Pol., explicans: quinariarum non perfecte 752, sed tantillum deficientium. Libri omnes: *DCLII.* quod retinuit Sch.

Mensura — inveniri) U: *mensuram.* C: *mensuram—invenire.*

lenior rivo) Ex J et rec. Pol. dedit *leniore rivo.* At V F: *leni riro* (om. *et*). U: *levior rivo.* denique C: *lenyorrivo*, i. e. *lenior riro.* quod verum iudico. De *intrare* seq. dativo disputavi in Obss. ad Hirt. B. Alex. 14 (Programm des Gymnasii zu Emmerich J. 1836.)

ad mill. II) Libri: VII. v. Annott.

in agro) V et edd: *in agrum.* scil. iungebant: intrat prope Urbem in agrum. Supra in iisdem om. *tamen.*

Cejonii) C: *Celonii.* U J et rec: *Ceroni.* V F O: *qui nunc Beron cognominatur.* Jam Pithoei libro adscripta erat coniectura *Cejonii*, et recte hoc recepit Pol. ex C, in quo dumtaxat litterae J et L, ut fit in mss. (cf. Gronov. Obss. III. 9), commutantur. Cf. Annott.

velociorem curs.) Ita libri, praeter C, in quo, Poleno referente, inseritur: *vel. sani curs.*: ex quo Pol. fecit *sane;* improbante Sch., legente *suum.* Ego in mea collatione vestigia codicis C religiose expressa video in hunc modum, ut vocabulum exeat obscurum, si-

potuit, quoniam ex pluribus acquisitionibus constat et lenior rivo intrat. Prope Urbem tamen ad milliarium II in agro, qui nunc est Cejonii Commodi, ubi velociorem cursum habet, mensuram egi, quae efficit quinarias II.DIV: amplius, quam in commentariis, quinariis MDCCLII. Omnibus approbatio nostra expeditissima est: erogat enim omnes, quas mensura deprehendimus, id est II.DIV.

71 Alsietinae conceptionis modus nec in commentariis adscriptus est, nec in re praesenti certus inveniri potuit; cum ex lacu Alsietino et deinde circa Careias ex Saba-

---

mile tamen vocabulo *sam:* quo quid faciendum sit melius, quam Pol. fecit, non intelligo.

egi) F J: *adegi,* i. e. adhibui. Quod defendi quidem ex lingua latina potest, sed cf. Annott.

Omnibus approb.) C: *mile octingentis quinquaginta . . . . . mbus adprob.* U: *mile DCCCL . . . . . nibus adprob.* Sic manifeste uterque cod., non . . . . *tribus,* ut Pol. retulit. V: *quin. DCXL . . . . . nibus approb.* F: *quin. DCXL. Omnibus approb.* J et rec: *MDCCLII. Omnibus approb.*

erogat) Edd: *erogant.* Eaedem infra: *depreh. ad duo mil.*

71 *Als. conceptionis*) C: *conceptioni.* V: *Rationis . . . . . modus.* F: *Rationis modus.*

inveniri) Sch: *iniri.* v. ad Art. 65.

Careias ex Sab.) C: *Careias ex Abatino.* U: *Careas ex Abatino.* J et rec: *Careas ex Sab.* V: *ex lacu Alsientino et deinde Alsientinae concipit CCtas Careas ex abatino.* V: *ex l. Alsietino. CCCL. Alsietinae concipit. CCC. oreas. Ex Sabatino.* Vocabulum *circa* in V F fere semper in numeri *CC* speciem depravatur. Sch. (V. 8.) verba *et deinde circa Careias ex Sabatino* glossatoris esse censet, legitque: *cum ex lacu Als. accipiat, quantum* etc.

accipiat, quantum) Verbum *accipiat* libri ignorant. Sed non integra sententia est; quare Pol. supplevit: *qu. aq. temp., habeat. Als.,* scilicet ex V et edd., in quibus est: *qu. aq. temp. habet. non plus quinariis duobus millibus.* Verum ista *habet—millibus* nihili hic sunt, translata quippe ex initio Art. seq. Sch. inseruit *accipiat,* ut supra audivimus. Certe restituendum aliquod verbum, a coniunctione *cum* pendens, vel post *temperaverunt,* vel post *ex Sa-*

tino accipiat, quantum aquarii temperaverunt. Alsietina erogat quinarias CCCXCII.

Claudia, abundantior aliis, maxime iniuriae exposita 72
est. In commentariis habet non plus quinariis IIDCCCLV;

---

batino. Quae supplevere Pol. et Sch., sententiae quidem sufficiunt; sed quum in V F reperiatur *concipit* (v. supra), et verbum a Frontini manu profectum investigare divini sit ingenii, Sch. sequi visum est.

Alsietina etc.*)* U haec postrema verba om.

Claudia) Libri (praeter C) *Claudiae.* 72

maxime iniuriae) J: *maximae,* probante Sch. U: *in iure.* V: *in iure exposito in com. DCCC. Ro. cum ad cap. invenerit quin.* F: *in iure exposito in com. DCC. tarum ad cap. invenitur quin.*

quam in com.) C om. *in.*

Adeo *autem* etc.) C: *duabus . . . . . adeo autem nostr. . . . tior est mens.* V: *Adeo ut certior mens.* F: *adeo certior mensura sit ad VII.*

et ex ben.) U V F om. *et.*

ideoque min.) B: *ideo quod min.* V F: *itaque min. inv. quasi re vera.* Mox J et rec: *debeant.*

Circa erog. autem fraus) *Et circa erogationem negligentia aut fraus.* Art. 105: *negligentiam aut fraudem.* Art. 87: *aut fraudibus aut inertia.* At proxime Art. 75: *fraus aquariorum.* HEINR. Pol. ex J et rec: *Et circa erogationem fraus.* Sed C: *Et circa erog. au* (i. e. *autem.* cf. ad Art. 122) *fraus.* U: *Et circa erog. aut fraus.* V: *Et CCta erog. at fraus.* F: *Et CC Erogationem autem fraus.* Corrad. legit: *Ft circa crog. autem fraus.* Sch. in not. cr: *Circa erog. autem fraus.* quod, re ita postulante, recepi.

quae neque) J et rec: *quod neque.*

saltem) Leg. *ad illas saltem, quas ad pisc.* HEINR.

ad piscinam) Libri mei omnes: *ad piscinas,* non *piscinam,* quod Pol. ex sua ed. Joc. recepit et posteriores retinuerunt. De qua librorum lectione ego sic iudico, ut *piscinas* ob praecedens *ad illas* attractione quadam, ut fit in codd., illatum a librariis esse statuam. At vero alterius coniecturae in mentem venit. Nimirum quum *scilicet* aut litteris *sc.* aut littera *s.* exararetur, *piscinam* autem *pi-*

cum ad caput invenerim quinarias IV.DCVII: amplius, quam in commentariis, MDCCLII. Adeo autem nostra certior est mensura, ut ad VII ab Urbe milliarium in piscina, ubi indubitatae mensurae sunt, inveniamus quinarias III.CCCXII: plus, quam in commentariis, CCCCLVII: quamvis et ex beneficiis ante piscinam eroget, et plurimum subtrahi deprehenderimus, ideoque minus inveniatur, quam re vera esse debeat, quinariis MCCXCV. Circa erogationem autem fraus apparet, quae neque ad commentariorum fidem, neque ad eas, quas ad caput egimus, mensuras, neque ad illas saltem ad piscinam, scilicet post tot iniurias, convenit. Solae enim quinariae MDCCL erogantur: minus, quam commentariorum ratio dat, quinariis MCV; minus autem, quam mensurae ad caput factae demonstraverunt, quinariis II.DCCCLVII; minus etiam, quam in piscina inve-

---

scīna, manum Frontini puto fuisse *piscinam scilicet;* et quum *scilicet* hic eximia vi praeditum sit, a me impetrare non potuerim, quin aliter edendum curarem.

iniurias) C U addunt *sunt*, nescio qua sorte intrusum.

MDCCL) U: *MDCL.* V F: *MD.*

mensurae—factae) Sch. et Heinr: *actae.* Sed *facere mensuram* legimus etiam Ovid. A. Am. III. 265.

invenitur) V et edd: *invenit.*

Ideoque) V et edd: *Itaque.*

adeo) deest in V F J B.

ea, quae superfl.) Ex J et rec. Pol: *ea, quae*, scil. quinariae. Et Heinr. in seq. etiam corrigit *propriae.* At in tribus codd. et F video *ea quae.* In universum aquam superfluentem intelligi vult Frontinus, idemque genus neutrum ad *capiuntur* pertinet.

quam inventam adiecimus) Pol. ex correctione dedit *quae inventa—adiicitur*, applaudentibus posterioribus, in his Sch. Sed in libris scriptis editisque quos novi omnibus legitur *adiecimus.* Porro in C video: *que iuventu i Marc.* Unde manum Frontini restituisse putamus. Unum dubito, scilicet Frontinum fuisse, qui Augustam Claudiae adiecerit; argumenta certa me destituunt.

nitur, quinariis MDLXII. Ideoque cum sincera in Urbem proprio rivo perveniret, in Urbe miscebatur cum Anione Novo, ut, confusione facta, et conceptio earum et erogatio esset obscurior. Quod si qui me forte acquisitionum mensuris blandiri putant, admonendi sunt, adeo Curtium et Caerulum fontes aquae Claudiae sufficere ad praestandas ductui suo quinarias, quas significavi, IV.DCVII, ut praeterea MDC effundantur. Nec eo inficias, quin ea, quae superfluunt, non sint proprie horum fontium: capiuntur enim ex Augusta, quam inventam in Marciae supplementum, dum illa non indiget, adiecimus fontibus Claudiae, quamvis ne huius quidem ductus omnem aquam recipiat.

Anio Novus in commentariis habere ponebatur qui- 73
narias III.CCLXIII. Mensus ad caput reperi quinarias

---

ne huius quid. etc.) V F: *ne haec quidem omnem aquam ductus recipiat mensuram ad caput repperi quinarias IIII.* Verba ex seq. Art. translata: in quibus *haec,* scil. Claudia, veram tamen interpretationem continet.

reperi) Libri *repperi.* 73

conceptis) Edd: *conceptelis.* Sch: *in conceptelis com. positum est.* De utraque re supra diximus.

quo alio modo) V: *quo vero modo.* J et rec: *quo non alio.* F P: *quonam alio.*

in erogatione) C: *erogationem.* U: *quam in erogationem.* V: *quasi erogationem.* F: *quam erogationem.* Nimirum in C persaepe litteris finalibus lineola incuriose et temere superducitur. O J et rec: *quam erogatione.*

Erogantur enim) Emendatio est Poleni. C U: *Negantur.* J et rec: *Negatur.* V: *continere negatur.* F O: *continebatur,* omisso *enim.*

IV.CC; cum aliq.) C U: *quadtuor milia ducentae undecim. alioquin* etc. V F O: *IV millia CCXI. in eisdem comm. inv.* (F: *invenitur*). J et rec: *IV millia CCXI. alioquin-invenitur.* Unde Pol. edidit: *IV millia CCXI; cum alioquin.* v. Anott.

IV̄.DCCCXXXVIII: amplius, quam in conceptis commentariorum est, quinariis MCCCCLXXV. Quarum acquisitionem non avide me amplecti, quo alio modo manifestius probem, quam quod in erogatione ipsorum commentariorum maior pars earum continetur? Erogantur enim quinariae IV̄.CC; cum alioquin in eisdem commentariis inveniatur conceptio non amplius, quam IIĪ.CCLXIII. Praeterea intercipi non tantum DXXVII, quae inter mensuras nostras et erogationem intersunt, sed longe ampliorem modum deprehendi. Ex quo apparet, etiam exuberare comprehensam a nobis mensuram. Cuius rei ratio est, quod vis aquae rapacior, ut ex largo et celeri flumine excepta, velocitate ipsa ampliat modum.

CCLXIII) V et edd. *CLXIII.*

non tantum) V: *non tamen.* F: *notavi.*

sed longe) Ita Pol. J et rec: *sed et longe.* Tres codd. et F omittunt *sed;* quod nimirum, exarari solitum *set,* a praeced. *sunt,* per compendium scripto *sī,* absorptum est.

Cuius rei ratio etc.) C: *cui rei rationem quamvis.* U: *Cui rei ratio est, quod ius.* In J est, ut edidimus. POL. Pol. codicis C vestigia assecutus non est, in quo exaretur: *Cui rei ratio ē q* (subnotata linea circumflexa) *vis,* i. e. *ratio est quod.* Nam *ē* in C ubique significat *est*, et *q* subnotata linea circumflexa est *quod;* ita ut inter C et U probe conveniat (nam *ius* et *vis* nihil differunt). Porro Corrad. retinet *cui rei,* afferens Art. 76: *cui titulus est.* Adde not. ad Art. 19. Neque aliter exhibet locum Oudendorp. ad Frontin. Strateg. I. 6, 2. Sch. autem annotat: *cui* compendiose scriptum esse pro *cuius:* id quod, in ceteris libris servatum, verius iudico. Scilicet plena scriptura erat *cui'*, i. e. cuius. Sic Art. 26 in C legitur *ipsi*, pro *ipsi'*, i. e. ipsius. Art. 77 in U est *cui'* (in V F *cū*), i. e. cuius. Art. 76 in V legitur *e'modi*, i. e. eiusmodi. Cf. ad Art. 2 et 94.

rapacior) Oudend. ad Strateg. p. 101. HEINR. V et edd. retustissimae *capacior.* Pol. coniicit *rapidior*, improbante Oudendorpio.

quos annotaturos, quod longe maior 74
is inventa sit, quam in commentariis

ta.

annotasse. 74

acta, et m. sec. *invecta.*

error est.

unitusque. Eadem corruptio paulo infra. Sch.
igo: uniuscuiusque copiae.

dd. et plures edd. Pol: *fecere.*

notu, i. e. causa. v. Lexx. Vocabula *motu* et *metu* r se permutare, ita sunt permutata saepius. Ruhnk.

6. HEINR.

F B: *ac sicc.*

etc.) C U: *obstantibus quod ips. . . . . mentantibus quidem ipsis mensuris.* Edd: *constantibus mensuris.* Pol. lacunas relinquens (*obstant . . . . ., ... mensuris*) sententiam esse putat hanc: *obtiones*, propterea *quod ipsis* actis *mensuris Julio mense* ipsas actas mense Julio mensuras, quas ante tradidi) *nec uniuscuiusque* aquae inventam *copiam* tota aestate repetitis mensuris, exploravi (i. e. explorando eandem ntem). Corrad. (et cum eo Adler.) legit: *obstantibus ismet mensuris, Julio mense hanc un.* Heinr: *obstat quod ensuris.* Sch: *obstantibusque ipsis mensuris.* in not. cr.: *quoque ipsis iisdem mensuris.* ex Festi auctoritate *obstistendit* eadem verba esse annotans. Nostrae emendationis atio haec est: postquam ipso Julio mense, i. e. post inistatis, actae mensurae sunt, inventa illo tempore uniuscuiusuae copia tota deinceps aestate sibi constitit. Sensum quiaud ita spernendum exserit etiam edd. lectio, recte distincta: bstat *ipsis;* incommode iungitur *ne credam, exploravi*; deniipsa sententia eâ, quam nostra emendatione intulimus, multo inferior.

durantem) J et rec: *durante exploraverim.*

quae praecedit) Lego: *a qua procedit illud, utique det. Utique* e. Jedenfalls HEINR. Emendatio congruens lectioni J et rec. n V F verba *est causa quae praecedit* desiderantur.

Principum. Cuius rei causa est error eorum, qui ab initio parum diligenter uniuscuiusque fecerunt aestimationem. Ac ne metu aestatis aut siccitatum in tantum a veritate eos recessisse credam, obstat, quod, ipso actis mensuris Julio mense, hanc uniuscuiusque copiam, quae supra scripta est, tota deinceps aestate durantem exploravi. Quaecunque tamen est causa, quae praecedit, illud utique detegitur, decem millia quinariarum intercidisse; dum beneficia sua Principes secundum modum in commentariis adscriptum temperant.

75 Sequens diversitas est, quod alius modus concipitur ad capita, alius nec exiguo minor in piscinis, minimus

---

decem millia) Sch. legit: *tot millia.* annotans, *tot* et *decem* permutari etiam Ulpian. XXIV. 18, 17. Cassiod. Var. VI. 13. VII. 36. Cf. Sch. IV. 3.

Principes) V et edd: *Prinçeps-temperat.*

in comment.) Haec verba primus inseruit Sch. Repetas Art. 65 et seqq.

75 *nec*) V F: *non.*

minimus) U: *minus.* Sch: *minimus denique,* et deinde: *in distrib.,* ut est in B.

continetur) V: *continere.*

Cuius rei etc.) V F: *cuius rei fraus aq.*

usus) Ita C. Ceteri libri *usum.*

Sed et pler.) F: *Sed pler.* V: *Sed plerisque.*

aqua circumd.) i. e. circa quorum agros (seu circum confinia agrorum) aqua circumducitur. Fateor tamen suspectam mihi esse lectionem. POL. Edd: *aquae circumducuntur.* V F: *et quorum.* Sch. legit: *in quorum.* Quid verba simplicissima significent, non est dubitandum.

subinde formas) Ex U V Pol: *inde.* C: *unde.* Edd: *fraude.* quod retinuit Sch., vertens „böslich". Nec versio placet, nec lectio: fraus enim fere est aquariorum. Emendavi *subinde.* Vocabulum Frontino amatum; sensus egregius; locus simillimus Art. 114: *quod subinde et sine causa foratum vitiatur.* De *formis* v. Annott.

itinera susp.) *Hominibus privatis* (dativ.) i. e. ad commoditatem privatorum. C U om. *usum;* quod restitui ex J lectione: *vel ad h.*

deinde distributione continetur. Cuius rei causa est fraus aquariorum, quos aquas ex ductibus publicis in privatorum usus derivare deprehendimus. Sed et plerique possessorum, e quorum agris aqua circumducitur, subinde formas rivorum perforant; unde fit, ut ductus publici hominibus privatis vel ad hortorum usum itinera suspendant.

Ac de vitiis eiusmodi nec plura nec melius dici pos- 76
sunt, quam a Caelio Rufo dicta sunt in ea concione, cui

---

usum subserviant, vel ad itinera suspendant. Ductus itinera suspendunt intelligendum de hominibus, qui cursum aquarum avertunt. POL. *vel*, schon allein. An excidit membrum *vel ad domorum?* HEINR. C: *ītīna*, pro *itin²a*, i. e. *itinera*. qua pessima scriptura simulque exitu praecedentis *hortorum*, vocabulum *usum* interiit. V: *hortorum utim . . . . . suspendant.* F O: *ad hortorum usum subserviant.* Ut in J legitur, video etiam in edd. rec., et sic etiam P. Manutius totum locum inseruit commentario in Cic. Ep. Fam. VIII. 6, annotante Heinrichio. Sch. corrigit: *itinera sua perdant.* delctis illis *hominibus privatis*, vertitque: „so dass öffentliche Leitungen sogar zur Gartenbewässerung ihre Pfade verschwenden." *Immo* optime ductus *iter suspendere* dicitur, cuius cursus tollitur, vel potius interrumpitur, ut rarior fluat aqua tenuioreque copia, utpote maximam partem in privatorum utilitatem ad hortos irrigandos derivata. *Subserviant* interpretis est, cui tamen interpretatio, ut ex verbis *vel ad itinera suspendant* liquet, minus processit.

nec melius) Ita tres codd. Recte. Explica: nec plura dici pos- 76
sunt, nec ea possunt dici melius. Antea edebatur *nec meliora.*

probaremus) An: *proferamus?* Art. 23. HEINR.

coenacula etiam) Edd: *coenucula, et corrupt.*

Nam quod) Edd: *Non quod.*

etiam sunt inter lev.) Ex C Pol: *etiam sunt leviora.* Erui quidem ex huius cod. vestigiis potest verbum *sunt;* verum hoc ita scriptum est, ut alterum quoque in compendio appareat vocabulum. Quod compendium paullo confusum speciem prae se fert vocabuli *sub*, cuius litteris postremis duae lineae transversae iuxta imponuntur, pro *st it²*, linèis illis retentis, i. e. sunt inter. Servatur *inter* in U V F (*etiam inter lev.*); utrumque autem vocabulum haud obscure se manifestat in lectione J et rec. *etiamsi inter lev.*, pro *etiam st inter*, i. e. etiam sunt inter. Receptam lectionem expedias: sunt inter vitia, quae

titulus est DE AQUIS. Quae nunc nos omnia simili licentia usurpata, utinam non per offensas, probaremus: irriguos agros, tabernas, coenacula etiam, corruptelas denique omnes perpetuis salientibus instructas invenimus. Nam quod falsis titulis aliae pro aliis aquae erogabantur, etiam sunt inter leviora ceteris vitia. Inter ea tamen, quae emendationem videbantur exigere, numerandum est, quod fere circa montem Coelium et Aventinum accidit. Qui colles, priusquam Claudia perduceretur, utebantur Marcia et Julia. Sed postquam Nero Imperator Claudiam, opere arcuato altius exceptam, usque ad templum Divi Claudii perduxit, ut inde distribueretur, priores non ampliatae sed omissae sunt: nulla enim castella adiecit, sed iisdem usus est, quorum, quamvis mutata aqua, vetus appellatio permansit.

77 Satis iam de modo cuiusque et veluti nova quadam acquisitione aquarum, et fraudibus et vitiis, quae circa

---

ceteris sunt leviora. Minus quidem expedita oratio est, sed tamen recta.

numerandum) V et edd: *mirandum.*

perduceretur) V F O; *prod.* et infra *produxit.*

postquam) V et edd: *posteaquam.*

altius except.) C: *ascus except.* U V: *as . . . except.* Edd: *assumpsit except.* v. Annott.

omissae) V et edd: *amissae.* v. Annott.

nulla) C: *a nulla.* — *usus est)* Edd. om. *est.*

77 *cuiusque et vel.*) C: *cuiusque velut.* V: *cumque veluti.*

aquarum) C: *quarum.* — *eas*) C: *ea.*

et fraud.) Lego: *et de fraud.* HEINR. Bene.

confertam etc.) Pol. vulgavit: *confectam, et (ut sic dicam) in massam inv.* interpretatus: in summam ex partitionibus maioribus constitutam, partitionibus minoribus, in quas subdividebantur maiores, neglectis. Opsop. forsan non improbandum esse *coniectam* annotat. Sed C U: *confertam* (U: *conferctam*) *et ut sic dic.* unde Sch. legit: *conferctam, ut sic dic.* qui recte delevit *et*, ce-

eas erant, dictum est. Superest, ut erogationem, quam confertam, ut sic dicam, in massam invenimus, immo etiam falsis nominibus positam, per nomina aquarum, uti quaeque se habet, et per regiones Urbis digeramus. Cuius comprehensionem scio non ieiunam tantum sed etiam perplexam videri posse: ponemus tamen quam brevissime, ne quid velut formulae officii desit iis, quibus sufficiet cognovisse summa, licebit transire leviora.

Ut ergo distributio quinariarum $\overline{\text{XIV}}$.XVIII, ita 78
et . . . . . quia . . . . . quae ex quibus-

---

teris libris auctoribus, in quibus est: *confertam, ut sic dic.* Praetuli tamen verbi formam *confertam.* Cf. Annott.

falsis) V et edd: *et fals.* — *positam)* C: *posita.*

Cuius) scil. erogationis. nisi tamen scripsit: *Cuius rei.* HEINR. C: *Cuius comprehensio nescio non ieiunum tant.* U: *non . . . . tantum.* V: *non tantum . . . . sed etiam.* F: *sciam non tantum difficilis opis, sed etiam perplexi.*

officii) C: *officis.* U V: *offitiis.*

sufficiet) V: *sufficit.* Sch: *sufficiat.*

licebit trans.) J et rec: *licebit tamen trans.* V F: *licebit tamen super leviora,* omisso *transire.* Cf. Annott.

Ut ergo distrib. etc.) Totius loci facies in tribus codd. est haec: 78
Ut (C: *ud*) *ergo distributio quinariarum quadtuordecim milia decem et octo, ita et quadranogen̄* (ita C, non *quadranongenti,* ut Polenus retulit. U: *quadragenae.* V: *quadragenum*) *triginta sex. quia unus quae ex quibusdam aquis in adiutori uisaliarum* (ita C, in U est: *adiutorium salmarum.* V: *adiutorium Sabinarum*) *dantur, et bis — cadunt, semel* (V: *cadunt. Semel*) — *veniunt.* In edd. legitur: *ita et* (vel: *Ita et*) *quadragenum* (B et al. rec: *quadragenariarum*) *XXXVI. quia una quandoque ex quibusdam aquis in adiutorium aliarum datur, et bis — cadit, sed semel in comp. venit.* (F: *cadit. Sed in comp. venit*). Pol. edidit: *ita et . . . . . quia omnes, quae ex quib.* etc. Idem sententiam integram loci opinatur esse huiuscemodi: Ut ergo distributio quinariarum 14018, ita et distributio quinariarum 771 fit, non tamen computanda, quia omnes quinariae, quae ex quib. etc. Sch. legit: *Fit ergo distributio quin. $\overline{\text{XIV}}$.XVIII, ita, ut DCVIII, quae ex*

dam aquis in adiutorium aliarum dantur et bis in speciem erogationis cadunt, semel in computationem veniunt. Ex his dividuntur extra Urbem quinariae IV.LXIII: ex quibus nomine Caesaris quinariae MDCCXVIII, privatis quinariae II.CCCXLV. Reliquae intra Urbem IX.DCCCCLV distribuebantur in castella CCXLVII: ex quibus erogabantur sub nomine Caesaris quinariae MDCCVII. s., privatis quinariae III.DCCCXLVII, usibus publicis quinariae IV.CCCCI: ex eo castris XIX quinariae CCLXXIX, operibus publicis XCV quinariae II.CCCCI, muneribus XXXIX quinariae CCCLXXXVI, lacibus DXCI quinariae MCCCXXXV. Sed et haec ipsa dispensatio per nomina aquarum et regiones Urbis partienda est.

---

quibusdam aquis in adiutorium aliarum — cadunt, semel solum in comp. veniant. Locum difficillimum, qui diu multumque mentem meam frustra agitavit, lacunosum relinquere malui, quam verbis incertis reparatum.

IV.LXIII) V F: *Ex his dividuntur* (F: *his quam divid.*) *extra CCCXLVI. Reliquae intra urbem millia* (F: *mille*) *DCCCCLV. distribuebantur in cast.* etc. mediis omissis.

nomine Caes.) Sch: *nomini.* v. Annott.

MDCCXVIII) U: *MDCCXXIII.* J et rec: *MDCCXXVII.*

privatis) Sch: *usibus privatis.* v. Annott.

II.CCCXLV) U: — *XLVI.* J et rec: — *XXXVI.*

IX.DCCCCLV) Millium numerum, qui in libris desideratur, restituit Pol.

ex quibus) *ex*, in libris neglectum, restituere Sch. et Heinr.

castris XIX) Ita Pol. Sch: *castris X.* Codd. et F: *castris ducentenariae* (C: *ducentinariae.* U: *ducentariae*) *CCLXXIX.* Ceterae edd: *castris ducentis.*

XCV) Ita Pol. Cum libris Sch: *LXXV.*

CCCLXXXVI) Libri: — *III.* Secutus sum Pol. et Sch.

lacibus) Ita C hic et sequentibus Artt. constanter. v. ad Art. 3.

Sed et haec) V F: *Sed haec.*

Ex quinariis ergo $\overline{\text{XIV}}$.XVIII, quam summam erogationibus omnium aquarum seposuimus, dantur nomine Appiae extra Urbem quinariae tantummodo V, quoniam humilior oritur; et a metitoribus reliquae quinariae DCXCIX intra Urbem dividebantur per regiones II, VIII, IX, XI, XII, XIII, XIV in castella XX: ex quibus nomine Caesaris quinariae CLI, privatis quinariae CXCIV, usibus publicis quinariae CCCLIV: ex eo castris I quinariae III, operibus publicis XIV quinariae CXXIII, muneri I quinariae II, lacibus XCII quinariae CCXXVI. 79

Anionis Veteris erogabantur extra Urbem nomine Caesaris quinariae CIV, privatis quinariae CCCCIV. Reliquae 80

---

et regiones) Edd: *ad reg.* Praeterea V F: *urbis pertinentia. Ex quin.*

seposuimus) in margine paginae separatim ibi expressa computatione. Hoc est *seponere*, seorsum ponere. Schultz. Sed non convenit. An *supra posuimus?* HEINR. V et edd: *exposuimus.* v. Sch. IV. 14. 79

humilior) J et rec: *libra humilior.* ex interpretatione. Corruptricem manum locus tulit in C, in quo exaratur: *humilior turetia. meatoribus*: ne tamen aliam in ea corruptela lectionem quaeras; nam alterum *or* periit, et littera *i* locum mutavit. — U: *mentitoribus.*

reliquae) F: *reliquaeque.*

II,VIII, IX) V F: *II, V, XVIII, XI.* Ceterae edd: *II, V, VIII, IX.*

III) Ita Pol. et Sch. Libri: IV.

CIV) Ita Pol. et Sch. C J et rec: *CLXIX.* U: *CLXCVIII.* V F: *CLXX.* Sequitur in J et rec: *pr. qu. CCCIV.* 80

MCII s.) Ita Pol. C U: *MLVIII semis.* Ceteri libri: *MDVIII. semis.* quos secutus est Sch.

VIII, IX) B et al. rec: *VIII, XII.* V F: *per regiones III, IV, V, VI, VII, VIII in castella.*

usibus pr.) C: *ius pr.* V F: *usibus privatis* (om. F) *publicis quinariae CLIII. ex eo castris vias quin. L.*

CCCCXC) J et rec: *CCCXC.*

quinariae MCII. s. intra Urbem dividebantur per regiones I, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, XII, XIV in castella XXXV: ex quibus nomine Caesaris quinariae LX, usibus privatis quinariae CCCCXC, publicis quinariae DLII: ex eo castris I quinariae L, operibus publicis XIX quinariae CXCV, muneribus IX quinariae LXXXVIII, lacibus XCIV quinariae CCXVIII.

81 Marciae erogabantur extra Urbem nomine Caesaris quinariae CCLXIX, privatis DLXVIII. Reliquae quinariae MXCVIII intra Urbem dividebantur per regiones I, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XIV in castella LI: ex quibus nomine Caesaris quinariae CXVI, privatis quinariae DXLIII, usibus publicis quinariae CCCCXXXIX, castris IV quinariae XLI, operibus publicis XV quinariae XLI, muneribus XII quinariae CIV, lacibus CXIII quinariae CCLIII.

82 Tepulae erogabantur extra Urbem nomine Caesaris quinariae LVIII, privatis LVI. Reliquae quinariae

---

DLII) Ita Pol. C U: *DIII.* J et rec: *CLIII.*

castris I) U V F: *castris vias.* orta corruptela ex scriptura numeri *unis,* in C negligenter expressi.

CXCV) Sch. cum C U J et rec: *CXCVI.*

81 *privatis DLXVIII*) Haec verba Sch. cum libris omisit. Restituit Pol. Idem sequentis numeri auctor est, pro quo libri habent: *MCCCCLXXII.*

VI, VII) U om. VI et IX. V om. X. Edd. om. VII et X.

DXLIII) F: *DLXIII.* Sequentia *usibus publ. qu. CCCCXXXIX* Poleni sunt, spreta a libris et Sch.

XLI) V et edd: *XLII.* — *operibus*) C: *is operibus.*

XLI) C: XL. V F: XLII. Sch: CCCCXI.

CXIII) U J et rec: CXIV.

CCLIII) Libri (praeter C): *CCLVI.*

82 *quinariae*) ex C restituit Sch.

LVI) pro quo V F: *ibi.*

CCXLVII) Ita Pol. C U; CCXXXVII. Sch. cum V et edd: CCXXVII.

CCCXXXI intra Urbem dividebantur per regiones IV, V, VI, VII in castella XIV: ex quibus nomine Caesaris quinariae XXXIV, privatis quinariae CCXLVII, usibus publicis quinariae L: ex eo castris I quinariae XII, operibus publicis III quinariae VII, lacibus XIII quinariae XXXI.

Juliae fluebant extra Urbem nomine Caesaris quinariae LXXXV; privatis quinariae CXXI. Reliquae quinariae DXCVII intra Urbem dividebantur per regiones II, III, V, VI, VIII, X, XII in castella XVII: ex quibus nomine Caesaris quinariae XVIII, privatis CXCVI, usibus publicis quinariae CCCLXXXIII: ex eo castris III quinariae LXIX, operibus publicis X quinariae CLXXXII, muneribus III quinariae LXVII, lacibus XXVIII quinariae LXV. 83

Virginis nomine exibant extra Urbem quinariae CC. Reliquae quinariae $\overline{\text{II}}$.CCCIV intra Urbem dividebantur 84

---

castris I) Libri (praeter C): *castris II.*

XIII) F: *XII.*

XXXI) Sic Pol. et Sch. Libri *XXXII.*

Juliae fluebant) Tres codd: *Julia fluebat.* At respice ceteros Artt. 83

CXXI) V et edd: *CXXII.*

DXCVII) Ita Pol. Sch. cum libris: *DXLVIII.*

II, III etc.) V: II, III, V, VI, XXI. F: II, II, V, VII, XXI.

priv. CXCVI) de sua restituit Pol.

castris III) Infra: *operibus pub.* X; *muneribus III.* Ita tribus his locis legit Pol., licet numeri (III, X, III) absint a libris, quos sequitur Sch.

CLXXXII) Ita Pol. C: *CXXCI*; quem secutus est Sch. Ceteri libri: *CXXI.*

$\overline{\text{II}}$.CCCIV) U: — *CCCIII.* 84

VII, IX, XIV) V F: *VII, VIII, I, XIV.* J B: *VII, VIII, XIV.*

XVIII) V F: XVII. B: XXVI.

DXLIX) C: DIX. U V F: CLIX.

MCCCCXVII) Codd. et F: *MCLVII.*

per regiones VII, IX, XIV in castella XVIII: ex quibus nomine Caesaris quinariae DXLIX, privatis quinariae CCCXXXVIII, usibus publicis MCCCCXVII: ex eo muneribus II quinariae XXVI, lacibus XXV quinariae LXI, operibus publicis XVI quinariae MCCCXXX; in quibus per se euripo, cui ipsa nomen dedit, quinariae CCCCLX.

85 Alsietinae quinariae CCCXCII. Haec tota extra Urbem consumitur, nomine Caesaris quinariae CCLIV, privatis quinariae CXXXVIII.

86 Claudia et Anio Novus extra Urbem proprio quaeque rivo erogabantur; intra Urbem confundebantur. Et

---

LXI) C U: L I. V F: LX.

MCCCXXX) Ita Pol. et Sch. Libri: MCCCLXXX.

85 *Alsietinae* etc.) Sch: *Alsietinae nomine (haec tota extra Urbem consumitur) quin. CCCCXII.* Ego ex praecedenti Art. subintelligo: nomine exibant. — Edd: CCCCXCII.

CCLIV) Ita Pol. et Sch. C: CCCLI. U V J: CCCLIV. F B: CCCCLIV.

CXXXVIII) V F: — VII.

86 *erogabantur*) Libri omnes: *erogabatur—confundebatur.* quod quum defendi possit, pluralis tamen numerus a Pol. receptus longe praestat.

dabat) V F: *dabit.*

DCCXXXI) Ita Pol. Sch. cum libris: DCCXXVIII. Vocabulum *quinarias* ex C restituit Sch.

priv. CCCCXIV) ignorant libri, reposuit Pol.

IIII.DCCCXXIV) Ita Pol. U: M. M. M. CCCXCVIII. V: MMMCCCCCXVIII. F: MMMDXVIII. Sch. cum ceteris libris: MMMCCCCXCVIII.

DCCLXXIX) Ita Pol. Sch. cum codd. et F: DCCCXV. Ceterae edd: MDCCCXV.

usibus priv.) C: *ū priv.*; quod compendium mihi videbatur esse pro *usibus.* A ceteris libris vocabulum abest. v. ad Art. 78.

MDCCCXXXIX) Ita Pol. Sch. cum libris: MLXVII.

MCCVI) Ita Pol. Sch. cum libris: MXII.

Claudia quidem extra Urbem dabat nomine Caesaris quinarias CCXVII, privatis CCCCXXXIX; Anio Novus nomine Caesaris quinarias DCCXXXI, privatis CCCCXIV. Reliquae utriusque quinariae IↃIↃDCCCXXIV intra Urbem dividebantur per regiones Urbis XIV, in castella XCII: ex quibus nomine Caesaris quinariae DCCLXXIX, usibus privatis quinariae MDCCCXXXIX, usibus publicis quinariae MCCVI: ex eo castris IX quinariae CIV, operibus publicis XVIII quinariae DXXII, muneribus XII quinariae XCIX, lacibus CCXXVI quinariae CCCCLXXXI.

Haec copia aquarum, ad Divum Nervam Imperatorem usque computata, ad hunc modum describebatur. 87

CIV) Ita Pol. Sch. cum libris: *CXLIV.*

DXXII) Ita Pol. C U: CCCLXXIV. V: CCLXXIX. Edd: CCLXIX. Sch: CCLXXIV.

XCIX) Ita Pol. Sch. cum libris: *CVII.*

CCXXIV) Ita Pol. et Sch. V F: CCXXV. Ceteri libri: CXXVI.

CCCCLXXXI) Ita Pol. Sch. cum libris: CCCCXXVII.

ad Nervam) Leg. *ad Divum Nervam*, ut Art. 102 et 118. Scri- 87
ptum id per compendium *D.* mox est elisum ab eadem littera antecedente. HEINR.

intercip.) C: *intercap.*

pervertebat) i. perdebat, inutile reddebat. HEINR. Usus verbi nostra quidem in re paulo insolens. C: *pervertebat!*, scil. pro *pervertebat'*, i. e. *pervertebatur*, ut litteris manifestis exhibet Paris., quem ob reliquam orationem secutus sum. *Inertia* est casus auferendi.

Ac prope etc.) Pol. edidit: *accrevit, ac prope p. ub. est: tum et sed. — distributa, ut reg.*, neque syntaxi neque sententiae aliquam lucem offundens. Sch: *accrevit. Ac prope p. ub. est, tum et — distributa, ut reg.*, „Und nächstens wird die Vermehrung öffentlich übergeben, dann auch durch genaue Vertheilung angewiesen werden, um den Stadtvierteln" etc. Quae versio neque latinitati convenit, neque ipsi rei succurrit. *Tum et* in J tantum reperitur. C U: *tamen et* (i. e. etiam). V F: *tamen*, om. *et*. Loco ita constituto, ut a me factum est, sententia tam aperta tamque rei

Nunc providentia diligentissimi Principis, quidquid aut fraudibus aquariorum intercipiebatur, aut inertia pervertebatur, quasi nova inventione fontium accrevit. Ac prope publicata ubertas est; tamen et sedula deinde partitione distributa, ut regionibus, quibus singulae serviebant aqua, plures darentur: tamquam Coelio et Aventino, in quos sola Claudia per arcus Neronianos ducebatur: quo fiebat, ut, quotiens refectio aliqua intervenisset, celeberrimi colles sitirent. Quibus nunc plures aquae, et in primis Marcia reddita ampliore opere a Coelio in Aventinum usque perducitur. Atque etiam omni parte Urbis lacus, tam novi quam veteres, plerique binos salientes diversarum aquarum acceperunt, ut, si casus alterutram impedisset, altera sufficiente non destitueretur usus.

88. Sentit hanc curam Imperatoris piissimi Nervae Principis sui regina et domina orbis in dies; et magis sen-

---

congruens est, et verba tam plana et expedita, ut nihil amplius sit illustrandum.

ut reg.) Codd: *aut.* obvia permutatione.

publicata ub.) Insero *tota,* vitio omissum propter syllabam antecedentem *ta.* HEINR.

et sedula) *ita sedula.* HEINR.

darentur) Edd: *darent.*

refectio) Libri (praeter C): *defectio.*

ampliore opere a Coel.) Sic legendum esse et librorum vestigia et res evincunt. C: *amplo operi a se in Avent.* U: *amplio* (sic) *opere a se in Av.* V: *ampliore ac opera in Av.* F: *ampliore opera in Av.* J et rec: *ampliore opere a Coelio in Av.* Pol. legerat: *amplo opere a Coel.* Sch: *amplior opere a Spe in Av.* Cf. Annott.

Atque etiam) J: *atque et.*

88 *regina et domina orbis*) Integer locus in libris omnibus est: *domina orbis in dies, quae terrarum dea consistit, cui par nihil et nihil secundum; et magis sent.* Blondus Flavius Inst. Rom. II. p. 255. B. Basil. 1559 locum sic exhibet: *Sentit — sui Roma regina orbis et terrarum domina, cui par nihil, nihil secundum.*

tiet salubritas eiusdem aeternae Urbis. aucto castellorum, operum, munerum et lacuum numero. Nec minus ad privatos commodum ex incremento beneficiorum eius diffunditur: illi quoque, qui timidi illicitam aquam ducebant, securi nunc ex beneficiis fruuntur. Ne pereuntes quidem aquae otiosae sunt: alia iam munditiarum facies; purior

---

Prolixe de hoc loco disputavi in Zeitsch. alterth. Wissensch. J. 1839. Heft 11. p. 1089.

aucto) V F: *auctor.*

ad priv. com.) J: *priv. ad com.* B et al. rec: *com. quod ex.* Etiam in praecedentibus aliqua turbata sunt, in F ita: *lacuum: Nerva nec ad priv.*

diffunditur) Blondus Flav. l. c.: *diffinitur.*

pereuntes) Bunsen: *praetereuntes.* v. Annott. Blondus: *nec per.*

otiosae) C: *otio.*

alia iam mund. etc.) Coniectura locum vexat Bunsen l. c., ne grammaticâ quidem illâ. Zumpt. ad Verrin. p. 138. Quanto melius Sch: *adeo iam mundior viarum facies.* HEINR. Edd: *nam immunditiarum facies et impurior spiritus, et causae* (F. om. *et caus.*) *gr. c. — remotae* (F: *remoti*). in quibus manifesta interpretum manus. Has secutus est Buns., deleto *et* (ante *caus.*), iunxitque non *facies et spiritus remotae*, sed *causae remotae.* verbo ad appositionem relato. Zumpt. Gram. Lat. §. 370. Quare iniustum Heinr. vituperium est. Sch. modo legit: *at* (vel *adeo*) *iam mundior viarum facies, pur. sp., et causa gr. coeli, quo-fuit, est remota.* modo: *alia iam mund. f., et impur. spiritus, causa—remotus.* Inanes emendandi conatus. Audiamus libros. C U; *alia mund. facies. purior. spiritus. et causae gr. coeli. quibus ap. veteres se urbi inf.* (sic C, sed U: *ap. urbis veteres inf.*) *aer fuit. est remotus. Remotus* debetur interpreti, ad *aer* respicienti. V: *alia immund.* (pro *iam mund.*) *facies, pur. sp. et cum* (natum ex permutatione compendiorum *cū* i. e. cum, et *cā* i. e. causa) *gr. c., quibus apud vet. urb. inf. aer fuit, sunt remotae.* ut hic cod. veram Frontini manum servaverit, receptam iam a Pol.

sed haec cum increm. etc.) Lego: *et haec cum incrementa.* HEINR. Non intellexisse videtur rerum seriem. — V F: *hoc sed*

spiritus; et causae gravioris coeli, quibus apud veteres Urbis infamis aër fuit, sunt remotae.

Non praeterit me, deberi operi novae erogationis ordinationem; sed haec cum incremento adiunxerimus, intelligi oportet, non esse ea ponenda, nisi consummata fuerint.

89 Quid, quod ne hoc diligentiae Principis, quam exactissimam civibus suis praestat, sufficit, parum praesi-

---

cum. Sch: *sed hanc.* Idem infra: *non esse eam ponendam, nisi cum cons. fuerit.* ex J et rec., in quibus est: *non esse eam ponendam, nisi cons. fuerit.* Non aliter legitur in Paris., nisi quod habet *quom cons.* At F: *non ea haec apponenda.* V: *non esse ea apponenda.* utrumque pro: *non esse ea apponenda.* Verbum compositum etiam in Paris. videtur, scil. *apponendam* inter lineas m. sec. scriptum. Eadem autem manu pro *fuerit* corrigitur *fuerint.* Nimirum corrector ille in libro meliore in praeced. viderat non *eam ponendam,* sed *ea ponenda.* Atque hoc ex C U recte praetulit Pol.

89 *Quid, quod*) Sch: *Quo quidem nec hoc,* „Wobei jedoch selbst dieses nicht."

ne hoc) i. e. ne hoc quidem. v. nos ad Dict. Cret. III. 9. p. 126. Sic ex tribus codd. et duabus edd. F et J rescripsi. Pol. ex sua J et rec. vulgaverat *nec hoc.* v. Annott.

parum praesid.) Libri: *praesidii ac voluptatis nostris.* praeter C, in quo est: *praesidii ac voluptatibus nostris*; quam lectionem retinet Sch., vertens: „er habe wenig zum Vortheil, zumal unseres Behagens geleistet." Non ferente latinitate. Melius deleto *ac* legeres: *parum praesidii voluptatibus,* i. e. parum sustentasse nostras voluptates. Sed recte, opinor, Pol. restituit. v. Annott. Omitti littera *s* eo facilius potuit, quum librarii, sententia non intellecta, particulam *parum,* genitivum videlicet postulare rati, cum *contulisse* coniungendam esse non intellexerint.

adiecit) Ita C. Recte. Quae lectio in U negligenter exarando. totidem tamen retentis litterarum ductibus, transiit in *adicat,* e quo deinde factum *adiiciat* libros ad hunc diem vitiavit.

eam ipsam) V: *eam copiam.* Edd. om. *ipsam.*

per quae) V F om. *per.*

diis ac voluptatibus nostris contulisse sese credentis, quod tantam copiam adiecit, nisi eam ipsam sinceriorem iucundioremque faciat? Operae pretium est, ire per singula, per quae ille occurrendo vitiis quarundam universis adiecit utilitatem. Etenim quando civitas nostra, cum vel exigui imbres supervenerant, non turbulentas limosasque aquas habuit? Nec quia hoc universis ab origine naturae est, aut quia istud incommodum sentire debeant quot capiuntur ex fontibus; in primis Marcia et Claudia, ac reliquae, quarum splendor, a capite integer, nihil aut mi-

---

quarundam) scil. aquarum. Emendatio est Sch. et Heinr. Antea *quorundam.*

adiecit) V F: *adducit.*

quando civ.) F: *quas civ. nostra: vel quom ex. hymbres.* V: *nostra vel. ex. hymb.* B et al. rec: *vel cum.*

hoc — naturae) Fort. *haec — natura.* Sensus: non hoc naturâ omnibus insitum. HEINR. C: *haec natura.* Sed U: *haec naturae.* et ceteri libri omnes: *hoc — naturae.* Quod rectius iudicavi. Id tamen dubitationem movit, quod in C haud obscure scribitur: *natura ē*, i. e. natura est; quod fortasse ceperunt pro *naturae*, indeque in praeced. mutarunt *hoc.* V F: *ab origine non est.*

debeant quot) Pol. et posteriores: *quae.* At vero J et rec: *quod.* U: *debeat quod.* denique C V F: *debeat quot.* Attendas precor, in C vocabulum *quot* exarari per compendium *q* subnotata linea circumflexa, hic et Art. 28 (*et per quot cast.*) et Art. 100 (*quot habeat*); quod compendium alibi significat *quod* (cf. ad Art. 13). Qui illud pro *quod* capiebant, necessario mutabant etiam *debeat;* atque miror, etiam *capiuntur* non eandem sortem tulisse.

nihil aut min.) V F: *nisi aut nimium pluvia inquinatus.* et *inquinatus* habent etiam C U.

putea exst.) Lege: *puteis exstructis obtectae.* Fontes dicit. Art. 19: *contectis piscinis.* Schneid. ad Vitruv. 8 p. 742 extr. HEINR. Lectio, quam dedimus, integra servata est in C U (nisi quod in U deest *et).* Cum ceteris libris Pol: *putei exstructi et obiecti.* Sch: *scilicet puteis exstructis et obiectis.* Etiam *puteum* veteres Romani

nimum pluvia inquinatur, si putea exstructa et obiecta sint.

90 Duae aquae Anionis minus permanent limpidae; nam sumuntur ex flumine, ac saepe etiam sereno turbantur:

---

pronuntiabant. *Obiectus* idem esse videtur, quod Art. 15 *interposita* (piscina limaria). — Praeterea J et rec: *sunt.*

90 *Duae aquae Anionis)* Suspicabar: *Duae amnenses aquae,* nimirum duae aquae Anionis ex amne Anione oriundae. Coniicias: *Duae Anienae aquae;* de quo loquendi genere Lips. Var. Lect. III. 11. Reponere tamen praeferebam *Duae Aniones.* POL. Leg. *Duae Anionis.* HEINR. *Duae Aniones* dici non potest, cum *Anio* ubique sit generis mascul. et infra pergatur *alter ex his.* C: *Duae antensis.* U: *Duae amensis.* V F et ed. pr: *Aquae Anienis.* J et rec: *Aquae Anionis.* Hinc duabus librorum lectionibus in unam conflatis, restitui: *Duae aquae Anionis.* Art. 13: *Duae Anionis — aquae.* Etiam minor tibi videbitur audacia, consideranti, Art. 77 et 101 in C, item Art. 24 in V, *quarum* scriptum esse pro *aquarum.* Fateor tamen admodum me in Schultzii inclinare emendationem *Duae Anienses,* sc. aquae, et paene credere Frontinum reliquisse *Duae aquae Anienses.* Nam *antensis* et *amensis,* quae in C U exarantur, nihil videntur esse aliud quam *aniensis,* eadem ratione hic paulo pessumdatum, qua Liv. XXIV. 7 idem vocabulum *aniensi* in membranis abiit in *antensi,* teste Gronovio Obss. IV. 1.

sumuntur) Ita C. In V O: *mutantur.* In ceteris: *sumitur.* Opsop. proponit: *mutuantur.*

mollibus) C: *lacu oblib . . . . tamen.* U V F O: *mobili tamen.* J et rec: *mobilibus.* quas secutus est Pol. Sch. modo legit: *mobilibus tamen et ced.*; modo: *obliquo motui tamen ced.* („da die Ufer dem schrägen Stosse weichen"). Emendavi *mollibus.* Art. 15: *soli — pinguis ripas solutiores.*

aufert) F: *aufertur.* — *deveniat)* V: *deveniant.*

ac vernis) V: *ac vernis hymbribus, sed aest.* F: *ac hyemis hymbribus, sed aest.*

quo temp. — exigitur) Edd: *quo tempore exit gratior aq. sinceritas. Ex iis igitur altera.* (al. rec: *alter*), *id est Anio* etc. Tres autem codd. *quo t. exiit gr. aq. sinceritas. Exigitur et alter quidem ex his* etc. Pol. vulgavit: *quo t. exit grat. aq. sin., et*

quoniam Anio, quamvis purissimo defluens lacu, mollibus tamen cedentibus ripis, aufert aliquid, quo turbetur, priusquam deveniat in rivos: quod incommodum non solum hibernis ac vernis, sed aestivis imbribus sentit, quo tempore gratior aquarum sinceritas exigitur. Et alter quidem 91
ex his, id est Anio Vetus, cum plerisque libra sit inferior, incommodum intra se tenet. Novus autem Anio

---

exigitur. Alter quidem ex his. etc. Sch. legit: *q. t. exsistit grat. aq. sinceritas. Exigitur et alter quidem ex his* etc. Heinr. annotat: *„gratior it dies* Horat. Carm. IV. 5. 7. Fort. *exsistit,* et ex duplici scriptura: *et (aut) exigitur.*“ Necessarium mihi videbatur, cum verbis *Et alter,* sequente oratione sic exigente, ut nova sententia ordiretur. Quare, deleto *exiit,* cuius frustra circumspectavi aptam interpretationem, retinui *exigitur,* nihilque in codd. lectione mutavi. Intell.: gratior sinceritas requiritur ob hominum usum voluptatemque.

plerisque) Sic Sch. ex tribus codd. Antea *plerumque.* 91

intra se) V et edd: *infra se.*

vitiabat) V: *intrabat.* — *ceteras*) scil. aquas. U: *ceteros.*

defectioni) Edd. rec. praefigunt *aliquando.*

suff. aquas) V F om. *aquas.*

Romae) C: *rivo me demum.* Idem infra *permista,* ut Art. 15 *mistus.*

perdebat) V: *prod.* — *obvenientibus*) v. Annott.

succurrebatur) V F: *succurrebat.*

pleraeque accerserentur) J et rec: *pleraeque aquae.* V F: *pl. aquae serenae,* exsulante *accerserentur.* Unde Sch: *pleraeque aquae serenae accerserentur.*

imprudentiam) Nescio an scribendum sit: *impudentiam.* Librorum auctoritas hoc in genere nihili est.

uti dignum) Tres codd: *ut indignum.* quod nimirum natum est prava scriptura codicis C *ut īdignum,* pro *uti dignum.*

partientium) V: *panentium.* et plures edd: *parientium.*

M. ut ipsam — deprehenderimus) Ex tribus codd. Pol: *M ipsam — deprehendimus.* At vero in J et rec. video: *M. ita ut ipsam — deprehenderimus.* in F autem ita legimus, ut nos edidimus. Scilicet antiquissimus librarius in exemplari suo non animadverterat

vitiabat ceteras: nam, cum editissimus veniat et in primis abundans, defectioni aliarum succurrit. Imperitia vero aquariorum, deducentium in alienos eum specus frequentius, quam explemento opus erat, etiam sufficientes aquas inquinabat, maxime Claudiam, quae, per multa millia passuum proprio ducta rivo, Romae demum cum Anione permixta, in hoc tempus perdebat proprietatem. Adeoque obvenientibus non succurrebatur, ut pleraeque accerserentur per imprudentiam non uti dignum erat partientium; Marciam ut ipsam, splendore et frigore gratissimam, balneis ac fullonibus et relatu quoque foedis mi-
92 nisteriis deprehenderimus servientem. Omnes ergo discerni placuit, tum singulas ita ordinari, ut in primis Marcia potui tota serviret, et deinceps reliquae secundum suam quaeque qualitatem aptis usibus assignarentur, sicut Anio Vetus pluribus ex causis, quo inferior excipitur minus salubris, in hortorum rigationem atque in ipsius

---

siglum *deprehend'imus*; et postquam *deprehendimus* evaserat, particula *ut* delenda esse videbatur.

spl. et rigore gr.) *frigore* Sch. Cf. Art. 93. Sed verum est *rigore*. Plin. Epist. 8, 8, 4. Plin. H. N. VII. p. 50. *calor aut rigor*. Cf. XXXI. p. 99. et p. 102. A Gr. ῥῖγος. HEINR. *rigore* ex edd. repetiit etiam Pol. Sed ego in C video: *splendore i rigore et grat.* ex quo librarii codicum U V fecere: *spl. in rigore et gr.* Ego fuisse potius primam manum arbitror *splendore frigore*, particulam autem *et* locum mutasse. Etenim litterae *i* et *f*, aut parum in libris aut nihil differentes, plus semel permutantur. Profecto *rigor* laudi esse aquae non potest; laudatur autem *frigus*. Cf. Annott.

fullonibus) J et rec: *fullonicis*.

foedis) C: *fideis*. U V: *fidis*.

92 *reliquae*) Edd. vet: *reliquaeque*.

quaeque qualit.) V F: *quamque utilitatem*.

inferior) Pol. et Heinr: *interior*. v. Annott.

Urbis sordidiora exiret ministeria. Nec satis fuit Prin- 93
cipi nostro ceterarum restituisse copiam et gratiam: Anio-
nis quoque Novi vitia excludi posse vidit. Omisso enim
flumine, repeti ex lacu, qui est super villam Neronianam
Sublacensem, ubi limpidissimus est, iussit. Nam cum

---

excipitur) V et edd: *accipitur*. unde Sch. legit: *quibus* (sc. causis) *intra Urbem accipitur* (i. e. putatur) *minus salubris*.

exiret) V F: *extaret*.

Nec satis) Pol. hunc Art. orditur a verbis *Anionis quoque;* 93
Sch. a *Nec satis*, re ita exigente.

et gratiam) Sic U V, et ex his Pol. et Sch. C: *sed gratiam* (non *et*, Pol. referente). F: *sed et gr.* Paris. et ceterae edd: *sed etiam gr.* Introduxit illud *sed*, qui res male retulit.

excludi) Cellarius Geogr. II. 9, p. 496 exhibet *exscindi*.

repeti) Quidnam? Excidit *aquam*, id quod persuadent seqq. *ubi limpidissima est*. HEINR.

Sublacensem) C U: *Sublaquensem*, alibi contra alteram formam servantes. De Schultzii emendatione *Subimbrivinam* v. ad Art. 15.

limpidissimus) sc. lacus. Emendavit Sch. Antea *limpidissima*. Cf. Annott.

Trebam Aug.) C U: *Tribam*. V: *Tubam*. Sch. annotat: „De *Treba Augusta* nullus scriptor loquitur; quumque de conditione Anionis ad fontes sermo sit, legendum ex J videtur *angustam*.“ In text. recens. legit: *in angusto*. An: *Trebam Mutuscam?* Sed *Mutusca* in Sabinis. Cf. Annott.

paucis) C: *pauci his*. ex quo Sch. facit *paucissimis*.

oppidum) Libri scripti et editi *oppidis*. v. Annott.

lacus alt., in quo) Tres codd: *lacuum altitudinem*. In mentem venerat: *lacuum altitudine, in quos*. Nam Fabrettus p. 67 scribit: prope Sublacum versus meridiem esse vestigia lacuum, ex quorum altero Anio Novus deductus fuit. POL. Polent emendationem amplexi sunt Sch. (II. 13) et Heinr.

defaecatur) V: *deferatur*. J et rec. (etiam qua usus est Kircherus Lat. Vet. et Nov. p. 175. a.) *depuratur*. unde Forcellinus in Lex. recepit verbum *depurare*.

felix propr. aquae) Sch.: *felicis proprietatis aqua*. Nihil mutandum. v. ad Art. 36.

auctorem) abest a libris (praeter C).

oriatur Anio supra Trebam Augustam, seu quia per saxosos montes decurrit, paucis circa ipsum oppidum obiacentibus cultis, seu quia lacuum altitudine, in quos excipitur, velut defaecatur, imminentium quoque nemorum opacitate inumbratus, frigidissimus simul ac splendidissimus eo pervenit. Haec tam felix proprietas aquae, omnibus dotibus aequatura Marciam, copia vero superatura, veniet in locum deformis illius ac turbidae, novum auctorem IMPERATOREM CAESAREM NERVAM TRAIANUM AUGUSTUM praescribente titulo.

94 Sequitur, ut indicemus, quod ius ducendae tuendaeque sit aquae: quorum alterum ad cohibendos intra modum

---

94 *ducendae — aquae*) Ita C. In U V F. et ed. princ. legitur *dicendaeque*, omisso *tuendae*. J et rec: *ducendae sit aquae, quaeve cura ductuum habenda*. Nimirum in Jocundi quoque codice deerat *tuendae;* ut autem Jocundus haberet, ad quos sequens *alterum ad ipsorum ductuum pertinet tutelam* referret, hic verba illa de suo inseruit. Praeterea in V F et ed. pr. aliae turbae moventur, atque illa *Sequitur ut indicemus quod* inter verba *alterum — ad ipsorum* inculcantur, ita ut post *titulo* pergatur *qui dicendae aquae quorum alterum*. Vocabulum *ius* in his libris omittitur. In C pro *quod ius* legitur *qua ius*.

dum) V: *cum*.

perlatas — observata) Ita C U, nisi quod pro *perlatas* habent *qui lata*. Fortassis enim, quum relativi *qui quae quod* casus omnes scriberentur olim per litteram *q* aliqua nota compendiaria affectam, eademque ferme ratione per litteram *p* scriberetur particula *per*, haec in *qui* transformata mutationis origo fuit. At in J (et rec.) legitur: *leges de singulis, quas late quidem apud veteres observatas inveni, earum aequitatem prudentiamque reticendam non censui*. quae verba, videlicet Jocundi commentum, prorsus expungenda esse ratus fui, quum neque in codd. neque etiam in edd., quae Joc. praecessere, ullum eorum reperiatur vestigium. POL. V: *quae lata quadam apud antiquos obs*. F: *quas latae quaedam apud antiquos observatos*. Sch. legit: *leges, de singulis quae latae sunt, quaed.*

impetrati beneficii privatos, alterum ad ipsorum ductuum pertinet tutelam. In quibus dum altius repeto leges de singulis perlatas, quaedam apud veteres aliter observata inveni: apud quos omnis aqua in usus publicos erogabatur, et cautum ita fuit: ne quis privatus aquam aliam ducat, quam quae ex lacu humum accidit: (haec enim sunt verba eius legis:) id est quae ex lacu abundavit: eam nos caducam vocamus. Et haec ipsa non in alium usum, quam in balnearum et fullonicarum dabatur; eratque vectigalis, statuta mercede, quae in publico impenderetur: aliquid et in domos principum civitatis dabatur, concedentibus reliquis.

---

apud — quos) Non toleranda videbatur librorum lectio *apud antiquos*, cum ubique noster eo in genere *veteres* recte dicat, et *apud veteres* praecedat: quare correxi *apud quos*.

omnis — erogabatur) Sic ex J et rec. Pol. Codd. et F: *omnes — erogatur*.

et cautum) Tres codd. et F: *ea caut.* J et rec: *legeque caut.* Pol. emendavit *et;* Corrad. et Sch. *eo*, i. e. ideo. Immo etiam Art. 96 verba *et quidem ita* in C depravantur in *ea quidem ita*, eademque vocabula (*et — ea*) permutantur Art. 100 et alibi. Ut tamen dicam, quod sentio: totum locum a verbis *In quibus* longe aliam faciem prae se tulisse opinor, atque per Polenum in lucem edita est; quam faciem ut investigarem, adhuc nequicquam laboravi.

ne quis) V: *ut ne q.*

aquam aliam) Sic rescripsi ex Paris., cum ceteri libri omnes ignorent *aquam*. Graevius in Praefat. ad T. IV. Thes. Ant. Rom. legit: *aliquam ducat aquam quae*. Sch. edi volebat: *aquam* (om. *aliam*) *ducat*.

accidit) Egregia emendatio Schultzii est, quam amplectitur Heinr. Libri *accedit*. Cf. Annott.

verba eius legis) C U: *verba et leges.* V J et rec: *verba sunt eius legis.* Unde verum iudico, quod edidi. Videlicet in C U *et* corruptum est ex *ei*, i. e. *ei'*, i. e. *eius* (cf. ad Art. 73), ex quo quum factum esset *et*, necessario *legis* transiit in *leges*.

usum) V F: *usque.*

95 Ad quem autem magistratum ius dandae vendendaeve aquae pertinuerit, in iis ipsis legibus variatur: interdum enim ab Aedilibus, interdum a Censoribus permissum invenio; sed apparet, quotiens in re publica Censores erant, ab illis potissimum petitum, cum ii non erant, Aedilium eam potestatem fuisse. Ex quo manifestum est, quanto potior cura maioribus communium utilitatum quam privatarum voluptatum fuerit, cum etiam ea aqua, quam privati ducebant, ad usum publicum pertineret.

96 Tutelam autem singularum aquarum locari solitam invenio, positamque redemptoribus necessitatem, certum

---

balnearum) U: *balneorum.*

fullonicarum) Sic C. Intell. officinarum. v. Forcellin. in v. Ceteri libri *fullonicorum.*

mercede) Primus sic reposuit Sch., quem cf. VI. 15. V F: *merce, deque,* i. e. *mercede quae,* ut plane videtur in C U. Ex J et rec. Pol. edidit *vectigalis statuta merces, quae.*

in publico) Leg. *in publicum pend. Publicum* de aerario dr. coniunctum cum verbis pluribus, in quibus est *pendere.* Gronov. ad Liv. II. 9. p. 78. c. 2. ed. Stutg. HEINR. Ex J et rec. etiam Sch. praefert *in publicum penderetur.* Atqui mecum (et cum Pol.) faciunt codd. et F. Cf. Annott.

civitatis) Ita C. In ceteris deest vocabulum. At Art. 1: *per principes semper civitatis nostrae viros.* POL.

in iis) F: *et in iis.* V: *et in his.*

interdum) V F: *Interdum ius ab Aed.*

Cens. erant) V et edd: *erat,* om. *Censores.* Etiam in C aliquid sordidi est, pro *erant* exhibente *e ferant.*

cum ii) U: *cum II.* C: *cum duodecim.* sordes, quàlis in V obvia est, in quo pro *circa* fere ubique exaratur numerus *CCta.*

eam pot.) V F om. *eam.*

utilitatum—voluptatum) C: *utilitatium—voluptatium.* sed litterae *i* utroque loco suffixum est punctum, scil. delendi tignum.

cum etiam etc.) V et nonnullae edd. rec: *cum ad usum p. pertineret etiam ea aqua, quam p. duc.*

96 *positamque*) F J: *positam, quae.* B: *positamque, quae.*

numerum circa ductus extra Urbem, certum in Urbe servorum opificum habendi, et quidem ita, ut nomina quoque eorum, quos habituri essent in ministerio per quasque regiones, in tabulas publicas deferrent; eorumque operum probandorum curam fuisse penes Censores aliquando et Aediles, interdum etiam Quaestoribus eam provinciam obvenisse, ut apparet ex S. C., quod factum est C. Licinio Caesulla et Q. Fabio Censoribus.

---

certum in Urbe) Ita J et rec. (B: *et cert.*), item Pol. Sch. legit *intra Urbem*. At in tribus codd. et F video *centum ab Urbe*. *Centum* corruptum est ex *certum*. Sed quid statuendum est de illo *ab Urbe?* An hoc ita dictum, ut servus *a pedibus, a manu*, etc.? Cf. Art. 115: *servus a punctis*. Contra ea compara Art. 117: *aliquos extra Urbem esse oportet. Omnes in Urbe* etc.

et quid.) C: *ea quid.;* de qua varietate v. ad Art. 94. V F: *et qui ita.*

hab. essent) V: *sunt.* J et rec: *erant.*

penes Censores) Libri omnes *per Cens.* Quod nos exemplo Pol. et Sch. edidimus, emendatio est Pithoei (teste Opsop.), omnino probabilis, iam recepta a Pighio Ann. T. III. p. 130. Heinr. tamen rursus correxit *per.*

etiam Quaestoribus) V et edd: *Censoribus.* falso, cum modo legerimus: *penes Censores aliquando et Aediles.* Pithoeus correxit: *Consulibus.* perperam, opinor, munere hoc Consulibus iniuncto. Quare cum Pol. C V secutus sum, propterea quod ad Quaestorum magistratum talis cura magis pertinere poterat.

ex S. C. quod) Emendatio Pithoei est, ab interpretibus probata. Libri omnes *ex eo quod.* quod retinuere Corrad., Sch. (vertens: wie aus dem Vorgange unter den Censoren Licinius und Fabius erhellet) et Heinr.

C. Licinio Caesulla etc.) C: *clycynio* (i. e. C. Licinio) *c̄sule et fabio censoribus.* U: *C. Liciaio cōesule* (sic) *et Fabio censoribus.* V: *C. Liciano cons. et Fabio cens.* Edd: *C. Liciano Cesula et M. Fabio Censoribus. Liciano* corruptela est, propagata ex obscura codicis U lectione *Liciaio* pro *Licinio*. Blondus Fabius l. c. exhibet: *C. Luctatio et Cesone Consulibus.* Hinc viri docti alii aliter locum constituerunt. Corrad: *C. Licinio Consule*

97 Quanto opere autem curae fuerit, ne quis violare ductus aquamve non concessam derivare auderet, cum ex multis apparere potest, tum ex hoc, quod Circus

---

et Q. Fabio Quaestoribus. Pithoeus: *C. Liciano Cesula et M. Fabio Coss.* Fuere Coss. a. U. 638 C. Licinius Geta et Q. Fabius Allobrogicus; iidemque anni 646 Censores. Unde Pighius (T. III. p. 130), Onuphrius et Sigonius Frontini verba sic refingenda esse iudicant: *C. Licinio Geta et Q. Fabio Censoribus.* assentiente Sch. Polenus contra nostrum scripsisse contendit: *C. Licinio et Q. Fabio Coss.* Tu vero non negliges scripturam codicum C U (in primis U) haud obscure nostris oculis oblatam una cum edd. vetustissimarum manifesta lectione *(Cesula,* a Pith. aestimata). *Caesulla* Festo testante vere cognomen Romanorum fuit, illudque P. Cornelio attribuendum esse loco Liv. XXV. 5, 4 suspicatus est J. Fr. Gronovius. En integrum Licinii nomen: *C. Licinius Caesulla Geta.*

97 *Quanto op.*) V et edd: *Quantopere.*

aquamve non) Ita C. Alii: *aquam ne non.* V F: *aquarum ne non.* Blondus Flavius Inst. Rom. II. p. 257. A: *aquarum nec non.*

et ex hoc) *et* restitui ex C, cum a ceteris libris absit.

ad Curatores) Blondus l. c.: *ad Imperatores.*

Mancipi etiam etc.) *Mancipiorum etiam, si cum eo, qui adv. legem* (faciebat,) *fecissent, multa dicebatur.* Profiteor tamen, me emendationem non pro certissima venditare. POL. *Mancipibus etiam, si cum eo, qui adv. legem, fecissent, multa dicebatur. Qui adv. legem,* scil. fecerat. cf. ad Art. 27. HEINR. Mancipia etiam (sc. publicabantur), si cum eo, quod adv. leg. fecissent, multa dicebatur. „nämlich wenn deshalb, dass sie gegen das Gesetz gehandelt, Busse erkannt werde.“ SCH. Et Pol. et Sch. ratio damnanda est, quum ob orationem, tum quod neque servos publicatos, neque iis multam dictam esse usquam constat. C: *Mancipi etiam si cum eo quem adv. legem fecisse multa dicebantur.* U: *Mancipii etiam si cum eo quem adv. leg. mueloca* (sic) *dicebatur.* V: *Mancipia etiam sicut eo quem adv. leg. invenire loco fuisse dicebantur.* F et ed. pr: *Mancipia etiam sicut ea, quae adv. leg. iure loco fecisse dicebantur.* J et rec: *Mancipia etiam sicut ea, quae adv. leg. mulcta loco fecisse dicebantur.* In his genuina sunt: *Mancipi etiam — multa dicebatur. Di-*

Maximus ne diebus quidem ludorum Circensium nisi Aedilium aut Censorum permissu irrigabatur: quod durasse etiam postquam res ad Curatores transiit sub Au-

---

cębatur corruptum primum ab eo est, qui *multa* genere neutro plur. numeri cepit; quod in codd. factum etiam Art. 129 duobus locis deprehendimus. Hoc autem vitium in societatem traxit alterum, quod infinitivo *fecisse* adhaeret. Media, foede partim et portentose depravata, primum, ceteris resecatis, sic emendanda putabam: *qui* (vel *si qui*) *adversus legem fecisset.* Sed altera emendatio, quam recepi, potior videbatur. Art. 129 lex ita fert: *si quid eorum servus fecerit, dominus eius HS centum millia populo det.* Facta a me mutatio fere nulla est: *cum eo quem* et *omnino quid* parum differunt, compendia respicienti; *servus* ob simillimam proximi voc. *adversus* partem a librariis omissum est; denique modus infinit. in libris saepissime exstat corruptus, ut Art. 104 V F *fecisse* pro *fecisset.* Art. 3 C *coepisse* pro *coepissent.* Art. 99 tres codd. *eguisse* pro *eguisset.* Art. 100 V *praecesse* pro *praecessent.* Art. 109 U V *superesse* pro *superesset.* Contra ex Art. 128 C *occupassent* pro *occupasse.*

In iisdem leg. etc.) Haec verba usque ad *Cuius rei causa* spuria sunt et additamentum manus grammaticae. HEINR.

iisdem) C: *isdem.* Idem Art. 100: *isdem*, et *isque* (pro *iisque*), item Art. 108: *idem* (pro *iidem*). Simplex *iis* plene ubique scriptum exhibet, sed aliquoties (velut bis Art. 100) puncto notatum.

adiectum) U: *edictum.*

oletato) V: *oleta.* F: *oletet.*

saliet) V J B: *salit.* Sch. legit *saliat*, haud cogitans, tempus futur. latius patere et imperativi futuri formae *oletato*, item futuro exact. *oletarit*, magis convenire.

oletarit) V F: *oletaret.*

decem millia) Ita C et Pol. Ceteri libri *millium.* hoc quoque rectum est, et quidem intellectu facilius. Sed cf. Art. 127: *poena HS dena millia essent.*

multa esto) C: *multatum esto.* V: *multa olerato vester esse olid.* F: *mulcta olet vestem tanti esse olid.*

iubebantur) F: *videbantur*, et infra *exire* pro *ex iis.*

binos) Sch. addit: *binos viros bonos.*

in publico) Edd. *in publicum.*

gusto, apud Atteium Capitonem legimus. Agri vero, qui aqua publica contra legem essent irrigati, publicabantur. Mancipi etiam, si omnino quid servus eius adversus legem fecisset, multa dicebatur. In iisdem legibus adiectum est ita: ne quis aquam oletato dolo malo, ubi publice saliet. si quis oletarit, sestertiorum decem millium multa esto. Oletato videtur esse olidam facito. Cuius rei causa Aediles Curules iubebantur per vicos singulos ex iis, qui in unoquoque vico habitarent praediave haberent, binos praeficere, quorum arbitratu aqua in publico saliret.

98 Primus M. Agrippa, post Aedilitatem, quam gessit Consularis, operum suorum et munerum velut perpetuus Curator fuit; qui iam copia permittente descripsit, quid aquarum publicis operibus, quid lacibus, quid privatis daretur. Habuit et familiam propriam, aquarum quae tueretur ductus atque castella et lacus. Hanc Augustus hereditate ab eo sibi relictam publicavit.

99 Post eum, Q. Aelio Tuberone, Paulo Fabio Maximo Coss., in re, quae usque in id tempus, quasi potestate

---

98 *velut)* U J et rec: *veluti.*

qui iam) Forte *quae etiam*, vel *quin etiam*, pro *qui etiam.* OPSOP.

propriam) Heinr. distinguit: *familiam propriam aquarum, quae tuer.*

hereditate) V et edd: *hereditatem.*

99 *Paulo Fab. M. Coss.)* Ita codd. At in I adlicitur *iterum:* perperam; nam istorum Coss. non fuit hic Consulatus secundus. Perperam etiam in edd. pro *Paulo* est *P.* Gessere autem magistratum a. U. 741. POL. Edd. post J: *iterum Coss.* V F: *cons. 1.* U: *cons. 2.* utrumque pro *Coss. iterum.* C: *Consulum reque.* Etiam V pro *Paulo* habet *P.*

quae usque in id) V F: *quae id usque.*

in re quae — eguisset) Anacoluthia, quasi scribere incepisset: *quum res —.* HEINR. In tribus codd. non est *eguisset*, ut in edd.

acta, certo iure eguit, Senatus consulta facta sunt ac lex promulgata. Augustus quoque edicto complexus est, quo iure uterentur, qui ex commentariis Agrippae aquas haberent, tota re in sua beneficia translata. Modulos etiam, de quibus dictum est, constituit, et rei continendae exercendaeque Curatorem fecit Messalam Corvinum, cui adiutores dati Postumius Sulpicius Praetorius et L. Cominius Pedarius: insignia eis quasi magistratibus concessa, deque eorum officio Senatus consultum factum, quod infra scriptum est.

Quod Q. Aelius Tubero, Paulus Fabius Maximus Coss. V. F. de iis, qui Curatores aqua- 100

---

fertur, sed *eguisse*. Atque ego ita sentio, manum Frontini fuisse *eguit*, et syllabam *se* ob seq. vocabuli initium per negligentiam a librario esse repetitam.

S. cons. facta) Sic emendavi. Codd. et J: *senatusconsulto acta sunt*. An: *Senatusconsulto actum est?* POL. Lege ex codd: *Senatusconsulto acta sunt*. quorum syntaxis est: Scto promulgata sunt acta (sc. Senatus) et lex. Nam quis nescit, acta Senatus promulgari solita fuisse? Suet. Oct. 36: ne acta Senatus publicarentur. Dio quoque de Caesaris actis, et alii. CORRAD. cuius rationem secutus est Sch. De Poleni emendatione non est dubitandum. Nam etiam Art. 100 in C legitur *senatusconsulto factum est* mendose pro — *tum;* item Art. 103 *Senatusque consulto* pro — *ta*. Cf. Cic. Fam. III. 3. ubi pro *Senatus consulta, quae facta sunt,* in quibusdam codd. legitur — *to*. Denique *acta* et *facta* hic ita se habent, ut Art. 19 *initur* et *finitur*.

Curatorem) V et F: *auctorem*.

Cominius) J: *Corvinius*.

insignia eis) V F: *pedarius in figura eius*.

magistratibus) U: *macerantibus*.

factum) U: *factum est*. V F: *factum quasi infra scriptum*.

Quod) Libri exordiuntur: *S. C. quod*. Sed quum illud *S. C.* 100 turbet omnique nexu careat, atque etiam in Senatus consultis Art. 104. 106. 108. 125. 127 non appareat, hic quoque omisi. Idem delendum esse censui loco simillimo Art. 104. — V F: *S. C. a Caes. Aug. nominati essent*, mediis omissis.

rum publicarum ex consensu Senatus a Caesare Augusto nominati essent, ordinandis, D. E. R. Q. F. P. D. E. R. J. C. Placere huic

---

Paulus) Integrum nomen sic legitur in C hic, Art. 104. 106. 108. 125. 127. Ceteri libri sibi non constant, modo *Paulus*, modo *P.* exhibentes; plerique tamen illis locis omnibus praebent *P.*, vituperante iam Pighio Ann. T. III. p. 523. Quod hoc loco semel monuisse sufficiet. Praeterea Paris.: *Q. Fabius Maximus II Cos.*: quod tamen signum in ceteris Sctis non deprehenditur. Simile quid in nostris libris habuimus initio Art. 99.

ex consensu Sen.) U: *ex consulto Sen.* Paris. J et rec. item Brisson: *ex Sen. consulto.*

— *J. C.*) Tres codd: — *E. C.* cf. Annott.

cum eius rei) C: *cuius rei.* Sed attende seqq. *cum autem in Urbe eiusdem rei causa.*

agerent) C: *ageret.*

uti. Utique) Sic primus restituit Brisson. Libri: *lictoribus utique quibus.* Pithoei libri ex coniectura: *iisdem, praeterquam lictoribus, uti. Quibus app.*

deferrent) U J et rec: *deferrentur.* V F: *deferentur.* C: *deferenti.* Habet *deferrentur* aptum locum, deleto *eos*, aut mutato eo in *ii.* Sed omnibus libris in *eos* conspirantibus, praetuli Pithoei et Brissonii emendationem, a posterioribus receptam. Recte autem Pol. Brissonii correctionem *in diebus* reiecit; nam *diebus* est „intra dies.“

delati) C: *dilati.*

Praetores) C: *Praetoris.* Scaliger: *praefecti.* At infra noster: *Praetoribus, qui aerario praesint.* Cf. Tacit. Hist. IV. 9 et Ann. I. 75. ubi consulas Intpp.

mercedem) Editores *mercedes.* At libri omnes *mercede*, scil. pro *mercedē* i. e. *mercedem*, quod iam editum video apud Casaub. ad Sueton. Octav. 36, ubi Frontini locus describitur. Sch. *mercede* retinuit.

dando) Edd: *danda.*

sine fraude sua facere) Sic C U. v. Annott. Polenus cum V et edd: *suas:* scilicet in mente erat formula *aliquid meum facio.* Et in eandem paene dicam ridiculam sententiam Pithoeus emendavit *sine fraude sua capere* i. e. accipere.

ordini, eos, qui aquis publicis praeessent, cum eius rei causa extra Urbem essent, lictores binos et servos publicos ternos, architectos singulos et scribas et librarios, accensos praeconesque totidem habere, quot habent li, per quos frumentum plebei datur: cum autem in Urbe eiusdem rei causa aliquid agerent, ceteris apparitoribus iisdem, praeterquam lictoribus, uti. Utique, quibus apparitoribus ex hoc S. C. Curatoribus aquarum uti liceret, eos diebus decem proximis, quibus S. C. factum esset, ad aerarium deferrent; quique ita delati essent, iis Praetores aerarii mercedem cibaria, quanta Praefecti frumento dando dare deferreque solent, annua darent et attribuerent; iisque eas pecunias sine fraude sua facere liceret. Utique tabulas, chartas ceteraque, quae eius curationis causa opus esset iis Curatoribus praeberi, ea Q. Aelius, Paulus Fabius Coss., ambo alterve, si iis videbitur, adhibitis Praetoribus qui aerario praesint, praebenda

---

ceteraque) V: *ceterasque.* quod praecedentibus *tabulas chartas* debetur, et in F correptum in *caerasque* deprehenditur. Etiam ed. pr. Poleni et ed. vet. Opsopoei *caerasque;* ex quo Pithoeus effecit: *caeras, quaeque.* docte magis, quam vere.

quae eius cur.) V F: *quae exemplo cur.*

praeberi, ea etc.) Scripti et editi: *quae — op. esset* (C: *essent*) — *praebenda — et* (F: *ea*) *praebenda locent.* Sch. loco mederi putabat sic: *quae — op. essent, ea curarent Curatoribus praebenda Q. Aelius — praesint et praeb. loc.* Alii alterum *praebenda* repetitioni deberi existimabant, sicut Heinr., qui legit; *quae — op. essent, iis Cur. praeberent. Q. Aelius — ea praeb. loc.* male. et Casaubonus, qui ad Suet. Octav. 36 sic exhibet: *quae — po. esset, iis Cur. praebenda. Q. Ael. — praesint, locent.*

101 locent. Itemque, cum, viarum quoque Curatores frumentique, parte quarta anni publico fungantur ministerio, ut Curatores aquarum

---

Aegre equidem a me impetrabam, ut librorum omnium lectionem prorsus aspernarer, et interpretari illa *quae op. essent praebenda* conabar ita, ut vim necessitatis, iam voc. *opus essent* inhabitantem, in „praebendi“ quoque verbum translatam, Frontinum augere voluisse statuerem. Attamen omnium optima utique mihi videbatur emendatio Brissonii, a Pol. recepta: *quae — op. esset* (Pol. *essent*) *iis Cur. praeberi, Q. Ael. — ea praebenda loc. Ea* est in F, et ni fallor etiam in ed. pr.; saepeque permutari *ea* et *et*, ad Art. 94 accepimus. Verum enimvero non potui, quin paulo aliam emendandi rationem sequerer. Nimirum *praeberi ea*, quod recipere visum, in codd. scribebatur *praeb'i ea;* quod fortasse antiquissimi librarii incuria in *praebēda* i. e. *praebenda* pessumdatum est: quo facto infra ad constructionem non intellectae sententiae male scilicet reparandam interpolatum est *et.*

si iis) V F om. *iis.*

101 *Itemque* etc.) Pol. vulgavit: *Itemque, cum viarum Curatores frumentique p. q. a. p. fungebantur m., ut Cur. aq.* etc. interpretatus: Itemque constitutum fuit, ut Cur. aquarum vacent iudiciis ea quarta parte anni, cum (i. e. quando, seu qua parte) Cur. viarum frum. publico fungebantur min. Idem, hanc periodum esse postremam S. C. partem iudicans, hoc iudicio deterritus est a Brissonio, illam pro S. C. parte non agnoscente. Profecto sic periodus, licet *Itemque* habeas in S. C. etiam Art. 104, S. C. habitu atque indole caret, vel ob *fungebantur.* Attamen est fortasse qui statuat, Frontinum in S. C. referendo perrexisse, explicandi autem gratia sententiam *cum — ministerio* de suo inseruisse. Sch. legit: *cum viarum Curatores, qui frumento quoque praecessent, parte q. a. p. fungerentur m., ut C. aq. vacarent pr. publ.* Senatus consulto omnia reddens. Cf. Sch. VI. 28 et 29. Quod non intelligo. Audiamus libros. C U: *cum viarum Curatoresque frumentique —.* V: *cum v. Curatoresque frumenti qui —.* F: *cum viarum frumenti Curatoresque qui —.* J et rec: *cum v. frumentique Curatores qui —.* Omnes denique: *fungebantur — vacent.* Unde nos veram Frontino sententiam restituisse putamus. Nimirum diversis vocabulis librarii pro suo quisque captu adnexuerunt *que* singulaque transposuerunt:

iudiciis vacent privatis publicisque. — Apparitores et ministeria, quamvis perseveret adhuc aerarium in eos erogare, tamen esse Curatorum videntur desisse inertiâ ac segnitiâ non agentium officium. Egressis autem Urbem dumtaxat agendae rei causa Senatus praesto esse lictores iusserat. Nobis circumeuntibus rivos fides nostra et auctoritas a Principe data pro lictoribus erit.

Cum perduxerimus rem ad initium Curatorum, non est 102
alienum subiungere, qui post Messalam huic officio ad

---

quae inconstantia potestatem nobis particulae etiam alio loco inserendae concedit; tum *funganlur* levissima mutatio est, quam S. C. natura efflagitat; denique *vacent* (pro quo Heinr. *vacarent)* respondet superiori *locent.*

erogare) Codd: *eroget.* quasi Frontinus reliquisset: *quamvis perseveranter adhuc aerarium in eos eroget.* Fortasse tamen sonus (*persereret*) mendum provocavit.

tamen esse) Edd: *tamen etiam.* v. Annott.

desisse) Edd: *desiisse.*

Egressis) V: *Agressi.* Edd: *Egressi.*

agendae rei) V: *age: nec rei.* F: *agunt: nec rei.*

perdux.) V J B: *prod.*, probante Sch. 102

praefuerint) V F: *praefuerunt.*

Planco) V et edd: *Silio et Plaucio* (*Plautio*). Verum U: *Plano et Silvo.* C: *Plancus et Silius.* Coss. erant secundum Frontinum a. U. 764.

C. Asinio P.) Edd: *L. Martio*, *C. Ant.* Pighius (T. III. p. 553) L. Marcium fortasse Consulem suffectum fuisse suspicatur. Mihi vero, cum in tribus codd. lacuna relinquatur (*Cæsitoni . . . . . C. Antistio*), Polenum sequi satius videbatur, qui collegam ex Fastis supplevit. Erant Coss. a. U. 774.

Tarius Rufus) v. Annott.

Servio) C: *et Servio.* U: *et Segrio.* V: *et Segerio.* F: *et Sergio.* J B: *Sergio.* Erant Coss. a. U. 775.

D. Nervae avus) U: *Cocceius Nervae, diu, Nervae cuius scient.* V: *Nervae cuius scientia viris illustribus.* Etiam edd. om. *etiam.* Sch. (IV. 11) verba *scientia etiam iuris illustris* glossatoris esse

nos usque praefuerint. Messalae successit, Planco et Silio Coss., Atteius Capito; Capitoni, C. Asinio Pollione, C. Antistio Vetere Coss., Tarius Rufus; Tario, Ser-

---

contendit. Pol. laudat Tacit. Ann. IV. 58: *Cocceius Nerva, cui legum peritia.*

Aquilio etc.) Cf. Art. 13. Magistratum gesserunt a U. 789. C: *Aquila Junianus et Nonius Asprenate.* U V F: *Aquila Juniano et Non.* J et rec. (etiam qua usus est Pighius T. III. p. 566): *Laenati Juniano et Nonio Asprenate* (*Aspernate*) *Coss. Aquila.*

Sex. Junio etc.) In Fastis Coss. suffecti ex Kal. Juliis, ex Frontini computatione a. U. 790. Sic enim restitutum volui. C: *serasinius celera . . . . tonio quintiliano.* U: *seras iunio celer a . . . ionio quint.* V: *senus iunio celeri iunio Quint.* Edd: *Sexto Nonio Celere et Junio Quint.* Pol. legit: *Servio Asinio Celere . . . . . Quint.* Sch: *Statilio Sisenna Tauro, Quinctio Crispino Coss.* Pigh. p. 536: *M. Furio Camillo, Sex. Nonio Quint.* qui fuere Coss. a. U. 760. — In praecedentibus tres codd. et F: *Cato huic successit. post quem S.* Ex quo Pol. effecit: *Cato; huic successit postea S.* Denique J et rec: *Asprenate Coss. Aquila. Huic successit M. Porcius Cato, post quem Sex.* Videlicet Jocundus transpositis vocabulis difficultates excutere molitus est.

A. Didius) Omnes libri (praeter C) habent nonnisi: *Didius Gallus.* Sed C: *adidius Gallius*; *Gallo.* Idem fuisse videtur, atque cuius Tacit. Agr. 14 et Ann. XII. 40 mentio fit.

Longo) U: *Longio.* V et edd. (item Pighius T. III. p. 580): *Longino.* Coss. erant a. U. 800. Cf. Tacit. Ann. XII. 5.

Lecanio) V F: *Licinio.* Cos. a. U. 815.

Marius) V: *Martius maior.* F: *Marius maior.*

Telesino) C: *Celestinus.* Cos. a. U. 817.

Albius Crisp.) U: *Alvius Cuspus.* J B: *Alipius Crisp.* Pighius p. 604 nominat *Vibium Crispum*, nescio quem librum secutus. Sch. (IX. 12) substituit: *Neratius Crispus.* cuius rationes sunt considerandae, cum mirum in modum tempus congruat.

Silvanus) F et ed. pr: *Silvinus.* J B: *Silvius.*

Messalino) Edd: *et Messalino Coss.* v. Annott.

vio Cornelio Cethego, L. Visellio Varrone Coss., M. Cocceius Nerva, Divi Nervae avus, scientia etiam iuris illustris; huic successit, Fabio Persico, L. Vitellio Coss., C. Octavius Laenas; Laenati, Aquilio Juliano et Nonio Asprenate Coss., M. Porcius Cato; huic successit post annum, Sex. Junio Celere et Nonio Quintiliano Coss., A. Didius Gallus; Gallo, Q. Veranio et Pompeio Longo Coss., Cn. Domitius Afer; Afro, Nerone Claudio Caesare IV et Cosso Cossi F. Coss., L. Piso; Pisoni, Verginio Rufo et Memmio Regulo Coss., Petronius Turpilianus; Turpiliano, Crasso Frugi et Lecanio Basso Coss., P. Marius; Mario, L. Telesino et Suetonio Paullino Coss., Fonteius Agrippa; Agrippae, Silio et Galerio Trachalo Coss., Albius Crispus; Crispo, Vespasiano III et Cocceio Nerva Coss., Pompeius Silvanus; Silvano, Valerio Messalino Coss., T. Ampius Flavianus; Flaviano, Vespasiano V, Tito III Coss., Acilius Aviola; post quem, Imperatore Nerva III et Verginio Rufo III Coss., ad nos cura translata est.

Nunc quae observare Curator aquarum debeat, et 103
leges Senatusque consulta ad instruendum eum pertinen-

T. Ampius) Codd: *Tampius.* Edd: *T. Anius.* Tacit. Hist. III. 10. II. 86.

Nerva III) U: *post quem Imperatorem Nervam.*

cura tr.) V F: *cura translata eam cum partiuncula subivi.*

quae) Edd: *quod* vel *quid.* 103

Sen. consulta etc.) C: *legem Sen. consulto ad inst. actum pertinentia.* F: *Sen. et consulta ad instituendum ius duc. aquae.* etiam V: *ad instituendum ius,* mediis omissis. De *Sen. consulto* dixi ad Art. 99. Sch. *ad instruendum acta pertinentia* (welche die Einrichtung des Geschäftes betreffen). Primum hoc non est latinum; deinde ex U lectione, *ad instruendum eum eum* (sic) *pertinentia,* illud *actum* codicis C corruptionis sortem tulisse iudico: scil. alterum *eum* punctis notatum, delendi signo.

duc. aquae) C: *ducende eaque*, i. e. *ducendae aquae.* U: *dicendi.*

tia subiungam. Circa ius ducendae aquae in privatis observanda sunt, ne quis sine litteris Caesaris, id est, ne quis aquam publicam non impetratam, et, ne quis amplius quam impetravit ducat. Ita enim efficiemus, ut modus, quem acquiri diximus, possit ad novos salientes et ad nova Principis beneficia pertinere. In utroque autem magna cura multiplici opponenda fraudi est. Sollicite subinde ductus extra Urbem circumeundi ad recognoscenda beneficia: idem in castellis et salientibus faciendum, ut sine intermissione diebus noctibusque aqua fluat; quod Senatus quoque consulto Curator facere iubetur, cuius haec verba sunt:

---

in privatis) i. e. inter privatos. Sch: *in privatos usus.*

observanda) Ex J et rec. Pol: *haec observ.*, quo vocabulo carere possumus.

ne quis) Hoc alterum *ne quis* ineptum; tum vv. *aquam publicam* alienum hic locum occuparunt. Lego: *ne quis aquam publicam sine litteris Caesaris, id est non impetratam,* —. HEINR.

impetravit) V et edd: *impetratum fuerit.* Sch: *impetraverit.* Bene.

Princ. ben.) C: *ben. Princ.*

Sollic. subinde) C: *est sollicites. sub inde ductus.* V: *sollicite subinductus.*

circumeundi) V: *et circ.* Ed: *sunt circ.*

et sal.) V et edd. om. *et.*

noctibusque) abest a codd. et F. Restituit illud ex J et rec. Pol., quia Art. 104 Senatus consulti verba sunt: *interdiu et noctu.*

Sen. quoque consulto) Sch., puncto post *fluat* posito, delet *quoque;* idem in seqq. pro *haec quoque verba* (quae est librorum omnium lectio) legit: *haec quaeque verba* (dessen ganzer Inhalt ist); quod nimis insolenter dictum. Unum *quoque* omnino est necessarium; de altero *quoque* abundante v. ad Art. seq. init.

haec quoque) Lego: *haecce.* Id scriptum *haecque* errore abiit in vulgatum. Ipse autem error docet eam per *CC* scripturam veterem et bonam habendam esse; quod quidem ex aliorum disputationibus disci adhuc non potuit. HEINR.

Quod Q. Aelius Tubero, Paulus Fabius Maximus Coss. V. F. de numero publicorum salientium, qui in Urbe essent intraque aedi- 104

Quod Q.) primi ex ingenio suo restituere Briss. et Opsop., cum a libris omnibus absit. Initium Senatus consulti Pol. defectum putat. Ego vero illa *quod Q.* a librario, nescio qua sorte, hoc loco mota ad finem Art. antecedentis transmigrasse, ibique in *quoque* esse depravata iudico. Idem S. C. exordium Art. 100. 106. 108. Cf. not. seq. 104

Coss. V. F.) C: *Consul. V. F.* pro *Consules V. F.*, ut reposuere Briss. et Opsop. U: *P. Fabius max. C. V. F. consules.* V F: *et Fabius max. C. V. F. cons.* Ceterae edd: *et P. Fabius max. O. V. F. consules.* Unde suspicabar: *Fab. Max. Coss. Q. V. F.* i.e. *quod verba fecerunt;* ut initio Senatus consulti illud *Quod* sit superfluum.

quos) scil. salientes, pro „et quos". Miror Sch. legere; *quae, sc. aedificia.*

fecisset) V et edd: *fecisse.*

Q. F. P. etc.) In V F, qui libri *de ea re ita censuerunt* plenis vocabulis exprimunt, adiiciuntur sigla: *C. I. C;* atque post eadem vocabula in U sigla haec: *E. L. C.* negligenti, opinor, repetitione.

placere) V F: *placet.*

numerum) abest a codd. tribus, ed. princ. et F. In J B est *numerus.*

retulere) Ita C, non *retulerunt.*

est imperat.) Briss.: *est datum.*

Itemque) V F: *Itaque.* v. ad Art. 101.

quos Caes. A.) Libri omnes: *quos S. C. (S. Cto) Caes. A.* In quo mendum subesse iam suspicabatur Polenus. Sch. sigla *S. C.* uncis inclusit. Recte. Delenda eodem iure sunt, ac simillimo loco Art. 100 in fronte Senatus consulti.

interdiu) V F: *interdum.* U: *interdiei.*

his temp.) U V B: *iis.* Bene. Quamquam *his* quoque rectum est, scil. temporibus, de quibus hic sermo est.

perducerentur) V et edd: *perduceretur.*

capere non videbatur) C: *videbant.* quasi fuerit *videbantur.* Atqui repetas: modus non videbatur. Sch. III. 4: *pati non vid.*

ficia Urbi coniuncta, quos M. Agrippa fecisset, Q. F. P. D. E. R. J. C. Neque augeri placere neque minui numerum publicorum salientium, quos nunc esse retulere ii, quibus negotium a Senatu est imperatum, ut inspicerent aquas publicas inirentque numerum salientium publicorum. Itemque placere, Curatores aquarum, quos Caesar Augustus ex Senatus auctoritate nominavit, dare operam, ut salientes publici quam assiduissime interdiu et noctu aquam in usum populi funderent. — In hoc S. C. crediderim annotandum, quod Senatus tam augeri quam minui salientium publicorum numerum vetuerit. Id factum existimo, quia modus aquarum, quae his temporibus in Urbem veniebant, antequam Claudia et Anio Novus perducerentur, maiorem erogationem capere non videbatur.

105 Qui aquam in usus privatos deducere volet, impetrare eam debebit et a Principe epistolam ad Curatorem afferre;

---

105 *debebit*) V J: *debet*. Corrigit Heinr: *debebit a Princ. et epist*.

Ti. Claudius) C: *Titus Cl.*; U V F: *T. Claud.* — Periodum *Procuratorem — induxit* Sch. delet.

Claudiam) Edd.: *Claudias*.

vilicis) In C. *uilici! fieri*, i. e. *vilicis fieri*, ita exaratum est, ut *uilici* (= *iulici*) proxime accedat ad *iulia*, ut videmus in U aliisque libris, ex quo alii nomen proprium *Julia* fecerunt. Quod ad formam attinet, C ubique (bis Art. 112 et semel Art. 117) exhibet *vilicus*, non *villicus*.

negligentiam) C: *neglegentiam*, ut Art. 130 *neglegentia*. Sed idem Art. 117: *neglig*.

defendant) V et edd: *defendat*. Sch: *villico — defendat*.

libratoribus) V: *littoribus*, F: *lictoribus*.

cogitet; *dilig.* etc.) Pol. vulgavit: *cogitet, et diligenter* (ex J et rec.) *intendat — modum; et earum notit.* (ex J et rec.) Suspi-

Curator deinde beneficio Caesaris praestare maturitatem et Procuratorem eiusdem officii libertum Caesaris protinus scribere. Procuratorem autem primus Ti. Claudius videtur admovisse, postquam Anionem Novum et Claudiam induxit. Quid contineat epistola, vilicis fieri quoque notum debet, ne quando negligentiam aut fraudem suam ignorantiae colore defendant. Procurator calicem eius moduli, qui fuerit impetratus, adhibitis libratoribus signari cogitet, diligenter intendat mensurarum, quas supra diximus, modum et earum notitiam habeat: ne sit in arbitrio libratorum, interdum maioris luminis interdum minoris, pro gratia personarum, calicem probare. Sed nec statim ab hoc liberum subiiciendi qualemcumque plumbeam fistulam permittatur arbitrium, verum eiusdem luminis, quo calix signatus est, per pedes quinquaginta, sicut Senatus consulto, quod subiectum est, cavetur.

Quod Q. Aelius Tubero, Paulus Fabius 106
Maximus Coss. V. F., quosdam privatos ex

---

catur tamen, locum esse valde depravatum. Etenim a tribus codd. et F abest *et* (ante *dilig.*), et post *modum* pergitur: *et posuimus notitiam habeat* (C: *et posuimus. Notitiam hab.*) v. Annott.

in arbit.) V F: *ibi arb.*

nec st. ab hoc) Pol. edidit *neque.* Nos C U secuti sumus. V F: *ne.* Ceterae edd: *neque statim adhuc.* Heinr. corrigit *ob hoc.* v. Annott.

permittatur) V F: *permittunt.* Ceterae edd: *permittat.*

per pedes qu.) Ita C U, Pol. et posteriores. V: *propedet* $\mathfrak{L}^{a}$ (i. e. L^{a}, i. e. quinquaginta). Etiam corruptius F: *propedit. II.* Denique J et rec: *eandem* (al. *eund.*) *per pedes qu. prope det.*

subiectum) Edd. rec: *subiiciendum.*

Quod Q. Aelius) V F: *Quod Aelius.* U: *Quod II Elius.* J: 106 *Quod Q. Caelius.*

R. J. C) V et edd. rec: *R. U. J. C,* in quibus *U* est „universi". Hoc quoque in S. Ctis occurrit; sed meliores libros secutus sum.

ex cast. ducerent) V F: *ex cast. publicis.* quod recepit Sch. C: *ducerentur.*

rivis publicis aquam ducere, Q. D. E. R. F. P. D. E. R. J. C. Ne cui privato aquam ducere ex rivis publicis liceret: utique omnes ii, quibus aquae ducendae ius esset datum, ex castellis ducerent, animadverterentque Curatores aquarum, quibus locis intra extra Urbem apte castella privati facere possent, ex quibus aquam ducerent, quam ex castello communem accepissent a Curatoribus aquarum: neu cui eorum, quibus aqua daretur publica, ius esset intra quinquaginta pedes eius castelli, ex quo aquam ducerent, laxiorem fistulam subiicere, quam quinariam. In hoc S. C. dignum annotatione est, quod aquam nonnisi ex castello duci permittit, ne aut rivi aut fistulae publicae frequenter lacerentur.

107 Jus impetratae aquae neque heredem neque emptorem neque ullum novum dominum praediorum sequitur.

---

communem) Lego *ex cast. communi.* HEINR. Cf. Annott.

neu cui) Libri *ne qui.* Brisson. et posteriores editores *ne cui.* Sch. *neque cui.*

subiicere) V F: *ducere.*

annotatione) Libri *admiratione,* praeter C, qui *adnotatione.* De verbo *annotare* diximus ad Art. 74.

lacerentur) C: *locerentur.* F et ed. pr: *licerentur.* J et rec: *lacerarentur.*

107 *dominum*) C U *hom.*

Balneis, quae) F J: *balneisque.* J et rec: *publicae.* Opsop. annotat: „forte scribendum *quibus publice lavarent.*“ In exquisito dicendi genere nihil mutandum. Heinr: „*lacerent,* i. e. lavationem praeberent.“

Sic ex) Libri omnes *Sicut ex,* praeter C, quem cum Pol. secutus sum. Sch: *Sic etiam ex.*

Nunc omnis — beneficium) Spuria videtur: nam cui dixisset haec, qui nesciret? HEINR.

cum poss.) V F: *aquae quae poss.*

Balneis, quae publice lavarent, privilegium antiquitus concedebatur, ut semel data aqua perpetuo maneret. Sic ex veteribus Senatus consultis cognoscimus, ex quibus unum subieci. Nunc omnis aquae cum possessore instauratur beneficium.

Quod Q. Aelius Tubero, Paulus Fabius 108
Maximus Coss. V. F., constitui oportere, quo iure extra intraque Urbem ducerent aquas,

---

Q. Aelius) V F om. *Q.* In C est: *Quod que Alius.* 108

oportere) U V F: *oportet.* J B: *oporteret.*

extra intraque) Ita V et edd. et ex his Brissonius. Pol. ex U dedit *intra extraque.* At C praebet *intra qui* . . . . (non *intra* . . . . *qui*, Pol. referente), i. e. *intraque*, ante quod *extra* excidisse apparet.

aquas, quibus) Edd. rec. et ex his Briss. et Pol: *aquas ii, quibus.*

Q. D. E. etc.) Tres codd. et F: *Q. D. E. R. J.* (sic, non *F*; et in ed. Flor. est *L.*) *P. D. J.* B habet: *Q. D. E. R. F. P. D. E. J.* Denique J ita legit, ut edidimus post Briss. Pol. alios, et ut in ceteris S. Ctis habuimus.

uti iis usque etc.) C: *ut ius eoque*, i. e. *uti iis eoque*, ut videmus in U V F J. Sed in emendationibus erratorum Jocundus legit *uti iis quoque*, quod in alias deinde edd. (v. g. B) transiit, et a Brisson. retentum est. Quod quum nihili sit, Pol. emendavit *usque*, i. e. usque eo: quae locutio utique est latina. Corrad: *eousque.* Sch: *uti iis eoque maneret et attributio aquarum*, — *quoad* etc. (Dass das Recht, und daher auch die Anweisung von Wassern — so lange verbleiben möge, wie dieselben etc.)

exceptis — nomine) Non habent suum locum, et sunt collocanda in fine. Cf. Art. 34: *exceptis his quattuor* etc. Iterum transpositio in S. C. infra Art. 127: *per quae — corrump.* Nb. Victorinus de Orthogr. ap. Perizon. Anim. Hist. p. 430. HEINR. C U: *exceptis quam in us.*

balnearum) Art. 94: *balnearum.* Art. 107: *balneis.* Pol. ex edd: *balneorum.*

Aug. nomine) U: *austus* (corrupt. ex *augustus*) *nomine.* C: *haustus nomine*; introducta littera *h* ex more, de quo ad Art. 33.

quibus attributae essent, Q. D. E. R. F. P. D. E. R. J. C. Uti iis usque maneret attributio aquarum, exceptis quae in usum balnearum essent datae aut Augusti nomine, quoad iidem domini possiderent id solum, in quo accepissent aquam.

109 Cum vacare aliquae coeperunt aquae, annuntiatur et in commentarios redigitur, qui respiciuntur, ut petitori-

---

Tamen Sch. legit: *haustus* (unter dem Titel des Schöpfens). Diserte V: *augustus.* et edd. omnes *Augusti.*

id solum) V: *a sol.* F J: *ad sol.*

in quo) Sch. et Heinr. proponunt *in quod.*

109 *aliquae*) C U: *aliaeque.*

coeperunt) V: *ceperint.* Sch: *coeperint.*

annunt.) V F: *abnunt.* Pergit V: *in com.* om. *et.* Edd: *in commentariosque.*

intercidere) Ed. pr: *introducere.* J: *interdicere.* Praestat codd. lectio, quam mihi ille tantum dubiam faceret, qui legere mallet *intercipere.* POL. Etiam V B et al. rec: *interdicere.* F O: *introducere.* Sch. (cf. IV. 1 fin.) legit: *Has aquarii statim interdicere solebant. Aquarii* correxit, ut haberet, quo referret *solebant;* quanquam vertere poterat „man pflegte". Cf. Annott.

medio temp.) Fd. pr: *modo et temp.* F: *modo temp.*

al. etiam. Hum. visum) Codd., ed. pr. et ed. vet. Opsopoei aliaeque ante J: *al. etiam. Hum. etiam visum.* Secutus sum Opsopoeum, prius *etiam* retinentem, posterius delentem. Dubitavi tamen, num *Humanius autem* esset restituendum. Jocundus prius *etiam* delevit. POL. Codd. assentitur F. Editiones post J: *aut aliis. Hum. etiam.* quae transponere placet ita: *etiam aliis. Hum. autem.* Atque cum in J exprimatur *Humanius ēt* (i. e. etiam), Sch., permutatum hoc cum *āt* (i. e. *autem*) iudicans, reposuit *Humanius autem.*

dierum) om. in U V.

dispertirent) C U: *pertineret. De aqua.* V F: *pertinet de aqua.* Lacunam hic esse, senserunt vetustissimi editores: quam primus explevit Iocundus sic: *pertineret, irrigarent.* Corrad. et Sch. reponunt *providerent,* Heinr. *peterent.* v. Annott.

bus ex vacuis dari possint. Has aquas statim intercidere solebant, ut medio tempore venderent aut possessoribus praediorum aut aliis etiam. Humanius autem visum est Principi nostro, ne praedia subito destituerentur, triginta dierum spatium indulgeri, intra quod ii, ad quos res pertineret, dispertirent.

De aqua in praedia sociorum data nihil constitutum invenio: perinde tamen observatur ac iure cautum, ut, dum quis ex iis, qui communiter impetraverunt, superesset, totus modus praediis as-

---

nihil const.) V F: *nisi const.*

perinde—ac) V F: *proinde.* v. Annott.

superesset) U V: *superesse.*

modus pr. ass.) V: *modus . . . . . asse pronatus.* F: *modus integro . . . . assi pronatus.*

desisset quisque) Leg. *cum desiisset esse quisque ex iis, quibus datum erat possidere.* De *desiisset esse* Brisson. v. *desino.* HEINR. v. Annott. C U: *desisset quisquam.* V F J: *dedisset*, i. e. desisset. Sic Art. 103 tres codd. *desisse.* Pol. ex sua J et edd. rec: *desiisset.* Pro *possidere* U habet *praesidere.* V et edd: *erat datum.* Iidem *ex his.*

Imp. aquam) Libri omnes *Impetrata aqua.* Tum C: *palam st*, i. e. palam est. quod compendium librarius codicis U corrupit in litteras *s. e.*, codicis V in *S.*, altera littera omissa; ex quo editores sibi effinxerunt *S. cons.* et *S. consul.;* cui S. Cto videlicet perperam patrocinatur Corrad. Denique *oportere* in edd. rec. pessumdatum in *oportet.* Palam est, in codd. librarios per incuriam neglexisse litteris finalibus *a* vocabulorum *impetrata aqua* lineolam illam transversam imponere; quam quum in vocabulo *impetrata* in C Polenus vidisse testetur, hic codex integram Frontini manum servare apparet, cuius haec est syntaxis: palam est, aquam duci non oportere.

alio) Sch: *in alia.*

quam ex quo) V et edd: *quam quo ex ep.*

continebit) Ita ex C Pol. Ceteri libri *contrahebat.* Sch: *concedebat.* Cf. Annott.

prohibetur) F J: *prohibent.*

signatus flueret, et tunc demum renovaretur beneficium, cum desisset quisque ex iis, quibus datum erat, possidere.

Impetratam aquam alio, quam in ea praedia, in quae data erat, aut ex alio castello, quam ex quo epistola Principis continebit, duci palam est non oportere, sed et mandatis prohibetur.

110 Impetrantur autem et eae aquae, quae caducae vocantur, id est aut ex castellis aut ex manationibus fistularum. Quod beneficium a Principibus parcissime tribui solitum. Sed fraudibus aquariorum obnoxium est. Quibus prohibendis quanta cura debeatur, ex capite mandatorum manifestum erit, quod subieci.

111 Caducam neminem volo ducere, nisi qui meo beneficio aut priorum Principum habent.

---

110 *et eae*) V et edd: *et hae.*

id est aut etc.) Tres codd. et edd. vetustissimae: *id est quae aut ex cast. aut ex man.* Inter quae verba post *castellis* locundus primus sua manu inseruit *effluunt*, eumque secuti sunt editores posteriores omnes (et inter alios viros doctos etiam Forcellin. in v. *caducus*. Scalig. in Coniect. ad Varr. L. L. IV. Rhodigin. Lect. Ant. XIV 14). Dicit quidem noster Art. seq.: *ex castellis aliquam partem aquae effluere.* Sed minus bene illud verbum convenit illis *ex manationibus*, etiamsi praepos. *ex* interpreteris „durch, in Folge." Corrad. et Sch. codd. lectionem retinent. Ego quoque libros secutus sum, sed necessario etiam deleto pronom. *quae*, nimirum repetito a librariis ex praecedentibus. Intelligas autem: aquae, quae caducae vocantur, id est, caducae (cadentes, quae cadunt) aut ex castellis, aut caducae ex manationibus fistularum.

Sed fraud.) Lego: *et fraud.* HEINR. — *erit*) U: *erat.*

111 *Caducam*) U: *Caducum.* V F: *Caducum nec etiam volo.*

Nam) U V F: *Non.* Scilicet eodem saepe compendio *n* (linea transversa imposita) exarabantur.

effluere) F: *affluere.* — *pertineat*) U: *pertraheat.*

abluendarum) Foedissime in V F pergitur: *abluendarum innati usus pertinebant. Non ab re est, quaedam ex iis quibus circum-*

Nam necesse est ex castellis aliquam partem aquae effluere; cum hoc pertineat non solum ad Urbis nostrae salubritatem, sed etiam ad utilitatem cloacarum abluendarum.

Explicitis, quae ad ordinationem aquarum privati usus 112
pertinebant, non ab re est, quaedam ex iis, quibus circumscribi saluberrimas constitutiones in ipso actu deprehendimus, exempli causa attingere. Ampliores quosdam calices, quam impetrati erant, positos in plerisque castellis inveni, et ex iis aliquos ne signatos quidem. Quotiens autem signatus calix excedit legitimam mensuram, ambitio Procuratoris, qui eum signavit, detegitur: cum vero ne signatus quidem est, manifesta culpa omnium, maxime accipientis, deprehenditur, deinde vilici. In quibusdam, cum calices legitimae mensurae signati essent, statim amplioris moduli fistulae subiectae fuerunt: unde acciderat, ut aqua, non per legitimum spatium coercita, sed per breves angustias expressa, facile laxiorem in proximo fistulam impleret. Ideoque illud adhuc, quotiens signatur calix, diligentiae adiiciendum est, ut fistulae quoque proximae per spatium, quod Senatus consulto

---

scribi Explicitis quae ad ordinationem aquarum saluberrimas constitutiones etc.

ipso actu) F: *auctu.* J et rec: *ipso rei actu.* 112

inveni, et ex iis) C: *inveniet, ex iis.* U: *inveniet* ex *his.* scil. confuse pro: *inveni, et ex iis.* Quod quum non intelligerent, deleto *et,* scripserunt *inveni, ex iis,* ut deprehenditur in V F; in quibus pergitur: *ex iis alii quos.*

manifesta) Ego: *manifesto.* HEINR.

acciderat) C: *acciderant.* — *coercita*) U V: *cohercita.*

breves) Tres codd. et F: *brevis.* Edd. rec: *leves.* quod quum etiam Fabritius Num. 235 in sua ed. legisset, de suo correxit *breves,* ut est in J.

proximae) U: *proxumae.* sed idem supra *proximo.*

excusatione) C: — *nem.*

comprehensum diximus, signentur. Ita demum enim vilicus, cum scierit, non aliter quam signatas collocari debere, omni carebit excusatione.

113 Circa collocandos quoque calices observari oportet, ut ad lineam ordinentur, nec alterius inferior calix, alterius superior ponatur. Inferior plus trahit; superior, quia cursus aquae ab inferiore rapitur, minus ducit. In quorundam fistulis ne calices quidem positi fuere. Hae fistulae solutae vocantur, et, ut aquario libuit, laxantur vel coartantur.

114 Adhuc illa aquariorum intolerabilis fraus est: translata in novum possessorem aqua, foramen novum castello

---

113 *oportet*) C: *oportere.*

inferior) Tres codd: *interior.* At agitur de calice *inferiore* et *superiore,* non de *interiore* et *exteriore*, qui nihili sunt.

Inf. plus trah.) C: *Instrior perlustrabit.* V F: *plus trahit superiore, quia.* quod tolerari posset, si pergeres: *qui, quia curs.;* sed mutatione opus non est.

quorundam) sc. privatorum. Sch: *In quibusdam fist.*

fuere) U V: *fuerunt. — solutae*) U V: *solitae.* F: *solidae.*

et, ut — coartantur) Haec verba neque in U neque in V, neque in ulla ed. ante J reperiuntur: quod incuria librariorum, versum in describendo praetermittentium, contigit: nam in C leguntur, atque a Jocundo recte quidem fuere restituta. POL.

114 *intolerabilis*) Sch. corrigit: *aquariorum intexta bina fraus est,* „Hiezu bedienen die Wasserer sich folgender doppelten Schelmerei“!

translatâ—aquâ) V F et ed. pr: *aquae.* J et rec: *translatae—aquae.*

extrahunt) V F: *extra habeat.* J et rec: *extrahant.* quod praetulit Sch. Bene; sed alterum quoque rectum esse intelligitur. Cf. Art. 126: *Arbores magis nocent, quarum radicibus—latera solvuntur.* ubi exspectes *solvantur.* Modus indicat. est simpliciter narrantis et referentis.

crediderim) V F: *reddiderim.*

sine causa) i. e. sine iusta causa, i. e. temere. Sch. corrigit *sine calice.*

imponunt; vetus relinquunt, quo venalem extrahunt aquam. In primis ergo hoc quoque emendandum Curatori crediderim; non enim solum ad ipsarum aquarum custodiam, sed etiam ad castelli tutelam pertinet, quod, subinde et sine causa foratum, vitiatur.

Etiam ille aquariorum tollendus est reditus, quem 115
vocant puncta. Longa ac diversa sunt spatia, per quae fistulae tota meant Urbe, latentes sub silice. Has comperi per eum, qui appellabatur a punctis, passim convulneratas omnibus in transitu negotiationibus praebuisse peculiaribus fistulis aquam: quo efficiebatur, ut exiguus modus ad usus publicos perveniret. Quantum ex hac

---

puncta) V et edd., etiam Caelius Rhodiginus Antiq. Lect. XVIII. 115
40: *punctam.*

convulneratas) V et edd: *convulneratis.* immo ad *fistulas* referendum. Art. 27: *ne in viis saepius convulnerentur fistulae.*

in transitu) i. e. secundum quas negotiationes fistulae sub silice praeterfluunt. V F: *in transitum.*

negotiationibus) Sic codd. et F; atque ita potuisse Frontinum scribere putat Opsop. legitque Sch. vertens „Kaufläden." v. Annott. Graevius Praefat. ad T. IV. Ant. Rom. emendat: *convulneratis foraminibus in transitu petitoribus.* J et rec: *negotiatoribus.*

efficiebatur) V F: *efficiebant.*

perveniret) V F: *prov.*

ex hac emendatione) Sic emendavi. Operam perdit Pol., ex librorum lectione *quantum ex hoc modo aquae serv.* idoneum sensum eruere laborans. Cum in J et rec. pro *servatum* legatur *sublatum*, Sch. hoc verbum reposuit: quod pariter non intelligo. Natum vitium ex compendio. De sensu v. Annott.

sublatis) Libri: *plumbi sublati eiusmodi ramis.* Sch: *ablati.* Praestat, quod Pol. in mentem venit proposuitque Heinr. *sublatis.* Solemne librariorum, quomodo verba inter se referenda sint non curantium, vitium est, ut exitus vocabuli proximi vocabuli exitum pessundet.

relatum) J et rec: *reductum.*

emendatione aquae servatum sit, aestimo ex eo, quod aliquantum plumbi, sublatis eiusmodi ramis, redactum est.
116 Superest tutela ductuum; de qua priusquam dicere incipiam, pauca de familia, quae huius rei causa parata est, explicanda sunt. Familiae sunt duae, altera publica, altera Caesaris. Publica est antiquior; quam ab Agrippa relictam Augusto et ab eo publicatam diximus: habet homines circiter CCXL. Caesaris familiae numerus est CCCCLX; quam Claudius, cum aquas in Urbem per-
117 duceret, constituit. Utraque autem familia in aliquot ministeriorum species diducitur, vilicos, castellarios, circi-

---

116 *quae*) om. V. — *parata*) U: *parta.*

ab Agr. relictam Aug.) Vet. ed: *quam Agrippae ab Augusto relictam.* falso. Veritati congruet praepositionis translatio hoc pacto: *quam ab Agrippa Augusto relictam.* Sed et vulgata lectio, *quam Agrippae Augusto relictam,* commoda est, si passivo casu nomen Agrippae sumas. OPSOP. Ita codd. et J, nisi quod in hac praecedens *est* desideratur, et verbum *relictam* transponitur. Quaedam edd.: *quam Agrippae Augusto relictam.* POL. Quibusdam illis edd. annumera etiam meas post J. Cum ed. Opsop. faciunt V F; quae rem in contrarium vertunt. J (Schultzii): *quam ab Agrippa Augusto relictam.* Secutus sum C et U, respiciens Art. 98: *Hanc Augustus, hereditate ab eo sibi relictam, publicavit.*

CCXL) Sch. VI. 34: *homines MCXL.*

familiae) C: *familia.*

CCCCLX) Lipsius de Magnit. Rom. III. 11 exhibet: *CCCLX.* fortasse vitio typographi.

constituit) V: *constat.* F: *constat fecisse.*

117 *diducitur*) Codd. et edd. vet., item Pol. et posteriores editores: *deducitur.* Sed B et al. rec: *did.* Quod rectius iudico, quum sit „dividere." *Diducere in species* legimus ap. Quintil. II. 14. cf. Forcellin. in v. Nec aliter exhibet locum Lipsius ad Tacit. Ann. XV. 43. emendatque Heinr.

castellarios) V F O: *castellanos.*

circitores) Ita solus C, cum in ceteris libris sit *curatores.*

ad ea) U: *adit ea.*

Omnes in Urbe) V F: *Omni.* C: *in Urbem.*

tores, silicarios, tectores aliosque opifices. Ex his aliquos extra Urbem esse oportet ad ea, quae non sunt magnae molitionis, maturum tamen auxilium videntur exigere. Omnes in Urbe circa castellorum et munerum stationes opera quaeque urgebunt, in primis ad subitos casus, ut ex compluribus regionibus, in quam necessitas incubuerit, converti possit praesidium aquarum abundantius. Tam amplum numerum utriusque familiae, solitum ambitione aut negligentia praepositorum in privata opera diduci, revocare ad aliquam disciplinam et publica ministeria ita instituimus, ut pridie, quid esset actura, dictaremus, et quid quoque die egisset, actis comprehenderetur.

Commoda publicae familiae ex aerario dantur: quod 118
impendium exoneratur vectigalium reditu ad ius aquarum

---

op. quaeque) J et rec: *operaque quae.*

compluribus) Ita libri omnes. Pol. tamen edidit: *quampluribus* Sch: *quamplurimis.*

in quam) U V F et rec: *in quas.* cf. Annott.

abundantius) Leg. *abundantium.* HEINR.

amb. aut negl.) Tres codd: *ambitionem aut negligentiam.* vitio frequenti.

diduci) i. e. ab officio passim diversasque in partes distrahi. Sed in U est *deduci;* quod ob sequens *revocare* non minus placet. Revocandi sunt ad officium, qui ab eo deducti, i. e. abducti, abstracti sunt.

et publ.) *et ad publ.* HEINR.

actura) V: *dicturum.* F: *dicturus.*

quoque) Ita C. In ceteris *quaque.*

Commoda) in codd. et edd. ante J deest. Sed quoniam infra 118
scribitur *Caesaris familia ex fisco accipit commoda,* illud ex J retinui. POL. *Commoda et decretae pecuniae,* „Besoldungen und Geldanweisungen." SCH. Deest potius *mercedes,* ut est in S C. Art. 100. Commoda sunt militiae. Tamen v. infra *accipit commoda.* HEINR. Falsum est, in C deesse vocabulum, cum meismet oculis ego videam haud obscure scriptum *Quoma,* ita tamen, ut

pertinentium. Ea constant ex hortis aedificiisve, quae sunt circa ductus aut castella aut munera aut lacus.

---

litterae *u* vestigia tantum deletura manus reliquerit, et littera *a* litterae *m* superimposita sit. Consideres velim, simili sorte Art. 7 *commodo* periisse compendio. De *commodis* v. Annott.

exoneratur) Keuchenius probat *erogatur*, quod in aliis libris se invenisse testatur, affertque verba Frontini in fine huius Art. posita: *unde omnes impensae erogantur*: unde apparet, eum *erogare* capere pro „solvere." Sed quum in meis libris nulla sit lectionis varietas, tum uterque locus inter se diversus est.

constant ex hort. aedif.) C: *constat ex olie. difficiisve.* U: *constat exoliedicisve.* V: *constat exoli edicis.* F O et ed. pr: *constat ex olivetis.* J et rec: *constat* (al. *constant*) *ex ortis* (al. *hortis*) *aedificiisve. Constat* pro *constat.* Ea vectigalia constant ex etc. Etiam *de aedificiisve* non est dubitandum; ut quaeratur tantum de altero vocabulo, quod illi praecesserit. Pol. lacunam reliquit. „Loca" desiderantur „ad vectigal pertinentia" (quae ipsius Frontini verba infra sequuntur). Quum librorum monstrum omnis spei sit vacuum (*olivetis* fictum ex *oledicis*), Art. 129 autem commemorentur *vites, arbores, villae, aedificia,* ad aquae ductus pertinentia omnia; aut ex isto loco in promptu est cum Corrad. Sch. et Heinr. restituere *ex villis* (— ut villa significet domum cum adiecto fundo vel horto), aut ex J *ex hortis.* Verum quum Frontinus saepissime hortorum aquae ductibus adiacentium mentionem faciat, hoc praeferendum duxi. *Ex hortis,* in quibus erant vites et arbores, villis, aedificiis maceriisque inclusae: de quibus Art. 129.

sestert. duc. qu. mil.) Ita C et U, item Pol. In V et edd. est: *sestertium CCL millium.* Sch: *sestertii C.CL millium,* „10,150,000 Sestertien".

alienatum) C U: *alientem.* Ex quo Corrad. fecit *alio euntem,* Pol. *alienatum.* V et edd: *salientem.* cui favet Sch. v. Annott.

conversum) C: *cversum,* i. e. *conversum.* Ex quo in U factum: *e versum,* i. e. *est versum.* Deinde in V et edd. transiit *versum,* omisso *est.*

constaret) Libri *constarent.*

accipit) V F: *accepit.*

erogantur) F: *erogabantur.* ut in aliis quoque libris invenit Keuchen.

Quem reditum prope sestertiorum ducentorum quinquaginta millium, alienatum ac vagum, proximis vero temporibus in Domitiani loculos conversum, iustitia Divi Nervae populo restituit, nostra sedulitas ad certam regulam redegit, ut constaret, quae essent ad hoc vectigal pertinentia loca. Caesaris familia ex fisco accipit commoda; unde et omne plumbum et omnes impensae ad ductus et castella et lacus pertinentes erogantur.

Quoniam quae videbantur ad familiam pertinere ex- 119
posuimus, ad tutelam ductuum, sicut promiseramus, divertemus, rem enixiore cura dignam, cum magnitudinis Romani imperii id praecipuum sit indicium. Multa atque ampla opera subinde nascuntur, quibus ante succurri debet, quam magno auxilio egere incipiant. Plerumque tamen prudenti temperamento sustinenda; quia non semper opus aut facere aut ampliare quaerentibus credendum est. Ideoque non solum scientia peritorum, sed et proprio usu Curator instructus esse debet, nec suae tantum stationis architectis uti, sed plurium advocare non minus fidem, quam subtilitatem, ut aestimet, quae repraesentanda, quae differenda sint, et rursus, quae per redemptores effici debeant, quae per domesticos artifices. Nascuntur opera ex his causis: aut quid vetustate cor- 120

---

promiseramus) C: *promiseram.* scil. pro — *am'* i. e. *amus.* 119
divertemus) V F: *divertamus.* J et rec: *divertimus.*
enixiore) C U: *enixiorem.*
id praec.) C: *ut pr.* V F: *ad principium sit initium.*
sustinenda) In emendatione erratorum ad finem ed. Joc. legitur: *pleraque tamen — sustinenda sunt.* eaque a posterioribus editoribus vulgata est lectio. Sch. *sunt sustin.*
quia non semp.) U: *qui ante semp.* V F: *quia ante super.*
aestimet) U: *existimet.*
per redemptores) Excidítne *ductus?* HEINR.
ex his caus.) Tres codd: *ex in* (pro *iis*) *caus.* J et rec: 120
fere ex his caus.; in quo voc. *fere* huc translatum videtur ex initio Art. seq.

rumpitur, aut impotentia possessorum, aut vi tempestatum, aut culpa male facti operis, quod saepius accidit
121 in recentibus. Fere aut vetustate aut vi tempestatum partes ductuum laborant, quae arcuationibus sustinentur aut montium lateribus applicatae sunt, et ex arcuationibus

---

aut quid vet. etc.) Pol. ex J et rec. vulgavit: *nam aut vet. corrumpuntur.* Tres codd: *aut vet. corrumpuntur,* superfluo illo *nam* recte omisso. Sed quid corrumpitur? Pol. intelligit „partes ductuum", Sch. inserit *ductus,* uterque fortasse respiciens Art. 121: *Fere aut vet. aut vi temp. partes ductuum laborant.* At vero librorum vestigia aliam nobis depravati loci medendi viam commonstrant, quum optimus C pergat: *aut quid impotentia.* et F peropportune exhibeat *corrumpi.* Scilicet locum manifesto mutavit *quid,* et in ordinem revocandum est sic: *aut quid vet. corrumpitur aut imp.* Quo pacto omnia optime procedunt. *In recentibus,* sc. operibus.

tempestatum) C: *tempestatium.* quam formam in Frontino destituit fides. Cf. ad Art. 95.

accidit in rec.) Ita ex J et rec. Pol. et posteriores. In ceteris libris corrumpitur locus et cum initio Art. seq. confunditur; quorum C: *accidit Irecenrebus fere.* U V F: *accidit. Ideo recentibus fere.*

121 *tempestatum)* primus restituit Jocundus, cum a codd. et vetustioribus edd. absit.

sustinentur) C: *sustinetur.*

eae quae) C U: *aque* vel *a quae.* J et rec: *eaeque.* Scaliger delet *eae.*

traiiciuntur) C U: *traic.*

Ideoque) Libri praeter C: *Ideo.*

Minus) J: *Nimis.*

eiusmodi) J et rec. addunt *aut talia.* Eaedem infra pergunt *ut non,* om. *aut.*

cursu) Adde *aquae cursu.* Art. 123: *interpellato aquae cursu.* HEINR. Recte. Adhuc *aquae* desiderabatur.

averso) C J et rec: *aversa.* U: *adversa.* solita permutatione. V F et ed. pr: *adversa re.* Conficiebam: *aqua aversa.* Melius tamen cum Pol. et Sch. emendas *averso,* sc. cursu. Cf. Art. 122 fin.: *si averlantur ductus.*

eae, quae per flumen traiiciuntur. Ideoque haec opera sollicita festinatione explicanda sunt. Minus iniuriae subiacent subterranea, nec gelicidiis nec caloribus exposita. Vitia autem eiusmodi sunt, ut aut non interpellato aquae cursu subveniatur eis, aut emendari nisi averso non possint, sicut ea, quae in ipso alveo fieri necesse est. Haec duplici ex causa nascuntur: aut enim limo con- 122
crescente, qui interdum in crustam indurescit, iter aquae

---

aut enim) ***Enim*** ex C J restitui, cum a ceteris libris absit. 122

indurescit) Ita video in C U, restituitque iam Sch. V: *adurescit.* Edd: *durescit.* Scilicet littera *n* vocabuli praecedentis praepositionem absorbuit.

iter aq. coart.) V F et ed. pr., item Pol. et posteriores: *iterque aquae coarctatur.* nulla syntaxi, quae saltem flagitet *quoque* (i. e. et quo limo) *iter aq. coar.* J: *iterque aquae coarta.* et *quae* ex ea fluxere edd: *iterque aq. coarctat.* quod recepit Sch. Sic recte quidem procedit oratio (*qui indurescit et qui iter coartat*); sed haec lectio nihil est nisi correctio, consimilis ei, quae in edd. post J in seqq. deprehenditur; *aut tectorio, quod corrumpitur* (B: *quod aut tec. cor.*): scilicet quoniam in praecedentibus dicitur *aut limo concrescente,* hic, ut similis orationis efficiatur color, correctum est: *aut tectorio, quod corrumpitur,* pro *aut tectorio corrupto.* Neque etiam in U integra scriptoris manus servatur, exhibente: *interque aquae coartatur.* Quid denique C? Scriptum in eo video sic: *itaque* (ut litteris *i* et *a* linea imponatur) *coartat'* nimirum pro *it²aque,* i. e. *inter aquae.* demta etiam altera negligentia, habes *it²aquae,* et in eo genuinam Frontini manum *iter aquae coartatur.* Positis post *nascuntur* duobus punctis (pro commate, quod adhuc obtinuit), coniunge: aut limo concrescente iter aquae coartatur, aut tectoria corrumpuntur. Nihil certius. — Quam ego investigandis codicis C vestigiis emendationem debeo, eam Heinrichium suo ingenio video esse assecutum, ad *iterque* annotantem: „dele *que.*"

Pilae) U F: *Parvae.* V: *Parvo.*

tofo) Ita F; cui consentire apparet C U, quorum unus *toto,* alter *toso.* V: *quoque impetoso.* Vulgo *topho.* — Periodum *Pilae-labuntur* Sch. spuriam iudicat.

coartatur; aut tectoria corrumpuntur, unde fiunt manationes, quibus necesse est latera rivorum et substructiones vitiari. Pilae quoque ipsae tofo exstructae sub tam magno onere labuntur. Refici, quae circa alveos sunt rivorum, aestate non debent, ne intermittatur usus tempore, quo praecipue desideratur; sed vere vel auctumno, et maxima cum festinatione, ut, scilicet ante praeparatis omnibus, quam paucissimis diebus rivi cessent. Neminem fugit, per singulos ductus hoc esse faciendum, ne,
123 si plures pariter avertantur, desit aqua civitati. Ea, quae non interpellato aquae cursu effici debent, maxime

---

Refici) Sch. addit *vitia.*

usus) sc. rivorum. J et rec: *ne aquae int. usus.*

vel auct.) C: *ut auct.* de qua permutatione diximus ad Art. 36.

ut, scilicet ante) Ita integris litteris scribitur in C; conveniunt vestigia U: *ut su* (vel *sic* vel *sci*) ... *ante*, i. e. *ut scilicet ante;* etiam J: *ut s. ante*, i. e. ut scilicet ante. In V loco illius vocabuli relicta lacuna est; quam denique F et ed. pr. ita explent: *ut perfecti ante — rivi essent* (sic). In emendationibus Jocundi est: *ita ut ante;* quod in edd. posteriores translit. — In C *ante* scribitur per compendium *an* (imposita linea), hic, Art. 119 et alibi.

123 *max. struct.* V: *maximum structum.* F: *maximo sumptu.*

quam et) F: *quem.* V F om. *et.*

fidelem) F: *fideliter.*

caloribus) V F: *temperamentis.*

ex hum. com.) Ita libri editi, item Pol. et posteriores, etiam Forcellinus in v. *unitas* et altero loco in v. *corroboro.* Tres codd: *ex commodi struct.* omisso *humore.* Unde Corrad. legi iubet: *ex eo commode struct.* Sch: *ex compage struct.*

ex humore) Ego totum locum lego et distinguo: *Idoneum — Novembres, ita ut — incandescit, quia — opus est, ut et humorem commode structura combibat, et in unitatem corroboretur, non minus autem sol acrior quam gelatio praecipitat* (pendet a *quia*) *materiam. Nec ullum — obstaturum est; fides itaque* etc. HEINR. Magis probo interpunctionem a Pol. vulgatam: *Idoneum — Novembres, ita ut — incandescit; quia — corroboretur. Non minus — materiam: nec ullum — est. Fides itaque* etc. a qua ego

structura constant, quam et suis temporibus et fidelem fieri oportet. Idoneum structurae tempus est a Kalendis Aprilibus in Kalendas Novembres: ita ut optimum sit intermittere eam partem aestatis, quae nimiis caloribus incandescit; quia temperamento coeli opus est, ut ex humore commode structura combibat et in universitate corroboretur. Non minus autem, quam sol, acrior gelatio praecipit materiam: nec ullum opus diligentiorem poscit curam, quam quod aquae obstaturum est. Fides itaque eius per singula secundum legem, notam omnibus sed a paucis observatam, exigenda est. Illud nulli du- 124

---

non multum discessi. En sententiarum caput: nimii calores nocent structurae: non minus nocet gelatio; plurimum autem nocet aqua.

et in unitate) V: *et munitate.* F O: *et siccitate.*

Non minus etc.) Accuratius inquirenti sic necessario transponendus mihi videbatur locus, adhuc constitutus hunc in modum: *Non minus autem sol acrior, quam gelatio, praec.* — C et U: *celatio.*

nec ullum) V et edd. rec: *neque ullum.*

quam quod) V F: *quamquam.*

eius) V E om. Iidem infra: *sed paucis.* non male.

proximos) V: *proprios ductus ac qui.* F: *proprios ductus qui.* 124

a VII mill.) Sic ex Artt. 7. 9. 14. 15 emendavit Pol. Libri omnes et Sch.: VI.

singuli sust.) C: *singulis sustinet.*

maiorem — destituent) Ex ed. pr. sua Pol: *maior pars aquarum Urbem destituet.* nec aliter legitur in ceteris quas novi edd., sed *Romam* addito post *Urbem.* Lectio sane commoda est et facilis. Contra in tribus codd. video: *maiorem partem aq. Urbis destituet.* quod retinuit Sch., *destituet* mutato in *destitueret*, reddens: so dass ihre Unterbrechung, wenn sie nöthig wäre, einen grösseren Theil der Gewässer der Stadt blossstellen würde. Bene id quidem se haberet, si Frontinus scripsisset: *hoc* (i. e. haec res, haec interruptio) *maiorem* etc. Melior est emendatio Corradini: *maiorem partem.— destituent,* sc. illi ductus. Eamque emendationem, quae a codd. lineolà tantum litterae *e* imponenda, a librariis pro lubitu et omissa et addita, differt, veram esse iudico. *Destituere* i. e.

bium esse crediderim, proximos ductus, id est qui a VII milliario lapide quadrato consistunt, maxime custodiendos,

---

herabsetzen, vermindern, hinwegnehmen, rauben. Rarior quidem is usus videtur esse, sed naturae verbi utique conveniens.

his diffic.) Ita Pol. cum F et ed. pr. Codd: *huius.* probante Corradino, qui intelligit „operis". Sch: *huiusmodi.* Heinr: *huius difficultatis.* J et rec: *ut his diff. — excitetur — continuetur* (B et al: *contineatur*).

inchoatum etc.) Codd: *inch. — alvea vero.* Unde Sch. secutus Corradi legit: *inchoatum dum excit. ad l. deficientis, alvea modo* (Corrad. *vero*) — *continuantur.* „während man aus dem Grunde den neuen Bau zur Wage des fehlenden erhebt, werden die Bettungen für den Augenblick — wieder fortgesetzt." Edd: *inchoatus alveus excit. ad l. deficientis, alveus vero* etc. Unde Pol: *opus inchoatum excit. ad l. deficientis; alveus vero,* qui sententiam quidem recte iam ceperat, interpretatus: Opus, quod alveos sustinere debet, exstructum ex tanta parte, quanta sufficiat ad plumbatos canales sustinendos, exstruitur ad libram deficientis interruptique alvei ductus; alveus vero plumbatis canalibus per spatium interrupti ductus continuatur, ut per hunc alveum aqua fluere possit, quo tempore tum inchoatum opus, tum lapideus alveus circa plumbatos canales perficiantur. In ceteris Pol. secutus, Heinr., deleto *opus,* annotat: „leg. *inchoatus,* sc. ductus, i. e. aqua illic unde ducitur." Ego vero, licet forma *alveum* non sit sine exemplo, *alvea* corruptum iudicans, cum Frontinus semper dicat *alveus,* ex edd. lectione *alveus* facillima mutatione feci *alvei is.* Ubi vero alveus deficit, ibi is — continuatur. Scilicet viri docti non satis perpenderunt, *deficientis* apto nomine carere. Recte tamen Corrad. et Sch. e codd. revocarunt subst. *inchoatum.* U V: *incohatum;* quam scripturam non deficit auctoritas, sed altera usu vulgata est.

directi) C: *der.*

praep., ni alicuius const.) Id est, *alicuius,* in id habentis ius potestatemque. J: *praeparationi.* Quidam legerunt: *praeparatio, ut.* In emendationibus Jocundus *constitutio ne.* POL. Leg. *aliqua iusta const.* HEINR. Etiam B et al. rec: *praeparatio ut.* Pol. commodam quidem lectionis, in ed. pr. O F inventae, dedit interpretationem. Sed in codd. vestigiis aliud quid latere videtur.

quoniam et amplissimi operis sunt et plures aquas singuli sustinent: quos si necesse fuerit interrumpere, maiorem partem aquarum Urbis destituent. Remedia tamen sunt et his difficultatibus: inchoatum excitatur ad libram deficientis alvei; is vero plumbatis canalibus per spatium interrupti ductus rursus continuatur. Porro quoniam fere omnes specus per privatorum agros directi erant, et difficilis videbatur futurae impensae praeparatio, nisi et aliqua iuris constitutione succurreretur, simul ne accessu ad reficiendos rivos redemptores a possessoribus prohiberentur, S. C. factum est, quod subieci.

Quod Q. Aelius Tubero, Paulus Fabius 125

---

quorum U V: *praeparationis alicuius const.* C: *praeparationis et alicuius const.* Unde, praecipue ex C, Sch. restituit: *nisi etiam* (leg. *et* ex C) *aliqua iuris const.*, vertens: wenn dem nicht zugleich *durch* eine Rechtsbestimmung abgeholfen würde. Quam egregiam emendationem recipere, quis dubitabit?

succurreretur) C U: *succurretur.*

S C) V: *S. Coto factum subieci.* F: *S. Cons. factum subieci.*

specibus) Sic C. Art. 129 C et U: *specibus.* Ceteri libri *spe-* 125
cubus. Utroque loco Sch. legit *specis.* Idem Art. 17 et nostro Art. *speci* (nom. plur.) scribit, et Art. 129 *specos* et *specorum.* Libri omnes ubique constanter servant exitus quartae declinationis; *specibus* autem edendum censui ex codd. auctoritate, ut *lacibus* Art. 3, ubi vide quae disputavimus.

ii rivi) V F J om. *ii.*

specus) in libris omissum, ex praecedd. cum Sch. et Heinr. revocavimus.

se) V F: *si.*

impensa) C: *impensu a sollicitus.*

reficerentur etc.) v. Annott.

quibus) U: *quis.*

opus) V: *oportet.*

eorum) Ita C, non *earum*, ut est in ceteris libris plerisque.

viri boni) In codd. et edd. ante J deest *boni.* v. Annott.

ad eas res etc.) V: *ad eas omnes opportunas earumque.* F: *ad eas omnes res opportunas earumq.*

Maximus Coss. V. F. de rivis, specibus fornicibusque Juliae, Marciae, Appiae, Tepulae, Anionis reficiendis, Q. D. E. R. F. P. D. E. R. J. C. Uti, cum ii rivi, specus, fornices, quos Augustus Caesar se refecturum impensa sua pollicitus Senatui est, reficerentur, ex agris privatorum terra, limus, lapis, testa, arena, ligna ceteraque, quibus ad eam rem opus esset, unde quaeque eorum proxime sine iniuria privatorum tolli, sumi, portari possint, viri boni arbitratu aestimata, darentur, tollerentur, sumerentur, exportarentur; et ad eas res omnes exportandas earumque rerum reficiendarum causa, quotiens opus esset, per agros privatorum sine iniuria eorum itinera, actus paterent, darentur.

126 Plerumque autem vitia oriuntur ex impotentia possessorum, qui pluribus modis rivos violant. Primum enim spatia, quae circa ductus aquarum ex Senatus consulto vacare debent, aut aedificiis aut arboribus occupant. Arbores magis nocent, quarum radicibus et concamerationes et latera solvuntur. Deinde vicinales vias agrestesque per ipsas formas dirigunt. Novissime aditus ad tutelam praecludunt. Quae omnia Senatus consulto, quod subieci, provisa sunt.

127 Quod Q. Aelius Tubero, Paulus Fabius

---

126 *possessorum*) V: *possessoribus.*
modis) om. in C.
Primum) V: *Pronum.* V J: *Horum.*
arbores — solvuntur) Fort. haec spuria. HEINR.
rad. et concam.) C: *radicibus concamerationis.*
formas) Sch. corrigit *forinas.* v. ad Art. 75.

127 *Q. F. P.* etc.) C U: *Quae F. P.;* V F: *arboribus seri quae F. P. D. R. E. J. C.;* annotante Adlero al.: *Q. D. E. R. F. P. D. E. R. J. C.*

Maximus Coss. V. F., aquarum, quae in Urbem venirent, itinera occupari monumentis et aedificiis et arboribus conseri, Q. F. P. D. E. R. J. C.

Ad ref. rivos etc.) Pol. vulgavit: *Ad ref. riv. specusque, per quae et opera publica corrumpuntur.* annotans: Cum, interruptis ductibus, cessabant aquae deficiebantque publicis operibus, publica opera corrumpebantur, nimirum inutilia remanebant. In gen. neutro *quae* (rivos specusque) non offendo. v. Zumpt. Lat. Gr. §. 377. Sed sententia non placet. Heinr. annotat: „leg. *corrumperentur.* et haec prius pono post *conseri.* Cf. Art. 108.“ in lectione reliqua Pol. secutus. In libris scriptis impressisque periodus sic exorditur; *Cum ad ref.;* praeterea in tribus codd. et F est *corrumpantur.* Unde Sch: *Cum ad ref. r. specosque pertineat, neque ea opera aquae publicae corrumpantur.* Ego vero aliter locum constituendum esse duxi. Sententia, quam restitui, nullo nomine tentanda. Factae mutationes leves. *Cum* primus in margine libri sui delevit Pithoeus, quod Pol. ex duplicata praeced. nota *C.* originem traxisse existimat. Mutatio vocabulorum *per quae* in *quae per,* compendia respicienti, vix videri potest mutatio. *Et* et *ea* saepe permutari audivimus ad Art. 94. Postremo *rei* absorptum est ab ultima syllaba *ra* praeced. vocabuli. *Rei publ.* autem ponitur casu tertio.

quinos denos) U V F: *C. quinos.* e quo in J et rec. perperam factum *centenos quinos.* Recte Pithoeus *centenos,* quod etiam Brisson. retinuit, delevit. Nam perspicua est codicis C scriptura: *parte. c̄ uinos;* mala sorte, pro: *parte. quinos.* v. Annott. Praeterea Pol. annotare omisit, in C deesse *vacuos.* quod quidem abesse potest, cum eius notio iam inhabitet verbo *patere.*

circa rivos) V F: *cc. rivos.*

intra cont. aedif.) In codd. et edd. deest *intra.* Nimirum ob similitudinem compendiorum *īt²* (i. e. intra) et *c̄t* (i. e. cont.) alterum a librariis omissum est. Praeterea in C pro *utraque ex parte* pergitur *intraque*: forsitan ut in hac lectione perdita praepositio in lucem emergat. v. Annott.

monument.) V: *monim.*

in his) C: *in is,* i. e. *iis,* ut legitur in B edd. rec.

exciderentur) Ed. pr. et F: *excidetur,* sc. siglo ad litteram *e* omisso, pro *exciderentur,* quod edidit Pol. Tres codd: *excipe-*

Ad reficiendos rivos specusque et quae per ea opera rei publicae corrumpantur, placere: circa fontes et fornices et muros utraque ex parte vacuos quinos denos pedes patere; et circa rivos, qui sub terra essent, et specus intra Urbem et extra Urbem, intra continentia aedificia, utraque ex parte quinos pedes vacuos relinqui: ita ut neque monumentum in his locis neque aedificium post hoc tempus ponere, neque conserere arbores liceret. Si quae nunc essent arbores intra id spatium, exciderentur, praeterquam si quae villae continentes et inclusae aedificiis essent. Si quis adversus ea commiserit, in singulas res poena HS dena millia essent, ex quibus pars dimidia praemium accusatori daretur, cuius opera maxime convictus esset, qui adversus hoc S. C. commisisset, pars autem dimidia in aerarium redigeretur. Deque ea re iudicarent cognoscerentque Curatores aquarum.

---

rentur. scilicet librarius loco litterae *d* negligenter scripsit *p*, litterâ inversâ; qui error sexcenties in Mss. deprehenditur. J et rec: *extirparentur*, v. Annott.

si quae villae) Sch. corrigit: *qua villa.* An: *cui villae?* An: *praeterquam quae villae*, omisso *si?* Immo intellige: *praeterquam si quae* (aliquae arbores) *villae* (alicui villae, casu dat.) *continentes essent.* F: *si quae ex villa.*

aedificiis) F: *aedificia.*

ea) V: *eas res.*

poena — essent) Ita codd. J: *in dena millia damnas esset.* quam mutationem Jocundum intulisse credibile est ex Art. 129: *centum millia dare damnas esto.* POL. V et edd: *in singulas res in* (V om. *in*) *dena millia damnas esset.* Syntaxis: HS dena millia essent poena.

pars autem) V: *et pars.* J et rec: *pars altera dim.*

Posset hoc Senatus consultum aequissimum videri, 128
etiam ex rei tantum publicae utilitate si ea spatia vindicarentur; multo magis, cum maiores nostri admirabili

---

etiam ex rei etc.) C: *etiam ex re t. p. utilitatis ea sp.* U V: 128
etiam ex re t. p. utilitas ea sp. Hinc veram lectionem me restituisse reor. *Ex utilitate* i. e. aus Rücksicht für den öffentl. Nutzen. J et rec: *etiamsi ex rei t. p. utilitate ea sp.;* quam lectionem Pol. recepit, quem posteriores editores secuti sunt. F: *et si rei t. p. utilitate ea sp.*

vindicarentur) V: *indic.* Edd: *iudic.*

admirabili) V: *cum adm.*

eripuerint) Post Pol. vulgatur *eripuere,* licet codd. et edd. habeant *eripuerunt.* Atqui ne hoc quidem Frontini est, coniunctione *cum* (i. e. quoniam) hic omnino modum coniunct. flagitante. Etenim totus locus sic constituendus est, ut edendum curavi: de qua re non est amplius deliberandum, cum de modo coniunct. *intulerint* et *vendiderint* inter tres codd. constet, et tria verba ab eadem coniunctione *cum* (ante *maiores nostri*) una pendant. In edd. omnibus, quas Poleno auctore, spretis codicibus, perperam secuti sunt editores posteriores, postquam post *pertinebant* maiore interpunctione male distinctum erat, necessario coniunctivos illos transire oportebat in *intulerunt* et *vendiderunt.*

perducerent) V: *prod.* F: *producerentur.*

vendenda) U: *vendunda.*

tam res p. quam p. haberent) Cf. ad Art. 1 (*instigent*). HEINR. U V J: *haberet.* Tres codd. ignorant illud *tam:* quod exsulare iubet Corrad. Bene. Haud raro enim usurpatur *quam,* omisso praecedente *tam*: cuius moris in nuperrima Forcellini editione duo allata video exempla (Liv. II. 6. Ulpian. Dig. XXIX. 2, 20). Quum omnia sint plana et expedita, Sch. tamen corrigit: *ut in s. f. pr. ius res publ. tanquam pr. haberet* (damit in seinen Gränzen das Eigenthum des Staates gleich dem der Privaten eigenes Recht behalte).

occupasse) C: *occupassent.*

attulerunt) Ita libri omnes, non *attulere,* quod Pol. vulgavit.

per — latera — abuntur) C: *per suetos* (Pol. refert *suetossa*) *latā* (Polenus *latera*) *passim cur sus us us* (Pol. *cursus ius*) *aquarum impetratam habent. quam hii qui quantulumcumque beneficii*

aequitate ne ea quidem eripuerint privatis, quae ad modum publicum pertinebant, sed, cum aquas perducerent, si difficilior possessor in parte vendenda fuerat, pro toto agro pecuniam intulerint et post determinata necessaria loca rursus eum agrum vendiderint, ut in suis finibus proprium ius res publica quam privata haberent. Plerique tamen, non contenti occupasse fines, ipsis ductibus manus attulerunt, per fistularum vulneratarum latera passim cursus aquarum in usum suum avertentes, tam ii, qui ius aquarum impetratum habent, quam ii, qui quan-

---

occasionis ad expugnandos nunc abutuntur. U V: *persuetas salatam passim cursus ius aquarum impetratum habent, quam* (V: *aquam*) *ii qui quantulumcumque beneficii occasionis* (U: *occasiones*) *ad expugnandos nunc abutuntur.* Edd: *per semitas solutas passim et rursus ius aquarum impetratum habent, aquarii quantulacumque beneficii occasione ad expugnandos nunc abutuntur.* Pithoeus, in ceteris edd. sequens, legendum esse existimat: *rursus si ius* etc. Pol. edidit: *manus attulere per . . . . . latera passim, tam ii qui ius aq.* etc. Corrad. legit: *per vetita* (vel *exossata*) *ausi latera passim cursus, qui ius aq.* etc. Sch: *et, per soluta latera passi incursus, ubi ius aq. imp. habent, aquarii quant. ben. oc. ad expugnandos nummos abutuntur.* v. Annott. Quomodo Heinr. legat, infra dicam.

per — latera etc.) Lego: *dum per suffossa latera passim cursus suspendunt, tam ii qui* etc. *Foraverit* in seq. lege; hic *suffossa.* Vid. Lexx. in v. Etiam ex Pandectis exemplum est ap. Brisson. *Cursus rivorum* Art. 19. *Itinera suspendunt* Art. 75. *Latera ductuum* Art. 126. *rivorum* Art. 122. *Violare ductus*, ut vulgo dicitur, Art. 97. *Foratum vitiatur* Art. 114. Denique emendationi plane confirmandae est locus Art. 75. HEINR.

intentaretur) C U: *intentarer.*

sunt verba) Codd. ed. pr. et F: *Quae subscripsi verba legis.* quam lectionem retinuit Pol. Ego periisse iudico *sunt*, quod, exarari solitum compendio *st*, ob exitum *si* praecedentis verbi est praetermissum. Servatur in J et rec. lectione: *Quae subscripsi haec sunt verba legis.* V: *Quod subs.* Sch. et Heinr.: *Quare subscripsi verba legis.*

tulacumque beneficii occasione ad expugnandos eos nunc abutuntur. Quid porro fieret, si non universa ista diligentissima lege prohiberentur poenaque non mediocris contumacibus intentaretur? Quae subscripsi, sunt verba legis.

T. Quintius Crispinus Cos. populum iure 129
rogavit populusque iure scivit, in foro pro

Quintius) est tam in codd. quam edd. vet., non *Quinctius*, ut 129
vulgo legitur.

in foro pro rostris etc.) C U: *in foro pro rostris aedis Divi Julii P. R. Julias.* V F: *in foro — Julii populo* (F: *p.*) *et Julias.* Ceterae edd: *in foro — Julii po. ro.* (i. e. populi Romani) *et Julias.* v. Annott.

Tribus Sergia) Pol. et Sch: *Tribui Sergiae.* Sed U V et edd. quas novi: *Tribui Sergia.* denique optimus C: *Tribus Sergia.* cui *lectioni* patrocinantur Brisson. Gronov. et Scalig. Cf. Annott.

Pro tribu) Tres codd: *tribus.* nimirum sequens S. causa est corruptionis. V F; *tribus VI.* Cf. Annott.

specus, forn.) Sch. inserit: *muros, fontes,* hic et infra, ubi eadem leguntur. Idem ex simillimo loco infra sequenti post *urbem* addit *Romam,* et post *ducuntur* addit *et ducentur*: fortasse quia in J et rec. post *ducuntur* locum interpolatum invenit hunc in modum; *ducuntur earumve quam sciens.*

tubulos) Hic et infra nonnulli libri *tabulas,* alii vocabulum omittunt.

foranda) Edd: *forare rumpereve - curaverit.* De infinitivo post verbum *curare* v. ad Art. 17. Sed codd. auctoritas potior videbatur.

peiorave) Emendatio Sch. est, omnino necessaria; quam amplexus est Heinr. Librorum lectio *peiorève* corrupta est; quo magis miror, Pol. edidisse *peioremve.*

eae aq. earumve quaeq.) Post Pol. editur *eae aquae earumve qua* (i. e. aliqua). Sed video in C: *ea ea qua e arumve quae qua.* Quoniam deinde alterum *ea* superfluum esse videbatur, in U V manavit: *ea qua earumve quae qua.* Alii rursus omisere *quae;* unde in J et rec. abiit: *ea qua earumve qua.* Aliter etiam O: *ea qua earumve aquae.* et F: *ea aquam earumve aquam.* Redimus

rostris aedis Divi Julii, P. K. Julias. Tribus Sergia principium fuit. Pro tribu Sex. L. F. Varro. Quicumque post hanc legem rogatam

---

ad C, in quo *ea ea quæ*, litteris recte dispositis, est: *eae aquae*. In eodem seq. littera *e* neque praecedenti *aqua*, neque sequenti *arumve* coniuncta est, sed interiecta pari intervallo ab utroque vocabulo distat; unde ad utrumque pertinuisse coniicimus et Frontinum scripsisse: *aquae earumve*. Restat trium codd. lectio *quae qua*. Corrad. eam retinet, explicans: vel aliqua earum, quae quacunque via vel parte. Sequi visum est Sch., emendantem *quaeque*. Scilicet *e* et *a* in libris saepissime mutant. More legum scribendarum, ne quis legem circumire possit, non solum aquae cunctae, sed etiam unaquaeque aquarum significatur.

fluere) Certatim sic post Brisson. et Opsop. correxere. Libri enim omnes *flui*, praeter C, in quo *fluis*. Ortum vitium ex mala scriptura *fluẽ* i. e. fluere, quod perperam captum pro *flui*.

pervenire) V F: *prov.*

possint) deest in codd.

in iis aedificiis etc.) i. e. intra ea aedificia, ut loquitur noster Art. 127. Ita J et rec. (quarum al. *his*), item Briss. Pol. et posteriores, nisi quod J et Briss. infra habent *in hisque hortis*, ut Heinr. *inque iis hort.* Atqui horti, praedia locaque intelligenda sunt, quae intra Urbem et intra aedificia Urbi continentia sunt posita. C: *in iis locis, quae aedificia urbi cont.* etc. U V F et ed. pr: *in his* (U: *iis*) *locis, quorum hortorum.* mediis neglectis. Transiluere videlicet librariorum oculi a verbis *in iis aedif.* ad verba *in his hortis* et *locis.*

possessoribusve) Codd. et edd: *possessoribus V. F.* Ex quo levi mutatione Pithoeus fecit *possessoribusve*: ita etiam Briss. scripsit; ita mediusfidius res ipsa videtur flagitare. POL. Nimirum V. F. pro U. E.

vel attrib. etc.) C: *ut attrib. est ut erit.* De qua particularum *vel* et *ut* permutatione diximus ad Art. 36. Haec causa est, quod in ed. pr. et F legitur *attrib. vel ut saliat.* in J: *attrib. est vel ut saliat.* in rec: *vel erit ut saliat.*

centum millia) Sch. addit *aeris*. Intellige: IIS. Infra: *HS. centum millia.*

rivos, specus, fornices, fistulas, tubulos, castella, lacus aquarum publicarum, quae ad Urbem ducuntur, sciens dolo malo foraverit, ru-

---

qui clam) Sch: *qui damno.* ductus, opinor, vestigiis C, in quo videtur *quidam.* Sed in promptu sunt alii loci, quibus *clam* et *dam* mutant.

aedificare) Lego; *reaedificare, reponere.* SCH. Lego; *reponere,* deleoque *aedificare.* v. infra. HEINR. Non opus est correctione *reaedificare,* neque hic, neque loco Liv. V. 53. ubi v. Drakenb.

celere) om. V et ed. pr. item Brisson. In edd. rec. legitur *celare.* Laudat Forcellin. in v.

demolire) tres codd., forma activa, de qua cf. infra, ubi de *molire* agimus. Fulcire hanc formam verbis legis *maceriae — ne demolirentur* affirmat Pol., eaque passive pronuntiari putat; de qua opinione quid sit statuendum, suo loco videbimus. Laudat Forcellin. in v. Edd: *demoliri.* quas secutus est Sch.

atque omnia etc.) V et edd: *atque ita omnino ut.*

est, erit) B et al. rec: *est vel erit.*

aut si) *Aut* in omnibus libris deest; illud post Brisson. certatim restituere viri docti, respicientes locum infra seq. simillimum: *aut si Curator non erit.* In U a verbo *erit* librarius transiluit ad alterum *erit,* omisitque media *aut si Curator aquarum nemo erit.*

multa etc.) Libri omnes *multam.* Sch. legit: *multam dicito, pignora capito.* Adhuc legebatur *coercito,* quod neminem correxisse miror. Cf. Annott.

Praetori eo) C U: *praetorio eo.*

cogendi) Edd: *cogere et coercere mulctae.* U V: *cogere de cohercenda multa dicenda sunt pignoris cap.* Corruptio e scripturae compendio negligenti et prave a librariis intellecto orta. Scilicet in C video: *cog᷑ he coercenda multa dicenda sunt pign.;* in quo *cog᷑. he* (pro *coge? he,* i. e. *cogere he*) exaratur pro *cogẽhe* i. e. *cogenhe. Cogenhe* autem est *cogende* (litteris *h* et *d* permutatis, ut alibi eas invertendo *q* et *p,* rursusque his inter se omnibus), et syllaba *de,* quam videlicet esse praepositionem putabant, provocavit ablativum *coercenda multa;* et sic porro propagata sordes est. Recte locum iam constituit Pol. Et nequicquam res novas molitus est Sch. legendo: *cogendi, coercendi, multam dicendi, sicut etiam pignora capiendi ius.*

perit, foranda rumpendave curaverit, peiorave fecerit, quo minus eae aquae earumve quaeque in urbem Romam ire, cadere, fluere, pervenire,

---

HS centum) V et edd. om. *HS*.

terminatus) V F O: *et term.* Cf. Annott.

steterit) Opsop. proponit *sepserit*, damnante Pol.

ne quis — neve) Sic Sch. et Heinr. Libri *neque quis*, praeter F O et ed. pr. in quibus *veque*. Eaedem edd. infra *seritve: ve in eum*. Unde Opsop. corrigit: *vel quis — seritve, vel in eum*, ut qui aliam totius periodi constructionem introduxerit, retinens deprehensos in ed. sua indicativos *opponit, molit, obsepit, figit, statuit, ponit, collocat, arat, serit — immittit*. Et profecto omnes libri scripti editique in his indicativis consentiunt; quos intactos reliquere, quod mireris, etiam ipsi editores omnes, quamvis in praeced. legentes *ne quis — neve*, usque ad Sch. et Heinr., qui primi adversantibus libris recte tamen reposuere imperativos *opponito* etc.

in eo loc.) V et edd. om. *in*.

molito) Solus U: *molitur*, quo duce Sch. et Heinr. legunt *moliter*. v. Annott.

in eum) Ex J et rec. Pol. recepit *in eum locum;* Sch. rursus eiecit additamentum. Supra: *in eo loco*.

eorum fac.) Codd: *earum faciendarum reponendarum*.

causa, quae) C U: *causa, praeterquam quae* (sic). Pol. legit: *praeterquam quod* (ut vult vidisse in C U). Sch: *praeterque quod*. Etiam Heinr. vult: *praeterquam quod*, sed illa *praeterquam eorum fac. rep. causa* spuria esse et interpretationis causa in margine adiecta indicans. V et edd: *praeterquam quidem*. Opsop. denique reponendum esse affirmat: *causa, quae quidem*, quem ego secutus sum, abiecto *quidem*. Alterum *praeterquam* a librario temere repetitum.

adv. eum siremps etc.) Codd: *et adv. eum si re publicam* (U: *qui rem. p.* V: *eum repit*) *ex iussu causaque*. Edd: *et adv. ea repserit, ex iussu caus*. Postquam Scaliger ad Fest. p. 189 desperati loci tenebras feliciter dispulit viamque ad lucem munivit corrigendo *sirempse lex ius caus.*, viri docti (Opsop. Scriver. Keuchen. Forcellin. v. *siremps*, Pol. Sch. Heinr.) certatim restituere: *et adv. eum siremps lex, ius caus.*: in quibus Brisson.

duci possint, quove minus in urbe Roma et in iis aedificiis, quae Urbi continentia sunt, erunt, in his hortis, praediis, locis, quorum

---

scabiosum edd. partum colens, aliis novatis, legit: *et adv. ea obrepserit, siremps lex ei ius caus.* Tantum abest, ut ego quid addam, ut voc. *et*, quod Pol. „etiam" interpretatur, contra librorum fidem cum Heinr. deleverim, videlicet ex geminatione praeced. syllabae natum.

omnibusque) Ex codd. cum Pol. retinui. Alii cum edd. *omnibus.*

atque uti esset) Sic Sch. cum codd. Coniungas: *siremps* (eadem) — *atque* (quam). Edd. Scalig. et Briss: *utique atque uti.* Pol. Forcellin. et Heinr: *utique uti.* quod Heinr. interpretatur „plane ut". Opsop. et al: *utique esset.*

forassetve) Post hoc vocabulum in V F et ed. pr. pergitur: *quo specum forasset rupissetve.* in J et rec: *quoquo specum forasset rupissetque.* Itaque legit Brisson., nisi quod habet *quique.* Ridiculam geminationem, librarii incuria ortam, recte explodit Pol., C U secutus.

pascere herbam etc.) Tres codd: *pascere herbam, fenum secare sentes . . . . . Curatorum aquarum* etc. Damnum circiter trium vocabulorum edd. reparant ita: *sentes vepres caprificos Curatores* etc. quarum F et ed. pr. omittunt *pascere herbam fenum,* B et al. rec. exhibent *poscere.* v. Annott.

circa fontes etc.) Sic emendavit Pol., allato Aet. 127: *circa fontes et fornices et muros utraque ex parte quinos denos pedes patere* etc. Codd: *circa fontes, et fortuni . . . . . et murorum et rivos.* (in V nulla lacuna est). Edd. et Brisson: *circa fontes, et fontium et murorum curam rivos.* Sch. legit: *circa fontium et fornicum et murorum et rivorum et specorum terminationes etiam arbores.*

terminatus) C U: *terminatus est.*

arundineta) Libri omnes *harund.*

excodicentur) Ita C U J. Pol. et Forcell. interpretantur „exstirpare". Utitur eodem verbo Festus in *repastinari*: *cum ager silvester excodicatur,* i. e. cum stirpes inutiles ex eo evelluntur. Ceteri libri: *excorticentur.* quod nihili est.

recte) C: *rectum.* quod defendi potest ex formulis *bonum factum, optimum factum,* de quibus Cort. ad Sallust. Cat. 32.

hortorum, praediorum, locorum dominis possessoribusve aqua data vel attributa est vel erit, saliat, distribuatur, dividatur, in castella, lacus immittatur: is populo Romano centum millia dare damnas esto. Et qui clam quid eorum ita fecerit, id omne sarcire, reficere, restituere, aedificare, ponere et celere demolire damnas esto, sine dolo malo atque omnia ita, ut, quicumque Curator aquarum est, erit, aut si Curator aquarum nemo erit, tum is Praetor, qui inter cives et peregrinos ius dicit, multa, pignoribus cogito, coerceto, eique Curatori, aut si Curator non erit, tum ei Praetori eo nomine cogendi, coercendi, multae dicendae sive pignoris capiendi ius potestasque esto. Si quid eorum servus fe-

---

volent) Libri *volet:* quod quo spectare possit, non assequor; nisi legere velis: *uti quis — volet.* Secutus sum emendationem Sch.

pignoris capio etc.) C: *pignoris capio* (Pol. refert *capto*) *multa edicipo . . o R citquesto.* U: *pignoribus capto multa edici po . . . o. R. citique esto.* V: *pignoris capio multa edici . . . . . or utique esto.* O F J B: *pignoris captio multa (mulcta) edici . . . . . or uti quae esto. Capio,* forma antiqua. Dudum Scaliger restituit: *multae dictio utique esto.* Melius Brisson: *multae dictio coercitioque utique esto.* Etiam melius Opsop: *m. d. coercitioque esto.* quem secutus est Polenus. Sch. amplius inseruit *coactio.*

idque) V: *ideoque.*

liceat) Tres codd: *licet.* C: *licet. Jus potestasque isto . . . . quominus* etc. Eadem in ceteris libris lacuna est; quam Pol. librariorum incuriae adiudicat.

arbores, quae) C: *arbores que.* solito scribendi more pro *quae.* Quo more hic non animadverso, antiqui editores coniunctim ediderunt *arboresque,* totique loco perturbato falsam sententiam subiecerunt.

cerit, dominus eius HS centum millia populo det. Si quis circa rivos, specus, fornices, fistulas, tubulos, castella, lacus aquarum publicarum, quae ad urbem Romam ducuntur et ducentur, terminatus steterit, ne quis in eo loco post hanc legem rogatam quid opponito, molito, obsepito, figito, statuito, ponito, collocato, arato, serito, neve in eum quid immittito, praeterquam eorum faciendorum, reponendorum causa, quae hac lege licebit, oportebit. Qui adversus ea quid fecerit, adversus eum siremps lex, ius causaque omnium rerum omnibusque esto, atque, uti esset esseque oporteret, si is adversus hanc legem rivum, specum rupisset forassetve. Quo minus in eo loco pascere herbam, fenum

---

Curatores) C: *Curatorum.*

causa cogn.) V: *cum cogn.* F: *cum cognitae.* Scilicet *causa exarabatur cā*, idque compendium permutatum cum *cū*.

nihilum rogatio) sc. esto. Ita enim manifesto habent tres codd. (non *rogato*, ut Pol. refert). Edd. autem: *nihil abrogato* (non *abrogatur*, ut Pol. refert). Briss. et Opsop. legunt: *nihil abrogatur.* Cf. verba legis Sullanae Cic. Caecin. 33: *eius ea lege nihilum rogatum.* Contra Scaliger reposuit: *nihilum rogator.* quem secuti sunt Pol. Sch. et Heinr. (qui comparat Brisson. v. *rog.* n. 3). Nos codd. lectionem praetulimus, praesertim quum etiam infra in tribus codd. videamus *nihilum rogato*, in edd. autem *rogatio.* Cf. verba legis ap. Goes. p. 339: *pecuniaeque — petitio hac lege esto.*

ex iis) V et edd: *ex his.*

specibus) V et edd: *specubus.* v. ad Art. 125.

fornicibus) U V F: *fornicis.*

haurire) C U: *dūrire.*

permiserint) V et edd: *permiserunt.* Sed C U: *permiserunt permiserint.*

neque) U: *ne qui.*

secare sentes prohibeant, per Curatores aquarum, qui nunc sunt quique erunt, circa fontes et fornices et muros et rivos et specus terminatus arbores, vites, vepres, sentes, ripae, maceria, salicta, arundineta tollantur, excidantur, effodiantur, excodicentur, utique recte factum esse volent: eoque nomine iis pignoris capio, multae dictio coercitioque esto; idque iis sine fraude sua facere liceat ius potestasque esto. Quo minus vites, arbores, quae villis, aedificiis maceriisve inclusae sunt, maceriae, quas Curatores aquarum causa cognita ne demolirentur dominis permiserunt, quibus inscripta insculptaque essent ipsorum qui permisissent Curatorum nomina, maneant, hac lege nihilum rogatio. Quo minus ex iis fontibus, rivis, specibus, fornicibus aquam sumere, haurire iis, quibuscumque Curatores aquarum permiserint, praeterquam rota, calice, machina, liceat, dum neque puteus neque foramen novum fiat, eius hac lege nihilum rogatio.

130 Utilissimae legis contemptores non negaverim dignos poena, quae intenditur: sed negligentia longi temporis

---

130 *negaverim*) F: *negaveris.*

negl. longi t.) C: *negleg.* ut Art. 105. V: *negl. legum t.* F: *negl. legum pro tempores.* B in marg. cum crucis signo: *negl. legum pro tempore.*

quantum) C: *quanta.* sc. pro *quantū.*

in nob. fuit) J: *in n. sit.*

Iis vero qui) V: *Is vero.* C: *Is vero aut adm.* Edd: *His vero.*

decucurrerunt) recepi ex C. Ceteri *decurrerunt.*

causa) C: *causam.*

deceptos leniter revocari oportuit. Itaque sedulo laboravimus, ut, quantum in nobis fuit, etiam ignorarentur, qui peccaverant. Iis vero, qui admoniti ad indulgentiam Imperatoris decucurrerunt, possumus videri causa impetrati beneficii fuisse. In reliquum vero opto, ne executio legis necessaria sit, cum officii fidem etiam per offensas tueri praestiterit.

In reliquo vero opto) Leg. *In reliquum opto.* Sic verissime Sch. v. Forcellin. v. *reliq.* Gr. εἰς τὸ λοιπόν. H. Steph. Thes. L. Gr. HEINR. Retinui tamen *vero.* Pro *opto* in F B (ad marg.) *opere.*

per off.) Sch: *contra offensas.* v. Annott.

praestiterit) J et rec. item Pol: *praestet.* Sed tres codd: *praestitit.* ex quo Sch. fecit *praestiterit*, applaudente Heinr. Recte. Mediae scilicet litterae *t* antiquus librarius siglum, quo syllabae *er loco* utebantur, applingere neglexit.

ANNOTATIONES.

ANNOTATIONES.

de aquae duct.) Tres praecipue sunt vocis *aquaeductus* significationes. Prima est *aquae deductio*, das Wasserableiten, die Wasserableitung, qua apud iurisconsultos in usu est. Cf. Plin. H. N. XVI. 42: *Pinus, piceae, alni, ad aquarum ductus in tubos cavantur.* Scribitur separatis vocabulis; licet etiam reperiatur copulatis. Altera significatio est *ius aquae deducendae*, das Recht der Wasserableitung. Ulpian. *Dig.* VIII. 3, 1: *Aquaeductus est ius aquam ducendi per fundum alienum.* Exempli gratia Pompon. Dig. XLIII. 20, 2: *Si diurnarum aut nocturnarum horarum aquaeductum habeat, non possum alia hora ducere, quam qua ius habeam ducendi.* Paul. Dig. XLIII. 20, 7: *Si de via, itinere, actu, aquaeductu agitur*, etc. Non aliam significationem habere videtur titulus *de aquaeductu* in Cod. Justin. XI. 42; eàdemque iam apud Cic. pro Caecin. 26. usurpatur. Neutra significatio ad nostri libri inscriptionem referri potest. Tertia denique vulgarissima ea est, qua nos trito loquendi more dicimus „die Wasserleitung", ipsam structuram, qua aqua deducitur, intelligentes; qua separatis vocabulis scribitur *aquae ductus, aquarum ductus.* (Cf. Art. 5: *huius aquae ductum.* ubi v. Polen. Cf. Heinr. infra.) Significatione a Schultzio subiecta („die gesammte Angelegenheit des Wasserleitens") vox *aquaeductus*, quod ego cognoverim, nusquam, neque etiam apud iurisconsultos, reperitur, et, licet proposita viri docti ratio primo adspectu admodum probabilis videatur, ita ut paene applaudere libeat, purum putum ἅπαξ λεγόμενον est. Frontinus dicendi genere *aquae ductus* (numero sing. et plur.) sexcenties utitur, sed semper trita significatione, de qua tertio loco diximus, et ubique separatim scripsit. Vox composita *aquaeductus*

hac significatione proprium dicendi genus est temporum posteriorum: cuius usus exempla nonnulla nostre inscriptioni similia promam. Cod. Justin. XI. 42, 7: *reparatio aquaeductuum almae urbis.* Ibid. 10: *omnium aquaeductuum huius regiae urbis custodes.* Quod si iam concedere nolimus, Frontinum fuisse primum, qui librum suum *de aquaeductibus*, voce composita, inscripserit, — documenta, quae propositam sententiam funditus evertant, afferri non possunt —; vel si negare nolimus, in locis ex Cod. Justin. allatis *aquae ductuum*, separatim scriptum, admitti non posse, — multi loci Cod. Justin. XI. 22 proprietatem vocis compositae gravissimum in modum confirmant —; nihil tamen impedit, quominus Frontini titulum *de aquae ductibus*, separatis vocabulis scriptum, genuinum iudicemus. Qui vero titulus non tam arctis finibus nos continet, ut eum de *aquaeductibus* (i. e. Wasserleitungen) tantum, quos vulgo vocant, sensu strictiori capere cogamur; verum, breviter comprehenso dicendi genere — ut in titulis fert consuetudo — latiori significatu cognitionem omnium rerum, quae ad aquae ductus pertinent, expositionem rerum ab ipso Frontino Art. 3 percensitarum, ut lingua vernacula reddam, „das gesammte Wasserleitungswesen", amplecti potest, atque propter ipsum brevitatis modestiaeque antiquitus in titulis observatae morem, minime ipsius Frontini verbis (Art. 2: *quae ad universam rem pertinentia contrahere potui.* Art. 3: *ne quid ad totius rei pertinens notitiam praetermisisse videar*) obluctatur. Merito autem aliquis quaerat, qui librario in mentem venire potuerit, ut tritum omnibusque hominibus cognitum dicendi genus, quale est *de aquae ductibus*, repressserit in eiusque loco tam quaesitum illud *de aquae ductu* reposuerit. Prava, opinor, intelligentia, momento temporis temere orta, vel ipse quoque titulus Cod. Justin. XI. 42, vulgo notus, in errorem abducere potuit; nisi quis ad compendium *ductib'* refugere malit.

de aquae ductibus) Scribendum omnino et pronuntiandum *aquae ductus*, separatis vocabulis, non *aquaeductus*. Manifesta est causa inveterati erroris, continua in codd. vocabulorum scriptura. Cic. Caecin. 26: *Aquae ductus, haustus*, etc. Id. ad Attic. XIII. 6: *De aquae ductu probe fecisti.* de Legg. II. 1: *ductus vero aquarum.* de Off. II. 4, 3: *Adde ductus aquarum.* Sueton. Calig. 21: *aquae ductum.* Id. Claud. 20: *aquarum ductus.* item Plin. H. N. XXXVI. 10. Spartian. in

Hadr. 20: *aquarum etiam ductus.* Frontin. Art. 5: *huius aquae ductum.* Art. 13: *ductus aquarum.* et saepe *ductus* simpliciter. Sic omnino scribendum, prorsus ut *res publica, agri cultura* (de quo scite monuit Heusing. ad Cic. Off. I. 42, 10), *populi scita, plebis scitum* (quamquam multo erat usitatius coalitum *plebiscitum*), *terrae motus* (*terraemotus* in Gloss. L. Gr.), *fidei commissum, pignoris capio, Senatus consultum* (ipse Frontin. Art. 103: *Senatusque consulta; Senatus quoque consulto.* Neque ubique *S. C.* scribi aerique incidi potuisset, nisi vera esset ratio distinendi *Senatus consultum*), *Senatus auctoritas, iuris* et *iure consultus, iuris peritus.* In quo genere locutionum quod copulando seu coagmentando nos novo et nostro more efficimus, id veteres collocando praestabant, id est, praeponendo casu subiecti, quo generalem notionem definitam volebant. Sic ἵππου κρήνη, etc. Scilicet ipsa collocatio facit vinculum, ut *in integrum restitutio.* Pravus mos erat posteriorum aetatum, disiuncta uno accentu comprehendere; quod primum in loquendo fieri solitum, mox etiam scribendo coeptum est usurpari. HEINR. Qui vulgo *aquae ductus* vocantur, vere et proprio nomine Latine dicuntur *aquae.* Plinius H. N. XXXI. 24. de re loquens *aquas* dicit, non *aquaeductus.* Quid? ipsa Caelii oratio (Art. 76) erat inscripta *de aquis.* Tum, quatenus per arcus et substructiones ducuntur, *opera aquarum*, improprie nonnunquam *ductus*, ut *ductus dilapsi*, et alibi apud Frontin. *quassati.* Constans haec et perpetua ratio Latine loquentium, et ante omnes Frontini. Art. 6: *de consummando eius aquae opere.* Art. 98: *operum suorum et munerum velut perpetuus Curator.* HEINR. alio loco. De *aquis* cf. ad Art. 96.

Art. 1.

res — delegata) Mox *iniunctum officium* et Art. 2 *delegatum officium.* Cf. Plin. Ep. V. 15, 2 et 9. HEINR. Laudat locum Forcellin. in v.

fides sedula) Art. 118: *nostra sedulitas.* „Fides est iustitia in rebus creditis“, Cic. Partitt. Orat. 78. Hanc *sedulam* dicit, quatenus ad explendum ex omni parte officii facit *sedulum*, ideoque effectrix est *sedulitatis*; activa illa quidem vi adiectivi, qua innumera iuste in sermone poetico usurpantur, mox, cadente lingua cum ingeniis, primum

parcius, deinde usque ad insaniam translata in prosam orationem. Cf. Art. 123. *fideles* et *fides*, et Ciceronis auctoritatem Epist. ad Divers. XVI. 17 (*fideliter, cui verbo domicilium est proprium in officio*). HEINR. Sch. „Berufstreue".

instigent) Verum. Schaefer. ad Plin. Paneg. 75, 3. Rursus Art. 128: *ut — proprium ius tam res publica, quam privata haberent.* Art. 22: *Nec Virgo, nec Appia, nec Alsietina — piscinas habent.* Praeclare Heusing. ad Cic. Off. I. 41, 10. HEINR.

nescio diligentiore an amantiore) i. e. cuius nescio diligentia in republica, an amor reip. sit praeferendus, i. e. et diligentissimus et amantissimus. Respiciunt haec ad praecedentia: *non ad diligentiam modo* (sc. in re commissa), *verum ad amorem quoque commissae rei.* In quibus hoc quoque notandum est, coniunctionem quandam esse etiam inter notiones *diligentia* et *fides sedula*, item inter *amor* et *naturalis sollicitudo.*

aquarum iniunctum officium) Pro quo Art. 102: *ad nos cura* (aquarum) *translata.* Sic Tacit. Agr. 13: *iniuncta imperii munera.* Cf. Herzog ad Caes. B. G. VII. 77.

ad securitatem) De re Art. 117.

principes civ. n. viros) Plin. Epist. IV. 8, 3. p. 146. Vellei. II. 89, 4. Iidem fere, qui „*principes in Caesaris amicitia*" Tacit. Dial. c. 8. (L'etat c'est moi). HEINR.

in ceteris negotiis) Art. 2: *per multa officia.* Strateg. Praef. I: *hoc opus, sicut cetera.*

2.

omnis actus) Sch: „alles Handelns". Immo totum locum si recte ceperis, sensu strictori *actus* hic significare intelliges munus publicum commissum seu delegatum officium (cuius infra fit mentio). Vertere possis „Staatsdienst". Cui comparari potest infra sequens *agens*, „Staatsdiener", muneris alicuius publici curator.

neque crediderim) Syntaxis trium ab his vocibus pendentium sententiarum haec est. Neque crediderim, ullum omnis actus certius esse fundamentum, *quam* illud *nosse quod suscepi;* neque crediderim, aliter discerni posse, quae facienda quaeque vitanda sint, *quam* illo *nosse quod*

suscepi; neque crediderim, aliud tam indecorum etc. Ter autem eadem vocabula *neque crediderim* repetere fastidiens, Frontinus cum *aut* et *ve* perrexit.

tolerabili viro) Fort. *probabili*, i. e. qui vult eum se esse, qui possit probari; ut sunt *probabiles oratores, scenici*. Defendo vulgatum. Terent. Heaut. I. 2, 31: *homo tolerabilis*. cf. Ruhnk. Cic. R. P. I. p. m. min. 24: *tolerabilis rex*. Seneca Epist. p. 557: *tolerabilis poeta*. J. Scaliger in Culicem p. 36 sq. Comparandum item Latinum *non contemnendus*. v. Nizol. et Ern. Clav. in v. Gr. ἐπιεικής, ex Isocrat. p. 232. penult. HEINR.

quotiens imperitia praecessit et adiutorum decrevit usum) Huic lectioni, quam post Polenum habent editores, Adlerus hanc subiicit interpretationem: „*Decrevit*, vel cogitur ob ignorantiam, uti non solum officiis adiutorum, sed totam curam et exsecutionem officii iis ita committere, ut sua sponte, non autem ad eius praescriptum id efficiant.“ In Schultzii correctione (vertentis: so oft des Vorgesetzten Unerfahrenheit zur Sachkenntniss der Gehülfen Zuflucht nimmt) lingua non est vituperanda; dicendi genus *praepositus* i. e. curator aquarum, probatur ex Art. 17 et 117, Frontino proprium; etiam ipsa sententia non inepta est. Attamen praeferas: *quotiens imperitia praecessit et ad adiutorum* (vel etiam *ad illorum*) *decurrit usum*. *Imperitiam* habet, cui deest illud „nosse quod suscepi“; cui imperitiae opponitur *usus* i. e. nosse, Praxis, practische Gewandtheit und Erfahrung. *Decurrere* est „confugere“, et saepe dicitur de eo, qui auxilium quaerit. Art. 130: *ad indulgentiam Imperatoris decucurrerunt*. *Praecessit* absolute ponitur. Efficacior quidem hac emendatione sententia evasit, sed necdum ea, quam Frontinum chartis mandasse contendas. Quum enim *adiutorum* praecedat, neque id vocabulum cuiquam potuerit esse ignotum, verisimile non est, librarium illud per ignorantiam mutilasse; idem cadit in *illorum*. Proinde ego, nisi vox difficilior et gravior exiguum illud lacunae spatium expleverit, Frontinum scriptum reliquisse suspicor ita, ut edidimus. Sententia saltem egregia est. Cf. Art. 119: *non solum scientia peritorum, sed et proprio usu Curator instructus esse debet*. *Ei* in codd. saepe exaratur pro *ei'* i. e. *eius*, ut legitur in edd.; idem compendium librarios transversos egit in seq. *ad cuius*: de quo librariorum more cf. ad Art. 73. Corruptela *decurrit*

pro *decurrit*? i. e. *decurritur*, sexcentics in codd., etiam nostris, deprehenditur; cui sanandae est edd. lectio *decernitur*. Unica audacia est, quod loco monstri *orua* reposui *crebro*: cuius vocis loco fortasse positum erat adiectivum, ad *usum* pertinens.

agentis) Vocabulum *agens* Schultzius affirmat posse hic quidem significare „agentem, sc. mensuram, agrimensorem", (collato Goes. ad Hygin. de limit. constit.), idque Frontino contraxisse ignominiam, ut auctor librorum *de agrorum qualitate* et *de coloniis* iudicatus sit, quamvis hi non ante saeculum quintum sint conditi. — Significatio vocis *agens* latissime in administrationem diversissimorum munerum publicorum ramos agit. Quomodo autem nostro loco, ubi de aquarum cura agitur, fieri potuerit, ut *agrimensor*, tanquam deus ex machina, partem susceperit, ego quidem, etiam si in loco depravato vel absconditissimus sensus lateat (— quod quidem vix credo —), mediusfidius non intelligo. Proxime hic nisi de *aquarum curatore* cogitari non potest. In lexicis de huiusmodi significatione altum silentium, et forsitan Frontinus ea primus usus est; eadem sane ratio est *praepositi* (v. supra), cuius magistratus, summa aquarum cura praediti, exemplum in nullo scriptore ante Frontini aetatem eruas. Verum etiam huic opinioni ut concedas, non omni modo cogeris: videtur potius sententia esse generalis, et *agens*, utpote diversi muneris magistratus, debere in universum capi. Compara, quae initio huius Art. de *actus* monuimus. Hanc quoque significationem Romani, quod sciam, ante Frontini aetatem abhorruerunt, neque ea in ullo lexico censetur: quae quidem res casu tantum factum esse, et, quod lexica attinet, contemptui, quo adhuc Frontinum prosequebantur, imputari potest. De cetero quoniam antea nemo Romanus de aquae ductibus librum scripserat, consentaneum erat, ut Frontinus ex loquendi proprietatibus, quas in negotiis publicis ferebat usus, dicendi genera transferret reique suae accommodaret, quae, nobis nunc minus cognita, Romanorum autem ore pervulgata fuerint.

velut in corpus) in ein Ganzes gebracht. Ruhnk. ad Vellei. p. 293. c. 2. *Corpus* de scriptis, quasi totum opus, sive uno id constet volumine aut libro, sive pluribus. Cic. ad Q. Fr. II. 13. s. fin. *Corpus historiarum*, Praefat. Strategemat. p. 5. HEINR.

in — commentarium contuli) Eadem formula Frontin. de Colon. in Scriptt. rei agrar. p. 109 et 142 ed. Goes.

forma) Leg. *formula*. Art. 77: *formula officii*. Infra: *regula*. v. Brisson. v. *Forma*. Siglum *form*. apud Gaium. Cf. Schultz. Grundleg. p. 634. not. 10. HEINR. *Formula* i. e. norma. *Forma*, etiam ad linguam, auctoritate destituitur.

post experimenta et usum) Cicero nusquam *experimenta*, semel tantum *experimentum*. Itidem Livius. Sallust. *experimentis cognitum est*, durch gemachte Erfahrungen. Argenteae aetati vix aliud vocabulum tam frequentatum et sing. et plur. numero. Plinius maior infinitis locis et *experimentum* dicit et *experimenta*, Versuche. Quintilian. item I. 12, 8. et XI. 2, 42: *experimentis deprehenditur*. Idem II. 14, 15: *plurimis experimentis — constat ars dicendi*. II. 17, 9: *medicina, ut quibusdam placet, tota constat experimentis*. II. 15, 5: *Nam in omnibus fere minus valent praecepta quam experimenta*. IV 2, 86: *nostris experimentis*. XI. 2, 33: *si quid me experimenta* (die gemachten Erfahrungen) *docuerunt*. Tacit. Hist. I. 11: *post experimentum domini minoris*. *Experimentum*, ἡ πεῖρα, *experientia*, ἡ ἐμπειρία. Illa singula collecta quasi summam efficiunt *experientiam;* et quemadmodum *experientia* et *usus* copulate vulgo dici solent (Rhodius ad Largi Praef.), sic *experimenta* et *usum* coniungi nihil omnino *obstabit*. HEINR.

In aliis autem libris — succedentium res acta est) Bene interpretatur Polenus: „in aliis libris succedentium utilitati consultum est.“ Jam sive *alii libri* erunt libri Strategematicon, sive libri de re militari; *succedentes* sunt belli duces, qui Frontini, qui ipse quondam imperator fuerat, diligenter perlustratis exemplis, ut inde fructum capiant, animum adiungunt. Et docendi causa Frontinus Strategemata scripsit: *Ita enim*, ait in Praefat., *consilii quoque et providentiae exemplis succincti duces erunt; unde illis excogitandi gerendique similia facultas nutriatur. Praeterea continget, ne de eventu trepidet inventionis suae, qui probatis eam experimentis comparabit.* et utilitatis causa: *Opus hoc*, ibidem dicit, *sicut cetera, usus potius aliorum — causa aggressus sum*. Hunc autem finem eo magis assequi poterat, quod libros illos condiderat *post experimenta et usum;* namque ipse belli dux fuerat et Silures in Britannia Lingonesque in Gallia subiecerat. Do-

cendi et utilitatis notio continetur verbis *succedentium res acta est. Res* i. e. utilitas; de eleganti formula *res agitur* v. Ruhnken. ad Terent. Heaut. II. 3. 113 *(quasi istic minor mea res agatur, quam tua)*. In seqq. verborum collocatio exquisita est, qua non intellecta, etiam summa loci intelligi non potuit. In aliis libris condendis Frontinus utilitatem successorum spectavit: commentarium de aquae ductibus cum modestia fortasse etiam successuro aquarum Curatori utilitati fore sperat; quem vero quum inter initia administrationis ideoque sine experimentis et usu scripserit, potius ad se ipsum instituendum regendumque destinavit.

3.

Ac ne quid — praetermisisse videar) Frontin. de Agror. Qual. p. 29. et Goes.: *Ergo ne quid nos praeteriisse videamur, omnium mensurarum appellationes conferamus.* *** In lacuna Frontinus ordinem rerum de quibus acturus est, descripsit; pariter atque nostro loco simillimo.

coepisset) scil. *perduci*, ex proximo membro; quae explicandi ratio plane est necessaria propter seqq., in quibus haud aliter constat structura. Alioquin v. *coepi* per se positum complet sensum. Juvenal. *quoniam coepit Graecorum mentio.* HEINR.

altitudinem) Quid sit *altitudo*, intelligitur ex Art. 18 sqq.

quantum intra Urbem) *Quantum* i. e. in (usque ad) quantam copiam. *Pro suo modo* i. e. pro sua copia, pro mensura suae quantitatis, interpretante Poleno. Eadem significatio Art. 10.

publica privataque) Art. 106: *quibus locis* — castella privati *facere possent, ex quibus aquam ducerent, quam ex* castello communi *accepissent.* HEINR. Sch. in not. cr. delet illud *privataque*, ut a librario profectum, nescio, Frontinum numerum castellorum privatorum afferre nec voluisse nec potuisse, quum fuissent innumerabilia.

publicis operibus) v. Schultz. III. 18.

muneribus) Cum his comparo, vel potius eadem facio, *nymphaea:* Heinecc. Syntagm. Antiq. p. 392. Brisson. in v. Attende ibi ad inscr. e Grutero: *nymphaeum — ad* cultum *pristinum revocavit.* „Die Wasserkünste.“ Plin. H. N. 36. p. 366: *castella* cultu *magnifica.* Inscriptio Panthei ap. Wolf. Museum I. p. 194. HEINR. *Ita*

enim cultiores appellantur. Forcell. v. *cultus.* οἱ χαριέστεροι. Cf. Schneider. Vitruv. 8. p. 138. Wolf. ad Or. pr. Marcello p. 62. HEINR.

cultiores appellant) i. e. qui cultius urbaniusque loquuntur, explicante Forcellino. Vulgare nomen videtur fuisse *spectacula.*

lacubus) künstliche Seen, grosse Weiher. Matthiae ad Cic. pro Rosc. Am. p. 41. HEINR. C: *lacibus.* Schultzius III. 16 legit *lacis.* Discrimen Schultzius statuit hoc: „*lacus, i* est das Wasserbecken, *lacus, us* der See." Ex quo Art. 94 scribit *laco;* Art. 87 *laci;* Art. 88 *lacorum;* Art. 98 et 129 *lacos;* Art. 3, 23, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 86, 98 *lacis.* Fuisse antiquissimis temporibus formam *lacus, i,* non potest abnegari; sed num inter ambas formas divisa etiam significatio fuerit, vix potest discerni. Posteriori tempore nullum deprehenditur illius discriminis vestigium; immo exemplum e Cassiodoro petitum probat, formam minime dividere significationem, sed omnino etiam secundae declinationis formam aliquando promiscue fuisse adhibitam; quae ratio etiam in aliis nominibus obtinet. In auctoribus nobis e vetustatis naufragio servatis semper semperque, qua significatione nihil refert, usurpatur forma quartae declinationis, ut rara variatio, hic illic in codice vel editione veteri oblata, non possit respici. Frontini libri omnes vulgarem formam ubique sine ulla variatione tenent: quod vero C pro *lacubus* decem locis constanter praebet *lacibus,* inde minime enascitur emendationi *lacis* approbatio, immo probatur potius, Frontinum usitatam ceteris scriptoribus formam *lacubus* abhorruisse et animo suo magis adridentem vulgarem quartae declinationis formam *lacibus* praetulisse. — Idem cadit in nomen *specus.* v. ad Art. 125. Fuere quidem etiam, qui dicerent *specus, i.* Sed quod in C constanter legitur *specibus,* non facit id nobis potestatem scribendi *specis* et declinationem vocis *specus* reformandi, praesertim quum in ceteris casibus ubique forma vulgaris servetur.

beneficio Principis) v. Schultz. VI. 12. Scriptores rei agrariae commemorant *beneficiorum libros.* v. Rigaltii Gloss. Agrim. apud Goes.

ducendarum tuendarumque) Quid significet *tueri,* ex Art. 94 et seqq. ultro intelligitur. Cf. Polen. ad Art. 114 not. 2. *Ducere* propria significatione est „deducere", scil. in usum hominum, ut ex Art. 94 et seqq. manifestum est. „Aquarum", quod ad *earum* subintelligi

debet, bifariam capiendum, ad *ducendarum* notione vulgari, ad *fuendarum* notione „aquae ductuum“, de qua v. ad Art. 96.

4.

C. Ammaranius Apollinaris meminit.) Sic est in edd. post Polenum, qui quum non haberet, quod ederet, hoc monstruosum nomen reposuit ex coniectura, cuius ipse non potuit afferre rationem. Facies loci in libris mihi quidem offertur haec. C: *caminarus* (non *cammaras*, referente Poleno) *et apollinaris inscant²ne.* U: *cāmaras apollinaris meminit.* V: *C. amaraus apollinaris meluitne.* Ed. pr. F J et rec: *C. Ammaranus* (seu *Amaranus*) *Apollinaris meminit.* Etiam Paris. *C. Amaranus;* sed quomodo cetera legat, nescio. Ex his Sch. in sua textus recens. emendavit: *sicut cum aliis et S. Apollinaris in libro anteriore.* totam hanc sententiam a librario sciolo inculcatam esse iudicans; in not. crit. autem: *sicut [cum Varrone] S. Apollinaris meminit.* verba *cum Varrone* a sciolo interprete ex Varr. L. L. V. 10 (ed. Spengel.) inserta esse statuens, sub Apollinare autem illo intelligens C. Sulpicium Apollinarem, cuius Martialis (v. Gyrald. Poet. Hist. Dial. IV. p. 182 ed. Basil. 1580), Frontini amicus, et A. Gellius (II. 16. IV. 17) summa cum laude mentionem faciunt. Etiam Heinr. totum locum uncis inclusit; annotat autem: „Scaliger Ind. nominum ap. Gruter. „Cammarianus. CCCLXII. 11.“ (?) Licet opinari, id esse nominis, quod latet sub mendo, vel compendio *cammaras.*“ Ego quidem sic iudico. Primum verbo *meminit* hoc loco nihil potest esse deterius, ne dicam ob latinitatem, sed ob naturam totius loci, quae nos cogit, ut exempla nonnulla hic prolata a Frontino fuisse statuamus. Tum fontium sanctitatis omnibus temporibus memoria visque medicatrix celebratior erat, quam cuius rei Frontinum in tam compendioso opere afferre auctores deceret. Immo Frontinus hoc loco aut instituerat comparationem cum exemplis sanatorum corporum, qualia apud Graecos exstant per Apollinem *ὑγιέα* (de quo multa contulit Gyrald. Hist. Deor. Synt. VII. p. 212 sq. Apollinis medici post Spei ad Tiberim aedem commemorat Liv. XL. 51); aut fontes quosdam vel aquas Romae Italiaeve ipso nomine introduxerat, quas ipsius tempore adhuc sequebatur superstitiosorum hominum fama, quod vim medicatricem in aegra corpora exercuissent vel adhuc exerce-

rent. Hac mente fortasse reponi posse cogitabam aut: *Marcianus et Apollinaris et Juturnae;* aut potius: *Camoenarum et Apollinis et Juturnae.* In quibus emendationibus codicum vestigia mihi duces erant, minime credenti, me ipsam Frontini manum eruisse. De fonte Marciae cf. Tacit. Ann. XIV. 22. de Camoenarum fonte v. Kircher. Lat. Vet. et Nov. p. 48. a. Amstel. 1671. Fons Apollinaris seu Apollinis ignotus mihi est, sed libros secutus sum. Aquarum Apollinarium mentio est ap. Cellar. Geogr. II. 9. p. 465. Cantabrig. 1703. Saluberrimum Juturnae fontem quis ignorat? quem ex postremis syllabis illius codicis C lectionis *inscant²ne* i. e. *inscanturne*, refingere visum est. Amplius cogitent alii, quibus ad antiquitatis monumenta pervestiganda uberiores fontes manant. De salubritate et sanctitate fontium cf. Plin. H. N. II. 103. XXXI. 2. (ed. Gelen.) Lips. ad Tacit. Ann. XIV. 22. De urbis Romae fontibus cf. Bunsen Beschreib. der St. Rom Bd. I. p. 135.

5.

aqua Appia) Diodor. XX. 36.

ab Appio) Quod ad rem attinet, Auctor de Vir. Illust. et Eutropius (II. 4) a ceteris scriptoribus discrepant, cum ille *aquam Anienem* ab Appio Claudio Censore, hic *T. Veturio et Sp. Posthumio Coss.* aquam Claudiam (i. e. Appiam) ab Appio Claudio Censore in Urbem ductam esse tradant.

qui et viam Appiam) Diodor. l. c. Permulta Lips. de Magnit. Rom. III. 10.

Venox) Ennius Annal. X: *venatica venox.* Popma ad Varron. de L. L. p. 63. Bip. *Venox quasi aquilex* (proprie *aquilix*). Scaliger ad Manil. p. 295. HEINR.

intra annum et sex menses) vor Ablauf der 18 Monate, ut *intra Kal.* Gellius XII. 13. Infra Art. 6. 109. Censura annua ac semestris: Zumpt. Annal. ad a. u. 321. HEINR. Possis explicare: duodevicesimo mense. v. Ulpian. apud Forcellin. v. *intra.* Ipse Frontinus Art. 6: *intra quintum diem, quam erat Duumvir creatus* i. e. quinto die, postquam. Art. 35: *intra breve spatium* i. e. brevi spatio.

nomen aquae) Eutropius II. 4. a Claudio *aquam Claudiam* nominat.

tergiversationibus extraxisse) Forcellinus explicat „cunctationibus".

Quae quidem admittenda explicatio est simillimo loco Frontini Strateg. I. 1, 10: *Et simulato morbo aliquantum temporis* extraxit, *et postquam intellexit, suspectam esse* tergiversationem *suam,* etc. Hic vero magis significatur „versuta declinatio, callida ars“: de qua re legas Liv. IX. 33 fin. Quam vim bene reddidit Sch. „durch viele Winkelzüge“. Verbo *extrahere* (i. e. differre, procrastinare) utitur noster etiam Strateg. I. 5, 19.

consummaret) Verbum proprium de operibus et aedificiis, maxime publicis. Contrarium *inchoare*. HEINR. Plin. Ep. X. 48. Cf. Ind.

in agro Lucullano) „Luculliani horti“ Tacit. Ann. XI. 32. ibi Lips. et Ern. Plin. H. N. 18. p. 231. De forma Manut. ad Epp. Fam. p. 626. c. 2. HEINR. Art. 8: *ex agro Lucullano*. Art. 10: *in agro Lucullano*. Nostro loco et Art. 8 in C exaratur *Luculano:* qua exigua varietate excepta tribus his locis et codd. et edd. in repraesentatam lectionem conspirant. Attamen Sch. (II. 3) ubique corrigit *Luciliano*. Contra ea, cum Art. 22. codd. habeant *sub hortis Lucilianis* (V: *Lucillianis*), idem Sch. (I. 16) ex F (cum qua congruunt J et rec., exhibentes *Lucullianis*) scribit *Lucullanis*. Cum aqua Appia via Praenestina, Tepula via Latina (Art. 8) et Virgo via Collatina (Art. 10) concipiantur, agrum Lucullanum nimio ambitu a via Latina ad Collatinam oportere patuisse perhibent Pol. et Sch. Si de hoc ambitu merito est quod dubites, amplos tamen *Lucullani agri* fines maiore iure admittimus, quam *Luciliani,* cuius Luciliani agri ne verbo quidem a vetere quopiam auctore, ut de eius situ taceam, fiat mentio. Novimus *praedia Luciliana* ex uno lapide ap. Gruter. p. 594. vel ap. Lips. ad Tacit. Ann. XI. 32; *hortos Lucilianos* et *villam Lucilianam* non nisi ex scriptorum locis (v. g. Tacit. l. c. Sueton. Tib. 73), qui sic corrumpuntur ex *hortis Lucullianis* et *villa Luculliana*. At vero de villis hortisque *Lucullianis* inter omnes constat. Inter ditissimas Luculli possessiones celebrantur horti Luculli intra portas Flaminiam et Pincianam in Circo Flaminio (iidem videntur esse *horti Lucullani* a S. Rufo et P. Victore de Reg. U. Rom. in regione IX in Circo Flaminio positi; iidem etiam quorum mentionem facit Frontinus Art. 22). Celebratur etiam *villa Luculliana* apud Misenum promontorium, de qua v. Tacit. Ann. VI. 50. Sueton. Tib. 73. Phaedr. II. 5. itemque *villa Luculliana*

in agro Tusculano cum operibus sumptuosissimis ambulationibusque, de qua vid. inprimis Kircher. Lat. Vet. et Nov. p. 72 sqq. Jam vero Schultzius ad Plinii H. N. XVIII. 6 verba *villa Luculli agro carebat* provocat; eoque testimonio omnem librorum Frontini, in agro Lucullano consentientium, fidem subvertisse sibi videtur, quasi illud omnes omnino Luculli villas complectatur, quum tamen ad unam eamque incertam villam pertineat. Id haud nego, *agrum* Lucullanum nisi tribus Frontini locis nusquam commemorari; tum agrum illum in tantum patuisse vix est verisimile, quia Lucullus sumptuosis magis splendidisque villis hortisque inserviebat, villaeque esse poterant sine agro circumiacente, id quod, Plinio teste, in nescio quam ipsius Luculli villam cadebat. Verum recte annotat Pol: „Cum vox *ager* pluribus praedita sit significationibus, quas inter aliquando territorium alicuius urbis significet, aliquando partem aliquam ipsius territorii, quae privatim ab aliquo possidetur; reor hunc agrum postrema hac significatione assumptum, dictumque Lucullanum, tanquam si totus ad Lucullum, qui magnificam villam et praedia *plurima* habuit in locis illis, pertinuisset.“ Certe neque continentem agrum Lucullanum immensis finibus ut intelligamus, neque etiam locum Plinianum ad Tusculanam villam referamus nos omni modo cogi putamus: sed quum revera Lucullus apud Tusculum villam magnificasque possessiones habuerit, quin etiam Lucullani Tusculanique agri commutatio facta esse videatur (ut Frontinus Art. 8 videtur indicare); statuere posse e Frontini locis arbitramur, in *quodam Luculli agro*, vel in *quidam Luculli possessione* unamquamque, quas supra commemoravimus, aquarum esse conceptam.

via Praenestina) Hae et aliae, quas Frontinus nominat, viae erant militares, h. e. quae exitum ad mare, aut in urbes, aut ad flumina publica, aut ad aliam viam militarem habebant. POL. Ulpian. Dig. XLIII. 8, 2.

diverticulo) *Diverticulum* appellabatur semita transversa, quae erat a latere viae militaris. v. Drakenb. ad Liv. XLIV. 42, 2. Ruhnk. ad Terent. Eun. IV. 2, 7. Habes *diverticulum* etiam Art. 7. 8. 11. 14. et hac significatione illud accipiunt Polenus, Forcellinus, omnesque quod sciam viri docti. Congrua est significatio *diverticuli fluminis* (apud Martian. Dig. XLIV. 3, 7. et Papinian. Dig. XLI. 3, 45) i. e. ubi flu-

men a recto alveo deflectit, vel ubi pars aquarum eius alio derivatur. Verum omnibus Frontini locis C constanter retinet *deverticulum*; neque aliter legit Simon Schardius in suo Lex. Jurid. v. *dev.* tam Frontini, quam Martiani et Papiniani locis. *Deverticulum* est in via domicilium, ad quod de itinere devertimus, hospitium. v. Drakenb. l. c. Sed hac significatione etiam *diverticulum* ab optimis scriptoribus et optima auctoritate dicitur. Jam vero Schultzius (III. 5) hic, Art. 7 et 8 legit *deverticulum*, contra Art. 11 et 14 *diverticulum*, et *diverticulum* cum ceteris viris doctis statuit esse „Seitenweg", *deverticuli* autem aliam docet significationem hanc: „Wasserableiter, Wasserfang, Sammlungsgraben, Quellgraben, der die Quellwasser zur Leitung führt.". Quam novam et ad hunc usque diem incognitam significationem maxima sagacitate et doctrinae copia exposuit. Linguae leges non obstant: nam quemadmodum recte dicitur *devertunt* seu *devertuntur aquae* i. e. ab aliquo loco in locum convertuntur (cf. quae de *deducere* animadvertimus ad Art. 6); ita etiam *deverticulum* dici potest locus, quo aquae convertuntur, colliguntur, confluunt. Sed hac quoque significatione scribere posse debemus *diverticulum*, pariter atque eandem vocem notione hospitii etiam per *di* pronuntiari modo audivimus. Profecto optes fore ut ex ipso Frontino doctissimae Schultzii disquisitioni clarior lux offundatur atque aliud quoque antiquitatis testimonium succurrat. Quicquid erues, ubique *diverticulum* scribendum esse censeo. Primum enim facies omnium locorum, quibus diverticuli mentio fit, una est eademque, ut statuere possimus, Frontinum, si discrimen in animo habuisset, verbis id disertius distinxisse: nimirum deformatos esse locos interpolatione, quod Schultzius affirmat, probabilibus certisque argumentis demonstrari nequit. Tum permutatio litterarum *e* et *i* vulgatus librariorum mos est, et in ipso Cass. obvius: v. g. pro *dirigere*, *directus*, *directura*, in hoc cod. fere ubique legitur *derigere*, *derectus*, *derectura*. v. ad Art. 16. Cave autem credas, Frontini locis *diverticulum* ipsum esse limitem; immo directionem tantum a via militari in campum significat, sive itur limite, sive per agrum cultum. Nimirum si quis a via militari divertit seu deflectit in campum, fons aquae a via militari distat 780 passus: ut, si dicis „auf einem Seitenwege" seu „in einer Seitenabbeugung feldeinwärts linkerhand von 780 Schritten", hoc idem sit, ac si dicas simpli-

citer „780 Schritte (feldeinwärts) linkerhand“. nec refert, num ipse limes te ad fontem deducat, nec ne. Denique nonnullis locis additur *euntibus ab Roma;* quod fit, ne adversam directionem intelligas: atque ubi illa verba non addita sunt, tamen sunt intelligenda: ut omnium horum locorum facies una sit eademque.

Torquatianorum et . . . . . .) Lege: *Torquatianorum et Epaphroditianorum.* nisi forte mavelis *et Terentianorum.* Audi Donatum lib. III. de urb. Rom. p. 454: „Torquatianos et Epaphroditianos a Frontino. Torquatiani statuuntur ab Onuphrio in prima Regione Portae Capenae, in qua et Terentianos statuit.“ CORRAD. Torquatus hic inter Manlios quaerendus; nisi ille est e Naevellis, Tricongius dictus, Tiberio principe. Plin. H. N. XIV. 28. De Epaphrodito v. Lips. ad Tacit. Ann. XV. 55. Mützell. de Emendat. Theog. Heriod. p. 291. HFINR. Legit tamen Heinr. cum Sch. *et Plautianorum.* Donatus Onuphrio falsum testimonium subiecit; nam apud hunc p. 165 Torquatiani horti sunt Regionis V Esquilinae, sed Terentiani (p. 177) Regionis I Portae Capenae. Qui horti cum sint diversarum Regionum, altera coniectura omnino spernenda est. Etiam Epaphroditiani nimis magno intervallo a Torquatianis dissitae fuisse videntur. v. Art. 68 et Sch. I. 18. Libri nos plane deserunt. Onuphrius hortis Torquatianis finitimos facit *hortos Plautianos, alios Plaucianos, alias Pallantianos.* Atqui non iidem sunt Plautiani et Pallantiani, ut ex Pallantianorum hortorum situ Art. 20. 69 (cf. Sch. I. 10) liquet; atque Pallantiani, licet sint eiusdem Regionis Esquilinae, remotiores tamen fuisse videntur, quam qui huc trahi possint. In nostra Regione a Victore et Rufo exhibentur *horti Plautiani* (*Planciani*) vel *Plautiani*; atque Sch. I. 6. Frontino restituit *Plautianorum*, quem sequi visum est. De Plautiis cf. Kircher. Lat. Vet. et Nov. p. 160.

ramus Augustae) quid sit, explicamus ad Art. 12. Ad verba *ab Augusto in supplem. eius additus* cf. Art. 12: *Augustus in supplementum Marciae — aliam* (aquam) *— perduxit — quae ab inventore appellatur Augusta.* Quod ad *Gemellos* attinet, in ceteris Frontini locis (v. paulo infra et Art. 65. ubi bis usurpatur) libri scripti et editi variant inter *Gemellos* et *Gemellas,* ita tamen ut *Gemelli* maiorem habeant auctoritatem. Viri docti autem intelligunt „Gemellae aquae.“ Cf. *ter-*

mini gemelli, i. e. duo in unum, apud Goes. de Re agr. p. 314. Caes. B. C. III. 4: *gemella legio* i. e. e duabus una facta.

Publicii clivo) Sch. I. 7 et Heinr. volunt: *Publicio clivo.* At Art. 22: *clivum Publicii.* Idem loquendi mos Art. 13: *Anionis aquae.* Art. 23: *nomina quinariarum* pro „quinarias." Art. 36: *unciae modulus* pro „uncia."

6.

Post annos XL.) Etiam multis annis ante, a. U. 574 (secundum Pigh. Annal. T. II. p. 337), L. Manlio Acidino, Q. Fabio Flacco Coss., Censores M. Aemilius Lepidus et M. Fulvius Nobilior aquam adducendam locaverant, narrante Liv. XL. 51. Sed impedimento fuerat operi M. Licinius Crassus, qui per fundum suum duci non est passus. Istius autem aquae mentionem videtur fecisse etiam M. Cato, ut colligere est ex verbis Sex. Pomponii Festi in v. *retricibus* his: *Retricibus cum ait Cato in ea quam scripsit, cum edissertavit Fulvii Nobilioris Censuram, significat aquam eo nomine, quae est supra viam Ardeatinam inter lapidem II et III, qua irrigantur horti infra viam Ardeatinam et Asinariam usque ad Latinam.*

qui Censuram — gessit) Pigh. Annal. T. I. p. 445. De eodem Curio Aurelius Victor de Vir. Ill. 33: *aquam Anienem de manubiis hostium in Urbem induxit* Cautius scripsit Frontinus, cui maior fides adiungenda. Cf. Polen. not. 2. 2.

Anionis) Sic constanter hic et ubique (praeter Art. 125) C et U; quorum auctoritatem secuti sunt cum Poleno posteriores. Facere cum his videtur cod. Paris., qui certe Art. 5 exhibet *Anionem* (licet inter lineas a m. sec. corrigatur *Anienem*). Contra V et F, item Opsopoei vet. ed. (ipso testante), omnibus locis mordicus tenent *Anienis*, etc. J et rec. inter utramque formam fluctuant. Casu nom. ubique Frontinus dicit *Anio*, usu apud optimos scriptores praevalente, apud quos tamen eodem casu etiam forma *Anien* occurrit. In reliquis casibus *Anienis*, etc. maiorem apud veteres Romanos habet auctoritatem, licet etiam formam *Anionis* exempla non destituant. Sed quum in Senatus consulto Art. 125 ipsi codices C et U in formam *Anienem* consentiant, ob librorum V. F. O constantiam, editionis autem J inconstantiam, parum aberat, quin ubique nomen per litteram *e* protulissem.

perducendam) Infra: *Duumviri aquae perducendae.* etiam inferius:

gloria perductae. Et sic semper loquitur. Scilicet formula in hac re est propria, quae adeo invaluit, ut Art. 18 absolute dicatur *perducere*, non addito „aquam“, in his: *Sed veteres humiliore directura perduxerunt.* Desérit tamen noster hanc consuetudinem Art. 8. ubi scribit: *Censores — aquam — ex agro Lucullano — Romam et in Capitolium adducendam locaverunt.* Atque altero loco Frontinus utitur verbo *deducere*, Art. 10: *Juliam deduxerat.* sed statim pergit: *Virginem quoque — Romam perduxit.* Vel ex his colligere est, et *perducere* et *adducere* et *deducere* eandem admittere significationem; quod ipsorum verborum cognitione confirmatur. Quid sit *adducere*, explicare non est opus. *Deducere* est ducere de loco in locum, notione satis vulgata, quam iam attigimus ad Art. 5. ubi de *deverticulo* egimus. Cf. Art. 19: *quae — ad Viminalem usque portam deveniunt.* Denique verbo *perducere*, et imprimis praepos. *per*, significatur tota via, per quam ducitur aqua a capite usque in urbem, apteque vertitur „herleiten“. Exponenda haec brevissime existimavi, ne a Schultzio VII. 3 transvorsus agaris.

freq. autem Rom. etc.) Pol. retulit ex C: *opere. irefent . . . . . nocumi . . . . . praetor.* Sed ego *nocumi* an *norumi* sit, discernere non possum; etiam de *mi* non constat, quum quattuor ductus tantum iuxta positi sint, deficiente puncto. Neque etiam *praetor* video, sed potius *praetorium ex*, in quo postrema *ium ex* sunt pro *tum ex*, ad seq. sententiam pertinentia. U: *opere irefent . . . . . tum*, in quo *tum* ad seq. sententiam pertinet. V: *opere . . . . . nonum . . . . . praetor . . . . . Tamen ex.* Sch. annotat: „C. Leutschius egregiam mecum communicavit suspicionem, lacunam codicis C ita esse explendam: *opere, in repentino cum Sarsinatibus bello praetermisso. Tum* etc.“ (Hunc in modum ille quidem explevisse videtur ex Fastis Triumph.) „Quam coniecturam omnino probo; verius tamen iudico: *in repentino cum Italicis bello praetermisso;* propterea quod Frontinus Art. 18 *bella contra Italicos* commemorat“. Egregia haec et omni laude digna. Non minoris auctoritatis foret reparandi genus hoc: *frequentibus Romanorum bellis praetermisso.* Corrad. locum in longe aliam sententiam restituere conatus est, legendo: *opere; iere frequentes in vocem Praetoris.* Praetor enim urbanus, adlicit, in Senatu locum habebat et sententiam dicebat. Atque ita edidit Adler. Verum accipiamus etiam edd. lectionem.

O F: *opere post annum nonum Minutius Praetor edidit. Tum* etc. J: *opere . . . . . post annum nonum Minutius Praetor edidit* B et al. rec: *opere. Itaque post annum nonum Manutius Praetor edidit edictum.* in quibus certe *edictum* a sciolo adiectum. — Opsop. annotat: „Forte *edixit* (pro *edidit*), ut in suo libro ex coniectura notaverat Pithoeus.“ Denique Pighius Annal. T. II. p. 20. ex libro nescio quo locum sic extulit: *Post annum deinde nonum rursum Minutius Praetor retulit. Tum* etc. et ex his Frontini verbis anno U. c. 492 Minutium Praetorem restituit. Utcunque est, tam *Praetorem* codicum, quam *Minutium* editionum genuinum habeo; nam non est, quod aut Praetorem a librariis aut ipsum Praetoris nomen ab antiquissimis editoribus, scilicet codicum vestigiis his quoque insistentibus, fictum esse statuamus, praesertim quum pluribus Frontini locis (Ari. 7. 100. 129) ipsis Praetoribus similis aquarum cura iniungatur, et ad ipsum annum U. c. 492 nullum veteris auctoris testimonium, ut ex Pighio colligimus, nobis Praetoris nomen suggerat. Miram sortem, qua inter Frontini mutilum locum et tempus illius anni, qui Praetore deficitur, fortuito tantum convenerit! Quamobrem etiam tempus in edd. servatum verum esse iudico. Attamen ex solis edd. locus restitui nequit: deest aliud quidpiam, causam continens, qua opus intermissum et post tot annos receptum sit et perfectum. Bellis cum Italiae populis, quae omnium Romanorum animos a rebus domesticis ad externa avertebant, hoc accidere potuisse affirmes. Sed aliis quoque casibus annus 483 fuit memorabilis: scil. hiemem asperrimam tanta immanitate saeviisse, ut Tiberis in summam altitudinem glacie fuerit adstrictus, nives horrenda altitudine vel in foro per dies XL manserint, et maxima deinde penuria insecuta iumenta quoque ex pabuli inopia perierint, auctores sunt Zonaras et Augustinus (de Civ. Dei III. 17). Quamquam non tantum mihi sumserim, quasi difficilem causam plane decidam. Maiori fiducia agi posset, si de anno, quo Curius Dentatus mortuus est constaret; si nossemus, hic maximus vir paucosne an plures annos post pugnam ad Beneventum pugnatam degisset. Altera sententia videtur esse probabilior; atque, aetatem viri si consideres, potuit is quidem per tredecim annos post victoriam illam celeberrimam agrum quiete consuetudine sua fodisse. Quin etiam eo inclino, ut locum nostrum, ex edd. restitutum, quo anno Curius vita decesserit, probabili posse

testimonio esse putem. Ut denique disputationem ad finem perducam; ampliorem lacunam suspicatus, edendum hoc quidem tempore censui: *frequentibus autem Romanorum bellis praetermisso, demum post nonum annum rursum Minucius Praetor rem retulit. Retulit*, scil. in Senatu; idque verbum Pighii libro debeo. Qui amplius scrutari volet, ei addo, Art. 120 verba *in recentibus* in C corrumpi in *irecenrebus*, quae corruptio nostrae similis est.

intra quintum diem, quam) Forcellin. v. *intra*. Seneca Rh. p. 413. HEINR. Nos ad Art. 5.

libramento) v. Pol. ad h. l. et ad Art. 18 not. 1. Forcellin. in v. et inprimis Sch. IV. 5.

ex eo) Art. 7. 9. 10. 78. 79 etc. Art. 8: *atque inde*. Art. 11: *ex ea — dari*. Tali modo significat quae proprie sunt *diverticula*. HEINR. Ego vero ita sentio. *Ex eo* genere neutro et numero singulari pronuntiatur pro: ex quibus passibus, i. e. inter quos, quorum. Eadem significatio Art. 7. 9. 10. 14. 15. Huc refer etiam Art. 69: *ex eo dat in Tep.* i. e. ex his quinariis, inter has, quarum. Eadem significatio Art. 78 et seqq. Pro eo in iisdem Artt. paulo supra ubique habes *ex quibus*, scil. quinariis.

7.

DCVIII) Cum Art. 4 numerus annorum 441, item Art. 6 numerus 481 cum Fastis conveniant, nostro contra loco duobus annis est inferior, et in sequentibus quoque annorum numeris (Art. 8 num. 627, Art. 9 num. 719 etc.) idem discrimen deprehendes. Nostro quidem consilio ad ea, quae in hanc rationem accuratius inquisivere Pol. et Sch., lectorem convertere sufficit.

cum Appiae Anionisque cet.) Plin. H. N. XXXVI. 15: *Sed dicantur vera aestimatione invicta miracula, quae Q. Marcius Rex fecit. Is, iussus a Senatu, aquarum Appiae Anienisque ductus reficere, novam a nomine suo appellatam cuniculis per montes actis intra Praeturae suae tempus adduxit.*

interciperentur) Art. 15: *fraus aquariorum, quos aquas ex publicis ductibus in privatorum usum derivare deprehendimus.* ex quorum locorum comparatione, quid sit *intercipere*, satis liquet. Art. 7: *Tepulae rivum intercepit* i. e. (Poleno interprete) avertit a priore ductu, id agens,

ut Tepulam alteri aquae adiungeret. Idem verbum Art. 18. 19. 67. 68. 73. 87.

vindicandorum) i. e. retinendae in ipsis ductibus aquae, fraudibus privatorum ante interceptae, interpretante Poleno. Cf. ad Art. 129.

perduceret per ampliores *ductus*. Rivis hic, et opere supra terram, in Capitolium eam aquam *duxit*) C: *perduceret . . . . . orcs ductus . . . . . tertia millio briorum . . . . . duxit.* U: *perduceret . . . . . ores ductus rey . . . . . tertio milliario briorum . . . . . duxit.* Ed. pr: *perduceret: ampliores ductus Reip. causa III milliario fabrorum duxit.* J: *perduceret . . . . . ampliores ductus . . . . . reipu. causa tertio milliario . . . . . fabrorum duxit.* Ego autem ex coniecturis, quae visae magis probabiles sunt, locum hunc scripsi. Primum itaque *ampliores* reposui; nam agebatur praesertim de augenda aquae copia, et ampliores ductus pertinere debebant ad novam aquam. Pro *rei . . . . . tertia* posui *Rivis hic* (Marcius) *et opera supra terram;* ratus etenim sum verisimile, hisce verbis coepisse Frontinum narrationem perductionis aquae a Marcio factae. Neque enim illa *Reipu. caussa* visa fuere propria. Nam etsi ea, quae fiebant, pertinebant aliquo modo ad reip. utilitatem, proprie tamen ad utilitatem urbis Romae spectabant, non ad totum imperium. Loco autem *millio briorum* posui *in Capitolium.* Quid enim *tertio millio* vel *tertio milliario* cum hac narratione? Certe mihi probabile fit, Frontinum potius scripsisse, quo aquam Marcius perduxerit. Nam quod hic narratur, videtur veluti propositio quaedam eorum, quae fusius infra describuntur a verbis *Legimus apud Fenestellam* ad verba *aquam perductam*: infra vero concluditur, aquam fuisse perductam *in Capitolium.* In lacuna ante *duxit* posui *eam aquam;* quae verba videntur quasi indicari a subsequentibus *cui ab auctore Marciae nomen est.* Verba *fabrorum opera* placere non poterant; quandoquidem de perductione aliarum aquarum Frontinus scribens, ne verbum quidem unum facit de fabris, servis, lapicidis, quibus in aquis ceteris ducendis, aeque ac in Marcia, opus fuit. POL. Sch. conatus est restituere: *perducere. Tum post priores ductus reipublicae restitutos tertiam illam aquarum in Urbem perduxit, cui* etc. In C ego non video *duxit*, sed *dixx*, in U autem *dux*, et utroque in compendio litterae finali *x* superductum signum cir-

cumflexum. V: *perduceret: ampliores rei. III miliario . . . . . briorum duxit.* F convenit cum ed. pr. In B autem et al. rec. lacunae editionis J sic explentur: *perduceret, ei ampliores ductus faceret. Reipubl. causa tertio miliario opera fabrorum duxit.* Corrad. legi iubet: *perduceret per ampliores ductus. Rivum a tertio milliario rivorum maximum duxit.* Ego reposueram, partim librorum vestigiis partim coniectura ductus: *Igitur per ampliores ductus rei publicae commodo trium millium fabrorum opera aquam duxit. Commodo* i. e. in commodum omnium civium erat, quod nunc per ampliores ductus maior aquae copia ducebatur. Idem vocabulum simili sorte Art. 118 in aliis libris corruptum est, in aliis periit. Vox *faber* amplissimam habet significationem, complectens varios opifices, de quibus Frontinus Art. 117 agit. Numeri autem operarum mentio excusari ex eo potest, quod alii quoque scriptores, v. g. Fenestella, tantos sumptus in ipsam Marciae aquam perducendam factos esse memoriae prodiderunt. In hunc modum de loco depravato statueram. Sed ecce in manus veniunt variae lectiones códicis Paris. a Mennio descriptae; quarum quae ad hunc locum pertinet, sic habet: *perduceret. qui lapide quadrato ampliores ductus excitavit, perque illos aquam quam acquisiverat, retp. causa per agros Fabiorum duxit.* in qua lectione rubro colore deleta vides haec: *qui lapide quadrato perque illos aquam quam acquisiverat reip. causa per agros Fabi,* „Et eorum loco (Mennii verba sunt, iuxta cod. lectionem posita) eodem colore plura inter lineas scripta sunt; ut ter aut quater librarius videatur in emendando variasse sententiam. interposita plus minus accedunt ad vulgatam lectionem.“ Memineris velim, cod. hunc esse ex antiquissimo exemplari descriptum, eiusque varias lectiones magnam partem esse egregias. Etiam nostro loco verbis *lapide quadrato ductus excitavit* nihil potest obiici, quum ductuum lapide quadrato exstructorum mentio fiat etiam Art. 124. et locutio *ductus excitare* sit optima. Tum formula *acquirere aquam* in hac re propria est, ut docebitur ad Art. 9. Unum tamen admodum me vexat, id est mentio *agrorum Fabiorum*, de quibus mihi quidem nihil constat. Quocirca, in re incerta electo, quod ceteris certius videtur, lego: *perduceret. Qui lapide quadrato ampliores ductus excitavit, perque illos aquam quam acquisiverat reipublicae commodo, ... orum duxit.* Scilicet quid loco illius *per agros Fabi—*

reponam, nunc non habeo, nisi ex al. libris placeat *trium millium operâ fabrorum.*

Fenestellam) Is est, qui *vixit sub Augusto et obiit novissimo Tiberii Caesaris principatu, ut ait Plinius; vel ut Eusebius, Cumis decessit sub Augusto:* scripsitque Annales ac alia opera; cuius fragmenta exstant inter Fragm. Hist. Vet., quae cum notis A. Popmae reperiuntur ad calcem editionis C. Crispi Sallustii adornatae ab J. Wasse Cantabrig. 1710. In ea tamen collectione nihil est, quod rem nostram illustret, et nostri loci mentio nulla. Ceterum putamus, nihil pertinere ad hunc locum notitiam Pseudo-Fenestellae (vere Andreae Fiochi Florentini), qui libellum de Magistratibus scripsit. POL. Fenestella in Annal. Scaliger. ad Euseb. p. 183. b. Heer. Font. Plut. p. 146. Plin. H. N. 33. p. 212. HEINR.

non sufficiebat spatium Praeturae) Plinius (XXXVI. 15) scribit, Marcium aquam *inter Praeturae suae tempus* adduxisse, universim locutus et prorogatum magistratum non curans.

aliis ex causis) A Pol. affertur Julius Obsequens de Prodig.: *Amiterni puer tribus pedibus natus. Caurae* (Scheffer. *Corae*, Perizon. *Caere*) *sanguinis rivi e terra fluxerunt. Cum a Salassis illata esset clades Romanis, Decemviri pronuntiaverunt, se invenisse in Sibyllinis, quoties bellum Galli illaturi essent, sacrificari in eorum finibus oportere.*

pro collega) *Praetore urbano pro collega.* Compara *pro tribu* in Lege Art. 129 et plura eiusmodi v. Gronov. Observ. p. 526. HEINR. Codd. et edd. *pro collega.* Pol. edidit *pro collegio*, scil. Decemvirorum, Pighii (Annal. T. II. p. 471) emendationem secutus. Videlicet in favorem Decemvirorum et contra Marcium verba fecisse Lepidum affirmat; attamen, licet Lepidus Marcio adversatus fuerit, vicisse gratiam Marcii. Immo librorum auctoritas praestat. Nimirum Decemviris in librorum Sibyllinorum sententia perstantibus, Lepidus, quem eo tempore Praetorem urbanum fuisse probabile est, absentis collegae Marcii, Praetoris peregrini, partes egit, et nomine locoque collegae atque in huius favorem Decemviris contradixit. Quum autem inter utramque partem non convenisset, post tertium annum Lentulus rem, ut tandem ea decideretur, retractavit, is quoque Marcii rei favens.: et utroque tempore gratia Marcii vicit. Ceterum proprietas formulae *pro collegio* Poleni inter-

pretationem iam subvertit; de qua v. Gruber Zeitschrift für Alterth. J. 1837 Nro 20. p. 171.

post annum tertium) V F O: *post annum decimum.* Male. Nam a. U. 608 Ser. Sulpicius Galba et L. Aurelius Cotta erant Coss.; Q. Marcius Rex Praetor. A. U. 609 Coss. erant Ap. Claudius et Q. Caecilius; Q. Marcius Rex et Lepidus Praetores. Denique post tertium annum (non decimum), i. e. quarto anno post (non undecimo) C. Laelius et Q. Servilius erant Coss.; L. Lentulus Praetor.

ad. mill. XXXVI) Fateor in codd. et edd. legi: *ad mill. trigesimum octavum*, non *sextum*. Sed diverticulum, quod directum in Sublacensem a milliario XXXVI viae Valeriae, erat longitudine milliariorum trium, pervenire haud poterat ad XXXVIII milliarium ipsius viae Sublacensis. Praeterquam quod, si Marcia originem habuisset *viâ Sublacensi ap mill. XXXVIII sinistrorsus intra passuum ducentorum* etc., quando etiam Claudia, ut Art. 14 Frontinus scribit, concipiebatur *via Sublacensi ad mill.* XXX*VIII diverticulo sinistrorsum intra passus CCC*, iam origines *Marciae* et Claudiae quam proximae fuissent, quod propter diversa ductuum itinera aliasque rationes credibile non est. Quare, cum in iam dicta mentione viae Sublacensis nihil mihi probabilius esset, quam designari viam illam ad indicandam Marciae originem, numerum, qui facillime vitiari poterat, emendandum vertendumque in XXX*VI* opinatus sum. POL. Librorum lectionem tuetur Sch. V. 4. V F O: *ad mill. XXXIV.* Sed C U J et rec: *ad m. trigesimum octavum.*

intra spatium — perviridi) C U: *intra passuum ducentorum fontiu* (C admodum obscure) . . . . . *sub* . . . . *bus petrei* (U: *preiᵉe* i. e. *petree*) . . . . . *statim* . . . . . *stagnimo* (sic, non *stagy uno*, quod ex C refert Pol.) . . . . . *colore perviridi* (U: *privir.*) V: *intra spatium* . . . . . *fontium sub* . . . . . *bus pene statim stagnino colore perviridi.* F: *intra spatium supra terram finitum substructionibus pene statim stagnimo colore perviridi.* O J et rec. item cod. Paris.: *intra* (Par. *supra*) *spatium passuum ducentorum finita* (O hic inserit *supra terram*) *substructionibus pene statim stagnimo* (Par. *staginno*) *colore perviridi* (Par. B et al. rec. *praev.*) In Paris. pro *substructionibus* man. sec. *substructione ibi*, et super *statim staginno* fubro colore scribitur *statumine siginno.* Pol. desperatorum verborum

loco lacunas reliquit. Corrad. legi iubet: *intra passuum ducentorum fornicibus et substructionibus praeterit statim stagnino, immo colore perviridi.* et sic edidit Adler. Debebat saltem legere *intra fornices et substructiones;* praeterea *stagninus* inauditum vocabulum est, receptum quidem a Forcellino, sed addito iudicio, lectionem esse dubiam. Scaliger huius vocabuli loco suspicabatur *siginno,* quod Art. 10 legitur. Keuchenio illud *pene,* quod est in edd., indicare videtur, substructionum numerum esse omissum. Ob litterarum vestigia, notitiam rei locique naturam Sch. damnum sic reparavit: *intra spatium passuum ducentorum fontinalibus sub fornicibus petraeis stat immobilis, stagni modo, colore perviridi.* Cf. Sch. V. 4. Ipsam quidem rem acu tetigisse videtur; sed eximiae illi emendationi innitens ego legere malim: *intra spatium passuum ducentorum, fontium* (seu *fonticulorum*) *infinita multitudine* (seu *infinito numero*) *sub fornicibus petraeis scatenti, stat immobilis stagni modo, colore perviridi.* Vocabulorum *fontium* et *finita* seu *finitum,* item *scatenti* et *statim,* unum in alterius locum successit, quinimmo ob similitudinem unum alterum exturbavit. Vocabulo *praeviridis* ex Frontino locum concessit Forcellinus in Lex.; sed librorum auctoritate et re ipsa praestat *perviridis:* atque aquae *color perviridis* passim apud scriptores occurrit, ut in ipso Forcellino videre est. — De origine Marciae aliter refert Plinius H. N. XXXI. 3: *Vocabatur haec* (Marcia) *quondam Aufeia, fons autem ipse Piconia. Oritur in ultimis montibus Peignorum; transit Marsos et Fucinum lacum, Romam non dubie petens. Mox specu mersa, in Tiburtina se aperit, IX M. p. fornicibus structis perducta.* (quem originem ad Frontinum testem transfert Kircherus Lat. Vet. et Nov. p. 170. b. per errorem, opinor, qui corrigi potest ex eiusdem narratione p. 208). Et a Plinio, ut Pol. annotat, videtur Statius (Syl. I. Bal. Etr.) mutuatus illud: — *Marsasque nives et frigora ducens Marcia* —. De quo discrimine v. ad Art. 12.

Ductus eius habet long. etc.) In numeris pertinentibus ad hunc ductum secutus sum codicem C (excepto numero 6473; quem perexigua facta mutatione converti in 6472, re ita exigente), qui numeri inter se comparati consentiunt: non ita vero numeri in editis libris, qui sunt prorsus depravati. Ductus integer a capite ad Urbem erat passuum 61,710 cum dimidio. At rivus subterraneus erat passuum 54,247 cum

dimidio; et opus supra terram passum 7463: qui duo numeri in unam summam collecti dant numerum 61,710 cum dimidio; estque hic, ut oportet, aequalis numero exprimenti longitudinem integram ductus. Praeterea, opus arcuatum longius ab Urbe erat passuum 463; propius Urbem substructio erat passuum 528; reliquum opus arcuatum passuum 6472: qui tres numeri in unam summam collecti dant numerum 7463; qui prorsus aequalis est, ut oportet, numero exprimenti longitudinem integri operis supra terram. POL. Cf. Sch. V. 4. V F: *colore p. ductus est. Habet long.*

a capite) „*Caput limitis.* Ut caput aquae.“ ait Rigaltius in Gloss. Agrim. ap. Goes. in Re Agrar. Respiciendum hoc inquirenti, quid sit *caput*. de quo agit Sch. III. 4.

8.

Caepio — Longinus) Utriusque Censoris mentio fit etiam Cic. Verr. III. et Vellei. Pat. II. 10, annotante Poleno. Cognomen *Ravilla* commemoratur etiam ab Anonym. Noris., ut ex nuperrima Forcellin. ed. comperior. Cf. Scalig. ad Fest. p. 161.

quem quidam Tusculanum credunt) Quid haec verba significent, vix video. Nisi sententia sit haec: quem agrum Lucullanum aliquando fuisse partem agri Tusculani, quidam credunt. Id enim vicinitas Tusculi potest suadere. Profecto res haud indigna est, quam considerent, qui chorographiae veteris Latii emendandae operam navant. POL. Raph. Volaterranus Geograph. lib. VI. fol. 54. B. ed. Paris. 1526. Frontinum respiciens loquitur: *Appia concipitur in agro Lucullano, qui nunc Tusculanus putatur.* Cf. ad Art. 5. Heinr. verba uncis inclusit, annotavitque „Additamentum ex margine“.

9.

L. Volcatio) Plenum huius viri nomen *L. Volcatius Tullus* fuisse, ex Dion. Cass. XLIX constat, qui etiam collegam nominat, et in hunc consulatum Aedilitatem quoque Agrippae incidisse auctor est.

vires — collegit) i. e. alterius aquae rivulos sparsim fluentes in unum rivum corrivavit. POL. Art. 10: *Virginem in agro Lucullano collectam.*

Acquisitae aquae) i. e. ex pluribus scaturiginibus in unum ductum derivatae. Eadem ferme significatione Art. 10: *Virgo adiuvatur compluribus acquisitionibus.* Art. 69: *Julia ex pluribus acquisitionibus constat.* (Cf. Art. 70). POL. Acquisitionum nomine intelligo derivationes aquarum ex scaturiginibus suis in ductus. Quae aquae sparsim fluxissent, nisi fuissent acquisitae, i. e. derivatae, ut plures una ducerentur. POL. ad Art. 69.

ita tamen divisa erogatione, ut etc.) Cunctae aquae coniunctim fluenti ante piscinam fuit nomen Juliae: deinde sic divisa est erogatio, ut aqua ex piscina Juliae per ostium superius effluens Juliae nomen retineret, aquae autem effluenti per ostium inferius mansit ea, quam *ante* coniunctionem cum Julia habuerat, Tepulae appellatio. Tepulam hanc erogari e piscina Juliae, liquet ex Art. 68: *Caput ergo eius* (Tepulae) *observandum est a piscina Juliae.* POL.

ex eo) sc. ducitur. v. ad Art. 6. HEINR.

Crabra) Manut. ad Cic. pro Balbo c. 20, et ad Ep. Fam. 16, 18. HEINR. Cellar. Geogr. II. 9. p. 500. Kircher. Lat. Vet. et Nov. p. 60. b.

aquarii) v. Sch. VI. 6.

nec) pro „non tamen". Grysar. p. 555 sq. HEINR. Herzog. ad Caes. B. C. I. 42. Neque vero hoc faciebant, ut Juliam augerent.

hauriebant) i. e. quam potius exhauriebant, vacuam reddebant. De significatione Forcellin. in v.

compendii sui gratia) Cic. Off. III. 15: *se negat facturum compendii sui causa, quod non liceat.* i. e. lucri.

sumunt) i. e. utuntur.

notabili) i. magna. HEINR.

salientibus aquis) Deleo *aquis*. Forcellin. v. *Saliens*. Frustra Wesseling. ad Itinerar. Anton. p. 428. Nec obstat Sueton. Octav. c. 82. *Salientes*, mascul., sc. fontes. HEINR. Keuchenius *aquis* superfluum et spurium iudicat auctoritate Plinii XXXVI. 15: *Agrippa — fecit — salientes centum quinque.* Contra ea v. Sch. III. 6 et 7.

10.

in urbe responderit) intell. opinioni vel exspectationi, et cf. Gesner.

Thes. in v. Est: effectum habere. Wolf. ad Sueton. Caes. 46. HEINR. i. e. destinatis urbis regionibus fluere coeperit. Ut Celsus IV. 45: *Saepe feminae, quibus sanguis per menstrua non respondet, hunc exspuunt*, i. e. quibus sanguis non fluit, interpretante Pol. Eadem interpretatio aliaque eiusmodi exempla ap. Forcellin. in v. *respond.*

Virgo appellata est) Cassidor. Ep. VII. 6: *Currit aqua Virgo sub delectatione purissima, quae ideo sic appellata creditur, quod nullis sordibus polluatur.* Plin. H. N. XXXI. 3: *Juxta est Herculaneus rivus, quem refugiens Virginis nomen obtinuit.* Sed hac in re potior esse debet Frontini auctoritas. POL. Gesner. et Forcellin. in *Virgo.* Sed nihil horum est verum. Latebat causa nominis: inventae sunt fabulae, ut tamen aliquid esset iucundum auditu atque instar historiae. HEINR.

puella virguncula) παῖς κόρη Graecis. Demosth. Mid. p. 540. Aristoph. in Lysistr. HEINR.

aquae modum) i. e. copiam, quantitatem. Laudat inter alia exempla Forcellin. v. *modus.* Eadem significatio Art. 3 et 128.

ad mil. VIII) Plin. H. N. XXXI. 3: *Idem et Virginem adduxit ab octavi lapidis diverticulo II m. p. Praenestina via.* Verbis dissentire, re autem consentire Plinium et Frontinum, ostendit Pol.

Signino etc.) Duabus rebus adiuvatur aqua Virgo, primum signino circumiecto, quo scaturigines continentur; tum vero etiam adiuvatur compluribus aliis acquisitionibus. Cf. Art. 70: *Virgo — ex pluribus acquisitionibus constat.* Tria autem in universum sunt, de quibus loquitur Frontinus, inter se diversa: quo loco Virgo concipiatur; quibus rebus adiuvetur; qua longitudine defluat. De *signino* v. Sch. VII. 7.

acquisitionibus) Laudat Forcellin. Cf. ad Art. 9.

acquisitionum ductus rivi subt.) Hoc loco indicatur, acquisitionibus datum fuisse per rivos subterraneos peculiarem quendam ductum; ut per eos rivos ad praecipuum ductum aquae Virginis acquisitiones ipsae pervenirent. POL. Sch. legit: *Acquisitionum ac ductus, qui vocatur Augusta, rivi subt.*

12.

Nascitur ultra etc.) De aquae Augustae origine hic locus habendus est princeps; quod viri docti non satis respexisse videntur. Schultzium, ubi hac de re disputat, non satis intelligo, quod ingenue fateor, licet

multa recte statuere mihi videatur. Ad nostrum locum Polenus annotat: „Haec tamen aqua (Augusta) a Marcia, cui coniuncta erat, non sic distinguebatur, ut pro duabus haberentur Marcia et haec: nam haec Marciae immixta proprium amittebat nomen, unaque Marcia reputabatur.“ Immo (Art. 5) ad milliarium VI viâ Praenestinâ proxime viam Collatinam ramus Augustae accipit fontem, i. e. ex Augusta secernitur vel derivatur pars aquae, et longitudine passuum 6380 in Appiam infunditur. Falso enim illo loco *ramus Augustae* a viris doctis putatur esse *Augusta*, i. e. ipsa aqua Augusta, et Augustae origo tribuitur, quae ad eius ramum tantum pertinet, qui fontem accipit, i. e. excurrit, ex Augusta: sic enim verba *fontem accipit* intelligenda sunt, non de prima aquae Augustae origine. Porro Dio Cassius LIV prodidit, aquam Virginem ab Agrippa propriis sumptibus in Urbem esse adductam, eamque nomen accepisse Augustam. Qua de re Fabrettus Nro 354 coniicit, Dionem Virginem confudisse cum Appia, quam Augustae ramus supplet; eamque sententiam probat Polenus. Immo aliter ego sentio. Nimirum Augusta non est in numero aquarum primi ordinis, quia eius aqua non ipso nomine in Urbem inducitur, ut aquae ceterae: subsidiaria tantum aqua est, quod teneas velim, supplemento serviens Marciae et Claudiae (Art. 14), supplens postea etiam Appiam; nominis autem singulari aquae ductui impositi honorem nusquam obtinuit. Sic Virginem quoque Augusta adiuvisse videtur: ut ex Art. 10 verbis *et compluribus aliis acquisitionibus* colligere est; quamvis ipsum ibi reponere Augustae nomen audacis foret. Itaque Agrippa, etiam nominis honorem restituturus, Virginem nominasse videtur Augustam; quamvis eadem sorte, qua antea, nomen non in vulgus exierit, sed Virgo nomen superaverit. Denique trans Tiberim quoque Virginis aquam in Urbis Regionem XIV deductam fuisse lego (ap. Schultz. V. 7): quae res nos admonet, ne praepropere faciamus in delendis verbis Art. 4 *quae eadem vocatur Augusta*, et Art. 11 *quae vocatur Augusta*. Nam si Dioni fidem adiungis, Virginem dicenti vocatam esse Augustam, nihil est, quod Frontino fidem deroges, duobus locis narranti, etiam Alsietinam nominatam esse Augustam. — Nostri loci auxilio fortasse etiam ad originem Marciae a Plinio relatam (v. ad Art. 7) intelligendam propius accedere videmur. Etenim non sola Augusta, quae 800 passus ultra Marciae fontem nasci-

tur, Marciam supplevisse videtur, sed aliae quoque aquae, sive cum Augusta coniunctae, sive, quod verius iudices, propriis rivis fluentes. Qua in re causam conicias esse quaerendam, cur originem Marciae alii scriptores ab aliis principiis deduxerint, ita ut Frontinus ad milliarium XXXVI, ubi multi fontes sub fornicibus scaturigunt, substiterit, Plinius autem tenuium aquarum accessiones longius prosecutus originem Marciae ex regionibus ulterioribus repetierit.

13.

viderentur) scil. Imperatori ipsi. Sufficisse enim septem aquas, ex Sueton. Claud. 20 colligitur, ubi *opera magna potius quam necessaria* ab eo perfecta esse narrantur.

magnificentissime consummavit) Lege Plin. H. N. XXXVI, 15. Sueton. Claud. 20. De impensis in id opus Sch. V. 9.

Sulla et Titiano Coss.) Almelov. sub a. 805. HEINR. *Sulla* certe (V O: *Suilio*) recte se habet: qui a Tacito Ann. XII. 52 vocatur *Faustus Sulla;* in Fastis *P. Cornelius Sulla Faustus;* a Pighio Annal. T. III. p. 585 et Zumptio Ann. p. 121. *Faustus Cornelius Sulla.* Huius collega loco Taciti est *Salvius Otho,* in Fastis (et ap. Zumpt.) *L. Salvius Otho,* cui a Pighio ex Frontino additum est cognomen *Titianus.* Id certum est, Frontini manu scriptum esse *Titiano*: nam in V O diserte legitur *Titiano;* in U J et rec. reperitur *Tutiano;* et in C mei oculi vident *tian* (non *Thiati,* ut refert Pol.), in quo librarius alterum *ti* repetere omisit. Praeterea *L. Salvius Otho* idem vir est, qui *L. Salvius Titianus,* Cos. a 823 in Fastis, idem etiam atque *L. Titianus,* qui Tacit. Hist. I. 77 Consul nominatur, Othonis Imperatoris frater; ut recte nomen Pighius posuerit integrum *L. Salvius Otho Titianus.* Quid autem quod Frontinus adiicit: *Kalendis Augustis?* Scilicet Sulla et Otho Coules erant ordinarii, et *ex Kal. Julis M. Licinius Crassus Mucianus et L. Cornelius Sulla* Consules suffecti. v. Fast. Nonne igitur in Frontino legendum *Sulla et Muciano?* ut ita demum recte se habeant verba Onuphrii Panvinii ad Fast.: „Consulum suffectorum meminit Frontinus primo de Aquaed.“ Immo saepe numero factum est, ut Consules ordinarii locum Consulatus totius anni occupent suffectorumque simul spatium contineant. Apud Cassiodorum in Consulum nominibus magna videtur

esse confusio, exhibentem: *Sylvanus et Sylvius, Tiberius III et Antoninus, Silanus et Otho, Silanus II et Antonius II.* In quibus nomina *Sylvanus et Sylvius, Silanus et Otho* constringenda esse videntur sic: *Sulla et Salvius Otho.* Tum *Tiberius III et Antoninus* orti ex uno nomine *Haterius Antoninus.* Denique *Silanus II et Antonius II* sinistrae repetitioni debentur. Ut totus locus videatur esse reparandus hunc in modum: *Sulla et Salvius Otho, Junius Silanus et Haterius Antoninus;* vel potius, explosis nominibus ab interpolatoris manu insertis, ita: *Sulla et Otho, Silanus et Antoninus.* Jam vero, ut ad Frontinum redeamus, Schultzius corrigit: *Sulla et Salviano,* seu *Sulla et Silvidieno Coss.,* collegam *Fausti Cornelii Sullae Felicis* in aeneis tabulis Herculaneis (Antichit. di Ercol. T. V. p. XXXIX et XLI) notatum esse *L. Salvidienum Rufum Salvianum* affirmans; atque ex iisdem tabulis Taciti quoque (Ann. XII. 52) verba mutat sic: *Fausto Sulla et Salvidieno Coss.* Fuitne fortasse alter Consul suffectus? qualem etiam *Baream Soranum,* qui eiusdem anni principio apud Tacit. Ann. XII. 53 Consul designatus perhibetur, in parte huius anni fuisse arbitratur Pighius l. c. Utut est, ad fidem Frontini loco adiungendam, eorum quae attulimus satis gravis exstitit auctoritas.

14.

ad milliarium XXXVIII) „A lapide XL influxere Curtius atque Caeruleus fontes", refert l. c. Plinius. De quo discrimine variae a viris doctis motae sunt opiniones. v. Pol. Tu vero discrimen ne statuas. Quemadmodum enim Plinius Marciae originem ulterius persequitur, quam Frontinus (v. ad Art. 7 et 12), ita Claudiam quoque non ex Curtio Caeruleoque lacubus concipi narrat, sed primam originem duobus milliaribus altius repetit, lacusque illos in rivum, a XL lapide profectum, influentes facit. De Claudii Inscript. in qua Claudia aqua a milliario XLV repetitur, v. Sch. V. 9.

Caerulo) In forma *Caerulo* hic et Art. 13 (*qui ex fontibus Caerulo et Curtio perducebatur*) omnes libri conveniunt, praeter U, in quo nostro loco exhibetur *Caeruleo;* attamen Art. 72 (*Curtium et Caerulum fontes*) U V B et al. rec. habent *Caeruleum.* Adlerus reposuit *Caeruleus. Caeruleus* sane, non *Caerulus,* fons vocatur a Sueton. Claud. 20. item

Caeruleae aquae in Inscript. ap. Sch. V. 9. Cf. Kircher. Lat. Vet et Nov. p. 31. Attamen altera quoque, adiectivi saltem, forma poetis, Ovidio praecipue, usitatissima est. v. Forcellin. Quare etiam in nomine proprio, libris ita iubentibus, admittendam esse putavi.

Accipit et cum fontem, qui vocatur Albudinus — mutet) Sueton. Claud. 20: *Claudiae aquae gelidos et uberes fontes, quorum alteri Caeruleo, alteri Curtio et Albudino* (libri: *Albudigno*) *nomen est — in Urbem perduxit.* Inscript. ap. Murat. p. 444: *Ultra Tibur ex ductibus aquae Marciae aquae Caeruleae, Curtiae, Albudinae* etc. Tribus locis omnibus Albudini fontis mentionem suppositiciam esse affirmat Schultz. V. 10. Ego ita sentio. Quod Albudinus a tribus diversissimis auctoribus una cum Caeruleo et Curtio fontibus ter commemoratur, certissimo esse testimonio potest, exstitisse quoque huius nominis fontem, eumque aliqua Caerulei et Curtii coniunctione non alienum. Fontemne aliquem Albudinum de coelo in librariorum mentem descendisse? Tres distinguunt inter se diversas aquas, Caeruleam, Curtiam, Albudinam, Frontinus et Inscriptionis auctor: laetabili societate. Suetonius contra duos tantum fontes distinguit, quorum alteri duplex inditum nomen, Curtio et Albudino. Num haec discrepantia prohibet, quominus illis auctoribus fidem adiungamus et Albudinum fontem exstitisse credamus? Immo Albudinus ipsis veteribus hoc nomine fortasse minus cognitus fuit; unde fieri potuit, ut minus religiose de eo tradiderint. Quin immo Suetonius fortasse situm quoque huius fontis nos edocet, quum testari videatur, Curtium et Albudinum tam propinquos fuisse, ut huius propinquitatis causa etiam pro una aqua, in duas partes divisa, habiti sint; quorum altera denominatio, quia Curtius fons potior fuerit, clarior facta. Quodcunque demum est; Frontino plenam fidem habeamus necesse est, quem, de aquae ductibus scribere aggressum, rem ipsam circumspectasse veritatemque rei investigasse credibile est, idque eo magis, quod auctorem Inscriptionis, quisquis fuit, in discrimine saltem trium fontium habet consentientem. At neque alio loco, neque ipso Art. 72 Frontinus ullam Albudini facit mentionem, obiectat Schultz. Hoc vero ideo factum est, quia Frontinus Art. 72 de *copia* aquarum erat locuturus: copia autem is fons ceteris longe inferior atque ne memoratu quidem dignus fuisse videtur. *Sanitate* tantum aquae Albudinus memorabilis; quare nostro loco

hanc rem quum Frontinus attigisset, sufficere ei haec commemoratio videbatur, neque erat, quod amplius exiguae illius aquae iniiceret mentionem.

ita demum) nur erst dann. Ulpian. Dig. l. I. de quaest, „Ad tormenta servorum *ita demum* veniri oportet, *cum* suspectus est reus.“ Ignorat haec Handii Tursellinus Vol. II. p. 255. HEINR.

non caperet) i. e. non reciperet, admitteret. Brisson. v. *capere*, n. 4. Sic Gr. *χωρεῖν*. HEINR.

15.

in suo rivo) An *in suum rivum*? v. Art. 93 et 8 fin. Dele *in*. HEINR. *In suo rivo* legitur in J et rec. ediditque, spretis codicum vestigiis, Pol., quem posteriores secuti sunt. Quam lectionem, quum latinitas interpretationem „proprio rivo“ non ferat, non intelligo, ortam manifesto ex corruptela. Audiamus libros. C: *in subruino*. U: *in subrivino*. V: *in subrivo*. F: *inde sub rivo*. Litterâ *b* mutatâ in *o*, lectio prodiit, modo ex edd. proposita. Sch. tacite reposuit: *in Subimbrivio*. Quae comparata videtur emendatio ex collatione loci Liviani (VIII. 30), quo *Imbrivium* legebat vir doctus, Drakenborchii posthabita auctoritate, qui ad librorum fidem edidit *Imbrinium*; et loci Tacitini Ann. XI. 13 (*Fontesque aquarum, ab Simbruinis collibus deductos, urbi intulit*), ubi libri vetusti *Subimbruinis* exhibent: quorum locorum alter huc non pertinet, propterea quod, Ortelio Thes. Geogr. et Cluverio Ital. Antiq. II. 10 affirmantibus, Livii *Imbrinium* longe est a Taciti mentione diversum, utpote in Samniis situm, cum *colles Simbruini* sint in Latio ad Anienem (cf. Cellar. Geogr. II. 9. p. 496); Taciti autem loco lectio *Simbruinis* recte se habere videtur, quum alter exstet eiusdem scriptoris locus Ann. XIV. 22 (*apud Simbruina stagna, cui Sublaqueum nomen est*), ubi descripta haec lectio tam omnium librorum fide, quam Celsi IV. 5 *Simbruinarum aquarum* mentione, fulcitur. Utcunque est, ejecta vulgata lectione sordida, bene Sch. de loco nostro meritus est. In re autem dubia et incerta, cum ipsi librorum in nominum propriorum difficultate auctoritati non nimis sit indulgendum, nulla via minus mihi lubrica videbatur, quam qua optimi codicis Cass. vestigia sequaris. Hinc factum est, ut edendum curarem *in Subruino*, cuius quidem vocabuli

exitui patrocinatur Tacitus; fateor tamen, magis mihi adridere codicis Urb. lectionem *in Subrivino*, derivato nomine a *rivus*, ut *Subrivinum* affine sit Tacitino *Sublaqueum*, quod a *lacus* venit. Denique si quod ad *in Subruino* nomen intelligendum est, non posse aliud nisi *lacu*, evincitur ex Art. 93. ubi Frontinus haec enarrat: *Omisso enim flumine, repeti ex lacu, qui est super villam Neronianam Sublacensem, ubi limpidissimus est, iussit.* Sed non necessaria haec ratio est: nam *Subruinum* lingua vernacula apte reddas „das Subruinum“, ut Taciti *Sublaqueum*, „das Sublaqueum“.

a faucibus) i. e. ubi ductus principium sumit.

interposita) i. q. opposita. Cf. Art. 89: *putea obiecta.* Sic Cic. Fam. I. 7. 5: *interpositam auctoritatem.* Cf. Forcellin. i. v.

piscina) v. Sch. III. 8.

liquaretur) Laudat locum Forcell. v. *liquo.*

Ductus Anionis etc.) De huius longitudine cf. Sch. IV. 5.

sublevati) Sch. in not. crit. legit *sublati*, illud in *operibus* Latine dici posse dubitans. Quum raro in operibus quidem dici videatur, attamen in aliis rebus propria vocabuli notione dicitur; atque vere ita dici, noster locus ostendit, quo nulla est lectionis varietas. *Sublevare* est ab imo levare (tollere) in sublime, elevare, pro quo Art. 18 et alibi Frontinus utitur verbis *erigere, attollere.* Cf. Plin. XXXVI. 15: *ad eam excelsitatem ut* (aquaeductus) *in omnes Urbis montis levarentur.* Verbum autem *sublatus*, quod a *sublevatus* nihil differt, in operibus vix puto esse altero frequentius.

CIX pedes) De quibus cf. Sch. IV. 2.

16.

videlicet) ironicum. Atqui pyramides revera otiosae. Ergo *videlicet compares* cohaerent, cum nullo modo comparari possint. Est Graecorum δήπου. Cic. et omnes *si diis placet.* HEINR. Idem in fine sententiae ponit signum exclamationis, quod vocant.

otiosas) Plin. in Chrest. Gesn. p. 990. HEINR.

opera Graecorum) i. e. qualia sunt apud Graecos, wie die Griechen sie haben. HEINR.

17.

etiam per species operum complecti) i. e. ita complecti, ut eas non tam ex aliorum commentariis (actis) cognoscerem, quam ipse obirem et meismet oculis intuerer. *Complecti* ut *comprehendere* pro tenere, accurate cognoscere. Cic. Cat. III. §. 4. HEINR. *Per species operum complecti* Sch. reddit; „durch Umrisse der Baue darstellen zu lassen“: ut *species* idem sint quod infra *formae*, „Grundrisse“. Cf. Sch. VII. 9. Fert quidem latinitas, sed res rerumque coniunctio non ferunt. Rectius Pol. hunc esse sensum dicit: „longitudines non modo per mensuras passuum, sed *etiam per species operum*, indicando ubi essent rivi, substructiones, ubi arcus, *complecti*“. *Species* enim est *divisio generis*, ut ait Fronto (apud Forcellin. v. *specialitas*. Cf. Columell. I. 2, 11. et quae de hac notione vocabuli *species* afferuntur a Forcellin. v. *species*); et quae Frontinus supra *generaliter* exposuit, ea nunc *specialiter* complecti vult, longitudinum singulorum rivorum modum rationemque edocturus, quà infra ipse indicat dicens: *ubi valles quantaeque, ubi flumina traiicerentur, ubi montium lateribus specus applicitae* etc. Igitur *per species* est i. q. per singulas partes; qua prope ratione infra dicitur: *singula oculis subiicere.* Aptissime comparamus ipsum Frontinum Strateg. Praef.: *generibus suas species adtribui.* Cf. Praefat. ad lib. II. III. et IV.

formas) Nostrum locum respiciens Turnebus Advers. V. 5 scribit: „*Formae* sunt interdum rerum aliquarum imagines, et deformationes, ac picturae.“ Fabrettus N. 219 intelligit *ichnographiam*, Sch. (VII. 10) „Grundrisse“. Omnia recte. Cf. Pol. ad h. l. et ad Art. 75 not. 5. „*Formae* etiam geometrica schemata: Scaliger. ad Manil. p. 127“, annotat Heinr. De *forma* accuratius inquirenti etiam respicienda erunt, quae ex scriptoribus rei agrariae enotantur ap. Goes. in Ind. et Gloss. Agrim., praesertim locus Siculi Flacci de Condit. Agror. p. 16.

facere curavimus) *faciendas.* Ego. Art. 5: *muniendam curarit.* At Sueton. Domit. c. 20: *reparare curasset.* Cui Forcellinus addit alterum exemplum ex Palladio. HEINR. Cf. ad Dict. Cret. III. 12 Gloss. p. 322 fin. Schultz legit *figere curav.* (Grundrisse an den Leitungen anheften). Emendatio haud verisimilis, sicut quae sequitur *appareret*

non necessaria. Frontinus formas sibi faciendas curavit, ut omnia statim veluti in conspectu haberet (— verba sunt Frontini —), et si quae cura erat ductuum parti iniungenda, ex omnibus, quas ante oculos habebat, imaginibus de singulis rebus intra domus suae parietes deliberare aeque bene posset, tanquam adstaret ipsumque rivum suismet oculis praesens perscrutaretur.

specus) Forcellinus: „De canali tecto in aquaed. per quem defluit aqua, *condotto*. Frontin. Aquaed. 17. 91. 124 et al. Vitruv. VIII. 7.“ Cf. Gesner. Thes. Senec. N. Quaest. p. 741: *defossi in altum specus*. Tacit. Ann. XII. 57: *altius effossi specus*. Varro R. R. III. 17, 9: *specus e piscinis in mare ducere* (per montes sinus Baiani). Vitruv. VIII. 6 (Schneid.) 3: *Sin autem medii montes erunt — specus fodiantur sub terra —; et si tophus aut saxum, in suo sibi canalis excidatur; sin autem terrenum aut arenosum erit solum, parietes cum camera in specu struantur, et ita perducatur, puteique ita sint facti, ut inter duos sint actus.* Pluris est locus Palladii IX. 11: *Si quis mons interiectus occurrerit, aut per latera eius aquam ducemus obliquam, aut ad aquae caput speluncas librabimus, per quarum structuram perveniat* (sc. aqua). Falso Schneid. ad Vitruv. p. 141. *Specum* Ulpianus in Digest. scribit esse *meatum subterraneum, per quem aqua ducitur*. Brisson. in v. Fronto Epistol. ad M. Caes. I. 5. p. Berol. 29: *Baiarum calidos specus se malle ait quam fornaculas balneārum igni accenso calefactas*. Igitur non solum *calidos fontes*, sed *specus!* Hi erunt, Ulpiano auctore, meatus subterranei, per quos ex calidis fontibus aqua ducitur. Quomodo autem hi differunt a *rivis?* Festus notionem plane et perspicue reddit: *ii rivi dicuntur, qui manu facti sunt sive super terram fossâ, sive subter terram specu*; et modo dixerat: *rivus non specu incilioque factus*. (In v. Incilia: *fossae quae in viis fiunt ad deducendam aquam*. Cato R. R. *fossae inciles*. Brisson. in v. *Incilare* Nonius ex Accio, Pacuv., Lucil. l. XXX. *Supercilium a cello, κέλλω*.) *Rivi* igitur canales sunt, e specu derivati. Quodsi specus montium *lateribus* sunt appliciti, assiduam *muniendi* curam exigunt. Verbum *munire* mentem nostram convertit ad *vias:* sunt autem etiam multa alia, quae *muniri* possunt, procul dubio etiam *rivi manu facti;* esset inde *vi* mutilatum ex *rivi*, et singularis numerus haberet vim collectivam. Atque tutela *riverum* hoc ipso

loco agitur; quare de *vitis* cogitari nequit. Unde autem illa *maior et assidua cura?* Caesar B. C. III. 49: *erant loca montuosa et ad specus angustiae vallium; has sublicis in terram demissis praesepserat terramque adgesserat, ut aquam continerent.* Interpretes nihil intelligunt. Montes; eorum lateribus appliciti specus; ex his rivi per angustas valles, quos Caesar terra adgesta contineri (abdämmen) iussit. Vetus aquae ductus apud Treviros eodem modo ad montium latera dirigitur. Quednow Praefat. p. 3 et in ipso libro p. 73. — Apud Hirt. B. Alex. 5 et 6 *specus* sunt subterranei fornices. Plutarchus Caes. c. 49 eos vocat *διώρυχας*. Apud Liv. X. 10 *specus* est subterraneus meatus, et infra *cuniculus* appellatur. — *Specus montium lateribus appliciti* quodammodo explicantur e verbis Virgilii Georg. IV. 418: *Est specus latere in montis.* Cf. Senec. N. Qu. VI. 22: *petra e latere montis abrupta. Specus ductuum* fuisse tantum excavationes laterum videntur; atque rivis reparandis faciendisque poterant esse crates, quoddam sepimentum: id quod nos ducit ad *sepiendi — rivi.* Potest enim rivus etiam transfluxisse per specum, et a via fuisse ripa artificiosa, *praesepimentum terra aggesta,* ut apud Caes. B. Alex. 6 *intersepti specus,* i. e. qui terra aggesta cratibusque reparantur. — Columell. X. 27: *sepibus hirtis humum claudere,* i. e. firmare, condensare. Vitruv. VIII. 6, 13: *sepiatur structura.* Quare lego: *ubi montium lateribus specus appliciti maiorem assiduamque* sepiendi *ac muniendi* rivi *exigant curam.* i. e. rivus, qui per specum transit. Codices habent *petendi:* scil. prima verbi syllaba legi non poterat, et ex *piendi,* quod restabat, factum erat *petendi.* — Jam alter quoque locus congruit Art. 121: *vi tempestatum partes ducuum laborant, quae — montium lateribus applicitae sunt.* Hae enim non sunt infra terram; parum tutae sunt ab altero latere, et tempestatibus admodum expositae. Impendentes partes montis suffossi tempestatum vi possunt resolvi, suaque ruina vel specui ipsi vel rivo et sepimentis damna afferre. Eamque ipsam ob causam etiam *maior* et *assidua* cura exigebatur, maior quam in subterraneis; assidua (beständige), propter vim tempestatum raro aut nunquam cessantem. — Nescio quid harum rerum periti de hac mea ratione iudicent; possum autem iis tantum concedere iudicium, qui, subtili latinae linguae cognitione instructi, simul iudicium his nostris litteris subactum atque eam sollertiam, quae rationibus pon-

derandis sufficiat, afferunt. Id certe vel modice intelligenti apparet, Italum, qui centum amplius annis consensu fere omnium non modo primus, sed solus in hoc genere auctor habitus est, hic prorsus nihil intellexisse, novamque difficilis loci discussionem fuisse necessariam. — *Appliciti* explicat Quintilian. II. 4, 30: *non tam insertum, quam applicitum* (de loco communi). proprie de *emblematis* (ib. § 28.) modulorum, qui debebant esse inserti, immissi, non adiecti tantum parte externa. *Inserta* (sc. gemma) Scaliger ad Manil. p. 411. Pariter Plinius Epist. II. 17, 23: *applicitum est cubiculo hypocauston.* HEINR. (cuius germanica maximam partem verba latinitate donavi). Cf. Pol. ad h. l. et ad Art. 3 not. 7. II. Sch. III. 9.

specus applicitae) Sic Art. 121: *partes ductuum — montium lateribus applicitae sunt.* Pompon. Dig. VIII. 2, 18: *Fistulae — aedibus meis applicitae.*

maiorem assiduamque — curam) C U: *maiorem assiduamque petendi ac muniendi ui (?) exigant curam.* V: *applicitae . . . . . m exigant curam.* F: *appliciti. Quantamque ii exigant curam.* mediis omissis. J et rec: *appliciti, quantoque maiorem assiduamque perterendi ac muniendi ii exigant curam.* Corrad. legi iubet: *Specus appliciti maiorem assiduamque curam petendi ac muniendi vi exigant.* et hanc adsuit interpretationem: „Praepositi debebant petere saepe ac saepius ea loca, eaque diligenter perscrutari et munire vi, puta *signino circumiecto, continendarum scaturiginum causa.*“ Quae quam sint sinistra, quis non videt? Pol. retinuit ed. Joc. sive lectionem sive emendationem, ut ait, (omisso tamen *quantoque*), propterea quod melius quidquam quaerenti se non obtulerit; et *perterere* explicat „comminuere terendo: terendus enim erat in rivis limus, qui ex turbidis aquis separatus obduratusque et crustas efformans, aliquod aquarum motui afferebat impedimentum.“ Quam interpretationem non fert usus loquendi; qui magis ferat *pertergendi*, licet hoc quoque non sit commendandum. Sch. legit: *petendi ac muniendi rivas exigant curam.* „wo die an Berggehängen angebrachten Hohlgerinne grössere und emsige Untersuchung erfordern, um Bahnen zu gewinnen und anzulegen.“ *Vias* docet significare „Wasserbahnen“, non solum apud Frontinum, sed etiam in Digest. lib. XLIII. tit. 22. § 9. Anxie quaesita et difficulter eruta omnia! Maximi omnium

facio Heinrichii emendationem, quae ad sententiam profecto est egregia. Ego vero, priusquam Heinrichii annott. nactus essem, non dubitabam, quin legendum esset: *detergendi ac muniendi exigat curam.* Liv. XXXIX. 44: *detergere cloacas.* Sueton. Aug. 18: *detergere fossas oblimatas.* Ad quam emendationem me duxit praecipue caput rerum, quae Art. 120 sqq. de ductuum tutela exponuntur, e quibus e. g. huc trahenda putabam Art. 122: *aut limo concrescente, qui interdum in crustam indurescit, iter aquae coartatur, aut tecloria corrumpuntur* etc. De purgando cf. Ulpian. Dig. XLIII. 21, 1. Sed postquam fortuna varias lectiones codicis Paris. manibus meis commisit, non possum quin huius codicis (in reliquis cum J consentientis) lectionem *protegendi muniendique exigant curam* omnibus et lectionibus et emendandi conatibus multo praeponam. Ratio ex iis, quae iam disputata sunt, satis patet. *Protegendi* i. e. *tuendi;* de qua *tutela* adi Art. 120 sqq.

18.

libra) *Libra* interdum altitudinem et fastigium significat, propter perlibrationem aquarum. Frontinus: *Omnes aquae diversa in Urbem libra perveniunt*, id est diversa altitudine. TURNEB. Advers. V. 5. Cf. Pol. ad h. l. et Forcellin. in v.

nam nunc coll. etc.) Sensus totius loci. Omnes aquae diversa altitudine in Urbem perveniunt. Ea de causa quaedam fluunt altioribus locis, quam aliae: item quaedam non possunt erigi in loca eminentiora, i. e. in loca, quae pristinam altitudinem excedunt; ut aliis verbis dicam: quaedam non possunt erigi in dorsum collium, quod nunc est, quum colles, qui nunc sunt, ruderibus super pristinam altitudinem excreverunt. Cf. quae de huius Art. summa diiudicavit Bunsen Beschreib. der St. Rom Bd. I p. 196.

rudere) Mercer. ad Non. p. 18, 17. HEINR. De re Bunsen l. c. p. 33, ubi Frontini verba afferuntur.

pressura) Forcellin. in v. Sch. IV. 5. Pol.

humiliore directura) Sch. corrigit *directione*, vocabulum *directura* hic et ap. Vitruv. VII. 3 omnino damnans. Nos retinemus, scriptore altero alteri auctoritate sua patrocinante. Adde quod in re agraria *rectura* centies usurpatur, tam ab ipso Frontino de Colon. ap. Goes. p. 112.

113. 114. 115. 117; quam ab aliis, de quibus v. Goes. Ind. et Rigaltii Gloss. Agrim. Denique alia eiusdem exitus vocabula in scriptoribus rei agrariae, etiam Frontino, sunt haec: *interiectura, pedatura, praecisura, caesura, factura, iustructura, normatura.* de quibus v. Ind. et Gloss. Agrim. — *Humiliore* Bunsen l. c. explicat „infra terram".

ad subtile) nach der Genauigkeit, πρὸς ἀκρίβειαν. HEINR. Cf. locum Censorini ap. Forcell.

omisso circuitu subterraneo vallium) Explica: omissis subterraneis itineribus seu ductibus, valles circumeuntibus. Igitur veteres, ut valles profunditatesque vitarent, aquas ducebant subterraneis viis per editos vallium margines.

arcuationibusque traiiciuntur) Sch. legit: *arcuationibusque aquae traiiciuntur.* in not. cr. omissa *substructionibus* voce: *arcuationibus aquae trai.*, dici non posse *ductus traiiciuntur* affirmans. Sed hoc etiam non dicit Frontinus; immo ex antecedentibus intelligi vult subiectum *aquae,* ut iam vidit Pol. Syntaxis enim non est: sicubi ductus dilapsus *est*, ductus traiiciuntur; sed haec: Quibusdam locis arcuationibus (aquae) traiiciuntur, sicubi ductus (earum) vetustate dilapsus est. *Traiiciuntur,* intell. per (super) valles profunditatesque.

vel erismis) *Erismae* (Strebewerk auf Pfeilern ruhend) legimus non solum ap. Vitruv. VI. 8. 6 (Schneid.), sed etiam in Inscript. ap. Murat. CDLXIX. 7: *Ex dimidia viae latitudine adiecerunt substructiones et erismas faciendas locaverunt.* SCH. Cf. Forcellin. v. *anterides.*

iacentibus) Explicat Pol: „maxime humilibus, et in quae etiam humillima aqua duci poterat." Tacit. Hist. I. 86: *Subita inundatione Tiberis non modo iacentia et plana Urbis loca, sed secura huiusmodi casuum implevit.*

19.

Ex his sex) Quae fuerint sex illae aquae, nisi aliunde constaret evidenter, colligi posset ex Art. 22: *nec Virgo, nec Appia, nec Alsietina conceptacula, id est piscinas, habent.* Ergo piscinas habebant reliquae sex, Anio Vetus, Marcia, Tepula, Julia, Claudia, Anio Novus. POL. *Via Latina,* i. e. in confinio viae Latinae, annotante Poleno.

contectis piscinis) Sueton. Ner. 31: *piscinam — contectam.* HEINR.

respirante rivorum cursu) Proprie dicendum fuit: rivis a cursu respirantibus. v. ad Art. 36.

modus — initur) i. e. constituitur. Eadem formula Art. 66. 67.

Quae ad libram etc.) Aquarum Juliae, Tepulae et Marciae rivi super arcus fuere perducti ad dexteram viae Labicanae; praeterea iidem arcus transiverunt per arcum recentis portae S. Laurentii. Ille enim arcus, super quem aquas traiecisse Collatinam viam credibile est, tres rivos seu specus supra se habebat, quos fuisse aquarum Juliae, Tepulae ac Marciae, colligitur ex rivorum positionibus ac magnitudinibus. Paullo ultra arcum illum flexi fuerunt ductus versus portam Viminalem, atque ibi finiebatur acclivitas collis Viminalis indeque collis in planiciem veluti sternebatur, per ductus subterraneos sub ea planicie latentes tres aquae fuere perductae: quae quoniam secundum planiciem ipsius collis Viminalis perducebantur, idcirco ductae *ad libram collis Viminalis* dici potuere. Emergentes autem rivi prope portam Viminalem, quae erat in medio Aggeris Tarquinii in V Regione, dederunt partem aquae eius V Regioni, ut legimus Art. 81. 82. 83. ubi de aquarum per urbis regiones partitionibus agitur. POL.

castellis — diffunditur) *Castellis diffundere* idem est quod Art. 83 et alibi *in castella dividere;* poniturque dativus loco accusativi cum praepositione. Cf. Art. 23: *quibusque regionibus deducatur,* i. e. in quas regiones. *Excepta* i. e. educta, derivata ex Julia: qua eadem verbi notione Art. 15: *excipitur ex flumine.* Art. 73: *vis aquae ex celeri flumine excepta.*

partem sui — deiicit) Art. 20: *partem sui in arcus, qui vocantur Neroniani, transfert.* Art. 21: *partem dat in specum, qui vocatur Octavianus.*

20.

Hi directi) sc. arcus. Art. 124 *directi specus.* Frontin. de Colon. ap. Goes. p. 113 *limites directi.*

Palatium Aventinumque) Eadem forma Liv. I. 6 fin.: *Palatium Romulus, Remus Aventinum — capiunt.*

21.

Lavicanam) per *v* litteram Mss. Frontini. Alii per *b*. Drakenb. ad Liv. II. 39. Garaton. ad Cic. Planc. c. 9. Graeci eadem inconstantia modo per *ουῖ* scribunt, modo per *β*. Nec sanae mentis est in tantilla re aut legem certam aut constantiam spectare. HEINR.

22.

Lucilianis) Ita codd. Cf. ad Art. 5. Concipiebatur Virgo in agro Lucullano, sed in arcus recipiebatur sub hortis Lucilianis. „Nardinus IV. 7 partem collis Hortulorum Regioni IX attribuit, ut hortorum nominatorum hoc loco, quos ille non pro *Lucilianis*, sed pro *Lucullianis* assumit, positio consentiret cum Rufi atque Victoris descriptione, qui ponunt in Regione IX *hortos Lucullanos*. Quid tamen vetat, quin credamus, Frontinum nominavisse hortos ad aliquem Lucilium pertinentes, atque ideo *Lucilianos* nuncupatos?“ Scribit haec Pol. Et erant revera horti, nomine *Luciliani*, ut retulimus ad Art. 5.

frontem Septorum) Septa Julia Agrippae. Dio Cass. III. 23. Cic. ad Att. IV. 16. p. 647 Ern. cf. Schultz. Grundleg. p. 279. Plin. H. N. 16. p. 133. Ab Hadriano instaurata, Spartian. Hadr. 19. HEINR. Sch. I. 17.

actus) Notanda est locutio *aqua agitur*, qua notione nos dicimus „das Wasser treibt“, significatione neutra pro „wird fortgetrieben“.

23.

rationis) Gesner. in v. nr. 2. HEINR.

nomina quinariarum etc.) Verba *quinariarum centenariarumque et ceterorum* non sunt Frontini. Nomina enim modulorum tum demum vult proferre, quum eorum originem naturamque exposuit. SCH. Non intellexit vir doctus loquendi consuetudinem. Etenim ipso nomine fistulae nominabantur quinariae, centenariae etc. et genitivi *quinariarum centenariarumque* ponuntur loco accusativi, more loquendi, de quo ad Art. 5 diximus. Itaque intellige: Priusquam nomina quinarias, centenarias ceteraque fistularum nomina proferam; seu clarius etiam: Priusquam fistu-

las nominibus suis, quae nomina sunt quinariae, centenariae et reliquae, enumerem.

vires) Virium nomine Frontinus hoc loco intelligit capacitatem modulorum. POL. Notanda significatio.

24.

plerisque) i. e. reliquis. Schaefer. ad Bos. p. 27 et Ind. Juvenali maxime frequens. HEINR.

uncia in . . . . . observatur) C U: *uncia in Papula cita huc observatur.* Ed. princ. et J: *uncia in Pupula ita haec observantur.* Quaesivi in geographorum scriptis locum *Papula* seu *Pupula* seu *Pupulatita* (quem non obscurum fuisse opinor, cum adhibitarum in eo loco mensurarum tam distinctam rationem Frontinus habuerit), sed quaesivi frustra. At unus Abrah. Ortelius in Thes. Geogr. haec verba facit: „*Pupula.* Frontinus 2. Aquaed. haec: *Digiti in Campania. et in plerisque Italiae locis, uncia in Pupula. Pupulum*, πούπουλον, urbs in Sardinia. Ptolemaeus.“ Et cogitaveram de reponenda voce *Pupulo* ibi, ubi lacunam reliqui; coniectans fieri potuisse, vel ut Frontinus Sardiniam rexerit urbemque illam adamaverit, vel ut ab illa urbe oriundus esset. Cogitaveram etiam de reponenda voce *Apulia*, quam in Variis Lectionibus habet Scaliger. POL. C. Leutschius rem acu tetigit, emendando: *in populi scitis adhuc.* SCH. Lego: *uncia in parte Latii adhuc observatur. pa* siglum est pro *parte;* unde illud lucem accipit, quod de *pa* et *po* ex carm. Saliari refert Festus p. 149: in quo siglo cum vocalis non satis appareret ac videretur, *u* quoque legi posse librarius dubitans addidit *pu.* Quod sequitur *la ci* est *Latii.* Denique *a* et *huc* coniuncta aperte sunt *adhuc.* HEINR. De loco Italiae hic cogitari omnino nequit; fabricati sunt sua incude locum librarii ex opposita *Campania.* Neque etiam intelligo, cur Leutschius rem acu tetigerit; cuius emendationis, litteris tantum ad librorum vestigia accedentis, ratio saltem erat exponenda. Corrad. legi iubet: *in populi Rom. civitate.* Priusquam meam coniecturam proponam, audiamus libros. C U: *unciae in papula* (C: *pApula*) *cita huc observatur.* V et edd: *uncia in pupula tita* (O: *pupulatita.* B et al. rec: *pupula*: *ita haec observantur.* Hinc sic emendavi: *unciae in popularibus rationibus adhuc observantur.* Quae emendatio, si exitus

vocabulorum, quos fere librarii corripiebant, excipis, quum a librorum vestigiis haud ita multum abhorreat, tum vero res, de qua hic quaeritur, acu utique tangitur. Digitus nempe Graeca est mensura, ab Italis recepta; sed uncia mensura est vere Italica et Romana, qua populus in rationibus suis negotiisque ab antiquissimis inde temporibus usque ad Frontini aetatem et posterioribus quoque saeculis utebatur. Qua de re vid. ipse Sch. IV. 11. Ecce aptissima rerum oppositio. Etiam latinitas sana. Nam *populares rationes* (Berechnungen des Volkes) aeque bene dicitur, atque *popularia sacra* (i. e. quae omnes cives faciunt) apud Festum; *populares leges* (i. e. ad populum pertinentes) ap. Cic. de Leg. II. 4; *popularе carmen* (i. e. peculiare et solemne toti populo) ap. Senec. Oed. 402. Si latinitas tulisset, Mss. vestigiis egregie assentientibus, in eandem sententiam refinxissem: *in popularitate*. Sed absit novae latinitatis fabrica! — *Observari* Pol. interpretatur „in usu esse“, Sch. „in Geltung seyn“; ut infra sequens *observatio* Pol. „acceptio ad usum“, Sch. „die Geltung“. Cf. Sueton. Vespas. 6: *qui principatus dies in posterum observatus est*, i. e. er wurde beachtet, man richtete sich nach ihm, er kam in Gebrauch. Cf. Art. 94: *quaedam apud veteres aliter observata inveni*.

Est autem) Sch. legit: *Et est dig.* „und zwar ist“. Non recordabatur vir doctus, *autem* persaepe apud optimos scriptores esse particulam transeundi et in ipsam rem introducendi.

uncia) nos „Zoll“. Laudant locum inter alios Forcellin. in v., Bunsen Beschreib. der St. Rom Bd. I. p. 43 sq.

25.

venit appellatus) Art. 19: *nomine venit*. Poetarum, inprimis Propertii. Sciopp. Verisimil. p. 121. Ruhnk. ad Rutil. Lup. p. 67 et p. 86. Schneider ad Vitruv. I. 8. p. 145. HEINR. Ego aliter iudico. Constructio: Modulus in usum Urbis venit vel ab Agrippa vel a plumbariis inductus, et appellatus est quinario nomine.

qui autem) *autem* distinctioni inservit. Intelligas: appellatus quidem est quinario nomine, sed alii aliis ex causis hoc factum esse dicunt.

plumbea lamina etc.) Polenus advertit ad Vitruv. VIII. 7 et Plin. XXXI. 6.

circumacta in rotundum) Art. 26: *in rotundum redactus.* Art. 29: *in rotundum coacti.* De quibus consulatur Sch. III. 15 § 1. Admodum haec notanda sunt et lexicographis in posterum commendanda.

per singulos) sc. modulos, i. e. quae per singulos transit.

ratio — durat) Art. 74: *copiam — durantem*, i. e. sibi constantem. Notanda significatio.

26.

Omnis autem modulos) Utitur his locis Budaeus Annott. in Pandect. p. 115. G.

colligitur) Hoc verbo in quibuslibet rationibus utuntur Romani notione computandi, si aliquo modo summa conficienda est. In re agraria frequens formula est *modum colligere*, quam legis ap. Frontin. de Colon. ap. Goes. p. 110. 127. 130. 146; item *mensuram colligere*, quam habes ibid. p. 132. 144.

et capacitas) Significat *capacitas* eam magnitudinem, quam moduli orificium seu lumen habet, quatenus ex ea, quantam capiat aquam, cognoscitur. Hinc usus formulae: *capit modulus.* POL.

substantia) Tacit. Dial. c. 8. Quintil. VI. Pr. 7. et sp. „Grundlage". HEINR. *Substantia quinariae* i. e. quinaria tanquam communi quadam mensura, qua metiamur reliquos modulos. POL. Sch. IV. 13 vertit „Werth"; possis etiam „Wesen, propria vis et natura".

27.

lumine) *Lumen* verbum artis, *capacitas* vulgo vocata, eine Art Mundstück auf der Oeffnung der Röhre, ein grosser Trichter. Der Trichter ist *calix*, uud *lumen* die Weite des Trichters. HEINR. v. Sch. IV. 12.

cum plures quinariae etc.) *cum plures quin. impetratae, ne in viis saepius convulneretur, unâ fistulâ excipiuntur in cast.* Ad *convulneretur* intell. fistula, ex seq. et cf. infra ad Art. 97 (*si cum eo, qui adversus legem* (sc. fecerat), *fecissent.* HEINR. Pol. edidit: *cum pl. quin. imp., ne in viis saepius convulneretur una fistula, excip.* in quibus verba *ne in viis saepius* sunt ex J et rec. Coniecit tamen: *ne nimis saepe.* Sch. legit: *ne nimis septa convulnerentur, una fistula excip.*

cf. III. 20. In not. crit. autem: *ne in viis specus convulnerentur, una f. excip.* Audiamus libros. Nihili sunt, quae in V F leguntur: *ne in quaternis septenariis cum vulneretur.* orta ex aliorum librorum vestigiis *in viis*, quae pro numeris *IV VII* accepta sunt. In U disertis verbis legitur: *ne in viis septus cum vulneretur.* Sed in C video: *neminis* (non *ne, ni nis*, ut refert Pol.) *septus convulneretur.* ita tamen, ut supra utramque *i* litteram puncta desint, totque ductus videantur, quot sunt in vocabulis *ne in viis.* In his ipsa rei natura procul dubio genuina sunt verba haec: *cum plures quinariae una fistula excipiuntur in castellum.* cetera admodum mutilata. Primum enim non intelliguntur *quinariae impetratae.* Ubique Frontinus (Art. 103. 109 etc.) de *aqua impetrata* loquitur; et Art. 107. 108 de *iure impetratae aquae.* Tum ad *convulneretur* deest subiectum, quum *una fistula*, re ita exigente, cum *excipiuntur* sit coniungendum. Ne multa; reparandum esse locum censeo, ut edidimus. Vocabulum *iure* periit praecedenti exitu *ariae;* qua in re respice quaeso, quod Art. 72 exitus *uriae* in duobus codd. corrumpitur *in iure: fistulae* ob seq. alterum vocabulum a librariis neglectum: ut nihil in emendatione sit audaciae, si unum *aquae* excipis, quod ut restituatur res ipsa efflagitat. *Convulnerari* fistulae (hic et Art. 115) dicuntur, quae perforantur, ut aqua ex iis in usum hominum deducatur; in eundem sensum etiam *lacerari* dicebantur, ut simili loco Art. 106: *ne aut rivi aut fistulae publicae frequenter lacerentur.* Mendosum esse locum sensit, qui auctor est correctionum: *impetratae fuerint; ut excipiantur*; quas in J et rec. deprehendimus.

suum modum) i. e. suam quantitatem. HEINR. Cf. Art. 3. 7 etc.

28.

ut, puta) Sic recte. Primum Seneca. Forcell. in *puta.* Brisson. *ut puta.* Senec. Ep. 47. p. 134. HEINR.

in solidum) Formula ap. ictos obvia.

supra) Art. 25.

29.

vicenúm quinúm) Notandum est, *vicenum quinum* (cf. Art. 47) et *centenum vicenum* (cf. Art. 31. 32 etc.); Art. 45 *quinum denum;* Art. 49

tricenum quinum; Art. 51 *quadragenum quinum,* etc. ubique in codd. separatis vocabulis exarari, et esse genitivum plur. numeri contractum, pendentem ubique a „fistula“ seu „modulus“, ad quem subintelligendum „digitorum quadratorum“. Cf. Plin. VII. 49, 50.: *Annorum centenum vicenum quinum homines duo.*

31.

omni genere) i. e. omni modo. Cf. ad Dict. Cret. II. 9.

constat sibi) Ut hic *ratio constat sibi,* ita Art. 34: *universitati ratio constabit.*

commentariis) *a commentariis aquarum,* inscript. Murator. 900. Registrator. Gr. ἀπογραφή. Wolf. Ind. Leptineae in v. H. Steph. in Thes. J. q. *tabulae,* Register. *Regesta, registra, inventaria.* G. J. Voss. Vit. Serm. p. 73 sq. et p. 572. Quintil. III. 6, 59 et ibi Sp. Cf. mea infra ad Art. 64. HEINR.

piissimi) Imperatorum Rom. passim laudatur pietas, i. e. clementia. Cf. Art. 88.

32.

Et duod.) *Et* transeuntis est; ut Art. 34: *Et quemadmodum* etc.

exiguiorem) Hoc insolentis comparativi exemplum addi potest aliis, a Petro Victorio ex iurisconsultis collectis. POL. Duker. Lat. JCtorum p. 388. HEINR. Cf. Forcell. in v.

accipiunt) scil. aquarii. Cf. Art. 33 init.

34.

universitati ratio const.) Quibus verbis Frontinus apertissime declarat, nullius moduli magnitudinem mutandam esse: nam si unius moduli magnitudo mutetur, facile cuncta modulorum series perturbatur: at si nullus mutetur modulus, universa series, sive (quod item est) *universitatis ratio* constat, omnesque perpetuo inter se debita ratione respondent. POL. ad Art. 31 not. 2.

respondent) Intellige „ratio sextarii et ratio modii“.

consequentiae suae regulam) Interpretatus sum, *consequentiam* hic significare ordinem, quo se consequuntur moduli; qui ordo cum certus

sit determinatusque, etiam pro natura modulorum sumi potest. Neque latinior neque facilior explicatu vox *sequentiae* visa est. POL. Multiplicatio ita debet fieri, ut ordo et natura modulorum, qui augebantur adiectione vel multiplicatione quinariarum, servetur. ADLER. Illud *regulam sequentiae suae servare*, quod rectius iudico, pariter atque illud Art. 23: *propositaque regula, ad quam ratio eorum et initium computatur*, pertinet ad computandi rationem Romanorum cum abaco. SCH.

36.

ad latus — conv.) i. e. orificio in latus sive dextrum sive sinistrum inclinato, ut neque adversum rivum hauriat neque secundo rivo vergat, et aqua vel praeterfluat vel ex parte tantum hauriatur.

supinus) proclinatus et procumbens secundum naturam rivi.

id est — pronior) pronior, quam ut haurire possit, i. e. minus idoneus, qui hauriat.

segniter) cupidine minore, praeterea quod aqua ob calicis directionem potius praeterfluere et superfluere conatur, ideoque exigua tantum eius pars hauritur; quum contra calix rivo oppositus cupide rapideque bibat.

induitur) imponitur, inditur. HEINR.

lumen) Cf. Art. 105. Laudat Forcellin. in v.

quoniam, rigore aeris difficiliore ad flexum, non timeri potest laxari vel coarctari formulas modulorum.) Ita in omnibus codicibus, nisi quod legitur *rigor aeris difficilior.* J vero: *quoniam rigor aeris difficilior ad flexum non temere potest laxari vel coarctari. Formula modulorum* etc. Hac tamen Jocundi lectione collata cum codicum lectione, mutatio illa verbi *timeri* in adverbium *temere*, quod significaret „fortuito aut inconsulte", haud satisfecit mihi: namque modulorum calices laxari vel coarctari poterant etiam fraudulenter. Praeterea vocis *Formula* translatio a numero plurium (*formulas* enim est in codd.) ad singularem, atque distractio a verbis *laxari et coarctari*, immo a tota sententia superiore, non placuit. At si haec minus placebant, non tamen lectio illa, ut erat, codicum admitti poterat. Quamobrem verborum *rigor aeris difficilior* desinentiam supplevi fecique *rigore aeris difficiliore*, ut ablativus caussae haberetur. POL. Lege: *Excogitatus videtur* [calix] (*quoniam*

rigor aeris difficilior ad flexum non timeri potest, laxari, vel coarctari) ad formulas modulorum, qui etc. Sensus et verba praeclara. Calix enim excogitatus videtur ad formulas, subaudi *ineundas*, vel subeundas modulorum etc. seu secundum formulas modulorum, ut *τὸ ad* vel si omittas, sic se optime res habeat. Nam subintelligitur *κατά*. *Timeri* autem rectum est. En sensus: Rigor aeris non timetur laxari vel coarctari posse. CORRAD. Lego: *Aes excogitatum videtur, quoniam rigore aeris difficiliore ad flexum non timeri potest laxari vel coarctari formas modulorum. Non timeri potest*, impersonaliter, ut *timetur*: v. Forcell. Insolita autem et cadentis linguae iunctura est cum infinitivis *laxari, coarctari*. cf. Forcell. v. *tim.* De *formis* Art. 25 et 75. Forcell. in v. item Brisson. Savaro ad Sidon. Epist. p. 36. HEINR. Libri scripti et editi quos novi omnes: *rigor aeris difficilior*, nisi quod pro *aeris* V F *eius* (sic amplius corrigere debebat Heinr.). Tum tres codd: *timeri*. Quod corruptum esse iudico ex *temere*, quod legitur in libris editis, et recte restituit Sch. Saepe autem *temere* est i. q. facile, praesertim addita negatione. v. Bremi ad Nep. Attic. 20, 2. et Forcellin. in v. Denique U V: *coarctari formulas modulorum qui sunt omn.* Sed C: *coartari. Formulas mod.* et edd: *coarctari. Formula mod.* rectissimeque iam Sch. verba *Formulas modulorum* ad sequentem Art. reiecit, ubi ad novam rem transitur. Quid multa? Manifestum est, legendum et interpungendum esse, ut nos edidimus. *Laxare* est extendere, ut *laxare ferrum* Stat. Achill. I. 129. Cui opponitur *coartare* i. e. coangustare. *Rigor aeris* nota loquendi consuetudine dicitur pro: aes (i. e. aeneus modulus) ob duritiem, qua minus est flexibile, non facile potest neque laxari neque coartari. Eadem ratione Art. 93: *felix proprietas aquae — aequatura — superatura — veniet in locum deformis* (aquae). Art. 35: *onerandam esse erogationem.* Art. 12: *siccitates egerent auxilio.* Art. 19: *respirante rivorum cursu.*

37.

Formulas modulorum) Vocem *formula* significare hoc loco idem ac *forma* opinor; quae vox *forma* pro *fistula* aliquando accipiebatur, ut dictum est ad Art. 17 diceturque ad verba *formas rivorum* Art. 75. Et cum *modulus* aliquando pro ipsa *mensura* usurparetur (ut notavimus ad

Art. 3), videtur ex his colligendum, *formulas modulorum* hoc loco significare *fistulas mensurarum*, aut si mavis *calices ipsos*. POL. Quae interpretatio a lexicographis recepta est: certe in Forcellini Lex. v. *formula*, citatis Frontini verbis (ex Poleni lectione), *formulae* dicuntur esse fistulae, tubi, etiam *formae* vocatae. Ego aliter sentio. Nimirum *moduli*, ut plerisque Frontini locis, sic hoc quoque, sunt *fistulae*, quod nomen in sequentibus, praesertim in seq. descriptione in illius locum successit. *Formula* autem nomen nonnunquam a Romanis tribuitur cuilibet rei, quae in aliquam formam redacta est; et nihil differt a *forma*, cuius est diminutivum. Sunt igitur *formulae modulorum* formae et imagines modulorum, seu ipsi moduli formati: pariter atque apud Pallad. VI. 9 *formulae caseorum* sunt formae et imagines caseorum, seu ipsi casei formati. Voce *formula* noster supersedere poterat et scribere tantum: *Modulos, qui sunt:* nam in sequentibus nusquam de *formulis* sermo amplius est, sed *moduli* tantum spectantur, ad modulosque semper recurritur, v. g. *qui sunt; emendatis quos; qui non sunt in usu moduli.*

omnes — subiecti) *Omnes*, im Ganzen. Art. 64: *in universo*. *Subiecti*, adiecti, impositi, induti, quo verbo modo utebatur. HEINR.

subieci) infra posui, percensui, nempe Art. 39 — 64. Idem verbum Art. 28. 105. 107. 110.

directam ad rationem) Id est rectam ad rationem, nimirum in Principis commentariis constitutam. Haec autem verba necessario referenda sunt ad sequentia *emendatis quattuor;* ut sententia sit haec: quattuor modulis, quos aquarii novaverant, emendatis ad rectam rationem, de qua ante locuti sumus. Scilicet moduli a quinaria ad centenum vicenum erant XXV secundum rationem a Frontino allatam: sed aquarii novaverant quattuor modulos, quibus servatis, moduli fuissent XXIX. Hic itaque, postquam Frontinus scripserat modulos esse XXV, necessarium erat, ut declararet, modulos esse XXV, sed emendatis (i. e. ablatis) quattuor, quos aquarii novaverant. POL. Primum significationem illis *directa ratio* a Poleno subiectam minime fert latinitas. Tum *emendatis* male intellectum est et interpretatum. Denique nusquam dicitur (cf. Art. 31. 34) et falsum est, fuisse modulos XXV, exceptis quattuor, quos aquarii novaverant, in universo XXIX; sed fuere omnes XXV, quo numero etiam quattuor illi continentur, ut ex censu modulorum XXV ab Art. 39 usque

ad Art. 64 liquet. Heinr. corrigit: *directi*. Sch: *directas*, scil. formulas. Debebat emendari *directos*, scil. modulos, ad quod nomen respiciatur in seqq. Emendatio omnino est necessaria. Ratio non dirigitur, sed moduli diriguntur ad rationem; respice modo seqq.: *secundum quam* (rationem) *fistulae omnes dirigi debent*. De *ratione* locutus Frontinus est Art. 31: *Ratio fistularum quinariarum usque ad centenum vicenum per omnes modulos ita se habet* etc. Ad hanc rationem direxit XXV modulos, in quibus etiam quattuor illos, sed *emendatos*, i. e. remotis, quae in iis novata erant, in pristinum statum restitutos et ad eandem cum ceteris modulis rationem directos.

quae opus facient) *Opus facere* hic insolentius dicitur pro „negotium facessere", i. e. difficultatem et molestiam parare, scil. de fistulis, quae non ad veram constitutamque rationem sunt directae. Sch. vertit „die weiter erforderlichen". et infra *hae fistulae* „die vorhandenen Röhren".

hae fist. manebunt) quales nunc sunt, seu ita uti nunc sunt, videlicet non directae ad rationem, servantur. HEINR.

39.

De rationibus in Artt. 39 — 64 initis quum, quae dicam melius quam Pol. et Sch., non habeam, immo ne mei iudicii quidem sint; lectores ad horum virorum doctorum interpretationes convertere, quam dicta temere recoquere, satius duxi. Frontini verba equidem ad Poleni editionis fidem recudenda curavi.

64.

praeeunte) adiutus auctoritate. HEINR.

in universo) Art. 37: *omnes*.

in distributione) in erogatione, et quasi in expenso; ductum a libris rationum, in quibus alterum caput est *accepti*, alterum *expensi*. Cumque translate et improprie hoc dictum sit, recte hic quoque adiecisset *ut ita dicam*, quod infra facit. Ceterum de verbis *in accepto* velim attendi, quae haud obscure significare possunt, qualis „commentariorum" instituendi ordinandique ratio fuerit. Cf. Art. 69: *in acceptis*. Commentariorum pars duplex, 1. *concepti* (comment. conceptionis, concepta

commentarior., Art. 73.) 2. *erogati.* Singulis aquis proprii erant et separati commentarii; sic Marciae, Claudiae, Tepulae, etc. HEINR. Plura Sch. VII. 11.

in patrimonio) i. q. in accepto. Sch. „so zu sagen im Erbvermögen".

65.

Erogabat quis.) Erogationes aquarum componit Bunsen, Beschreib. der St. Rom. Bd. I p. 199.

depressior) Gesner. ad Plin. Epist. 10, 69, 4. Oudendorp. ad Fronin. Strateg. p. 74. HEINR. Respicit hunc locum Bunsen l. c. p. 197.

manationes) Eadem vox Art. 110 et 122. et tria haec exempla recepit Forcellin. in v.

praebita aqua) Ita J. Explica: per vitia ductuum scaturigens prolataque in apertum. Melius hoc iudico, quam quod est in codd. *probata*, i. e. pura, salubris. Quod si autem legere malis *prolata*, haud multum repugnabo. POL. Lego: *quod, in pl. Urb. partibus, prolatâ aquâ, observatur quod ex ea manat.* Haec, tam clara, vitiari coeperunt, cum haud intelligerentur a librariis. et sic natum etiam *id quod*, ineptissime huc invectum. *Proferre* quod modo dicebatur *ostendere.* HEINR. *Praebita* (ut est in J et rec.) ea notione, quam tribuit Pol., neque est latinum, et vi caret. *Prolata*, codicum quidem lectioni proximum, licet aliis videatur tam clarum, mihi perobscurum est. Sch. effinxit *percolata*, „durchgesickert", deletis sequentibus *id quod ex ea manat.* Cui rationi primum obstat, quod verba, quae omnium librorum auctoritate gaudent, necessario eiicienda sunt; tum vero *percolatio* fit *colo*, significatque *percolare* „durchseigen", non „durchsickern". Corrad. retineri iubet *probata.* Verum enim vero aliud quidquam in codd. vestigiis latere suspicor, idque cum sequenti sententia *id quod ex ea manat* arcte coniunctum. Sed haec quoque verba sordem trahunt. Nulla enim lege syntaxis *aqua, id quod manat* tolerari unquam potest. Sensit hoc, a cuius manu profectum est, quod in J exstat; qui tamen sua correctione nihil profecit. Respiciamus verba Art. 110: *aquae caducae vocatae — ex manationibus fistularum.* Art. 122: *tectoria corrumpuntur, unde fiunt manationes.* Art. 94: *id est quae* (aqua) *ex lacu abundavit: eam nos*

caducam vocamus. Unde pro nostro loco efficienda esse videtur sententia huiusmodi: *caduca aqua observatur, id est, quae ex ea* (Appia) *manat. Caduca* in universum dicitur aqua, quae aliquo modo effusa, vel manationibus fistularum, vel tectoriis corruptis, vel lacubus abundantibus; nostro loco fistularum manationibus. Scriptum primitus erat: *i. quae ex ea manat:* quod quum capiendum esset *id est quae,* librarius litteram *i.* cepit pro *id,* cui vel invito succedere altera debebat mutatio *quod.* Adde quod nimius est Frontinus in id genus interpretationibus per *id est* introductis. Operam perdidere viri docti.: sed sententia saltem restituta quin vera sit, noli dubitare; modo pro *caduca* alia vox eruatur, ad codices propius accedens. Atque ea quoque *mihi* oblata est, legenti Art. 88 verba: *aquae pereuntes.* unde Frontino restituendum censui *perdita aqua,* quà idem significatur atque *aquis pereuntibus,* item aquà caducà.

66.

in com. est) Sch. legit: *in com. positum est,* et *positum* abesse non posse affirmat. Certe Art. 67: *quam in conceptis com. positum est.* Sed ibidem: *amplius quam in com. est.* Art. 73: *amplius quam in conceptis com. est.* Art. 68: *amplius quam in commentariis,* om. *est;* et sic etiam Art. 69. 70. 72.

67.

cum eo, qui circa piscinae ductum eodem canali in arcus excipitur Ita J U, nisi quod hic pro *qui* habet *quid.* C pro *cum eo qui* habet *quo in eo quod.* Secutus sum J. Intelligas: Ex canali, per quem aqua perducebatur ad piscinam, partem aquae influxisse piscinam, et deinde ex ipsa piscina in arcus (id est in ductum arcubus sustentatum) fuisse introductam; partem vero reliquam non per piscinam, sed *per eundem* perductum *canalem circa piscinae ductum* (id est circa ductum, per quem ducebatur aqua effluens a piscina) fuisse exceptam in arcus. POL. Ex Poleni interpretatione scribendum fuit: *circa piscinam ductus.* Locus difficillimus est, de cuius integritate merito Sch. in dubitationem venit, verba *eodem canali* non Frontini esse iudicans. Scribit in seqq. Frontinus: *aut quae in arcus recipitur; quam ex piscina in arcus re-*

cipiuntur. in his quinariarum numerus, quae in arcus recipiuntur, respicitur, loco modi, in piscina mensuris positis iniit: ex quibus evincitur, modum, qui in piscina mensuris positis inibatur, eundem fuisse cum eo modo, qui post piscinam in arcus recipiebatur. Unde sententiam saltem rei non absonam restitueris hanc: *idem* (modus) *cum eo, qui circa* (i. e. prope, haud longe a) *piscinam in arcus excipitur.* Sed quid nunc fiet verbis: *ductum eodem canali?* Ego medicinam facere non possum. Etiam libri, quo locum sanare speres, nihil suggerunt. In C ego video: *quom eo qui.* U: *cum eo quid.* V F: *positis in iter cum qui cc.* (i. e. *circa*) *piscinae duct.* Praeterea pro *in arcus excipitur*, quod Pol. vulgavit, in omnibus libris legitur: *in arcu excipitur.* Malum, quod etiam verba infra sequentia, *aut quae in arcus recipitur*, in quibus fortasse aliquid latet auxilii, in codd. pessumdata sunt!

in conceptis com.) Polenus hoc idem esse opinatur quod *in commentariis.* quae accuratius exponenda erat opinio. De conceptionis modo in commentariis adscripto disserenti, licuit Frontino insolenti aliquo modo, *et ne* semper eandem rem iisdem verbis redderet, *concepta* (neutr. plur.) dicere pro „modi concepti", i. e. comprehensi, descripti, numeris expressi. Notandum est hoc substantivum, a solo, quod sciam, Frontino, sed duobus locis, usitatum, et lexicographis adhuc incognitum. Fateor tamen, melius dictum fuisse *in conceptionis modo.*

concept. modum) Art. 66: *amplius quam in commentariis conceptionis modum significari diximus.* Art. 71: *Alsietinae conceptionis modus nec in comm. adscriptus est.* Art. 65: *Appiae in comm. adscriptus est modus*, scil. conceptionis, quae vox etiam initio Artt. 66. 67 etc. intelligenda est. Est autem *modus conceptionis* modus aquae conceptae, quantitas aquae collectae, Fassungsmass (vertente Schultzio).

eas cessare) Scilicet, non enim eas aquae quinarias 2499 deficere propter paupertatem aquae fontium, manifestum est etc. POL.

68.

deinde statim ex Marcia) *Statim* hic, Art. 105 (*statim ab hoc*) et Art. 112 (*statim amplioris fistulae*), quibus locis brevissimum intervallum significat, ab interprete medii aevi interpolatum est; nam *diu* et *statim* de spatio usi non sunt ante Pomponii Melae, quem vocant, aeta-

tem. SCH. Immo ea est loquendi consuetudo a Frontino amata, ut e tribus exemplis, quae nihil deficit auctoritatis, abunde probatur. Praeterea eandem significationem deprehendimus Plin. XV. 10: *Piceae rami, paene statim ab radice modici, velut brachia lateribus inhaerent.*

quin. LXXXXII) Art. 67: *et dabantur in adiutorium Tepulae quinariae LXXXXII.*

69.

omne) insolenter hic ponitur substantivi instar. Intell.: summa quinariarum, quas Julia accipit, est quinariae 1368.

quin. CXC) Cf. Art. 68: *Caput ergo eius* (Tepulae) *observandum est a piscina Juliae; ex ea enim primum accipit quinarias CXC.*

sine benef. Princ.) Cf. Sch. VI. 12.

70.

ad milliarium VII) Recte Pol. animadvertit, illud *prope Urbem* apud Frontinum maiorem exigere propinquitatem, ideoque aut II aut III milliarium esse reponendum. Numerum librorum falsum esse, etiam ex acquisitionibus evincitur, quarum praesertim Augusta inter V et VI demum milliarium Virgini accedere potuit. Repetendum vitium est ex permutatis numerorum signis ≻ et Λ, quorum prius seculis XIII et XIV non *septem* sed *duo*, hoc *septem* significabat. Ad finem autem seculi XV et seculo XVI editoribus signum ≻ non amplius notum erat pro *duo*, sed pro *septem;* nam iam ineunte seculo XV numerum *duo* datum invenimus signo 2. Apud Eutrop. X. 16 cod. ms. Thom. Galei τοῦ μαχαρίτου habet *imperii anno secundo*, pro *septimo*. Jornand. de Reb. Get. 32 *ducentis* et *septingentis* permutantur. Cf. Walther p. 45⁶/₇. SCH.

Cejonii Commodi) Illustre Cejonii Commodi nomen, qui, ab Hadriano adoptatus, Caesar appellatus est. Hujo Cejonii, cui etiam Aelio Vero nomen, pater fuit Cejonius Commodus, et maiores omnes nobilissimi, ex Hetruria oriundi. v. Spartian. in Ael. Ver. init. et Capitolin. in Vero Imp. init. In Fastis L. Cejonius Commodus Verus Consul nominatur a. U. 859; alius eiusdem nominis a. U. 829.

mensuram egi) Adamatum Frontino est *mensuram agere*, quo utitur etiam Art. 67. 72. 74. pariter ac Plin. Ep. X. 28. Cf. Tennull. ad

Frontin. Strateg. I. 3, 10. Idem saepe legitur ap. Frontin. de Colon. ap. Goes. p. 116. 127. 130. 146. de Limit. Agror. p. 38. Exposit. Form. p. 31. Nihil significatione differt a *mensuram inire*, de quo alibi.

71.

in re praesenti) Sch. „an Ort und Stelle." v. Forcellin. v. *praes.* Frequens formula in re agraria. v. Goes. Ind. v. *Re.*

Careias ex Sabatino) De Careiis oppido v. Cluver. Ital. Ant. p. 524. De Sabatino lacu (nunc *Lago di Bracciano*) Silius Punic. VIII. 492. Cluver. p. 554. Cf. Forcellin. vv. Pluribus de locorum huc pertinentium situ disputat Pol. Heinrichius convertit ad Bynkershoek. Observat. J. R. lib. VI. p. 158.

quantum aquarii temperaverunt) Temperare significat saepe miscere; significat etiam miscere proportione servata. Scribit itaque Frontinus, aquam Alsietinam tantum recipere ex lacu Alsietino et ex lacu Sabatino, *quantum* ex utroque placuit aquariis commiscere. Concipiendum autem *videtur*, aquarios omni tempore potuisse ex utroque lacu aquae modum varie temperare: ideo modum pendentem ab aquariorum voluntate nec fuisse *in commentariis adscriptum, nec in re praesenti certum inveniri potuisse.* POL.

CCCXCII) Idem numerus Art. 85.

72.

ad — fidem) *ad* his locis vim habet comparativam.

saltem) Scias, *saltem* cum negatione coniunctum saepe esse id quod „quidem"; ut verba sic expedienda sint: et ne ad illas quidem mensuras, quae ad piscinam actae sunt. De qua significatione v. Herzog. ad Caes. B. G. I. 6. Forcellin. Lex. nuper ed.

scilicet) Intelligas: quod scilicet post tot iam illatas ante piscinam iniurias aliter evenire non poterat.

Anione) De re Art. 91.

me acquisitionum mensuris blandiri) Sch. „Ich sey durch die Eichung der Zugänge getäuscht." Persaepe quidem *blandiri*, vel potius *blandiri sibi* apud iurisconsultos significat „se ipsum fallere". v. Spiegel. Lex. Jur. et Forcellin. in v. Sed haec significatio parum huc per-

tinere videtur; rei magis accommodata est interpretatio Poleni: „me velle describere maiores, quam reapse sint, mensuras quantitatis suae.“ Quemadmodum enim nos pictorem, qui nativam alicuius rei faciem ultra naturam extollit et pingendo reddit pulchriorem et excellentiorem, imagini suae blandiri („dem Bilde schmeicheln“) dicimus; ita apud Frontinum, qui acquisitionum mensuras supra veritatem adauget, mensuris blanditur. Eodem pacto blandiri dicimus, qui, quod malum est, dissimulare et obtegere studet; v. g. vitiis suis blanditur, qui ea excusat aut attenuat. v. Spiegel. l. c. — De *acquisitionum mensuris.* v. ad Art. 73.

adeo Curtium) Junge: adeo sufficere, ut. De nomine *Caerulo* v. ad Art. 14.

Nec eo inficias, quin — non) En alterum et antiquius exemplum Caelii Epist. 14 ad Ciceronem: *Illud te non arbitror fugere, quin homines — debeant* etc. Tertium Quintilian. 12, 7, 8: *Nam quis ignorat, quin —?* ubi sine exemplis frustra laborant Spald. et Buttm. Terent. Phorm. 5, 9, 26. si Faernum et Bentl. sequimur. Verum ista interrogatio est: *Set ea quin* (i. cur non) *sit ignoscenda?* ubi nihil est rectius coniunct. modo. In illis tribus exemplis *quin* valet „quod non“, additumque est alterum *non*, perinde ut Graeci. Bergl. ad Alciphr. p. 215. Buttm. ad Midian. Excurs. XI. Schaef. App. Dem. IV. p. 164. HEINR.

capiuntur enim ex Aug.) Sch. „gefasst nämlich werden sie (illi fontes) aus der Augusta“. Quae interpretatio adversatur iis, quae Art. 14 traduntur. Debet *capiuntur* referri ad *superflua.*

73.

Anio habere — ponebatur) Nota constructionem personalem.

quarum acquisit. me non avide amplecti) Respice Art. 72: *me acquisitionum mensuris blandiri*, i. e. me blandiri mensuris acquisitarum seu collectarum ad caput aquarum. Eandem sententiam reddere hic voluit Frontinus, hanc: me acquisitionum mensuris non voluisse blandiri. Sed reddidit paulo aliis verbis, quae sic explicanda sunt: collectam illam quinariarum 4728 copiam me sine ira et studio comprehendere, me non libenter dataque opera comprehendere maiorem. *Non avide*, nicht aus Leidenschaft, nicht aus irgend einem unreinen Motive.

in erogatione ipsorum comm.) i. in commentariis erogati. HEINR. *IV.CC; cum alioquin* etc.) Contra Polenum Sch. in not. crit. hunc in modum disputat: „Polenus hat bei Zusammenstellung der 4211 Fünfer als Verausgabung des Neuen Anio, wie sie die Codd. und Joc. angeben, mit der Verausgabungssumme der übrigen Gewässer gefunden, dass die Gesammtsumme anstatt 14018, wie Frontin sie angiebt, 14029, also um 11 mehr beträgt, und vergebens bemüht er sich, den Grund dieser Differenz aufzufinden. Wenn er die hier vorliegende Zahl 4211 nebst den darauf folgenden Worten genauer angesehen hätte, würde ihm nicht haben entgehen können, dass die Differenz von 11 in der Gesammtsumme eben in dieser Zahl 4211 ihren Grund hat, indem man die Worte *unde cum*, welche unmittelbar hinter der Zahl folgten, für *undecim* gelesen und der Zahl 4200 angeschlossen hat. Nimmt man also dieses *undecim* weg und stellt dafür *unde cum* wieder her, so stimmt nicht nur die von Frontin angegebene Gesammtsumme der 14,018 Fünfer, sondern es erhält auch der nun folgende Satz seine Vollständigkeit. Dieser Satz nämlich hiess: *unde, cum alioquin in eisdem commentariis inveniatur conceptio non amplior* (nicht *amplius*, wie Joc. und Polen lieset) *quam III millium CCLXIII, praeterea intercipi non tantum DXXXVIII, quae inter mensuras nostras et erogationem intersunt, sed longe ampliorem modum deprehendi.* Obwohl dieser Satz etwas schwerfällig ist, so müsste man ihn doch sich gefallen lassen, wenn er an sich einen so richtigen Sinn hätte, dass man darin Frontins Zweck und seine klare Darstellungsweise wieder fände. Allein im Gegentheil ist hier etwas Unrichtiges und Widersinniges gesagt worden. Denn daraus, dass die Fassung nach den Denkschriften nicht mehr als 3263 Fünfer beträgt, geht keineswegs hervor, wie hier gesagt wird, dass ein Mehres als die 538 Fünfer unterschlagen worden. Wenn 4738 Fünfer nur wirklich vorhanden waren, und davon 4200 als richtig verausgabt in den Denkschriften nachgewiesen werden, so konnte rechnungsmässig ein grösserer Unterschleif als jene 538 Fünfer nicht stattfinden, und wenn Frontin daher sagt, dass er dennoch einen grösseren Betrag an unterschlagenem Wasser angetroffen habe, so kann der Grund davon allerdings nur darin liegen, worin er ihn selbst angiebt, nämlich, dass die Wasserlieferung wegen der grösseren als normalmässigen Geschwin-

digkeit in der That mehr als die durch Messung gefundenen 4738 Fünfer betrug. Die Consequenz und Klarheit in dieser Darstellung des Verfassers erlaubt daher nicht, ihm die von mir eingeklammerten Worte *unde cum alioquin* bis *III millium CCLXIII* zuzuschreiben, sondern erkenne ich darin die Hand des Interpolators."

74.

annotaturos) i. e. *miraturos*, auffallend finden. Plin. H. N. III. p. 226: *Haec litora — annotantur.* Quintil. 8, 1, 2: *annotata unius affectione verbi.* HEINR. *Rem annotare* significat, rem, cuius vera causa nos lateat, seu quae mira nobis videatur, cogitationi et investigationi subiicere, vel quasi notâ appictâ investigationi subiiciendam reservare. Art. 104: *In hoc S. C. crediderim annotandum, quod* etc. Cf. Art. 106: *dignum annotatione est.* ubi libri plurimi: *admiratione.*

in tantum) Ruhnk. ad Vellei. p. 33. Vellei. p. 175: *in tantum*, u. et saepius. Sic *in multum* Forcellin. in v. *mult.* HEINR.

dum beneficia etc.) Id est: dum Principes putantes, se posse concedere quinarias 14,018, quae apparebant in erogatione (v. Art. 64), nescientesque veram copiam aquae omnium aquaeductuum constare ex quinariis 24,413 (v. not. 6. III. ad Art. 64), concedentesque beneficia sua secundum apparentem illam erogationem, amittebant circiter decem millia quinariarum. POL.

temperant) i. tribuunt, assignant, dispensant. HEINR.

75.

Sequens) i. e. alia. HEINR.

formas rivorum) De *formis rivorum* Polenus haec disserit: „*Formae* significant hoc loco fistulas, tubos, seu specus, per quos aqua ducitur. Ita Sidonius Ep. I. 5: *Patuit et Roma conspectui: cuius mihi non solum formas, verum etiam naumachias videbar epotaturus.* Ad quem Sidonii locum Jac. Sirmondus exponit causam, cur rivorum canales formae nuncupentur. Nomen (scribit) inde, ut apparet, quod subditis formis instruebantur. Qua ratione formacei quoque Afrorum Hispanorumque ex terra parietes dicti, quoniam in forma circumdatis duabus tabulis inferciantur, ut docet Plinius XXXV. 14." — Eodem modo interpretatur

Forcellinus, qui citatis verbis Frontini et Sidonii, aliud affert Ulpiani Dig. VII. 1, 27: *Forma-aquaeductus, quae per agrum transit.* ubi simillimum in modum *forma aquaeductus* coniungitur, ut nostro loco *formae rivorum.* Attamen Sch. (III. 22) hic et Art. 126 *(vias per ipsas formas dirigunt)* legit: *forinas*, „Streichbahnen", eamque emendationem, iam ab Andrea Alciato (in Annot. in tres posteriores Lib. Cod.) propositam, multis defendere studet.

76.

Caelio Rufo) M. Caelius Rufus, is cuius extant scriptae ad Ciceronem epistolae XVII, liber 8vus inter Epp. ad Div., incomparabile illud persingularis ingenii monumentum, sed quod criticum quoque et interpretem haud vulgarem etiamnum sibi postulat. Ingenium plus uno nomine Juvenali persimile. Glandp. Onomast.; Ernest. Ind. hist. Aedilis curulis factus a. U. 702. id ipse scribit ad Cic. epistola sua 9. eique *rursus* Cic. gratulatur II. 9. In ea dignitate, sequente anno, Caelius *his* utitur verbis ad Cic. VIII. 6: „Dici non potest, quomodo hic (in Urbe) omnia iaceant. *Nisi ego cum tabernariis et aquariis pugnarem* veternus civitatem occupasset." Hanc datam esse epistolam initio illius anni cum res ipsa ostendit, tum Sigonius, sub ficto is latens Ragazonii nomine, observavit. Tunc igitur, paulo ante ingressus Aedilitatem, eam de Aquis orationem Caelius ad Populum habuit, deinde edidit. De M. Caelii vita P. Manutius ante eius Epp. Petr. Ciacconius ad Caesar B. C. p. 296. col. 1. Cic. in Orat. pro eo habita; et de eius dicendi genere et orationibus editis Brut. c. 79, Tacitus Dial. de Oratoribus, Quintilian. cf. Wetzel. ad Brut. p. 190. col. 2. Accedit ex tenebris nuper erutus testis M. Aurelius ad Frontonem p. 32. Berol., p. 21. Rom. „*Coelianum* excerptum." etc. p. 48. Ber. Caelius mons in Cod. est Ruhnk. ad Vellei. p. 297. Atque haec omnia adeo certa testataque sunt, ut, quod Polenus *opinari* se ait de hoc Caelio, in eo opinioni, quae etiam coniectura minus est, omnino nullus sit locus. HEINR. *Tabernarii*, cum *aquariis* coniuncti, explicantur ex Frontin. Art. 76 „tabernas". Sunt tabernae opificum sensu amplissimo, ut Cic. Catilin. IV. 8. HEINR.

nunc) Plin. H. N. 31. p. 100. HEINR.

utinam non per offensas, probaremus) Scil. invidiam multorum ho-

minum se moturum esse sciebat Frontinus, si illa probaret. Ad finem libri Frontinus: *cum officii fidem etiam per offensas tueri praestiterit.*

irriguos agros) *per rivos.* Ego. Brisson. v. *rivus.* Gronov. ad Senec. p. 272. Manil. p. 88. Sidon. Appollin. Carm. XXII. 207. sqq. HEINR.

corruptelas) i. e. ganeas et lupanaria. Forcellin. in v. Quae vetus glossa in Glossar. Labbaei vocat *conventicula perditorum.* HEINR. De *coenaculis* v. Sch. VII. 12.

perpetuis) i. e. perpetuo aquam dantibus.

falsis titulis) Art. seq. *falsis nominibus.* HEINR.

altius exceptam) Claudia erat altioris libra et excipiebatur altius, quam Julia; quare Pol. restituit *altius.* In eandem sententiam Sch. legit: *opere arcuato altiore exceptam, ad Spe usque* etc. *Altius exceptam* dicitur, ut Art. 20: *Anio et Claudia in altiores arcus recipiuntur.* qua in re *excipere* et *recipere* promiscue usurpavit Frontinus, ut vidimus Art. 67. Cf. Art. 18: *Altissimus est Anio Novus, proxima Claudia.* Melior certe emendatio, quam est Poleni, in mentem non venit. Opus autem arcuatum sunt arcus Neroniani (ut audiemus Art. 87), qui, ad Spem Veterem incipientes, iuxta templum Divi Claudii terminantur, referente Frontino Art. 20.

omissae) Sch. „sind die ersteren (Marcia et Julia) nicht weitergeführt, sondern preisgegeben worden.“ perverso sensu, si quid video, ut vel ex seqq. patet. Quum Claudia perducta esset, ipsa quidem aqua mutata est, atque in Marciae Juliaeque aquarum locum successit aqua Claudiae, ita ut priores, nedum ampliatae sint i. e. ampliorem aquae modum ceperint, auctae quippe aquae copia a Claudia perducta, sed omissae potius fuerint, i. e. omnino neglectae, et Claudia sola (cf. Art. 87) aquam suggerere credita sit. Jam Claudia quamvis in priorum castella aquam suam infuderit, illasque paene oblivioni dederit, tamen castella non mutabant nomina; immo Claudia dabat aquam, et castellis vetus permanebat Juliae et Marciae appellatio.

Ad Art. finem annotat Heinrichius: „Igitur, quod emendandum videbatur, hoc erat, ut omissae a Nerone aquae, adiiciendis castellis, revocarentur in usum.“

77.

acquisitione) Sch. commode reddit „Eroberung.“

confertam etc.) *In massam confercire* aptissima formula est. Quanquam haud necessarium est, ut primitivae, quam Sch. (vertens „in einen Teich zusammengestopft“) reddere conatus est, significationi inhaereamus. Siquidem *massa*, de quacunque rudi et infecta mole usitatum (v. Brisson. v.), hinc de magno cuiuslibet rei ambitu atque etiam de magnis numeris in unam summam redactis dicitur; cuius postremae significationis testis est Frontinus hoc loco, quem commemorare saltem lexicographi debebant. Cf. not. seq.

falsis nominibus) Sch. „ja selbst auf ungehörigen Rechnungen angesetzt.“ Bene. Quam significationem Frontinus ex re pecuniaria repetiit. *Massa* constat ex partibus, quae partes vocantur *nomina* (veluti „Posten“). Et fortasse etiam ipsum vocabulum *massa* [in re pecuniaria de pecuniae summa usurpabatur: quare utrumque dicendi genus proxime se excipiunt.

per nomina aquarum) Sch. „nach den Rechnungen der Gewässer, wie sie dermalen liegen.“ Haec verba, etiam ad finem Art. 78 posita, aliter mihi capienda esse videbantur.

comprehensionem) i. enumerationem. Quintil. XI. 1. 51 et Spald. HEINR.

ponemus tamen etc.) Sch. „fassen wir uns aber auf das Kürzeste, damit nichts gleichsam von dem Grundrisse des Dienstes denen entgehe, welchen die allgemeine Uebersicht genüget; so darf man Unwichtigeres übergehen.“ Vir doctus structuram non assecutus est. Ἀσυνδέτως; sententia *licebit transire leviora* cum praecedenti coniuncta est, omissa particula adversativa *autem;* quod cum librarii quoque non caperent, alii aliter mutabant.

78.

nomine Caesaris) Eadem locutio Art. 3. 23. 79. 80. sqq. Cf. Art. 108: *Augusti nomine.* Ubique Sch. VI. 8 de suo ingenio correxit *nomini.* Libri tam scripti quam editi ad unum omnes ubique mordicus tenent *nomine*, ita ut ne minimum quidem variae lectionis vestigium appareat. Atque emendatio *nomini*, licet primo adspectu praesertim ob

ceteros circa dativos applaudas, ex loquendi more quod sciam probari non potest. Contra ea librorum lectioni *nomine* conciliatur auctoritas ex hoc eodem Art., in quo infra scribitur: *sub nomine Caesaris* (quod quidem Sch. itidem corrigere coactus, nequidquam mutavit in *subinde nomini)*; cui eadem subest significatio atque illi *nomine Caesaris.* Conferas vel haec: *sub conditione* et *conditione*, *sub specie* et *specie.* Utraque autem formula significat idem quod simplex *Caesari.*

privatis) Sch. hic et infra et sequentibus quoque Artt. ubique legit: *usibus privatis;* quippe quod opponatur illi *usibus publicis,* quo in iisdem Artt. Frontinus constanter utitur. Profecto tum alibi tum Art. 80 dicit Frontinus *usibus privatis,* quod in C pessumdatur in *ius privatis.* atque Art. 86 in C exaratur: *ũ privatis;* quod praefixum compendium primitus fuisse *usibus* credibile est, a posterioribus librariis deinceps neglectum. Atqui ceteris locis omnibus nulla deprehenditur lectionis varietas: et quum alibi persaepe apud Frontinum (ut alios scriptores silentio praetermittam) *privati* sint „homines privati," nulla subest causa, quare hoc Art. sequentibusque nostrum vitasse statuas dicendi genus, de cuius latinitate et integritate constat.

79.

nomine Appiae) i. q. Appia dat suo nomine. Art. 84: *Virginis nomine,* i. q. Virgo erogat suo nomine. Ut loquitur Frontinus Art. 69: *Julia erogat suo nomine.* Discrimen intercedit inter hos locos et inter eos, quibus legitur *nomine Caesaris,* de quo ad Art. 78 audivimus.

80.

Anionis Veteris) Sch. VI. 8 hic et Art. 81 *(Marciae)*, Art. 82 *(Tepulae)*, Art. 83 *(Juliae)*, subaudit *nomine,* de quo ad Art. 79 monuimus. Ego vero genitivum ubique pendere a seq. voce *quinariae* contendo, paene dixerim graeco more, de quo cf. nos ad Dict. Cret. I. 6 Gloss. p. 248.

84.

per se) Sch. „allein". Puto esse „für sich" i. e. separatim.
euripo) v. Sch. III. 23.

87.

describebatur) i. distribuebatur. Art. 98: *descripsit*, sc. per commentarios. HEINR. *Describere* est „eine planmässige Uebersicht geben"; ideo etiam „planmässig eintheilen."

plures aquae) Intell. „redditae", ex seq. *reddita.* Quis dubitet? Sch. tamen addit: *plures aquae accedunt.*

reddita amplo op.) *Reddita* Marcia collibus est: nam postquam Claudia a Nero Imp. in Coelium et Aventinum perducta erat, priores aquae, Marcia et Julia, omissae erant. Art. 76. *Ampliore opere* reddita Marcia est: quum enim pars tantum Marciae, in rivum Herculaneum se deliciens, rivi Herculanei nomine per Coelium duceretur (Art. 19): haud ita magna copia, quare Nero omisit, Claudiamque perduxit: nunc ipsa Marcia ampliore atque antea opere, et proprio aquae ductu, a Coelio in Aventinum perducitur.

88.

aucto) i. e. si auctus fuerit. HEINR.

ducebant) i. e. deducebant, dirivabant, i. e. clam surripiebant. *Securi*, i. e. sine cura, sine timore. *Fruuntur*, scil. aqua.

pereuntes) *praetereuntes*, „die zum Abfluss dienenden Wasser." BUNSEN Beschreib. der St. Rom Bd. I. p. 102. *Pereuntes* i. q. caducae. HEINR. Emendavit Bunsenius, nec latinitate salva, nec sententiâ. Non emendasset, si comparavisset verba Art. 111, necessario ob ipsam rem hic comparanda, ubi de aqua *caduca* agitur: *Nam necesse est — aliquam partem aquae effluere; cum hoc pertineat non solum ad Urbis nostrae salubritatem, sed etiam ad utilitatem cloacarum abluendarum.*

otiosae sunt) Bunsen l. c.: „ohne Nutzen". cf. Forcellin. in v.

alia iam. mund. etc.) Cf. Art. 111. *Munditiarum* verum est, translatum a domibus. Forcellin in v. Neque in plurali recte offendas, quem numerum haec aetas novandi studio affectare solet in multis huiusmodi substantivis. *Viae* et *semitae* in urbe. Cic. II. de L. Agr. §. 96. *Et causae*, i. et sic. Hand Tursell. II. p. 484. 19. HEINR.

grav. coeli) i. e. humidi propter exhalationes viarum sordium, crassi et pinguis, cuius ideo aspiratio gravis et pestilens futura est. Cic. ad Attic. XI. 22: *gravitas coeli.*

deberi operi novae erog. ord.) Contra librorum omnium consensum Sch., allatis Frontini Strateg. Praef. verbis: *deberi adhuc institutae arbitror operi*, corrigit *deberi operae*. Immo, cum in eadem Frontini Praefat. respectu illius loci paulo infra dicatur: *Illud neque ignoro, — rerum gestarum scriptores indagine operis sui hanc quoque partem esse complexos*, illo loco ex codd. Gudian. Leid. sec. et Medic. sec. restituendum esse contendo: *deberi adhuc instituto arbitror operi. Institutum* opus est, quod scribere aggressi sumus; et nostrum locum sic expedies: meum esse, operi seu libello, in quo scribendo versamur, hic insererc novae erogationis ordinationem.

ordinationem) Art. 112; *ordinationem aquarum* Art. 92: *aquas ordinare*. HEINR.

ea ponenda) Interpretatur Pol.: „non esse eas res, quae ad novas erogationes pertinent, ponendas in ordinem, nisi cum res ipsae cunctae consummatae perfectaeque fuerint.“ *Ponenda* Heinr. explicat „dicenda, commemoranda“, comparans Art. 67 fin. *posuimus* Art. 77 *ponemus*.

89.

Quid, quod) Quid dicam de eo quod. Duker. ad Flor. 298. Drakenb. ad Liv. 28, 41, 12. HEINR.

Principis) Traiani. Art. 93 extr. HEINR.

praesidiis ac voluptatibus) *prasidiis*, usibus, utilitatibus. HEINR. i. e. ad praes. ac vol.. Art. 23: *quae publicis privatisque non solum usibus et auxiliis, verum etiam voluptatibus sufficit. Prasidium* est, quod pro salute et utilitate alicuius auxilii gratia praeponitur, ait Festus.

Nec quia) Intelligas: Quod quidem fit, non quia etc.

Nec quia etc.) Prorsus integra est haec scriptura: sed singulare quiddam verba habent a constructione. Oratio est enim ἀναχόλουθος, cum expressa non sit apodosis. Cic. Or. c. 10: *non quo negligenda sit*. Mea ibi. HEINR.

si putei extructi obiecti sint) Explico: Si exstructi sint putei, quorum cavitates oppositae sint rivis ipsis; quare per eas relaxari possit vis aëris, ne aër conclusus cursui aquae adversetur et non modo eius cursum retardet, verum etiam eam exagitando et cogendo adversus limosa sedimenta in fundis rivorum deposita turbet inquinetque. POL.

De *puteis* Schneid. ad Vitruv. p. 143. Hirt. B. Alex. 5: *specus ac putei.* HEINR. Sch. III. 24 et III. 5.

90.

sereno) Contrarium est *nubilo*, Plin. H. N. VII. p. 63. HEINR. Intell. coelo. v. Forcellin. Ad rem cf. Art 15: *etiam sine pluviarum iniuria.*

Anio) Anio Novus potissimum est intelligendus: de quo eadem hic referuntur atque Art. 15. Et paene adducor, ut credam, restituendum esse *Anio Novus.*

lacu) i. q. piscina limaria, de qua Art. 16.

91.

intra se) nec cum aliis communicat.

in primis ab.) i. e. numerandus inter maxime abundantes. Omnium tamen aquarum abundantissima erat Claudia, ut Art. 72 affirmatur. POL.

maxime Claudiam) Cf. Art. 72.

in hoc temp.) i. usque ad. Art. 99: *usque in id temp.* Gr. εἰς. HEINR.

proprietatem) Art. 92: *qualitatem.* Art. 93: *proprietas.* HEINR.

adeoque) i. e. et omnino adeo. Goerenz. ad Cic. de Legg. p. 125 c. 1 Compar. *denique,* factum ex *demumque.* HEINR.

obvenientibus) Sch. „so wenig würde den Nachtheilen abgeholfen.“ Sive is *obvenientia* substant. instar acceperit pro „incommodum“, sive *obvenientes aquas* intellexerit, „aquas nocentes“; utraque ratio nescio an latinitati adversetur. Heinr. legit: *convenientibus,* nulla addita ratione. Fateor hoc vocabulum diu me varias in partes versavisse. Capiebam pro „per obvenientia“ i. e. per res obvenientes, durch entgegenwirkende Mittel. Sed hoc quoque non est latinum. Suspicabar *advenientibus* (dativ.), scil. aquis ex Anione in Claudiam pervenientibus. Emendabam deinde *obventionibus*, „den Nebeneinkünften“, scil Claudiae aliarumve ex Anione, et e re pecuniaria hoc vocabulum ad rem aquariam a Frontino translatam fuisse statuebam (id quod alibi quoque factum audivimus); de qua notione vid. Spiegel. Lesc. Jur. et Brisson. in v. Ad ultimum nihil mutandum esse putabam. Posterior enim emendatio me ad veritatem rectamque genuinae librorum lectiones interpretationem

promovit. Scilicet *obvenientibns* (aquis: dativ.) i. e. aquis, quae Claudiae ex Anione obveniebant, i. e. quae ex Anione in Claudiam aliasve aquas deducebantur; ut *obvenit mihi aqua* dicatur, ut solenni loquendi more apud optimos quosque *obvenit mihi provincia* (cf. Art. 96), *hereditas*, etc.

ut pleraeque accerserentur) Sch. „dass meistens die klaren Gewässer in Abwege geleitet wurden.“ Non intellexit.

splendore et frigore gr.) Art. 93: *Anio-frigidissimus simul et splendidissimus.* Plin. H. N. XXXI. 3: *Marcia aqua clarissima omnium toto orbe, frigoris salubritatisque palma.* Cf. Virgil. Aen. VII. 683. et Leandri Descript. Ital. p. 236. Colon. 1567.

foedis) sc. meretricum usui. v. Lips. Antiq. Lect. I. 12. POL.

92.

discerni) i. e. curari, ne permiscerentur; distineri. HEINR.

placuit) sc. Principi.

sicut) i. e. exempli gratia. Quod non cepisse videtur Sch. scribens: *Sic etiam Anio-exibit.* Junge: Omnes placuit ita ordinari, ut-serviret, et ut deinceps reliquae-assignarentur, exempli gratia ut Anio Vetus-exiret. Etiam Heinr. separare video: *sic ut.*

interior) i. e. propinquior. Interpretor ita: Quo propinquior Urbi excipitur, atque adeo excipitur ex fluminis parte, quae turbatior est partibus remotioribus. Anio enim, quo magis recedebat ab origine sua, eo magis turbabatur, pluribus ex causis, praesertim vero cedentibus ripis et mollioribus et solutioribus et soli pinguis (v. Art. 15. 90). POL. *interior.* Lips. Elect. II. 2. Heindf. ad Horat. Sat. p. 361. Forcellin. in v. HEINR. Admittere *interior* significationem a Polono redditam, notum est; sed ubique ea ex rebus adstantibus illustratur et accuratius definitur: quod quidem nostro loco secus est. Sensum recte cepit Pol.; et omnis difficultas deciditur, si legis: *inferior.* Permutatio solennis, v. g. Art. 113 tres codd. *interior*, pro *inferior*; et sic alibi *intra* et *infra* confunduntur. En syntaxis: quum, quo inferior excipitur, eo sit minus salubris. Nihil certius. *Inferior* i. e. quo longius ab origine recedit: significatione satis trita. Noster Strateg. I. 1, 6: *inferiore itinere.*

93.

Sublacensem) Heinr. comparari vult Lips. ad Tacit. Ann. 14, 22. et Hessel. ad Vibium Seq. p. 53. ed. Oberl. Cf. Cellar. Geogr. II. 9. p. 496.

limpidissimus) Tres fuere lacus amoenitate nobiles, qui nomen dedere Sublaqueo oppido, referente Plinio III. 12, 17. Ex quibus unum nominavit Frontinus. Tacitus Ann. XIV. 22. *Simbruina stagna* vocat. v. ad Art. 15.

Trebam Augustam) *Treba* antiquissima urbs Aequorum, quae vulgo nunc *Treve* appellatur. *Trebani* cum Tusculanis aliisque vicinis populis nominantur a Plinio III. 5, 9; eorum republica in Inscript. ap. Murat. 652, 2. Atque in monte Trebanorum oritur Anio, teste Plinio III. 12, 17. Cf. Cluver. Ital. Ant. II. 7. Cellar. Geogr. l. c. Kircher. Lat. Vet. et Nov. IV. 1. p. 175 sq. Quia Frontinus Traianum Augustum laudat, Cellarius putat, ornamenta Trebanae urbis, ut auctoris, illius fuisse. Alii *Trebam* et *Trebulam* confudere, ut Leander Descript. Ital. p. 151. Cf. Ortelii Thes. Geogr. v. *Treba* et *Mutuscae*, ubi omnia confunduntur.

paucis circa ipsum oppidum obiacentibus cultis) *Oppidum* pro *oppidis* reponendum cum Rubenio Elect. II. 35, qui haec verba facit: „Legerim *circa ipsum oppidum*. Pauci agri culti aut vomere scissi adiacent oppidum Trebam; ideoque purior illic Anio, quoniam luti nihil trahit aut radit e cultis ripis. Haec enim causa est, cur infra Anio sit turbidior, quod *terras cultas* (v. Art. 15) *circum se habeat soli pinguis, et inde ripas solutiores.*“ POL. *Obiacentibus* i. e. adiacentibus. *Cultis*, intell. cultas terras (cf. Art. 15): capi autem *culta* debet pro substant. neutr. plur., de quo consulas Heins. ad Ovid. Epist. X. 59 et Vellei. II. 116.

deformis illius) sc. aquae prioris. Affertur locus a Forcellino, probaturo, *deformis* posse ad quamcunque rem, ipsamque aquam, transferri.

titulo) *Aqua Traiana* in Itinerario Antonini fol. 186 vers. HEINR. De toto hoc loco consule nos in Bruchstück. aus dem Leben Frontins §. 11.

94.

humum accidit) Heinr. comparat Schneider. ad Vitruv. 8 p. 138 et p. 140. Explica: in terram accidit, in terram cadit: et a *cadendo*

haec aqua vocatur *caduca*. Loquendi genus optimum, ut videre est ex iis, quae in Forcellin. nuper edit. afferuntur.

caducam) Quid sit *aqua caduca*, diximus ad Art. 65. Keuchenius adfert Varron. de Re Rust. III. 5, ubi *aqua caduca* vocatur *quae abundat*. Pol. provocat etiam ad Scaliger. Coniect. ad Varron. L. L. IV, ubi *aqua caduca* ex Frontino definitur. Omnium autem locorum nullus exsistit gravior, quam noster, ex quo etiam vocabuli cognoscitur origo, quam modo constituimus.

in publico impenderetur) Raro quidem ita coniungitur *impendere*, coniungitur tamen. Paul. Dig. 24, 1, 31: *In opsonio, aut in unguentis, aut cibariis familiae pecuniam impendere.*

concedentibus reliquis) Quomodo hoc? Vix enim „reliqui" interrogabantur. Sed sic interpretari licebat apud istos non valde „antiquos", si principibus viris dabatur aliquid praeter leges, cui non repugnarent reliqui. HEINR.

95.

a Censoribus) Cic. de Leg. III. 3, 7: *Censores urbis templa, vias, aquas, aerarium, vectigalia tuento.*

ad usum publ. pertineret) i. ad usum aerarii. HEINR. i. e. civitati usui, i. e. utilitati, esset. Cf. Art. 94: *eratque vectigalis, statuta mercede, quae in publico impenderetur.* Sch. VI. 16: *ad fiscum publicum.*

96.

Tutelam) Art. 114: *custodiam.* Conservation. Scaliger. ad Varron. p. 172. Bip. Art. 98: *tueretur.* HEINR. Vid ad Art. 114.

singularum aquarum) i. e. singulorum aquaeductuum; ut loquitur Frontinus Art. 119 (*ad tutelam ductuum*). Eandem vocabuli *aqua* significationem habuimus Art. 3: *ius tuendarum earum* (aquarum). Art. 94: *ius tuendae aquae – ad ipsorum ductuum pertinet tutelam.* Cf. HEINR. ad Art. 1.

in ministerio) Marcell. Dig. 32, 67: *Maevio omnes iuvenes, quos in ministerio habeo, dari volo.*

operum probandorum) Brisson. v. *probare*, n. 3. Infra Art. 105: *calicem probare.* HEINR. Sch. „das Geschäft der Prüfung ihrer Arbeiten."

C. *Licinio et Q. Fabio Censoribus*) *C. Licinius, Consularis*, Augusti temporibus, ap. Sueton. de ill. Gramm. c. 20. Hunc cum Fasti non habeant, suffectus fuisse videtur, et quidem Julo Antonio a. U. 744, altero tum consule *Q. Fabio Maximo* Africano. v. Sigon. Fast. Ro. p. 348. Casaub. et Ern. ad Sueton. Claud. 2. cf. de ill. Gr. c. 18. Lips. ad Tacit. Ann. I. 10. — *C. Licinius* Geta et *Q. Fabius* Maximus Allobrogicus Censores a. U. 647. Schultz. Grundleg. p. 108. De illo Glandorp. col. 531, de hoc Ernest. Ind. hist. HEINR.

97.

Mancipi etiam etc.) De *mancipibus* Brisson. in v. Lips. ad Tacit. Ann. III. 31. Cf. *redemtores* Art. 96. 119. 124. Cic. Ep. ad Q. Fr. 3, 1. pr. „Messidium cum Philoxeno." ibi Ernest. Plin. H. N. 36. p. 381. „*In-legibus, ne-redemtor.*" Dicebatur *manceps aquae Apiae* etc., ut erant mancipes singularum viarum: Ind. Scalig. ad Grut. HEINR. Schard. Lex. Jur.

aquam oletato) Heinecc. Antiqq. Rom. p. 649. HEINR. A verbi *olere* obsoletis formis *olevi oletum* factum est frequentativum *oletare*, i. e. male olentem facere, conspurcare, inquinare, seu, ut ipsis Frontini verbis utar, *olidam facere*. Prisca est latinitas, cui omnino formae frequentativae propriae erant, quas aurea aetas fastidivit, posterior rursus non sprevit. Hinc repetendum *oletum*, κόπρος. Adiectivum *olidus*, male olens, notum est ex Horatio, aliis.

98.

post Aedilit.) anno quarto post Consulatum. HEINR. Cf. Art. 9.

descripsit) per commentarios. HEINR.

familiam propriam) Gravis admodum hic locus est de origine *familiae*, ab Agrippa institutae, Augusto hereditate relictae, qui eam publicavit. Intelligendum autem est corpus *servorum opificum*, quos Frontinus Art. 96 certis Urbis regionibus distributos et in tabulas publicas delatos fuisse retulit; et de quibus plura enarrantur Art. 116 sqq. Ut haec familia aquae ductibus tuendis (Art. 96) inserviebat; ita alia quoque erant servorum corpora, omnino ad munera publica pertinentium, qui dividebantur in familiam publicam et urbanam, iidemque certis Urbis

regionibus dediti fuisse videntur. v. Inscript. Orell. 2851 et ictorum locos apud Brisson. in Schardii Lex. Jur. in v. *familia*.

publicavit) *Publicare* non semper significat „confiscare," ut Art. 97; sed etiam ultroneas translationes privatae rei in possessionem reipublicae. POL. Idem Art. 116.

99.

potestate acta) Ex Senatus consulto Duumviri Anionis perducendi creantur Art. 6. A Senatu Praetori Marciae perducendae negotium datur Art. 7. Cura operum, ad aquarum ductus pertinentium, erat penes Censores Aedilesque. Etiam factum est, ut in Senatus consulto mentio fieret Quaestorum, quibus ea cura demandaretur (Art. 96). Leges quoque singulae de aquis fuere (Art. 94. 97). Igitur civitati quidem res, ut maximi operis et commodi, curae fuerat. Sed usque ad hoc tempus magistratum, qui curae aquarum totum se dederet cuiusque hoc praecipuum unicumque officium esset, civitas non constituerat: alii magistratui, Censori potissimum, cura demandata erat, qui ea velut munere extraordinario defungeretur, sua ipsius *potestate* et arbitrio vel ipse vel singulorum hominum suffectorum arbitratu (Art. 97 fin.) rem ageret, quia quid iuris esset, seu quid faciendum quid non facieudum esset, nondum certis legibus constitutum erat. Ex quo autem Agrippa de his rebus tantopere meritus est, civitas proprios magistratus creavit, Curatores aquarum, suis insignibus praeditos, principes semper civitatis viros (Art. 1), quibus aquarum unicum iniunctum officium; hinc Senatus consulta ad solam aquarum curam pertinentia data sunt legesque promulgatae, resque ad certum ius rediit.

lex promulgata) Quinctia. NB. „leges *perlatae*" Art 94, ubi sermo est de temporibus liberae rei p. HEINR.

Augustus quoque edicto) Sueton. Oct. 37. HEINR.

tota re in sua benef, translata) Nimirum, ut ex suo, non ex Agrippae beneficio se aquam habere cognoscerent ii, quorum commodo aqua erogabatur. POL. Sch. „nachdem er das Ganze auf seine Bewilligung übernommen."

Messalam Corvinum) Art. 102. Perizon. in Syllog. Epist. Burm. IV. p. 809. HEINR.

Pedarius) hoc cognomine vocatus, quod pater eius aut avus inter Senatores pedarios fuerat. Sueton. de. ill. Gr. c. 3. pr. Forcellin. et Ernest. in Clav. v. *pedarius*. HEINR. De *Pedariis* pluribus agit Budaeus Annot. in Pandect. p. 57. B. Lutet. 1556.

quasi magistratibus) Casaub. ad Sueton. Aug. c. 37. Cic. II. de L. Agr. §. 17 etc. HEINR. Casaubonus ibi plus semel Frontinum respicit, et ex eo Suetonium illustrat.

Senatus consultum) De forma SCtorum Heinecc. Antiq. p. 71. Manut. ad Cic. Epist. Fam. VIII. 8. p. 557. Cic. Phil. V. 19. Garaton. ad Phil. III. extr. Reiz. R. Alterth. p. 384. HEINR.

100.

V. F.) „voluerunt fieri.“ Ernstius ad Valer. Prob. p. 152. Immo: „verba fecerunt.“ Vid. Cort. ad Cic. Ep, ad Div. VIII. 8, 13 et quos laudat. Sueton. de cl. Rhet. 1. Brisson. de Form. Ernst. l. l. p. 156 HEINR.

D. E. R. etc.) Id est: de ea re quid fieri placeret, de ea re ita censuerunt. Ordinem formulae in seqq. Senatus consultis sibi non constare reperiemus; item non ubique plena formula usurpabatur, ad finem tamen fere habebat: *R. J. C.* — Syntaxis loci est: Quod Consules verba fecerunt de aquarum Curatoribus ordinandis, i. e. quod attinet ad id, quod Consules de aquarum Curatoribus ordinandis verba fecerunt de ea re quid fieri placeret, ita censuerunt.

cum eius rei causa) Totum hunc locum descripsit Sigonius de antiq. iure civium Rom II. 15. p. 105. Francof. 1593. ut ostenderet, servos publicos alios fuisse a lictoribus.

per quos frumentum plebei datur) Curatores frumenti. Savaro ad Sidon. Epist. p. 73. HEINR.

Praefecti) Lego: *Praefectis*. HEINR. Igitur quisque apparitor tantum accipiebat, quantum Praefectus frumento dando?

dare) sc. suis apparitoribus.

deferreque) i. q. *attribuere*, quod infra sequitur. *Def. ad aerarium* Sch. „beim Schatz anzeigen.“

sine fraude sua facere) *Facere* i. e. solvere; de quo ictorum usu v. Schardii Lex. Jur. in v. *facere* n. 1 et 7. *Sine fraude* i. e. sine

periculo, sine noxa. Forcellin. in v. *fraus*. Cf. Art. 129: *idque iis sine fraude sua facere liceat.*

ambo alterve, si iis videbitur) Formula solennis in SCtis, in monumentis exprimi solita per haec sigla: A. A. S. E. (eis) V. Garaton et Ursin. ad Cic. Phil. p. 70 et 166. HEINR.

101.

Itemque etc.) Id est: Itemque Senatui placuit, ut aquarum Curatores, quum, simul suscepta etiam viarum frumentique cura, quartam anni partem huic negotio impendere cogerentur, ut aquarum Curatores, inquam, ne ob negotiorum multitudinem ullum publicae administrationis, in aquarum potissimum cura positae, officium damno civitatis negligerent, iudiciis saltem privatis publicisque vacarent.

ministeria) pro ministris, quomodo *clientelae*, *servitia*, aliaque id genus permulta dicuntur. Sunt adiutores: Art. 2. 100. HEINR.

tamen esse-videntur desiisse) Non esse amplius hi servi videbantur, propterea quod Curatores ambitione aut negligentia eos in privata opera diducebant, omnis disciplina evanuerat, et publica ministeria posthabebantur. Lege Art. 117.

non agentium) i. e. non agendi. Lege mea ad Tacit. de Orat. c. 29. et ad Fronton. Quintil. 10, 3, 18 et 20, 12, 7: Paciscendi mos et *ponentium.*" 2, 15, 4: „a voluntate *infamantium.*" Plin. H. N. 21. p. 6: *praegustantium.* HEINR. Quod non intelligo, cum nihil videam, nisi hoc: desiisse esse videntur inertiâ ac segnitiâ curatorum, non agentium (i. e. qui non agebant) officium.

102.

Atteius Capito) *principem in civitate locum studiis civilibus assecutus*, Tacit. Ann. III. 75.

Tarius Rufus) Edd. omnes: *Satrius Rufus; Satrio.* nec aliter Jo. Maria Cataneus ad Plin. Ep. I. 5. Pighius aliique. Causas agit *Satrius Rufus* Domitiano Imperatore Plin. Ep. I. 5 et IX. 13; tempore vix conveniente, cum principes semper civitatis viri aquarum Curatores essent, nec adeo iuvenes. Clarior memoria *Satrii Secundi*, Sciani clientis, Tacit. Ann. IV. 34, et vitae tempus magis congruum: sed hic quo-

que, nedum Rufi cognomine caruerit, non inter principes civitatis viros videtur posse recenseri. Tres codd. consentiunt in: *Tarius Rufus; Tario* (C: *Taurio*). Fuit is Consul suffectus anni 737 (secundum Pigh. T. III. p. 519), qui infima natalium humilitate, militari industria Consulatum sub Divo Augusto meruit, teste Plin. H. N. XVIII. 6; quemque Seneca Clem. 15 scribit filium, in parricidio comprehensum, ex Augusti sententia exilio punivisse. cf. Pigh. l. c. Consularem autem virum, licet aetate provectum et paene senem, Pol. et Sch. (IX. 10) restituere Frontino non dubitaverunt.

Fabio Pers.) a. U. 785.

Cosso Cossi F.) Cornelium Cossum vocat Tacit. Ann. XIV. 20. alii Cossum Cornelium. Pertinent ad a. U. 811.

Verginio-Memmio) a. U. 814.

Silio et Gal.) a. U. 819.

Vespasiano etc.) a. U. 822.

Valerio Messalino Cos.) Panvinius Fast. a. U. 826 haec habet: „Liber Cuspiniani et Fasti Graeci et non suo loco Cassiodorus Consules in hunc annum comparant (Caesarem) Domitianum II. et Messallinum. Frontinus, omisso Domitiani nomine ex S. C. abolito, Valerium Messallinum tantum alterum Consulem nominat.“

Vespasiano V.) a. U. 825.

Nerva III.) a. U. 848.

103.

Circa ius) i. e. „In Betreff.“ Latinitatis argenteae aetatis, praesertim ictorum. Cf. Art. 77. 113 etc.

litteris Caesaris) Infra *epistola Principis;* alibi *rescripta, codicilli, diplomata.* HEINR.

diximus) Art. 64.

circumeundi) De dicendi genere cf. Art. 101 *circumire rivos.* Pro quo Art. 104 *inspicere.* Cf. Art. 117 *circitores.*

104.

aedif. Urbi coniuncta) Sch. VIII. 5.

Q. F. P. etc.) i. e. quid fieri placeret, de ea re ita censuerunt.

inirentque numerum) i. e. instituerent enumerationem („Aufzählung“). Liv. XXXVIII. 13: *numerus interfectorum haud facile iniri potuit.* Caes. B. G. VII. 76: *numerus inibatur.* ubi Herzog. affert Curt. III. 1, 22.

assiduissime) Laudat Forcellin.

105.

praestare maturitatem) h. e. efficere, ut beneficium Caesaris mature et cito perficiatur. FORCELLIN. in v. *matur.* Id est, efficere, ut is, cui concessum est, beneficio statim frui possit. HEINR. Sch. „Reife gewähren.“

procuratorem) Procurator proprie est, qui curatoris vices agit, ut *propraetor, proquaestor.* Unde Frontinus Aquaed. 105 curatori aquarum procuratorem subiicit. FORCELLIN. in v. *procur.* Polenus explicat, quasi adiutur curatoris. Nos „Stellvertreter.“ Quod eius negotium fuerit, infra dicitur et Art. 112.

eiusdem) i. e. eiusdem, atque quo ipse fungitur.

scribere) i. e. ordinare, nominare, instituere. Sch. „bestellen.“ Nota significatio. cf. Herzog. ad Caes. B. G. III. 108. Eadem significatione, sed paulo insolenter, infra dicitur: *Procuratorem admovere,* intell. ad officium. In vulgus notum: *aliquem ad curam admovere.*

villicis) Ad villicos enim pertinebat collocare calices (v. Art. 112), quos signandos procuratores curaverant. POL. De *vilicorum* officio cf. Forcellin. et Brisson. in v. — Praeterea notanda est collocatio vocabuli *quoque.* Cf. Art. 108: *aliis etiam.* Heinr. transposuit: *quoque fieri.*

cogitet; dilig. etc.) Sch. legit: *cogitet, deligenter intendat-modum et positionis notitiam habeat.* Atqui calicis positio seu collocatio vilici erat, huiusque positionis mentio legitimum sententiarum nexum turbat: nam de ea re sermo est Art. 112; nostro autem loco procuratori praescribitur, ut calicem impetrati moduli signet, et, quum librator calicis capacitatem metiatur, modulos, de quibus supra relatum est, diligenter respiciat cognitosque habeat, ne quid libratoris in iusta calicis mensura probanda arbitrio committatur. Quum in V F legatur *intendat mensuris,* et hoc quoque latinum sit, in mentem venerat emendationis: *intendat mensuris-modorumque, quos posuimus, notitiam habeat.* Verum his libris quum minus sit auctoritatis, satius videbatur legere et interpungere, ut

fecimus. Heinr. legit: *mensurarum, quas posuimus, modum;* et seqq. *et earum notitiam habeat* uncis inclusit.

nec statim ab hoc) ἐκ τούτου, i. statim ut hoc factum est. Immo leg. *ob hoc.* Seneca Epist. 51 p. 144, 91. p. 370. HEINR. Rationem esse longe aliam, docuimus ad Art. 68.

verum eiusdem luminis) sc. subliciatur fistula.

per pedes quinquaginta) Quid hoc significet, ex seq. S. C. intelligitur, ubi pro eo dicitur *intra pedes.* Cf. Art. 112 *per spatium* et *per breves angustias.*

106.

quibus locis intra extra Urbem etc.) Supra Art. 27: *Est autem fere — — — modum recipiunt.* Igitur impetratae illae quinariae communi fistula ducebantur in castellum; igitur aqua earundem quinariarum, antequam divideretur inter privatos, communis dici poterat. Quare arbitror sententiam hanc esse: *quibus locis intra* et *extra Urbem privati possent apte facere castella* privata, *ex quibus ducerent aquam, quam ex* publico *castello communem accepissent.* Propter haec autem haud existimo sequendum Graevium, qui in Praefat. ad. T. IV. Antiqq. Rom. *aqua ex castello communi* scripsit; cum tamen omnes codd. et ed. Joc., et ea, quam ipse sequitur, Keuchenii ed., habeant: *aquam ex cast. communem.* Sed profecto credendum est, festinanter scripsisse haec Graevium, praeterea imperito amanuensi, qui ex Frontino excerperet, usum fuisse, cum in eadem Praefat. iterum huiusce Senatus consulti verba referens Graevius, pro *castella privati* habeat *castella privata,* pro *ducerent* habeat *ducitent,* pro *accepissent* habent *concepissent.* Ceterum verba *intra extra* desumsimus ex utroque codice. Joc. et Brisson. habent *intra extraque.* POL.

laxiorem fistulam) i. e. ampliorem. Eadem locutio Art. 112. Congruit *laxare* Art. 36. 113, cui utroque loco opponitur *coartare.*

109.

intercidere) i. e. impedire, ne fluerent. POL. i. e. interpellare cursum earum. HEINR. *Aqua interciditur,* quae interrumpitur, intercluditur, non amplius usui hominum conceditur.

medio tempore) Ovid. IX. 134 ibique Bach.

ad quos res pertineret, dispertirent) Polenus sententiam putat restituendam esse similem huic: ii, ad quos res pertineret, consulere interim possent rebus suis. Non reputaverunt viri docti, quod restituere, non satis convenire verbis *ad quod res pertineret;* praesertim autem in re, cuius praecipuam civitas susceperat curam, Principem non id indulsisse credibile est, ut pro suo quisque arbitrio praedia irrigaret aut rei suae consuleret. Quamobrem de verbo *distribuerent* aut *dispensarent* cogitaram; quoniam autem *dispertirent* vel ipsis litteris simillimum est antecedentibus *res pertinerent*, et ob similitudinem verborum lacunam ortam esse probabile est, hoc rescripsi. Interpretare: intra quod spatium ii, ad quos ea res, i. e. ea cura, id munus aquae dispertiendae pertineret, eam dispertirent.

sociorum) *Socii* qui sint, doceris ex seqq., scilicet ii, qui communiter aquam impetraverunt.

constitutum) sc. lege, verbis legis.

perinde-ac) Leg. *ac si.* Sueton. Oct. 35. Tacit. Ann. XIV. 41: *preinde ac-condemnatus.* Al. *ac si.* Heindorf. ad Nat. Deor. p. 210. „perinde *quam,*“ Plin. Ep. 6, 8 fin. Spalding. ad Quintil. V. 13, 21. HEINR. Bene, si Frontinus scripsisset: *ac si iure cautum esset;* in hunc sensum: „die Beobachtung jedoch vertritt die Rechtsnorm.“ Mihi autem verba simplicius capienda esse videbantur, ut *ac* sit particula copulativa, sic: simile tamen est hoc, quod observatur, ac quod iure cautum est.

desisset etc.) Ego sic locum capio: cum quisque ex iis, quibus beneficium datum erat, desiisset illud beneficium possidere; i. e. cum nemo amplius in dati beneficii possessione esset.

continebit) Tempus futurum velut omnia tempora amplectitur; quale apud ipsum Frontinum iam habuimus. Ex alio castello impetrata aqua duci non debet, quam ex eo, ex quo eam duci oportere epistola Principis continet, i. e. praescribit, iubet.

continebit) Intell. eam duci, vel ducendam esse. Breviloquentia: Wyttenb. ad Eclogg. histor. et in Platon. Phaedon. p. 215. HEINR.

111.

habent) sc. caducam aquam, i. e. eius ducendae veniam.

Nam necesse etc.) Haec periodus antea mandatorum capiti (i. e. initio) adscribebatur, cum esse Frontini videatur.

112.

ad ordinationem aq. privati usus) i. q. ad ius ducendae aquae in privatis: Art. 103 init.

circumscribi) Forcellinus, hoc loco inter alios plures laudato, explicat „dolose interpretari vel eludere"; et iam Polenus „fallere," afferens Juvenal. X. 222.

ambitio) Id est culpa Procuratoris, officium suum non agentis, ut conciliaret sibi gratiam eorum, quorum utilitati prave studebat. Eadem significatio Art. 117: *ambitione aut negligentia praepositorum.* Eadem Liv. XLIII. 14: *multos-per ambitionem Imperatorum ab exercitu abesse.* POL. Die Parteilichkeit. Art. 105: *pro gratia personarum.* Plin. Epp. 5. 14, 6. *exprobrare ambitionem.* Id. 6, 2, 7. Plin. H. N. 31. p. 100. Sueton. Aug. 25 *sine ambitione.* ib. Casaub. HEINR. Huc refer Frontin. de Colon. ap. Goes. de Re Agrar. p. 128: *mensor nulla debet ambitione aut sordibus moveri, servare opinionem meritis et moribus. Quidam per imprudentiam, quidam per avaritiam peccant.*

accipientis) sc. aquam.

statim) i. e. non per quinquaginta pedes, ut in S. C. est Art. 106. De vocabulo v. ad Art. 68. — *amplioris moduli* sc. quam quinariae, contra S. C. Art. 106.

adhuc) i. e. ad hoc, praeterea, insuper. Art. 114: *Adhuc illa aquariorum intolerabilis fraus est.* ubi Sch. corrigit *ad hoc.* Significatio posterioribus scriptoribus satis frequens.

per spatium) i. e. per pedes 50, ut audivimus Art. 105 et 106 extr.

113.

ad lineam) Haec locutio in mensuris frequens bifariam accipi potest, ut significet „ad lineam rectam seu directam ad perpendiculum," et ut significet „ad lineam directam ad libram." Posteriorem significationem habes hoc loco, et Vitruv. VIII. 3: *ut longitudines ad regulam et li-*

neam, altitudines ad perpendiculum, anguli ad norman respondentes exigantur.

alterius) sc. privati.

114.

Adhuc) v. ad Art. 112.

imponunt) Art. 129 dicit: *fit novum foramen.* Cf. Art. 36: *induere modulum rivo. Foramen castello imponere* exquisitum dicendi genus esse videtur, comparandum cum iis, quibus ipse Cicero utitur: *iniurias, plagas, vulnus imponere alicui;* et praeterea ita usurpatum, ut etiam fraudis notionem, quam hoc verbum saepe admittit, complectatur. Inesse etiam fraudis notionem, coarguunt sequentia verba, *hoc emendandum crediderim, sine causa foratum.*

tutelam) Hoc loco et Art. 119: *ad tutelam ductuum divertimus.* et Art. 96: *tutelam singularum aquarum.* ubique *tutela* significat idem ac „tuitio." Nimirum significat curam adhibitam sive ad defendenda a detrimentis, sive ad reparanda, si quae haberent detrimenta, castella et aquaeductus. POL. *villarum tutela*, Plin. H. N. 18. p. 231. HEINR.

115.

puncta) v. Forcellin. in v. et praecipue Sch. III. 19.

diversa) in diversas Urbis partes directa. HEINR.

negotiatoribus) Id est iis omnibus, qui aut pecunia aut alio modo corrumpentes fidem servi a punctis, aquam ab hoc dandum negotiabantur, nimirum aquam sibi dari studebant. POL. De *negotiatoribus* Casaub. ad Suet. Aug. 42. Briss. in v. HEINR. *Negotiatio* Imperatorum Rom. tempore omnino est „mercatura, Handel;" attamen ut *ius* pro loco ubi ius dicitur, *certamen* pro loco pugnandi, aliaque huiusmodi apud scriptores inveniantur, ita etiam *negotiatio* dici quidem posse pro taberna locove, quo mercatura exercetur, negari non potest. Statui etiam possit, Frontinum nomine abstracto (*negotiatio*), quod vocant, usum esse pro concreto (*negotiator*); qui usus in primis posterioribus scriptoribus frequens est

Quantum ex hoc emend. etc.) i. e. quantum aquae ex emendatione huius rei servatum sit. Retulerat Frontinus, multa emendationem exigen-

tia emendata esse: etiam ille reditus, quem vocant puncta, sublatus est; et quanta aquae copia hoc sublato reditu in usum publicum servata (i. e. recuperata) sit, ex plumbi pondere, ex destructis furtivis illis peculiaribus fistulis comparato, aestimatur.

aliquantum) hoc loco (ut Strateg. I. 1, 10) propriam vim sibi vindicat, significans „magnam, satis magnam, haud parvam copiam.“ v. Hotting. ad Cic. Divinat. II. 1. Herzog. ad Caes. B. G. V. 10. cf. Zumpt. Lat. Gram. §. 488.

redactum est) l. e. coactum, collectum est. v. Brisson. *redactum in publicum, in aerarium.* Sic *cogere in publicum* Varro de L. L. Brisson, v. *cogere* HEINR. confectum, comparatum.

116.

quae huius rei causa parata est) Formula ex legibus translata, in quibus frequens est. Cf. Ulpian. Dig. XXXII. 1, 46—49.

homines) servos, Leute. Ind. ad Cic. Orationum Partes incd. s. v. Sic ἄνθρωποι Graecis posteriorum aetatum. HEINR.

117.

tectores) Brisson. et Forcellin. in v. Intpp. Cic. Planc. 25. p. 166 sqq. Wund. Idem Epp. ad Q. fr. 3, 1. init. *Totum in eo est, — tectorium ut concinnum sit.* Infra Art. 122. Plin, H. N. 36. p. 380. sq. HEINR.

esse — ad ea) Notandum dicendi genus *esse ad ea* pro esse seu adesse ad ea facienda.

Omnes in Urbe circa castellorum et munerum stationes) Obscuram hanc periodum vocat Pol. eamque ita interpretatur: „Omnes opifices, qui erunt in Urbe, urgebunt quaeque (i. e. singula) opera circa stationes castellorum et munerum; in primis vero urgebunt opera, quae fient ad subitos casus etc.“ Sch. delcto *circa* vertit: „Sämmtliche Wachposten der Schlösser und Künste in der Stadt müssen alle Arbeiten beschleunigen, vorzüglich bei plötzlichen Vorfällen, damit“ etc. Utrumque veritati absonum. Scilicet *statio* significat locum, cuique servo opifici destinatum, in quem operam suam convertere obstrictus est. Art. 119 *suae stationis architectus* est architectus eius loci certi et consti-

tuti, cui operam suam debet. Hinc liquet, quid de nostro loco sit statuendum. *Omnes in Urbe circa stationes*, i. e. omnes servi opifices qui sunt intra Urbem et qui sunt circa suas stationes (seu in suis stationibus), i. e. et quibus sua cuique statio est. Genitivus *stationes castellorum et munerum* paulo quidem insolens est, sed nec inusitatus nec latinitati repugnans, et a brevitatis studio profectus, quem commode expedies „stationes circa castella et munera.“ Exposita vocabuli *statio* significatio, in aquarum saltem cura, adhuc in lexicis desideratur.

opera quaeque urgebunt) i. e. toti esse in omnibus suis officiis esse debebunt. Tempus fut. *urgebunt* legis ritu pronuntiatum est: more Frontini.

od subitos casus) cf. Sch. VI. 37.

necess. incubuerit) Grave dicendi genus non praetermisit Forcellinus in v. *incumb.*

converti) Ern. ad Sueton. Ner. c. 31. HEINR.

ambitione) de qua v. ad Art. 112.

dictaremus) schriftlich geben. Sueton. Tib. 18: *per libellos dare.* Gesner. ad Quintil. X. 3, 18 (ap. Spalding.). Oder mündlich, ut *sportulas dictare*, Quintil. XI. 3, 131. HEINR.

118.

Commoda) Dicebantur in re militari *commoda* vel praemia, vel munera, vel agri denique, qui dabantur militibus (v. Turneb. Advers. V. 5), praesertim emeritis (v. Forcellin. in v.). Significabant etiam salaria, quae c. g. primo pilo praestabantur (v. Schardii Lex. Jur. in v.) Sed etiam ad sacerdotos (Sueton. Aug. 31), tribunos (Cic. Fam. VII. 8) aliosque ordines pertinebant commoda, i. e. vel reditus, vel beneficia, vel privilegia. Apud Frontinum denique annua merces intelligenda esse videtur (Forcellino interprete), quae servis opificibus vel ex aerario vel ex fisco pendebatur. Distinguuntur enim hoc Art. aerarium et fiscus: aerarium sub Imperatoribus erat populi Romani et rei publicae, ex quo familia publica mercedem suam accipiebat; fiscum autem Principis erat, ex quo Caesaris familiae merces dacatur.

exoneratur) levatur, compensatur. HEINR.

pertinentium) Sch. adiicit *praediorum*, vertitque: ein Aufwand,

welcher von den Pachtgeldern der zum Wasserrecht gehörigen Grundstücke aufgewogen wird.

alienatum ac vagum) De sensu, quem controversa vox continere debeat, dubitare non poterit, quisquis rerum nexum consideraverit. In primis attende particulam adversativam *vero*, ut quae gravissimi sit momenti. *Proximis vero temporibus*, ait Frontinus, *reditus ille in Domitiani loculos conversus est; iustitia Divi Nervae populo eum restituit.* Igitur reditus ille, qui ad populum acrariumque pertinebat, dolo malo huic ereptus et per eos, in quorum tutela erat, fraude alio conversus est, quo non debebat, aliorum hominum avarorum opes auxit, quorum non debebat. Postea vero Domitianus in suos loculos convertit; vel Curatores ambitiosi, nimirum ad Principis gratiam captandam, in Domitiani loculos transtulerunt. Huic iniustitiae et defraudationi Nerva finem posuit, reditumque acrario restituit. Pergit Frontinus: *nostra sedulitas ad certam regulam redegit.* Igitur reditus antea certis regulis adstrictus non erat, erat incertus, inconstans, negligentiae, temeritati et arbitrio tutorum obnoxius, quibus ne constabat quidem, quae essent loca ad vectigal pertinentia. — Quod quum duo sint, quae Frontinus distineat, quorum posterius manifesto ad reditum *vagum* spectet; loco controversae vocis scriptam ab auctoris manu fuisse vocem apparet, quae priori sententiae adumbratae respondet. Sch. vulgatam vertit „springend und unbeständig"; quae versio interpretationis indiget. Ego quoque retinerem *salientem*, ea notione, ut iocose dicatur pro: modo ab hoc modo ab illu occupatum ac vindicatum, modo ad hunc modo ad illum translatum, modo in huius modo in illius sacculum transilientem. Sed dum vindicare verbum *salire*, nude et absolute sic positum, idoneorum exemplorum auctoritate fulcire non valeo, in textum illud recipere non ausim. Quamobrem Poleni emendationem secutus sum, ad sensum aptissimam, a mss. vestigiis paene nihil discrepantem.

alienatum) Intell. a populo, ex seqq. HEINR.

in loculos conversum) Gronov. Obs. p. 570 confiscatum, Sueton. Octav. c. ult. HEINR. De *loculis* cf. Sch. VII. 14.

nostra sedulitas) Iisdem utitur verbis Strateg. Praef., ubi Oudendorp. nostrum locum laudat; iisdem de Agr. Qual. p. 28 ap. Goes.

castella et lacus) *Munera* hic non posita, ubi de *fisco* sermo est. HEINR.

119.

opera-nascuntur) Quia, cum nascuntur vitia in aquae ductibus, operum est necessitas. POL. Sch. vertit „Bauarbeiten", Heinr. Art. 120 „Baureparaturen". Eadem formula Art. 120. 122. Compara Art. 126: *vitia oriuntur.* Art. 125: *partes ductuum laborant.* Hinc intellige: opera nascuntur, scil. ex reparandis vitiis.

prudenti temperamento) i. e. cauta assensus sustentatione, explicante Poleno. *Temperamentum* est moderatio: inter quae substantiva eadem affinitas intercedit, atque est inter *temperare* et *moderare.* Livius (XXVIII. 44) utrumque, *moderatio et temperamentum*, coniungit. Keuchenius comparat Plin. H. N. XII. 25, 54: *artifex temperamentum.* Cf. Forcellin. in v. Prudenti moderatione erga eos homines, qui opus facere quaerunt, utendum est, ne eorum stommachum moveas, neu postea ab iis opus male perficiatur.

sustinenda) i. e. differenda, ipso interpretante Frontino in seqq.: *ut aestimet quae repraesentanda* (i. e. in praesentia perficienda) *quae differenda sint.*

opus - quaerentibus) i. e. occasiones et causas quaerentibus operi aut faciendo aut amplificando. HEINR.

suae-stationis) i. e. officii, seu muneris. Gesner. Thes. ex Panegyr. Plinii. „die dazu Angestellten." HEINR. v. ad Art. 117.

repraesentanda) i. statim faciendi. Forcellin. in v. Cic. ad Famil. V, 16: *medicinam repraesentare*, i. e. in praesentia facere. Ern. Clav. in v. Quintil. X. 7, 2: *iudicia repraesentata;* quod non intellexit Spalding. Sueton. Octav. 101: *summam repraesentare,* i. e. statim solvere. Ernst. in Ind. Lat. M. Tullius Epist. ad Divers. 16, 14. extr.: *quem etiam repraesentabo.* Vitiosum. Lege: *quae* promissa. Non recte Manut., neque idem ad eiusdem libri ep. 24. Senec. Epist. 95 pr. Cic. Phil. II. 46. Hinc explicandus Caelius ap. Cic. ad Famil. VIII. 2. init. ubi cf. Weisk. HEINR.

per domesticos artifices) Attende oppositionem. *Redemptores* sunt rei publicae, *artifices domestici* privatorum: hi ad familiam, ad servos opifices pertinebant, quorum suum quisque artificium callebant. Nominantur etiam ap. Nep. Attic. 13. *artifices ceteri, quos cultus domesticus desiderat*: qui tamen ab nostris videntur esse diversi, scil. ad luxuriam

potius pertinentes; cum nostri rebus gravioribus sint destinati. Sch. vertit „eigene Handwerker.“

120.

impotentia) i. e. fraudibus; significatur enim, possessores fuisse impotentes cohibendae cupiditatis, qua ferebantur ad usurpationem rerum pertinentium ad publicum. POL. „Mangel an Selbstbeherrschung.“ Eadem significatio Art. 126, ubi de ipsa re pluribus disseritur. Sch. „Unenthaltsamkeit.“

impotentia) i. e. insolentia. Cic. ad Famil. X. 1. de Antonio; ubi male Ern. p. 272. not. 2. Gronov. ad Senec. p. 79. Sueton Caes. 77 pr. HEINR.

121.

explicanda sunt) i. e. expedienda, ad exitum perducenda, peragenda, perficienda. Passim de hac significatione monuere veterum scriptorum interpretes. In primis apud iurisconsultos frequens esse videtur. cf. Brisson. in Schardii Lex. Jur. Ipse Frontinus Strateg. II. 3, 14: *ubi explicitum est;* quod interpretantur „peractum“: sed locus incertus est.

iniuriae) der Beschädigung. Senec. Nat. Qu. p. 739. HEINR.

Vitia autem etc.) Recte totum locum explicuit Pol. Vitia sunt eiusmodi, ut iis subveniatur aut non interpellato aquae per alveum rivorum cursu, aut emendari non possint nisi cursu aquae ab alveo vitiato averso; cuius posterioris generis ea vitia sunt, quae in ipso alveo temporis diuturnitate nasci debent.

122.

et maxima) i. et quidem. HEINR.

Pilae) De pilis et tofo v. Pol. Laudat locum Forcellin. v. *tofus.*

cessent) i. e. deficiant. Ex iurisconsultis exempla habet Forcellinus in v. Cf. Schardii Lex. Jur.

123.

structura) Affert locum Forcellin.

fidelem) Adlerus: „*Fidelis* significat summa fide, nulla admissa

fraude, ita ut praescripto modo et optima adhibata materia efformetur." *Fidelis* est, cuius integritati et abstinentiae et religioni fidere possumus.

temperamento coeli) i. q. temperato coelo, temperato anni tempore, eo scilicet, quo neque frigus premit neque solis aestus. Justin. II. 1: *Contra Scythae coeli temperamentum nullum esse vetustatis argumentum putabant*, quod Forcellinus (in v. *temp.*) de quacunque aeris constitutione interpretatur: sed si praecedentia respicit, intelliges „hoc coeli temperamentum", et explicebis: hoc temperatum coelum, hanc coeli temperiem, In eundem sensum Plinius Ep. V. 6: *temperies coeli*, de temperata coeli constitutione; et Nonius II. 848: *temperatura coeli*.

praecipit materiam) i. e. praemature occupat et consumit. *Materia* amplectitur omnia, e quibus structura constat; et Schultzii (VII. 16.) emendatio *maceriam* nec necessaria est, et posthabenda.

nec ullum) pro: sed nullum; de qua particulae *nec* vi adversativa cf. ad Art. 9.

obstaturum) Laudat Forcellin. in v. *obsto*.

Fides-eius) *Eius*, sc. operis, i. e. in opere faciendo.

124.

proximos) Intell. Urbi proximos, inde a VII. milliario fluentes. Remotissima Claudia, a lapide XL. ducta, secundum Plinium. Cf. Inscript. ap. Casaub. ad Sueton. Claud. c. 20. HEINR.

inchoatum) significat opus aliquod ex fundo seu ex iacto fundamento exstructum, fundamentum, quod in altitudinem exstruitur, simpliciter fundamentum, eine Grundlage. *Ab inchoato aliquid exstruere*, Columell. ap. Forcellin.

Futurae impensae paeparatio) Hae verba lucem suam accipiunt ex initio sequentis Senatus consulti. Pol. explicat: *impensae* i. e. materiae impensis acquirendae. Sch. reddit: Die Beischaffung der künftigen Baubedürfnisse. Forcellinus (in v. *impensa*) dicit: Impensam Frontinus Aquaed. 124 vocat materiem reficiendis aquaeductibus aptam, terram, lapides, ligna, etc. Omnia recte. *Impensa* enim est quidquid impenditur ad aliquam rem efficiendam, imprimis pecunia, qua omnia possunt comparari.

125.

reficerentur, ex agris etc.) V F: *reficerentur. Ex agris* etc. Antiquissimis iam temporibus fuere, qui in hac periodo haererent. Unde factum, ut non solum in C U inter verba *reficerentur* et *ex agris*, sed etiam in sequentibus in C inter verba *arbitratu* et *aestimata* lacuna restiterit, itemque in U V F verba *tollerentur, sumerentur, exportarentur* plane sint omissa. Atque optimo iure haeserunt. Nam quae ista syntaxis est: *ubi terram, limum, lapidem, testam, arenam, ligna ceteraque aestimata darentur, tollerentur, sumerentur, exportarentur?* Sic enim, me quidem iudice, procedere debet oratio. Atqui ubinam est subiectum? Vehementer miror, quod neque Pol. neque alius quispiam editor et interpres dubitationem moverunt. Sch. recte locum in vernaculam linguam transtulit, et ita transtulit, quasi *terram, limum*, et q. s. nominandi casu ponerentur. Mihi certe constat, vel lacunam esse nescio quo loco accipiendam, vel potius emendandum esse: *terra, limus, lapis, testa,* (sic C U), *arena* etc. atque ita edendum curavi, necessitate coactus.

testa) *Testa* hoc loco significat fragmenta fictilium vasorum, etiam (ut verisimillimum est) tegularum, imbricum, tubulorum aliorumque id genus, ex quibus fragmentis tusis et cum calce commixtis signinum opus fiebat, ad continendam aquam (cf. Art. 10 not. 9) perutile, atque adeo aquaeductibus utilissimum. Credibile etiam est, in ipsa structura usum aliquem alium fuisse eiusmodi fragmentorum. Porro testae maximam copiam exstitisse, vel ex eo liquet, quod Romae ex fragmentis figlinis tantus acervus factus sit, ut inde *Collis Testaceus* nomen invenerit. Et ab ipsis usque exordiis Urbis tanta habita fuit ars figulorum, ut Plinio (XXXV. 12) teste *Numa rex collegium figulorum instituerit.* POL. Cf. Bunsen Beschreib. der St. Rom Bd. I. p. 62. Anmerk. Apud scriptores rei agrariae occurrit *testa* vel *testa tusa* sub terminis, p. 5. 265. 306. ap. Goes.

viri boni arbitratu) Ita in Lege *si fundum*, XXXV. ff. tit. *mandati vel contra* legitur: *et tuam partem viri boni arbitratu aestimata pretio, dari mihi oportet.* Multa porro de aestimationibus, quae *arbitratu viri boni* fiere dicuntur, vide, si vis, in Brisson. lib. de Signif. Verb. POL. Cf. Schardii Lex. Jur. v. *arbit.* De *viro bono* Sch. VIII. 8. De quo viro bono Frontinus de Colon. ap. Goes. p. 128. haec legimus: *In iu-*

dicando autem mensorem bonum virum et iustum agere, neque ulla ambitione aut sordibus moveri, servare opinionem meritis et moribus.

itinera, actus) Etiam Cicero Caecin. 26 *iter, actus* iuxta ponit. Sch. bene reddit: „Fuss- und Fahrwege.“ Differentiam nominum iurisconsulti constituerunt. Pomponius Dig. VIII. 1, 13: *Si tam angusti loci demonstratione facta via concessa fuerit, ut neque vehiculum, neque iumentum ea ire possit, iter magis quam via aut actus acquisitus videbitur. Sed si iumentum per eam duci poterit, non etiam vehiculum, actus videbitur acquisitus.* Modestinus Dig. VIII. 3, 12: *Inter actum et iter nonnulla est differentia: iter est enim, qua quis pedes vel eques commeare potest; actus vero, ubi et armenta traiicere et vehiculum ducere liceat.* Plura desideranti abundans meditandi et disputandi copia patet in novissima editione Forcellin. in vv. *iter, actus, via,* et in virorum doctorum, qui ibi laudantur, observationibus.

126.

vicinales vias agrestesque) Brisson. v. *via,* n. 4. Senec. Benef. p. 516. HEINR. De *viis vincinalibus* v. Ulpian. Dig. XLIII. 7, 3. et XLIII. 8, 2. Saepe commemorantur in scriptoribus rei agrariae. v. Goes. Ind. ubi etiam Frontini locus affertur. Ex Ulpiano postquam significationem exposuit Brissonius (in Schardii Lex. Jurid. v. *via*), adiicit: „ita vias vicinales accipe apud Frontin. de Aquaed.“ Ego aliter sentio. Nam viae vicinales apud Ulpianum magis sunt publicae. Apud Frontinum autem privatae magis viae intelligendae esse videntur, quae a privatis possessoribus fiunt et reficiuntur, per plurium privatorum tantum agros patent privatorumque pedibus communiter calcantur et horum utilitati et commodo inserviunt. Etiam *viae agrestes* Frontini differre videntur *ab agraiis*, quae vocantur. *Agrariae sunt vel hæ quae sunt in agris, quibus imposita est servitus, ut ad agrum alterius ducant; vel hae quae ad agros ducunt, per quas omnibus permeare licet, in quas exitur de via consulari*: Ulpian. l. c. *Agrestes* vero, quarum hoc quidem nomine a nullo alio veterum scriptorum mentionem factam invenio, videntur esse singulorum privatorum, tramites, in iure potestateque positi illius possessoris, qui tales per agros suos in rem suam paravit. Itaque potius facio cum Poleno, explicante: „vicinales viae per confinia

diversorum possessorum directae fuerunt, agrestes per agrum unius eiusdemque possessoris"; quam cum Schultzio, modo non satis perspicuo reddente: „Dorf- und Feldwege." Minime tamen nego, vicinales vias potuisse etiam ita a possessoribus institui, ut *ad vicos* ducerent; quam nativam formulae notionem fuisse asserit Ulpianus.

formas) Polenus et Forcellinus *formas* huius loci interpretantur „aquaeductus." De qua significatione plura leguntur ap. Brisson. in Schardii Lex. Jurid. Cf. Lips. de Magnit. Rom. III. 11. p. 181. Antverp. 1598.

127.

muros) i. e. substructiones rivorum. Pol. cf. Sch. VII. 18.

quinos denos pedes) Hoc in loco maximi momenti est consideratio posterioris constitutionis Constantini M., nimirum legis, *Aquarum possessores*, I. Cod. Theodos. tit. *de Aquaeductu;* quae lex est etiam I. Cod. eodem tit. Eius etenim legis haec verba sunt: *Aquarum possessores, per quorum fines formarum meatus transeunt, ab extraordinariis oneribus volumus esse immunes* etc. *Praeterea scire eos oportet, per quorum praedia ductus commeant, ut dextra laevaque de ipsis formis quindecim pedibus intermissis arbores habeant.* POL.

intra continentia aedificia) Librorum lectio variam sortem tulit. Pol. praefixit *si*, intelligens: si continentia essent aedificia. Corrad. legit: *continentia aedificia-relinquant*, ceteris immutatis. Sch.: *in continentibus aedificiis.* Quum librorum lectio manca visa esset, aptissimam duxi medicinam, praeposito *intra* factam. Scilicet verba *intra continentia aedificia* inserta a Frontino sunt ad explicanda praecedentia *extra Urbem*, hoc modo: intra Urbem et extra Urbem, nempe intra continentia aedificia. Omittere etiam illa *et extra Urbem* Frontinus potuit, et scribere tantum: *intra Urbem et intra continentia aedificia.* Cf. Art. 104: *qui in Urbe essent intraque aedificia Urbi coniuncta.* Art. 129: *in urbe Roma et in iis aedificiis, quae urbi continentia sunt.* De quibus aedificiis v. Sch. VIII. 5.

exciderentur) Codicum lectionem retinent Corrad. et Sch., quorum ille affirmat, *excipere*, pro „extrahere et exstirpare" occurrere apud bonos scriptores, Celsum et alios. Afferuntur certe a Forcellino duo loci,

quibus *excipere* explicatur „extrahere“: possunt plures afferi, sed huc nihil pertinent et longe alia in iis verbum *excipere* praedita indole est. Ne Celsi quidem (VII. 12) locus huc trahi potest: nam *dentem forcipe excipere* phrasis est, rei ad quam pertinet accommodatissima; sed *arbores excipere* inauditum, indolis consentaneae expers. Lectio *exstirparentur* correctionis speciem prae se fert, facta ab aliquo, cui *exciperentur* hic tolerari non posse videbatur. Denique formula *arbores excidere*, aptissima est, a Frontino adhibita etiam Art. 129: *arbores, vites tollantur, excidantur.*

in singulas res) Intelligas: qui contra singulas legis partes modo explicatas peccaverit, is multa illa puniatur.

128.

vindicarentur) Bene Pol.: reip. dominio assumerentur. Cf. Art. 1. Utrumque exemplum pertinet ad significationem verbi a Forcellino allatam hanc: rei cuiuspiam ius ac dominium ad se trahere, ἰδιοποιεῖσθαι.

cum) interpretatur Heinr. „wenn“: me non intelligente. Vid. infra.

pro toto agro pecuniam intulerint) *Inferre* i. e. solvere. Brisson. in v. n. 3. HEINR. Sch. „*für das ganze Gut einzahlen.*“ Proprie, ni fallor, est: das Geld (oder die Summe) für den ganzen Acker in Berechnung bringen, den ganzen Acker berechnen. *Pecuniam inferre*, frequens formula in re pecuniaria, integra est *pecuniam inferre in rationes* seu *rationibus*. Huiusmodi exempla ex iurisconsultis attulit Schardius in Lex. Jurid. in v. *inferre*.

determinata — loca) Locum determinare, Paullus ait, est locum definire et quasi terminis propriis distinguere. Cf. Schard. Lex. Jur. in v. *determ.* Sch. „nach Abmarkung der nöthigen Stücke.“

contenti occupasse) *Contentus sum consequi.* Quintilian. X. 2, 7. XII. 11, 20. XI. 1, 53. II. 15, 24. II. 6, 1. III. 1 extr. I. 15, 17. „notare contentus sum.“ Atque sic semper loquitur is, qui est sine dubio omnium scriptorum suae aetatis princeps habendus; quem si imitari et ut satis certum recte loquendi auctorem sequi non liceat, aut si haud inepte ea fastidiantur, quae talis auctor summa cum cura ac diligentia scripta reliquit; ecquid dicamus tunc fore hanc omnem artem Latine scribendi? Seneca Epist. p. m. 406. 351. Sueton. Caes. c. 49. Octav.

c. 40. Tacit. de Orat. p. 67 et ibi mea. Fronto p. 86. ed. Berol. Ovid. Met. I. 461 *contentus irritare.* Ruhnk. ad Vellei. p. 405. Juvenal. XIII. 133 *contentus duducere.* HEINR.

per — latera — abutuntur) In loco depravato num quid ad ipsa Frontini verba eruenda profecerim, dubito, ad sententiam autem restituendam me aliquid certe contulisse scio. Maxima difficultas in primis verbis versatur. Id autem certum constitutumque haberi posse videtur, Polenum ex C recte cruisse *latera*, in quo sc. *latā*, pro *lat²a* i. e. latera. In Corrad. emendatione illud *ausi cursus* a latinitate abhorret. Melior est emendatio Sch. vertentis: „nachdem sie durch die geöffneten Seitenwände Einläufe (intelligo: in agros) gestattet. De *solutis lateribus* refertur etiam Art. 126, licet ibi solvantur non manibus allatis, sed arborum radicibus. *Pati* autem *incursus* hic non est latinum. Lectionem edd. ad rem nihil pertinere, dudum animadvertit Pol. Idem autem intelligit „vicina latera seu adversa; privatos attulisse manus ductibus hauriendo aquam ex rivis, vicinis rivorum lateribus perforatis“: et lacunam reliquit; suspicatur autem *per fistulas solutas.* Licet librorum vestigia desperata sint, de re tamen dubii esse non possumus, quam ex sequentibus (*Quid porro fieret, si non universa ista deligentissima lege prohiberentur*) in lege Art. 129 esse contentam exspectes. Nulla quidem in hac lege fit *laterum* mentio; sed possumus huc trahere verba: *Quicumque-fistulas, tubulos-foraverit, ruperit.* item: *rivum specum rupisset forassetve.* Cf. Cod. Theodos. XV. 1. 9: *interruptis formae lateribus atque perfossis.* Haec verba legis Frontinus mihi respexisse videtur, et scriptum reliquisse: *per fistularum solutarum latera;* vel: *per fistularum vulneratarum latera.* De *fistulis vulneratis* audivimus Art. 27 et 115. Audax emendatio est; sed eam audaciam mihi non posse tribui vituperio ex seqq. iudicabis, ubi pariter vocabula nonnulla per librariorum incuriam interisse animadvertemus. Quod ad seqq. corruptelas pertinet, praemonendum est, edd. lectionem *aquarii*, a. Sch. receptam, huic loco nequaquam convenire, nam privati potius hic spectantur, quam aquarii. Proinde una corruit Schultzii, ceteroquin acuta, emendatio *ad exp. nummos.* Dicendi genus bonum. Reditus causa passim convulneratas esse fistulas audivimus Art. 115; sed factum hoc per servos a punctis, et quidem intra Urbem sub silice: nostro autem loco de hominibus

privatis agitur, extra Urbem in agris aquam illicitam in usum suum convertere studentibus. Orta lectio *aquarii* est per librarium codicis Vat., pro *quam ii* scribentem *aquā ii*; unde, quod non mireris, in edd. translit *aquarii*.. Festinabimus ad reliqua. Genuina esse verba *ius aquarum impetratum habent*, ex ipsa formula constat. Tum Pol. verba *quam ii qui* demonstrare affirmat, in praecedentibus supplendum esse *tam ii qui*. Rectissime. Deinde in iis, quae restant, iam Corrad. et Sch. sentiebant, ad sententiam *plerique manus attulerunt* desiderari in sequentibus aliam sententiam participialiter introductam; atque totius loci nunc ea evasit indoles, ut recte eos sensisse iudicem. Porro *cursus* trium codd. auctoritate nititur; quod, si genuinum est, quum cursus aquarum intelligi debeant, sine addito *aquarum* parum commode ponitur. Denique inter duas phrases *cursus aquarum* et *ius aquarum* lacunam esse contendo; conniventem librarium, externa vocabulorum similitudine, ut fit, deceptum, a *cursus* transiliisse ad *ius aquarum* mediaque omisisse, cuius rei vestigium in monstro *us* codicis C remanserit; Frontinum autem memoriae podidisse sententiam, qualis est haec: *per-latera passim cursus aquarum in usum suum avertentes, tam ii, qui ius aquarum impetr.* etc. Superest, ut de postremis loci verbis paucis absolvam. Inquirebam, num quid fortasse in codd. lectione *quantulumcumque beneficii occasionis* lateret, a vulgata diversum: sed corruptione tantum laborare mihi videbantur. Post *expugnandos* autem inserui *eos*, sc. ductus: atque *expugnare ductus* exquisita locutio est, significans fere idem, quod supra *manus afferre ductibus*, nempe „ductibus potiri iisque pro lubitu manus afferre.“

expugnandos) sc. ductus, i. e. cerrumpendos. Quintil. XII. 1, 33. Plin. H. N. 36. p. 362. Liv. IX. 26: *expugnare quaestiones*, pro irritas facere, evertere. HEINR.

contumacibus) Iidem Art. 130 *contemptores*.

intentaretur) Cf. Art. 130: *poenam intendere*.

129.

T. Quintius Crispinus) qui cum Nerone Claudio Druso consulatum gessit. Onuphr. Panvin. ad a. U. 745.

populum-scivit) Legitima verba sunt, quae initio cuiusque legis

perscribendae praeponebantur. v. Cic. Phil. I. 10. Gronov. Obss. IV. 1. Sigon. de Judic. II. 27. ubi legis Serviliae exstat fragmentum. Laudat locum nostrum Forcellin in v. *rogare*.

in foro pro rostris etc.) Locum esse mendosissimum, in quo monstra verborum vulgo ferantur, queruntur viri docti. Aegrotus certe locus est, sed qui ex antiquis codd. facili negotio possit sanari. Verba *in foro pro rostris* (Gronov. *rostreis*) nemo impugnat. Sed sequentia suo quisque ingenio ex legum more constituit; quorum Pithoeus: *ante diem prid. id. Jul.* Brissonius: *A. D. P.* (i. e. *ante diem pridie*) *R. R. J.* Scaliger ad Festum p. 141: *a. d. IIIIII. Eidus Julias.* Gronovius Obss. IV. 1: *a. d. pr. K. J.* ambigue interpretatus: *ante diem pridie* sive *Kalendas* sive *Junias.* Pol. edidit: *aedis Divi Julii A. D. P..... Julias;* suspicatus tamen est: *A. D. P. K.* (i. e. *Kalendas*) *Julias,* et sic legi volunt Corrad. et Sch. Heinrichius verba omnia *aedis–Julias* uncis inclusit. Primum integritatis verborum *in foro pro rostris aedis Divi Julii*, quae omnium librorum auctoritate gaudent, diligens et religiosus exstitit patronus Pol., provocans ad Sueton. Aug. 100 *Augustus bifariam laudatus est, pro aede Divi Julii a Tiberio, et pro rostris veteribus a Druso*), et ad Dion. LVI. Scilicet distinguuntur rostra vetera et Julia sive nova, licet fuerint eiusdem fori. Olim enim rostra erant ad comitium, prope iuncta curiae Hostiliae; postea a J. Caesare translata sunt in alium locum eiusdem fori, ante aedem Divi Julii. v. Ascon. Ped. ad Cic. Milon. 5. et Dio XLIII. 49 ibique Fabricius. Cf. Sch. VII. 19. Igitur nostro loco Consul legem rogavit pro rostris novis, quae erant ante aedem Divi Julii. De *pro rostris* consulas Gronov. l. c. Tum lectionis *P. R. Julias* scabies vertitur in sola littera *R* pro *K*, ut iam intellexit Pol., interpretatus: pridie Kalendas Julias. Nimirum quum *P.* semel ceperant pro *populus*, necessario *K* corruptum est in *R* i. e. *Romanus.* Plena formula est: ante diem pridie Kal. Julias.

Tribus Sergia pr. fuit) Solennis in legibus formula. Lex Thoria ap. Sigon. de ant. iure Ital. II. p. 176. Francof. 1593: *Tribus . . . . . principium* fuit. Lex Servilia ap. Sigon. de Judic. II. 27. p. 422: *Tribus . . . . . principium fuit.* Liv. IX. 38: *Faucia curia fuit principium.* — Cum lex nostra rogabatur, ex more omnium tribuum nominibus in sortem conlectis, tribus Sergia prima de sitella sorte exierat,

prima suffragium ferebat eratque praerogativa. Res nota. Cf. Gronov. l. c.

Pro tribu Sex. L. F. Varro.) Ponendum: *Sex . . . .* Deest nomen. Post *Varro* adde *primus scivit.* v. Gronov. l. c. Qui primus sciscceret, deligebatur ex tribu praerogativa ab eo qui legem ferebat. Cf. intpp. Cic. Plancianae c. 14. HEINR. Sic ponit Heinr., auctore Gronovio. Plena formula est: *Pro tribu Sex. L. F. Varro primus scivit.* Cf. leges Thoria et Servilia supra laudatae. Sed verba illa in nullo codice inveniuntur; et abesse possunt. *Sex. L. F. Varro*, i. e. Sextus Varro, Lucii Varronis filius. — Ex tribu praerogativa, quem et dignitate praestare et rogationi suae praeter ceteros favere iudicabat, cum magistratus legem ferens deligebat, ut primus pro tribu sua suffragium ferret. v. Manut. de Legg.

sciens dolo malo) Idem aliquoties in lege ap. Goes. de re ag. p. 340.

ruperit) Quintil. II. 4, 8: *laminam-caelatura altior rumpat.* HEINR.

dominis possessoribusve) Attende discrimen. *Domini* hic sunt, quibus horti, praedia, loca sunt propria, wirkliche Grundeigenthümer. *Possessores* sunt emphyteutae seu emphyteuticarii domini, qui loca illa vectigalia possident, zeitige Besitzer, Erbpächter. v. Spiegel. Lex. Jur. in v. Attamen promiscue etiam utrumque nomen usurpatur, cum possessores etiam domini habeantur et simpliciter sic appellentur. v. Schard. Lex. Jur. in v. Sic hoc eodem Art. infra in verbis *si quid eorum servus fecerit, dominus HS centum millia populo det,* nomine *dominus* continetur et dominus quem diximus et possessor. Atque qui Art. 107 *dominus* vocatur (*neque ullum novum dominum praediorum*), idem eodem Art. infra (*omnis aquae cum possessore instauratur beneficium*) et Art. 114 (*translata in novum possessorem aqua*) *possessor dicitur.*

lacus immittatur) Schneid. ad Vitruv. 8. p. 130. HEINR.

damnas esto) Laudat locum cum aliis multis Forcellin. in v. *damnas*, ubi vitiose nostra lex vocatur. *S. C.* Cf. Goes. p. 339 sq.

coerceto) Cic. Leg. III. 3: *multa, vinculis verberibusque coerceto.* De *coercere, pignora capere* etc. Heinr. conferri iubet Brisson. in *coercere* et *pignus* n. 6. — Praeterea notandum est, dici *cogito, coerceto,* quamvis praecesserit *ut.* Nimirum auctor legis, ob intericctas sententias

praecedentis particulae quasi immemor, consuetudinem scribendi in legibus propriam retinet, pergens cum imperativis. Alterum exemplum mihi est incognitum. Attamen referri huc posse videtur locus Livii V. 15, quo praecedente *ut* pergitur infinitivo: *Sic libris fatalibus traditum esse, ut, quando aqua Albana abundasset, tum, si eam Romanus emisisset, victoriam de Veientibus dari.* nisi *ut* coniungendum cum *quando*. v. Duker. Heinrichius autem post *ita ut* lacunam esse statuit.

terminatus steterit) Terminatus idem ac terminus significat, ut ex variis auctoribus collegit W. Goesius in Ind. in Rei agrar. scriptt. ad verbum *terminatus*. Credibile tamen fit, proposita verba translate posita esse, ut pro termino „locus terminatus," seu „spatium terminis inclusum" intelligatur: nimirum spatium stantibus terminis definitum, quod vacuum esset publicumque; quemadmodum erant ea spatia, de quibus in postremo ex relatis a Frontino Senatus consultis fuerat constitutum, quaedam vacua patere quinos denos pedes, quaedam vero pedes quinos. Nisi enim ea verba ita interpretemur, quomodo sequentia verba explicare debeamus, plane non video. POL. Proprie actus terminandi, pro ipso termino. HEINR. Cf. Forcellin. in v. Sch. VII. 20. legit: *si qua-terminatio* (Vermarkung). De integritate vocis non est dubitandum, neque hoc loco neque infra sequenti, cuius significationem recte explanavit Pol.

ne quis etc.) Locus simillimus in lege ap. Goes. p. 339: *ne quis eos limites Decumanos obsepito, neve quid in eis immolitum, neve quid ibi positum habeto, neve eos arato, neve eas fossas obturato, ne quis sepito,* etc.

in eo loco) i. e. in eo spatio stantibus terminis definito, quod vacuum publicumque esse debebat. POL.

molito) Praeter ceteros Frontini interpretes activae formae patrocinantur Duker. ad Liv. XXXIX. 44, 4. et Forcellin. in vv. *molio* et *obsepio*. Recte; lege modo, quae exponit Priscianus lib. VIII. p. 291. Basil. 1545: *Praeterea plurima inveniuntur apud vetustissimos, quae contra consuetudinem vel activam pro passiva habent terminationem, ut* — *molio pro molior,* etc. Porro verbum compos. *demolire* in hac ipsa lege admittit Frontinus; atque verbo *moliri* significatione passiva utuntur Apulcius, Nonius (v. Forcellin. in v.). Explicat Forcellinus „struit, aedificat." Melius, opinor, Sch. „aufwerfen."

obsepito) *Obsepire* propria hic praedita est notione, „sepe opponere.“ Sch. „verzäunen.“ Laudat Forcellin. in v. — Verba *statuito, ponito, collocato* significationem habent generalem.

praeterquam etc.) Integra oratio est: praeterquam eorum faciendorum (et) reponendorum causa, quae hac lege fieri (et) reponi licebit (et) oportebit. Verbum *fieri* quaslibet amplectitur actiones, ad nostram rem pertinentes: *reponere* autem est „ordini suo et legitimo statui pristino restituere.“

siremps lex — esto) Vulgaris formula, litteris initialibus scribi solita. „*Siremps*, similis, eadem. Lips. Antiq. Lect. I. 1.“ annotat Heinr.

pascere herbam etc.) Brisson. vulgatam secutus est; Corrad. proponit: *sentes, vepres eruere, per Curatores*: qui quomodo singulas sententias coniunxerint et retulerint, non assequor. Polenus codd. lectionem expressit, omisso *sentes* et lacuna relicta. Hic vir doctus, qui, respiciens ad Art. 118, ubi de *reditu vectigalium ad ius aquarum pertinentium* sermo est, credibile esse putat, vectigalia pependisse eos, quibus circa ductus, pascere herbam et fenum secare permisissent Curatores aquarum, sententiam fuisse conilcit hanc: *quominus in eo loco pascere herbam, fenum secare possint nisi ii, quibus permiserint Curatores aquarum.* Sch. locum hunc in modum constituit: *Quominus quis in eo loco possit pascere herbam, fenum secare, sentes serere, arbores, vepres vel vites, curent Curatores aquarum, qui nunc sunt quique erunt, ut circa font.* etc. Sententia ei, quam Pol. reddidit, prorsus contraria. Fateor autem, mirum mihi videri, quod ne pascere herbam fenumque secare quidem fuerit non illicitum; quae res, nostra quoque aetate locis publicis alioquin vetitis concessa, ductibus nihil nocuerit, immo reditum civitati paraverit. Ego sic statuo. Pascere herbam et fenum secare, non est quod negemus hanc rem a civitate fuisse concessam, immo locatum fuisse terminatum puto eamque pecuniam rediisse in aerarium, e quo publicae familiae commoda dabantur; de quo reditu pluribus agitur Art. 118. Nihil autem iis, qui terminatum conduxerant, magis impedimento erat, quam sentes, arbores, etc.; quamobrem Curatoribus aquarum datum negotium est, ut illud impedimentum tolleretur. Frontinum vero nostro loco omnia, quae fenum secare impediebant, enumerasse verisimile non est, quoniam infra uberius erant exponenda; praecipua tantum

ponere sufficiebat, in his *sentes:* possis quidem ex edd. adiicere *vepres*; sed non est opus, quum lacuna sit non amplius duorum triumve vocabulorum. Hoc pacto post *sentes* nihil desideramus, nisi verbum a particula *quominus* dependens, et alterum vocabulum, quo illa *Curatores — erunt* in ordinem redigantur. En loci sententia certe probabiliter restituta: *Quominus in eo loco pascere herbam, fenum secare sentes* prohibeant, per *Curatores aquarum* etc. vel etiam: *sentes* prohibeant, curent *Curatores.* Coniungas: Quominus sentes prohibeant fenum secare, Curatores aquarum curent, ut circa fontes etc. arbores, vites etc., tollantur, excidantur etc.; vel ex altera ratione: per Curatores arbores etc. excidantur. *In eo loco*, i. e. in eo terminatu, de quo supra dictum est.

terminatus) Nota, *terminatus* hic poni casu gignendi. *Terminatus arbores* sunt arbores, quae sunt in terminatu seu intra terminatum.

ripae) In re agraria vocabulo *ripa* significabatur angustus agger exiguae altitudinis in longitudinem porrectus, qui erat instar termini agrumque ab agro separabat. De qua significatione nihil dubitationis amplius relinquitur, si legis verba Frontini de Colon. p. 115: *Quae* (ripae) *per multa millia pedum recturas separationesve agrorum ab initio suo usque ad occasum custodiunt. Et ne eas ripas sequendas perarent, quae intra corpus agri nascuntur et in suo latere decidunt, lex limitum eas praedamnavit.* Probatur haec significatio etiam auctoris de Limit. p. 267 a Pol. allati verbis *ripas decisas finales direximus*, et imprimis verbo *decidere*, quo hic alliisque locis declaratur ipsa ripae struendae ratio; cogita nempe, terram porrecta serie congestam utrinque decidi et desecari, ut agger existat ab utraque parte declivis. Juxta nominantur *viae, ripae, cavae*, quae sunt agrorum separandorum, apud Frontin. de Colon. p. 115 et 129, ubi *cavae* sunt termini excavati seu effossi, *ripae* autem ii, quos diximus. Ibid. p. 138 iuxta ponuntur *viae, cavae, itinera, coronae:* unde suspicor, *coronas* similes esse terminos atque ripas, utpote pariter supra terram exstantes, et sive terra sive lapidibus structas; unde fit, ut *riparum et coronarum natura* coniungatur apud eundem Frontin. p. 114 et 131. Accedit denique, quod etiam *fluminis ripa* alta est et elata et in longitudinem porrecta; a cuius similitudine significatio translata est in rem agrariam. — Sequentium verborum *(tollantur-excodicentur)* nullum ad *ripas* spectat, praeter *tollantur*, quod referri potest

ad impedimenta illa omnia. — Sch. VII. 21 vocabula *ripae maceriae* mutavit in *siccae materiae!*

utique recte factum esse volent) Frontinus, verbis *tollantur — excodicentur* alia singularia et ad impedimenta, quorum supra exposita series est, spectantia adstruere fastidiens, pergit: *utique* (i. e. et uti, et quomodo) *recte fieri volent*, scil. Curatores aquarum, quibus negotium datum erat, ut illa impedimenta removenda curarent. Ceterum cf. leg. Mamil. ap. Goes. p. 339: *utque recte factum esse velit.* Formula scribebatur litteris tantum initialibus.

pignoris capio) Sch. VIII. 10.

sine fraude sua) v. ad Art. 100. Cf. verba legis ap. Goes. p. 340: *sine sua fraude liceto facere.*

ne demolirentur) Passive hoc pronuntiari affirmat Pol. Quae opinio in dubium vocari potest. Nimirum verissima loci syntaxis est: *Curatores permiserunt dominis, ne eas demolirentur*; quam sententiam si per relativum introducimus (*quas Curat.*), minime nobis concedi potest, ut verbo vim passivam tribuamus, quae tribui tum demum debet, si legimus *quae Curat.* Ceterum nihil est, quod Frontinum deterrere potuerit, quominus supra uteretur activo *demolire* et hic deponenti *demoliri.*

rota-machina) Vid. Brisson. v. *rota.* Hirtius B. Alex. c. 6: *rotis et machinationibus.* Plinius H. N. 19. p. 334. HEINR. De *rota* vid. Vitruv. X. 9. de *machina* idem X. 12. ibique intpp. Sch. *machina* reddit „Hebewerk.“

130.

negl. longi temporis) i. e. negligentia longa. Compara Hygin. de Limit. Constit. p. 205. ap. Goes.: *vetustas longi temporis.* Lucan. I. 98: *temporis angusti concordia.*

revocari) Sch. „zurechtgewiesen werden.“ *Revocari* dicuntur in rectam viam, ad officium legitime explendum, qui antea decepti a recta via, ab officio rite faciendo, aberraverant.

impetrati beneficii) Art. 88: *Illi quoque, qui timidi illicitam aquam ducebant, securi nunc ex beneficiis fruuntur.*

cum officii fidem etiam per offensas etc.) Ultima haec per breviloquentiam dicta. Invitus velit exsequi legis poenas: si tamen necesse fuerit, suam se fidem praestaturum puniendo vel quos offensurus sit. *Cum*, ut saepe in tali structura, i. q. quamvis. *Per off.* ut germanum, quod sane est, agnoscit explicatque etiam Forcellin. in v. HEINR. Intell.: etiam offendentibus aquariis, qui integritate Curatoris et ipsi ad integritatem cogebantur', invidia Frontinum prosecuti et aegre ferentes, quod fraudem facere non amplius poterant. Eadem formula Art. 76.

FRONTINUS

über die

Wasserleitungen der Stadt Rom.

Des Sextus Julius Frontinus

SCHRIFT

über die

Wasserleitungen der Stadt Rom.

Da jedes vom Kaiser übertragene Geschäft angelegentlichere 1.
Sorgfalt fordert; und mich sey es angeborner Eifer sey es Berufstreue nicht nur zum Fleisse in dem anvertrauten Geschäfte, sondern auch zur Liebe an demselben anspornen; jetzt aber mir vom Nerva Augustus, einem soll ich sagen mit mehr Fleiss oder mit mehr Liebe am Gemeindewesen hängenden Kaiser, der Wasserdienst ist aufgetragen worden, welcher theils zum Nutzen, theils zur Gesundheit, ja auch zur Sicherheit der Stadt beiträgt, und immer durch die angesehensten Männer des Staates ist verwaltet worden: so erachte ich es für das Erste und Wichtigste, wie es jederzeit in Geschäften mein Grundsatz war, zu kennen was ich übernommen habe. Denn weder gibt es meines Bedünkens für 2.
ein jegliches Geschäft irgend eine zuverlässigere Grundlage; noch kann unter einer andern Bedingung, was zu thun und was zu lassen ist, entschieden werden; noch gibt es eine andere für einen leidlichen Mann so entehrende Sache, als ein übertragenes Amt nach Anweisung von Gehülfen zu verrichten: was nothwendig geschehen muss, so oft ins Amt Unkunde vorangegangen ist von Seiten eines solchen, zu dessen praktischer Erfahrung häufig Zu-

flucht genommen wird: deren Dienstleistungen, obwohl sie zur Amtsführung nothwendig sind, jedoch nur eine Art von Hand und Werkzeug des Geschäftsführers seyn sollten. Deshalb habe ich dasjenige, was ich als zur gesammten Angelegenheit gehörig aufbringen konnte, nachdem ich es nach der schon in vielen Aemtern von mir beobachteten Sitte in Ordnung und gleichsam in einen Körper zersetzt hatte, in diese Denkschrift zusammmengetragen, um auf sie an Statt eines Grundrisses der Verwaltung Bezug nehmen zu können. Allein in andern Schriften, die ich nach selbstthätiger Erfahrung und Kenntnissnahme abgefasst habe, war es auf den Nutzen meiner Nachfolger im Amte abgesehen; diese Denkschrift wird vielleicht auch auf einen Nachfolger nützlich wirken; aber da dieselbe unter den Anfängen meiner Verwaltung geschrieben ist, wird sie vorzugsweise zu meiner eigenen Unter-

3. weisung und Richtschnur dienlich seyn. Und damit es nicht vorkomme, als hätte ich etwas, was zur Kenntniss der ganzen Angelegenheit gehört, übergangen, will ich zuerst die Namen der Gewässer, die in die Stadt Rom hineinfliessen, hersetzen; dann durch welche Personen und unter welchen Consuln, in dem wievielten Jahre nach Erbauung der Stadt, ein jedes derselben hergeleitet worden ist; darauf von welchen Orten und von welchem Meilensteine ab ihre Leitung begonnen, wieweit in unterirdischem Gerinne, wieweit auf Untermauerung, wieweit auf Bogenwerk geführt; darnach die Höhe eines jeden, und das Verhältniss der Gemässe und welche Verwendungen davon abhängig gemacht sind; wieviel ausserhalb der Stadt, wieviel innerhalb der Stadt ein jegliches der Gewässer nach Verhältniss seines Maasses einem jeglichen Stadtviertel darbringt; wieviele öffentliche und private Wasserschlösser es gibt, und wieviel aus diesen an die Wasserhäuser, wieviel an die Wasserkünste, — denn so nennen sie die Gebildeteren, — wieviel an die Becken, wieviel auf Cäsars Rechnung, wieviel zum Privatgebrauche durch Bewilligung des Fürsten gegeben wird: was Rechtens sey in Betreff der Ableitung derselben und der Erhaltung der Wasserleitungen; welche Strafen, nach den Gesetzen, Senatsbeschlüssen und fürstlichen Verordnungen erkannt, dieses Recht heiligen.

Von der Gründung der Stadt 441 Jahre hindurch haben die 4.
Römer sich mit dem Gebrauche des Wassers begnügt, welches sie entweder aus der Tiber oder aus Brunnen oder aus Quellen schöpften. Die Quellen stehen bis auf den heutigen Tag im Rufe der Heiligkeit und sind ein Gegenstand der Verehrung: Genesung nämlich glaubt man brächten sie kranken Körpern, zum Beispiel [die der Camönen und des Apollo und der Juturna.] Jetzt aber fliessen in die Stadt: das Appische Wasser, der Alte Anio, die Marcia, Tepula, Julia, Virgo, Alsietina, welche auch Augusta genannt wird, die Claudia, der Neue Anio.

Unter dem Consulate des M. Valerius Maximus und P. Decius 5.
Mus, im 31ten Jahre nach dem Anfang des Samnitischen Krieges, wurde das Appische Wasser in die Stadt eingeleitet vom Censor Appius Claudius Crassus, welcher später den Beinamen Cäcus erhielt, welcher auch die Appische Strasse von dem Capenischen Thore bis zur Stadt Capua hat anlegen lassen. Zum Collegen hatte er den C. Plautius, welchem wegen Aufsuchung der Adern dieses Wassers der Beiname Venox (der Adersüchtige) gegeben worden ist. Weil dieser aber vor Ablauf der 18 Monate, getäuscht von seinem Collegen, dessen Amtsgenossenschaft seinen Namen entehre, die Censur niederlegte: ging der Name des Wassers bloss auf des Appius Ehre über: von diesem erzählt man, er habe durch viele Winkelzüge sein Censoramt hinausgedehnt, bis er sowohl die Strasse als auch die Leitung dieses Wassers vollendete. Gefasst wird die Appia im Lucullanischen Felde, an der Pränestinischen Strasse, zwischen dem 7ten und 8ten Meilensteine, 780 Schritte linkerhand. Ihre Leitung hat von der Fassung bis zu den Salinen an der Porta Trigemina eine Länge von 11,190; in unterirdischem Gerinne von 11,130; über der Erde auf Untermauerung und Bogenschlag zunächst dem Capenischen Thore von 60 Schritten. Mit ihr vereinigt sich an der Spes Vetus in der Nähe der Torquatianischen und Plautianischen Gärten ein Nebenzweig der Augusta, vom Augustus zu ihrer Vervollständigung zugewendet, unter Beilegung des entsprechenden Namens der Gemellen (Zwillingsgewässer). Dieser nimmt seinen Anfang an der

Pränestinischen Strasse, beim 6ten Meilensteine, 980 Schritte linkerhand, ganz nahe an der Collatinischen Strasse; dessen Leitung bis an die Gemellen in unterirdischem Gerinne 8380 Schritte beträgt. Die Vertheilung der Appia beginnt am Fusse des Publicischen Hügels bei der Porta Trigemina.

6. Vierzig Jahre nach der Herleitung der Appia, im Jahre nach der Gründung der Stadt 481, hat Man. Curius Dentatus, welcher mit L. Papirius Cursor die Censur führte, das Wasser des Anio, welcher jetzt der Alte heisst, aus der dem Pyrrhus abgenommenen Beute in die Stadt zu leiten verdungen, unter dem zweiten Consulate des Sp. Carvilius nnd des L. Papirius Cursor. Zwei Jahre darauf wurde über die Vollendung der Anlage dieser Wasserleitung im Senate verhandelt; da die Anlegung aber durch die häufigen Kriege der Römer unterblieben war, trug erst nach neun Jahren der Prätor Minucius die Sache abermals im Senate vor. Da wurden nach einem Senatsbeschlusse Duumvirn zur Herleitung des Wassers erwählt, nämlich Curius, welcher sie verdungen hatte, und Fulvius Flaccus. Curius starb binnen fünf Tagen nach seiner Wahl zum Duumvir: der Ruhm der Leitung kam auf den Fulvius. Gefasst wird der Alte Anio oberhalb Tibur am 20ten Meilensteine ausserhalb des Baraner Thores, wo er einen Theil zum Gebrauch der Tiburter abgibt. Seine Leitung hat, wegen nöthiger Abwage, eine Länge von 43,000 Schritten: davon beträgt das unterirdische Gerinne 42,779, die Untermauerung über der Erde 221 Schritte.

7. Nach 127 Jahren, d. i. im Jahre nach der Gründung der Stadt 608, unter dem Consulate des Ser. Sulpicius Galba und des L. Aurelius Cotta, als die Leitungen der Appia und des Anio baufällig geworden waren, auch von Privatleuten betrügerischer Weise abgefangen wurden, gab der Senat dem Marcius, welcher damals als Prätor zwischen Bürgern und Auswärtigen Recht sprach, den Auftrag, diese Leitungen wiederherzustellen und zu schützen. Und weil das Wachsthum der Stadt eine grössere Wassermenge zu fordern schien, wurde er vom Senat auch beauftragt, es sich angelegen seyn zu lassen, inwiefern er noch andere Gewässer möglicher Weise in die Stadt herleiten könnte. Dieser nun führte

aus Quaderstein weitere Leitungen auf, und leitete durch sie das zum Vortheile der Bürger erworbene Wasser mit Hülfe von dreitausend Arbeitern in die Stadt, welches von seinem Urheber den Namen Marcia führt. Wir lesen beim Fenestella, dass dem Marcius zu diesen Anlagen 180,000,000 Sestertien angewiesen worden seyen. Aber weil zur Vollendung des aufgetragenen Werkes die Dauer der Prätur nicht genügte, wurde sie ins andere Jahr verlängert. Während dieser Zeit sollen die Decemvirn, indem sie aus andern Ursachen die Sibyllinischen Bücher aufschlugen, gefunden haben, dass nicht das Marcische Wasser, sondern vielmehr der Anio, — über diesen nämlich herrscht in der Angabe grössere Uebereinstimmung, — auf das Capitolium geleitet werden müsste; und über diesen Gegenstand vom Lepidus, welcher an Statt seines Collegen den Vortrag hielt, unter dem Consulate des Appius Claudius und des Q. Cäcilius im Senate verhandelt, und derselbige nach drei Jahren abermals vorgenommen worden seyn; aber jederzeit die Beliebtheit des Königs Marcius den Sieg davongetragen haben; und so sey das Wasser auf das Capitolium geleitet worden. Gefasst wird die Marcia an der Valerischen Strasse, beim 36ten Meilensteine, 3000 Schritte den von Rom Kommenden rechts. An der Sublacensischen aber, welche unter dem Fürsten Nero zuerst ist gepflastert worden, beim 38ten Meilensteine linkerhand, steht sie innerhalb eines Raumes von 200 Schritten, wo unzählige Quellen unter Felsengewölben sprudeln, unbeweglich wie ein See, in tiefgrüner Farbe. Ihre Leitung hat von der Fassung bis zur Stadt eine Länge von 61,710½; in unterirdischem Gerinne von 54,237½; auf überirdischem Bau von 7,463 Schritten: davon weiter von der Stadt an mehreren Stellen des höher liegenden Thal-Theiles auf Bogenwerk von 463; näher der Stadt vom 7ten Meilensteine ab auf Untermauerung von 528; auf dem übrigen Bogenwerk von 6472 Schritten.

8. Die Censoren Cn. Servilius Cäpio und L. Cassius Longinus Ravilla liessen, im Jahre nach der Gründung der Stadt 627, unter dem Consulate des M. Plautius Hypsäus und des Fulvius Flaccus, das Wasser, welches Tepula heisst, aus dem Lucullanischen Felde,

welches einige für ein Tusculanisches halten, nach Rom und auf das Capitolium leiten. Die Tepula wird gefasst an der Latinischen Strasse, bei dem 10ten Meilensteine, 2000 Schritte den von Rom Kommenden rechts: von da wurde sie in eigenem Gerinne in die Stadt geführt.

9. Nachher sammelte M. Agrippa, als Aedil nach seinem ersten Consulat, unter dem zweiten Consulate des Imperator Cäsar Augustus und dem des L. Volcatius, im Jahre nach der Gründung der Stadt 719, beim 2ten Meilensteine von der Stadt ab, an der Latinischen Strasse, 2000 Schritte den von Rom Kommenden rechts, die eigenthümlichen Kräfte eines andern Wassers und fing das Gerinne der Tepula ab. Dem gesammelten Wasser wurde nach dem Finder der Name Julia beigelegt, deren Verwendung jedoch so getheilt wurde, dass dabei die Benennung Tepula nicht ausblieb. Die Leitung der Julia beträgt eine Länge von 15,426½: auf Bogenwerk über der Erde von 7000: davon ganz nahe an der Stadt vom 7ten Meilensteine ab auf Untermauerung von 528; auf dem übrigen Bogenwerk von 6472 Schritten. Neben der Fassung der Julia fliesst ein Wasser vorbei, welches Crabra genannt wird. Dieses verschmähte Agrippa aufzunehmen, sey es weil er es nicht für gut befunden hatte, oder weil er es den Tusculanischen Grundbesitzern überlassen zu müssen glaubte: es ist nämlich dasjenige, welches alla Landgüter dieses Striches wechselsweise auf bestimmte Tage und Gemässe zugetheilt empfingen. Aber nicht mit derselben Mässigung haben unsere Wasserer den bedeutenderen Theil derselben stets zur Vervollständigung der Julia in Anspruch genommen; jedoch nicht um die Julia zu verstärken, die sie vielmehr erschöpften durch Spendung, eigenen Gewinnstes halber. Ich habe daher die Crabra ausgeschlossen und auf Befehl des Kaisers ganz den Tusculanern wiedergegeben; welche sie jetzt vielleicht mit grosser Verwunderung hinnehmen, ohne zu wissen, welchem Grunde sie den ungewöhnlichen Ueberfluss zu verdanken haben. Die Julia aber hat, durch Zurückberufung der Ableitungen, wodurch sie heimlich beraubt wurde, ihr Maass, auch bei merklicher Trockenheit der Jahrszeit, behalten. In demselben Jahre

stellte Agrippa die beinahe verfallenen Leitungen der Appia, des Anio, der Marcia wieder her, und versah mit ausgezeichneter Fürsorge die Stadt mit einer grossen Zahl von Springbrunnen.

Ebenderselbe, als er schon zum drittenmal Consul gewesen 10.
war, leitete unter dem Consulate des C. Sentius und des Q. Lucretius, 13 Jahre nach der Herleitung der Julia, auch die Virgo, auf einem Lucullanischen Felde gesammelt, nach Rom. Als der Tag, an welchem sie zuerst in der Stadt in Wirksamkeit getreten, wird der fünfte vor den Junischen Iden gefunden. Der Name Virgo (Jungfrau) schreibt sich daher, dass, als Soldaten Wasser suchten, diesen ein jungfräuliches Mädchen einige Adern zeigte: die nachgrabenden verfolgten diese und entdeckten ein ungeheueres Wasserlager. Ein an der Quelle erbautes Häuschen stellt diesen Ursprung in einem Gemälde dar. Gefasst also wird sie an der Collatinischen Strasse, beim 8ten Meilensteine, in sumpfiger Gegend. Sie wird durch Umlegung einer Art Mischung von gestossenen Scherben und Kalk, um die Brudelquellen zusammenzuhalten, unterstützt, so wie durch eine Menge anderer Zuflüsse. Sie kommt durch eine Strecke von 14,105 Schritten: davon in unterirdischem Gerinne van 12,865; über der Erde von 1240: davon in untermauerten Gerinnen an mehreren Orten von 540; auf Bogenwerk von 700 Schritten: die unterirdischen Gerinne der Leitung der Zuflüsse betragen 1405 Schritte.

Welcher Beweggrund den Augustus, den einsichtvollsten Für- 11.
sten, veranlasst hat, das Alsietinische Wasser, welches Augusta genannt wird, herzuleiten, durchschaue ich nicht recht, da es doch von keiner Annehmlichkeit, im Gegentheil sogar zu ungesund ist, und deshalb nirgends zum Nutzen des Volkes fliesst; es sey denn dass, als er zur Anlage der Naumachie schritt, er, um heilsameren Gewässern nichts zu entziehen, dieses gerade zu dem eigenthümlichen Zwecke hergeleitet und den Ueberfluss der Naumachie den am Fusse derselben belegenen Gärten und dem Gebrauche der Privaten zur Bewässerung überlassen hat. Es pflegt jedoch aus ihm im Stadtviertel jenseits der Tiber, so oft die Brücken ausgebessert werden und vom diesseitigen Ufer die Gewässer ausblei-

ben, aus Noth zur Aushülfe der öffentlichen Röhrbrunnen gespendet zu werden. Gefasst wird es aus dem Alsietinischen See, an der Claudischen Strasse, beim 14ten Meilenstein, 6500 Schritte rechterhand. Seine Leitung beträgt eine Länge von 22,172; auf Bogenwerk von 358 Schritten.

12. Auch hat Augustus zur Ergänzung der Marcia, so oft trockene Zeiten der Hülfe bedürftig waren, ein anderes Wasser von derselbigen Güte mittelst unterirdischer Anlage bis zum Gange der Marcia hergeleitet, welches nach dem Finder Augusta genannt wird. Es hat seinen Ursprung über die Quelle der Marcia hinaus; seine Leitung bis zum Eintritt in die Marcia beträgt 800 Schritte.

13. Nach diesen hat C. Cäsar, des Tiberius Nachfolger, weil die sieben Wasserleitungen sowohl zum öffentlichen Gebrauch als auch zum Privatvergnügen nicht hinreichend genug schienen, im zweiten Jahre seiner Regierung, unter dem Consulate des M. Aquilius Julianus und des P. Nonius Asprenas, im Jahre nach der Gründung der Stadt 789, die Anlage zweier Leitungen begonnen: welches Werk Claudius auf das Prachtvollste vollendet und unter dem Consulate des Sulla und des Titianus, im Jahre nach der Gründung der Stadt 803 an den Kalenden des Augustus, eingeweihet hat. Das eine Wasser, welches aus den Quellen Cärulus und Curtius hergeleitet wurde, erhielt den Namen Claudia. Dieses kommt an Güte der Marcia am nächsten. Von dem andern kam, weil nun zwei Gewässer des Namens Anio in die Stadt liefen, damit sie durch ihre Benennung leichter unterschieden würden, der Name Neue Anio auf. Es verdirbt alle andern. Dem frühern Anio wurde der Zuname des Alten beigelegt.

14. Die Claudia wird gefasst an der Sublacensischen Strasse, beim 38ten Meilensteine, 300 Schritte linkerhand, aus zwei sehr geräumigen und schönen Quellen, der Cärulischen (Blauen), von der äussern Aehnlichkeit so genannt, und der Curtischen. Sie nimmt auch die Quelle auf Namens Albudinus, welche von solcher Güte ist, dass, so oft sie selbst die Marcia nöthigenfalls unterstützt, sie dergestalt befriedigt, dass sie durch ihren Eintritt in dieselbe nichts an deren Character ändert. Die Quelle der Au-

gusta ist, weil die Marcia für sich allein offenbar für reichhaltig genug erschien, in die Claudia abgeleitet worden; sie blieb jedoch nichtsdestoweniger Hülfsquelle für die Marcia, so dass das Claudische Wasser erst in dem Falle von der Augusta unterstüzt wurde, wenn die Leitung der Marcia dieselbe nicht fasste. Die Leitnng der Claudia hat eine Länge von 46,406 Schritten: davon in unterirdischem Gerinne von 36,230; auf überirdischem Bauwerk von 10,176: davon auf Bogenbau an mehreren Stellen des höher liegenden Thal-Theiles von 3076, und nahe bei der Stadt vom 7ten Meilensteine ab auf untermauertem Gerinne von 609, auf Bogenbau von 6491 Schritten.

Der Neue Anio wird auf der Sublacensischen Strasse, beim 6ten Meilensteine, in dem Subruinum aus dem Flusse aufgefasst; welcher, weil er um sich her angebaute Ländereien von fettem Boden und deshalb losere Ufer hat, auch ohne Einwirkung des Regens lehmig und trübe fliesst: deshalb ist an der Einmündung der Leitung ein Schlammteich vorgelegt, damit darin zwischen dem Fluss und dem Hohlgerinne das Wasser stehen bliebe und sich abklärte. Aber trotz dieser Vorrichtung kommt es, so oft Platzregen einfallen, getrübt in die Stadt. Es vereinigt sich mit ihm das Herculanische Fliess, welches an ebenderselben Strasse, beim 38ten Meilensteine, den Quellen der Claudia gegenüber jenseits des Flusses und der Strasse, seinen Anfang nimmt, an und für sich überaus rein ist, aber durch die Vermischung den Reiz seiner Klarheit verliert. Die Leitung des Neuen Anio beträgt 58,700 Schritte: davon in unterirdischem Gerinne 49,300; auf überirdischem Bauwerk 9400: davon auf Untermauerung oder Bogenbau an mehreren Stellen des höher liegenden Thal-Theiles 2300, und näher bei der Stadt vom 7ten Meilenstein ab auf untermauertem Gerinne 609, auf Bogenbau 6491 Schritte. Das sind die höchsten Bogen, die an einigen Stellen 109 Fuss hoch sind. 15.

Wird man mit den so vielen dem Bedürfnisse der Menschen dienenden Wunderbauten so vieler Wasserleitungen die müssigen Pyramiden, oder sonstige unnütze obwohl durch den Ruf gefeierte Werke der Griechen vergleichen wollen? 16.

17. Nicht unzweckmässig hat es uns bedünkt, nun die Strecken der Gerinne einer jeden Leitung auch in den einzelnen Theilen der Anlagen im Zusammenhange zu verfolgen. Denn da der wichtigste Zweig dieses Amtes in deren Erhaltung besteht, so muss der Beamte wissen, welche von denselben grössere Unkosten erfordern. Bei unserm Eifer aber genügt es nicht, die einzelnen Theile bloss in Augenschein genommen zu haben; auch Grundrisse der Leitungen haben wir machen lassen, aus denen ersichtlich ist, wo Thäler und wie grosse, wo Flüsse überbaut wurden, wo die an den Berggehängen angebrachten Hohlgerinne eine grössere und ausdauernde Sorgfalt in der Beschirmung und Instandhaltung erfordern. Dadurch wird uns der Vortheil gewährt, dass wir den betreffenden Gegenstand unmittelbar wie vor dem Blicke haben und zu Rathe gehen können, als ob wir dabei ständen.

18. Alle Gewässer kommen in verschiedener Höhe in die Stadt. Daher fliessen einige an höher liegenden Stellen: einige dagegen können sich zu mehr emporragenden Stellen nicht erheben; denn die jetzigen Hügel sind wegen häufiger Feuersbrünste durch den Schutt über ihren frühern Höhepunkt hinausgewachsen. Fünf Gewässer gibt es, deren Höhe sich bis zu allen Theilen der Stadt erhebt: jedoch von diesen werden einige durch stärkeren, andere durch schwächeren Fall getrieben. Am höchsten geht der Neue Anio, diesem zunächst die Claudia, den dritten Grad nimmt die Julia ein, den vierten die Tepula, und dieser folgt die Marcia, welche an der Fassung sogar der Höhe der Claudia gleicht. Allein die Alten haben in niedrigerer Richtung geleitet, sey es weil die Kunst des Nivellirens noch nicht bis zur Genauigkeit ausgeforscht war, oder weil sie absichtlich die Gewässer unter die Erde versenkten, damit sie, da noch häufige Kriege mit den Italikern geführt wurden, nicht leicht von den Feinden abgefangen würden. Jetzt jedoch werden sie an einigen Orten, wo etwa eine Leitung vor Alter verfallen ist, mit Vermeidung der unterirdischen Umgehung der Thäler, der Kürze wegen, auf Untermauerungen und Bogenstellungen fortgeführt. Die sechste Stufe der Höhe nimmt der Alte Anio ein, welcher gleichfalls auch für höher liegende

Stellen der Stadt zureichen würde, wenn er, wo die Beschaffenheit der Thäler und gesenkten Gegenden es erfordert, durch Untermauerungen und Bogenstellungen oder Strebewerke in die Höhe gehoben würde. Auf dessen Höhe folgt die Virgo, dann die Appia; welche beide, aus städtischem Felde hergeleitet, nicht zu solchem Höhepunkte erhoben werden konnten. Niedriger als alle ist die Alsietina, welche dem jenseits der Tiber gelegenen Stadtviertel und den ganz besonders tief liegenden Orten dient.

Von diesen werden sechs an der Latinischen Strasse, innerhalb des 7ten Meilensteines, in bedeckten Teichen aufgefasst, in welchen sie, indem die Gerinne vom Laufe ausruhend gleichsam neuen Athem schöpfen, den Schlamm absetzen. Auch das Maass derselben wird durch ebendaselbst angebrachte Eichstäbe bestimmt. Von da ab einigen sich die Julia, Tepula und Marcia; von denen die Tepula, welche abgefangen, wie wir oben gezeigt haben, dem Gerinne der Julia zugetreten war, nun aus dem Teiche ebenderselbigen Julia ihr Maass empfängt und in eigenem Kanale und unter eigenem Namen fliesst. Diese drei werden von den Teichen ab auf ein und dieselbigen Bogen aufgenommen. Der oberste von diesen ist der der Julia, der untere der der Tepula; dann folgt die Marcia. Diese Gewässer kommen, in der Höhe des Viminalischen Hügels verbunden unter der Erde gehend, bis an das Viminalische Thor hin. Dort tauchen sie wiederum ans Tageslicht auf. Zuvor jedoch wird ein Theil der Julia, bei der Spes Vetus abgeleitet, in die Wasserschlösser des Berges Cölius vertheilt. Die Marcia aber stürzt einen Theil ihres Wassers hinter den Pallantianischen Gärten in das sogenannte Herculanische Fliess: dieses wird durch den Cölius fortgeführt, spendet aber gerade zu dieses Berges Gebrauch wegen zu niedriger Lage nichts, und endet über dem Capener Thor. 19.

Der Neue Anio und die Claudia werden von den Teichen ab auf höhere Bogen aufgenommen, so dass der Anio oben ist. Es endigen die Bogen derselben nach den Pallantianischen Gärten, und von da werden sie zum Gebrauche der Stadt durch Röhren vertheilt. Einen Theil ihres Wassers jedoch überträgt die Claudia 20.

zuvor an der Spes Vetus auf die sogenannten Neronischen Bogen. Diese ziehen sich durch den Berg Cölius hin und endigen neben dem Tempel des Divus Claudius. Das empfangene Maass versenden die beiden Gewässer theils um eben den Cölius, theils auf das Palatium und den Aventinus und in das Transtiberinische Stadtviertel.

21. Der Alte Anio geht diesseits des 4ten Meilensteines, da wo man von der Latinischen Strasse auf die Lavicanische geht, unterhalb der Bogen des Neuen Anio durch, und hat dort seinen Teich. Dann gibt er innerhalb des 2ten Meilensteines einen Theil in das sogenannte Octavianische Hohlgerinne ab, und gelangt in die Gegend des Neuen Weges bis an die Asianischen Gärten, von wo aus er durch den dortigen Strich herum vertheilt wird. Die gerade Leitung aber, welche an der Spes Vetus vorbei bis innerhalb des Exquilinischen Thores kommt, wird in tiefliegende Gerinne durch die Stadt zertheilt.

22. Weder die Virgo noch die Appia noch die Alsietina haben Fassungsbehälter, das heisst Teiche. Die Bogen der Virgo nehmen ihren Anfang unter den Lucillianischen Gärten, sie endigen auf dem Marsfelde an der Vorderseite der Septa (Schranken). Das Gerinne der Appia, unter dem Cölius und Aventinus fortgetrieben, taucht, wie wir gesagt haben, unter dem Publicischen Hügel wieder ans Tageslicht auf. Die Leitung der Alsietina endet hinter der Naumachie, um deretwillen sie angelegt zu seyn scheint.

23. Weil ich nun die Urheber und Alter eines jeden Gewässers, überdiess die Ursprünge und Längen der Gerinne und deren Höhe-Folge durchgegangen bin; so bedünkt es mir nicht unzweckmässig, auch das Einzelne nachfolgen zu lassen und darzuthun, wie gross die Wassermenge sey, welche zu des Staates und der Privaten Gebrauch und Aushülfe so wie zu deren Vergnügen dient, und durch wie viele Schlösser und in welche Stadtviertel sie vertheilt wird, wieviel Wasser innerhalb der Stadt, wieviel ausserhalb der Stadt, dann wieviel für Becken, wieviel für Wasserkünste, wieviel für öffentliche Wasserhäuser, wieviel auf Cäsars

Rechnung, wieviel für den Privatgebrauch verwendet wird. Aber bevor ich die Namen Fünfer, Hunderter und die der übrigen Gemässe, durch welche die Messung festgesetzt ist, vorbringe, halte ich es für zweckmässig, auch anzugeben, welcher ihr Ursprung sey, welche die Gehalte, und was eine jede Benennung bedeute, und nach Vorlegung der Regel, nach welcher ihr Verhältniss und Eingang berechnet wird, zu zeigen, wie ich die Abweichungen gefunden und welchen Weg zur Verbesserung ich befolgt habe.

Die Gemässe der Gewässer sind entweder nach dem Maasse 24.
der Finger oder der Zolle eingerichtet. Die Finger sind in Campanien und an sehr vielen Orten Italiens, die Zolle in den Volksrechnungen bis auf den heutigen Tag im Gebrauch. Der Finger ist, nach Uebereinkunft, der sechszehnte, der Zoll der zwölfte Theil des Fusses. So wie aber zwischen Zoll und Finger Verschiedenheit stattfindet, so herrscht auch eben beim Finger keineswegs eine und dieselbige Geltung. Der eine heisst Quadratfinger, der andere Rundfinger. Der Quadratfinger ist um drei seiner Vierzehntheile grösser als der Rundfinger; der Rundfinger um drei seiner Eilftheile kleiner als der Quadratfinger, nämlich weil die Ecken abgehen. Darnach wurde ein Gemässe, welches 25.
weder vom Zoll noch von einem der beiden Finger herstammt, nach der Angabe einiger vom Agrippa, nach andern von den Bleiern durch den Baukünstler Vitruvius eingeführt, und kam, mit Ausschliessung der früheren, in der Stadt in Gebrauch unter dem Namen Fünfer: weil, wie diejenigen sagen, welche es dem Agrippa zuschreiben, fünf alte winzige Gemässe und gleichsam Punkte, nach welchem einst das Wasser, als sein Vorrath noch unbedeutend war, getheilt wurde, in Eine Röhre zusammengetrieben worden sind; die es dem Vitruvius und den Bleiern zuschreiben, von dem Umstande, dass eine ebene Bleiplatte von fünf Fingern Breite, in Rundung getrieben, dieses Röhrmaass bilde. Allein dieses ist unsicher; weil die Platte, wenn sie rund getrieben wird, wie sie an der innern Oberfläche zusammengezogen, so an der äussern ausgedehnt wird. Am Wahrscheinlichsten ist, dass die Fünfer ihren Namen hat von dem Durchmesser von fünf Quadranten (Viertei-

len); ein Verhältniss, welches auch bei den folgenden Gemässen bis zur Zwanziger fortbesteht, indem der Durchmesser jedes einzelnen Gemässes durch Hinzufügung einzelner Quadranten wächst: z. B. bei der Sechser, welche nämlich sechs Quadranten im Durchmesser hat, und bei der Siebener, welche sieben, und so der Reihe nach unter gleichem Zuwachs bis zur Zwanziger.

26. Jedes Gemässe aber wird berechnet entweder nach dem Durchmesser oder nach dem Ummesser oder nach dem Inhalte des Querschnittes; aus welchen auch das Fassungsvermögen erhellet. Um den Unterschied des Zolles, des Quadratfingers und des Rundfingers und der Fünfer selbst leichter zu erkennen, muss man sich des Werthes der Fünfer bedienen, welches Gemässe das genaueste und am Allgemeinsten angenommene ist. Das Gemässe des Zolles also hat einen Finger und $^1/_3$ des Fingers im Durchmesser; es fasst eine Fünfer und mehr als $^1/_8$ der Fünfer, das heisst als $\frac{1\,1/2}{12}$ der Fünfer und 3 Scripel und $^8/_{12}$ des Scripels. Der Quadratfinger, in Rundung gebracht, hat im Durchmesser einen Finger und $\frac{1\,1/2}{12}$ des Fingers und ein Scripel; er fasst von der Fünfer $^9/_{12}$, $\frac{1\,1/2}{12}$ und $^1/_{48}$. Der Rundfinger hat im Durchmesser einen Finger; er fasst von der Fünfer $^7/_{12}$, $^1/_{24}$ und $^1/_{72}$.

27. Uebrigens erhalten die Gemässe, welche von der Fünfer entspringen, auf zweierlei Art Zuwachs. Die eine ist, wenn die Fünfer selbst vervielfacht wird, d. h. in demselbigen Lichten mehrere Fünfer eingeschlossen werden; wobei je nach Hinzufügung von Fünfern die Weite des Lichten wächst. Sie ist aber in der Regel dann im Gebrauch, wenn mehrere Fünfer, um nicht durch das Recht auf bewilligtes Wasser die Röhren auf den Wegen zu oft zu verwunden, durch Eine Röhre ins Wasserschloss aufgenom-

28. men werden, aus welchen die Einzelnen ihr Maass erhalten. Die zweite Art findet Statt, so oft die Röhre nicht durch nothwendige Verdoppelung der Fünfer wächst, sondern nach dem Maass ihres Durchmessers: wornach sie auch den Namen erhält und das Fassungsvermögen erweitert. So z. B. gibt die Fünfer, wenn man ihr zum Durchmesser ein Viertheil hinzufügt, eine Sechser: nicht aber erweitert sie nun ihr Fassungsvermögen um ein Ganzes: denn sie fasst 1 Fünfer und $^5/_{12}$ und $^1/_{48}$. Und sofort auf dieselbe

Weise ergeben sich durch Hinzufügung von Viertheilen, wie oben gesagt worden ist, die Siebener, die Achter, bis zur Zwanziger.

Hierauf folgt die Berechnungsweise, welche sich aus der Zahl 29.
der im Querschnitte, d. i. Lichten, jedes Gemässes enthaltenen Quadratfinger ergibt; von welchen die Röhren auch den Namen erhalten: denn diejenige, welche im Querschnitt, d. i. dem in Rundung gebrachten Lichten, fünf und zwanzig Quadratfinger hat, wird Fünfundzwanziger genannt: auf gleicher Berechnung beruht die Benennung Dreissiger, und sofort durch Zuwachs der Quadratfinger bis zur Hundertzwanziger. In der zwanziger Röhre, welche 30.
auf der Gränze beider Berechnungsarten liegt, stimmen beide Berechnungsarten fast überein. Denn nach der in den vorangehenden Gemässen zu beobachtenden Berechnuug hat sie im Durchmesser zwanzig Viertheile, und nach der Berechuungsart der auf jene Berechnung folgenden Gemässe hat sie an Quadratfingern um ein Ganzes weniger als zwanzig.

Mit der Berechnung der Röhren von den Fünfern bis zu den 31.
Hundertzwanzigern verhält es sich durch alle Gemässe hindurch so, wie wir dargethan haben; und auf jede Weise vorgenommen, bleibt sie sich gleich: sie stimmt auch mit den Gemässen überein, welche in des unüberwindlichsten und mildesten Fürsten Denkschriften aufgenommen und bestätigt sind. Mag man also Berechnung, mag man Ansehen zu befolgen haben, in beider Hinsicht haben die Gemässe der Denkschriften grösseres Gewicht. Allein die Wasserer haben, obgleich sie mit der offenkundigen Berechnungsweise mehrentheils übereinstimmen, in vier Gemässen sich Neuerungen erlaubt, nämlich in der Zwölfer, Zwanziger, Hunderter und Hundertzwanziger. Zwar ist bei der Zwölfer weder der 32.
Fehler gross, noch der Gebrauch häufig: zu ihrem Durchmesser haben sie $1/24$ und $1/48$ eines Fingers, zum Fassuugsvermögen $3/12$ der Fünfer hinzugefügt. Bei den übrigen drei Gemässen aber nimmt man ein Mehreres wahr. Die Zwauziger verkleinern sie im Durchmesser um $6/12$ eines Fingers, an Fassungsvermögen um 3 Fünfer und $1/24$: und mit diesem Gemässe geschieht meistens die Verausgabung. Die Hunderter aber und die Hundertzwanziger, mit wel-

chen sie fortwährend empfangen, werden nicht vermindert, sondern vermehrt. Zum Durchmesser der Hunderter nämlich fügen sie $^{8}/_{12}$ und $^{1}/_{24}$ eines Fingers hinzu, zum Fassungsvermögen 10 Fünfer, $^{6}/_{12}$, $^{1}/_{24}$ und $^{1}/_{48}$. Dem Durchmesser der Hundertzwanziger fügen sie hinzu 3 Finger, $^{7}/_{12}$ und $^{1}/_{24}$, dem Fassungsvermögen 65 Fünfer, $^{9}/_{12}$ und $^{1}/_{48}$. So werden, indem sie entweder der Zwanziger, womit sie mitunter verausgaben, entziehen, oder der Hunderter und Hundertzwanziger, mit welchen sie stets empfangen, hinzufügen, in der Hunderter 25 Fünfer, $^{10}/_{12}$ und $^{1}/_{72}$, in der Hundertzwanziger 84 Fünfer, $^{1}/_{12}$ und $^{1}/_{48}$ unterschlagen. Eine Sache die, durch die Rechnung bewährt, auch an sich selbst klar ist. Denn anstatt der vom Cäsar für 16 Fünfer angewiesenen Zwanziger verausgaben sie nicht mehr als 13; und aus der Hunderter, die sie erweitert haben, ist es eben so gewiss, dass sie nur nach einer beschränkteren Zahl verausgaben: weil Cäsar nach seinen Denkschriften, wenn er aus jeder Hunderter 81 Fünfer und $^{6}/_{12}$, ebenso aus jeder Hundertzwanziger 97 Fünfer und $^{9}/_{12}$ gefüllt hat, als aus erschöpftem Gemässe zu vertheilen aufhört.

33.

34. Im Ganzen gibt es 25 Gemässe. Sämmtlich stimmen sie überein sowohl mit der Berechnung als auch mit Denkschriften, die 4 ausgenommen, welche die Wasserer geneuert haben. Alles aber, was durch Messung berechnet und zusammengefasst wird, muss in allen Theilen in festem und unveränderlichen Einklange mit einander stehen: denn so wird auch für die Gesammtheit die Rechnung sich gleich bleiben. Und wie z. B. das Verhältniss des Sechsters zu den Cyathen, das des Modius aber sowohl zu den Sechstern als auch zu den Cyathen sich entsprechen, so muss auch die Vervielfachung der Fünfer bei grösseren Gemässen die Regel der Aufeinanderfolge beobachten: sonst wird, wenn im Ausgabegemässe weniger, im Empfangsgemässe mehr befunden wird, ersichtlich, dass nicht Irrthum sondern Betrug stattfindet.

35. Vergessen wir hierbei nicht, dass jedes Wasser, so oft es von einem höheren Orte kommt und nach kurzem Laufe ins Wasserschloss fällt, nicht nur seinem Gemässe entspricht, sondern sogar Ueberfluss liefert; so oft es aber aus einem niedrigeren Orte,

mithin in geringerem Gefälle, einen ziemlich weiten Weg geleitet wird, durch die Trägheit der Leitung auch an Maass einbüsst: dass mithin nach diesem Verhältniss entweder eine Hemmung des Wassers oder eine Nachhülfe nöthig ist.

Aber auch die Stellung des Kelches hat Einfluss. Gerade 36.
aufrecht und wagerecht gestellt, bewahrt er gleichförmig sein Maass; dem Laufe des Wassers entgegen und abschüssig gestellt, verschlingt er mehr; auf die Seite hingewendet, so dass das Wasser vorbeifliesst, und nach dem Laufe des Wassers geneigt, also weniger zum Schlucken geeignet, trinkt er ohne Gier eine unbedeutende Menge. Es ist aber der Kelch ein ehernes Gemässe, welches in das Gerinne oder Wasserschloss eingesteckt wird: daran werden die Röhren angebracht. Seine Länge darf nicht weniger als 12 Finger haben; Lichten, d. h. Fassungsvermögen, so viel als befohlen wird. Er scheint ausfindig gemacht worden zu seyn, weil die Härte des Erzes, nur mühsam zu beugen, nicht leicht ausgedehnt oder zusammengezogen werden kann.

Die Gemässe, die es gibt, sämmtiche 25, habe ich, obgleich 37.
nur 15 im Gebrauch sind, unten folgen lassen, gerichtet nach der Berechnungsweise, worüber wir oben geredet haben, unter Verbesserung der 4, an welchen die Wasserer sich Neuerungen erlaubt hatten: nach dieser müssen alle die Röhren, welche noch Schwierigkeit machen werden, gerichtet, oder, soll es bei diesen Röhren beim Alten bleiben, nach der Zahl der Fünfer, die sie fassen, berechnet werden.

Welche Gemässe nicht im Gebrauch sind, steht bei ihnen (38).
selbst bemerkt. * * *

Die Fünfer-Röhre hat im Durchmesser 1 Finger und $^3/_{12}$; im 39.
Ummesser 3 Finger, $^{11}/_{12}$ und $^3/_{288}$: sie fasst 1 Fünfer.

Die Sechser-Röhre im Durchmesser 1 Finger und $^6/_{12}$; im Um- 40.
messer 4 Finger, $^8/_{12}$, $^1/_{24}$ und $^1/_{288}$: sie fasst 1 Fünfer, $^5/_{12}$ und $^1/_{48}$.

Die Siebener-Röhre im Durchmesser 1 Finger und $^9/_{12}$; im 41.
Ummesser 5 Finger und $^6/_{12}$: sie fasst 1 Fünfer $^{11}/_{12}$ und $^1/_{24}$.

Die Achter-Röhre im Durchmesser 2 Finger; im Ummesser 6 42.
Finger, $^3/_{12}$ und $^1/_{36}$: sie fasst 2 Fünfer, $^6/_{12}$, $^1/_{24}$ und $^1/_{48}$.

43. Die Zehner-Röhre im Durchmesser 2 Finger und $^{6}/_{12}$; im Ummesser 7 Finger, $^{10}/_{12}$ und $^{1}/_{48}$: sie fasst 4 Fünfer.

44. Die Zwölfer-Röhre im Durchmesser 3 Finger; im Ummesser 9 Finger, $^{5}/_{12}$ und $^{2}/_{288}$: sie fasst 5 Fünfer und $^{9}/_{12}$. Ist nicht im Gebrauch. Bei den Wasserern hatte sie im Durchmesser 3 Finger, $^{1}/_{24}$ und $^{1}/_{48}$; an Fassungsvermögen 6 Fünfer.

45. Die Fünfzehner-Röhre im Durchmesser 3 Finger und $^{9}/_{12}$; im Ummesser 11 Finger, $^{9}/_{12}$ und $^{1}/_{36}$: sie fasst 9 Fünfer.

46. Die Zwanziger-Röhre im Durchmesser 5 Finger; im Ummesser 15 Finger, $^{8}/_{12}$ und $^{1}/_{24}$: sie fasst 16 Fünfer. Bei den Wasserern hatte sie im Durchmesser 4 Finger und $^{6}/_{12}$; an Fassungsvermögen 12 Fünfer, $^{11}/_{12}$ und $^{1}/_{24}$.

47. Die Fünfundzwanziger-Röhre im Durchmesser 5 Finger, $^{7}/_{12}$, $^{1}/_{24}$, $^{1}/_{72}$ und $^{1}/_{288}$; im Ummesser 17 Finger, $^{8}/_{12}$, $^{1}/_{24}$ und $^{1}/_{48}$: sie fasst 20 Fünfer, $^{4}/_{12}$ und $^{1}/_{24}$. Ist nicht im Gebrauch.

48. Die Dreissiger-Röhre im Durchmesser 6 Finger, $^{2}/_{12}$ und $^{1}/_{72}$; im Ummesser 19 Finger und $^{5}/_{12}$: sie fasst 24 Fünfer, $^{5}/_{12}$ und $^{1}/_{36}$.

49. Die Fünfunddreissiger-Röhre im Durchmesser 6 Finger, $^{8}/_{10}$ und $^{3}/_{288}$; im Ummesser 20 Finger, $^{11}/_{12}$, $^{1}/_{24}$ und $^{1}/_{48}$: sie fasst 28 Fünfer, $^{6}/_{12}$ und $^{1}/_{48}$. Ist nicht im Gebrauch.

50. Die Vierziger-Röhre im Durchmesser 7 Finger $\frac{11/2}{12}$ und $^{1}/_{72}$; im Ummesser 22 Finger und $^{5}/_{12}$: sie fasst 32 Fünfer, $^{7}/_{12}$ und $^{1}/_{72}$.

51. Die Fünfundvierziger-Röhre im Durchmesser 7 Finger, $^{6}/_{12}$, $^{1}/_{24}$ und $^{1}/_{36}$; im Ummesser 23 Finger, $^{9}/_{12}$ und $^{1}/_{36}$: sie fasst 36 Fünfer und $^{8}/_{12}$. Ist nicht im Gebrauch.

52. Die Fünfziger-Röhre im Durchmesser 7 Finger, $^{11}/_{12}$, $^{1}/_{24}$ und $^{1}/_{48}$; im Ummesser 25 Finger, $^{1}/_{24}$ und $^{1}/_{48}$: sie fasst 40 Fünfer und $^{9}/_{12}$.

53. Die Fünfundfünfziger-Röhre im Durchmesser 8 Finger, $^{4}/_{12}$, $^{1}/_{48}$ und $^{1}/_{72}$; im Ummesser 26 Finger, $^{3}/_{12}$ nnd $^{1}/_{24}$: sie fasst 44 Fünfer, $^{9}/_{12}$, $^{1}/_{24}$ und $^{1}/_{36}$. Ist nicht im Gebrauch.

54. Die Sechsziger-Röhre im Durchmesser 8 Finger, $^{8}/_{12}$, $^{1}/_{24}$, $^{1}/_{36}$ und $^{1}/_{288}$; im Ummesser 27 Finger, $^{5}/_{12}$ und $^{1}/_{24}$: sie fasst 48 Fünfer, $^{10}/_{12}$, $^{1}/_{24}$ und $^{1}/_{72}$.

55. Die Fünfundsechsziger Röhre im Durchmesser 9 Finger, $^{1}/_{12}$

und $^1/_{72}$; im Ummesser 28 Finger, $^6/_{12}$, $^1/_{24}$, $^1/_{48}$ und $^1/_{72}$: sie fasst 52 Fünfer, $^{11}/_{12}$ und $^1/_{24}$. Ist nicht im Gebrauch.

Die Siebenziger-Röhre im Durchmesser 9 Finger, $^5/_{12}$ und $^1/_{36}$; 56.
im Ummesser 29 Finger und $^8/_{12}$: sie fasst 57 Fünfer und $^1/_{24}$.

Die Fünfundsiebenziger-Röhre im Durchmesser 9 Finger, $^9/_{12}$ 57.
und $^1/_{48}$: im Ummesser 30 Finger, $^8/_{12}$ und $^1/_{36}$: sie fasst 61 Fünfer, $^1/_{12}$ und $^1/_{36}$. Ist nicht im Gebrauch.

Die Achtziger-Röhre im Durchmesser 10 Finger, $^1/_{24}$, $^1/_{36}$ 58.
und $^1/_{48}$; im Ummesser 31 Finger, $^8/_{12}$ und $^1/_{36}$: sie fasst 65 Fünfer, $^2/_{12}$ und $^1/_{48}$.

Die Fünfundachtziger-Röhre im Durchmesser 10 Finger, $^4/_{12}$, 59.
$^1/_{24}$ und $^1/_{36}$; im Ummesser 32 Finger, $^8/_{12}$ und $^1/_{72}$: sie fasst 69 Fünfer, $^3/_{12}$ und $^1/_{72}$. Ist nicht im Gebrauch.

Die Neunziger-Röhre im Durchmesser 10 Finger, $^8/_{12}$, $^1/_{36}$ 60.
und $^3/_{288}$; im Ummesser 33 Finger, $^7/_{12}$, $^1/_{36}$ und $^1/_{48}$; sie fasst 73 Fünfer und $^4/_{12}$.

Die Fünfundneunziger-Röhre im Durchmesser 11 Finger; im 61.
Ummesser 34 Finger, $^0/_{12}$, $^1/_{24}$ und $^1/_{72}$: sie fasst 77 Fünfer und $^5/_{12}$. Ist nicht im Gebrauch.

Die Hunderter-Röhre im Durchmesser 11 Finger, $^3/_{12}$, $^1/_{48}$ und 62.
$^1/_{72}$; im Ummesser 35 Finger, $^5/_{12}$, $^1/_{48}$ und $^1/_{72}$: sie fasst 81 Fünfer, $^5/_{12}$, $^1/_{24}$ und $^1/_{36}$. Bei den Wasserern hatte sie im Durchmesser 11 Finger, $^{11}/_{12}$, $^1/_{24}$, $^1/_{48}$ und $^1/_{72}$; an Fassungsvermögen 92 Fünfer, $^1/_{36}$ und $^1/_{48}$.

Die Hundertzwanziger-Röhre im Durchmesser 12 Finger, $^4/_{12}$ 63.
und $^1/_{36}$; im Ummesser 38 Finger und $^{10}/_{12}$: sie fasst 97 Fünfer, $^9/_{12}$, $^1/_{48}$ und $^1/_{72}$. Bei den Wasserern hatte sie im Durchmesser 15 Finger, $^{11}/_{12}$, $^1/_{24}$ und $^1/_{36}$; an Fassungsvermögen 163 Fünfer, $^6/_{12}$, $^1/_{24}$ und $^1/_{72}$: welches das Maass zweier Hunderter ist.

Nach Verfolgung dessen, was über die Gemässe zu sagen 64.
nothwendig war, will ich nun angeben, welches Maass ein jegliches Gewässer, nach den Angaben in den fürstlichen Denkschriften, bis auf meine Amtszeit hat haben sollen und wieviel es verausgabt hat; darauf welches Maass ich selbst durch gewissenhafte Untersuchung, unter vorleuchtender Umsicht des besten und thätigsten

Fürsten Nerva, gefunden habe. Also es standen in den Denkschriften im Ganzen 12,755 Fünfer: in Verausgabung 14,018; ein Mehr in Vertheilung als in Einnahme wurde berechnet von 1263 Fünfern. Hierüber betroffen, fühlte ich, da ein vorzüglicher Theil meiner Dienst-Obliegenheit, wie ich glaubte, auf der Erforschung zuverlässiger Angaben über die Gewässer und deren Menge beruhete, mich lebhaft aufgefordert zu untersuchen, wie denn mehr verausgabt würde, als so zu sagen im Erbvermögen wäre. Vor Allem ging ich also daran, die Fassungen der Leitungen zu messen; aber ich fand ein weit, das heisst um ungefähr 10,000 Fünfer, grösseres Maass, als in den Denkschriften, wie ich bei jedem einzelnen Gewässer zeigen will.

65. Der Appia ist in den Denkschriften ein Maass von 841 Fünfern zugeschrieben. Zwar konnte an ihrer Fassung, weil sie aus zwei Gerinnen besteht, die Eichung nicht gefunden werden; bei den Gemellen jedoch, zwischen der Spes Vetus, wo sie sich mit dem Zweige der Augusta vereinigt, habe ich eine Wasser-Höhe von 5 Fuss, eine Breite von 1 Fuss und $^9/_{12}$ gefunden: daraus ergeben sich 8 Fuss und $^9/_{12}$ im Querschnitt: 22 Hunderter und eine Vierziger; welche 1825 Fünfer betragen, um 984 Fünfer mehr, als sie in den Denkschriften enthält. Sie verausgabte 704 Fünfer, um 137 Fünfer weniger, als ihr in den Denkschriften zugeschrieben wird, und überdem um 1121 Fünfer weniger, als die Eichung bei den Gemellen angibt. Es geht jedoch bedeutend viel Wasser durch die Schadhaftigkeit der Leitung verloren, welche wegen ihrer tieferen Lage nicht leicht die Durchrinnungen gewahr werden lässt, deren wirkliches Vorhandenseyn aus dem Umstande ersichtlich ist, dass in sehr vielen Stadttheilen verloren gegangenes Wasser bemerkt wird, das ist eben solches, welches aus ihr durchrinnt. Jedoch auch einige unerlaubte Röhren haben wir in der Stadt ertappt. Ausserhalb der Stadt aber hat sie wegen der tiefen Lage, die ich bei der Fassung 50 Fuss unter der Erde angetroffen habe, keine Beeinträchtigung erlitten.

66. Dem Alten Anio ist in den Denkschriften ein Maass von 1441 Fünfern zugeschrieben. An der Fassung habe ich 4398 gefunden.

ausser dem Maasse, welches in die eigene Leitung der Tiburter abgeführt wird; mehr, als in den Denkschriften steht, um 2907 Fünfer. Verausgabt wurden, bevor sie zum Teiche kam, 262: das im Teiche nach den angebrachten Eichstäben berechnete Maass beträgt 2362 Fünfer: es gingen also zwischen der Fassung und dem Teiche verloren 1774. Nach dem Teiche verausgabte er 1348 Fünfer: mehr, als wir gesagt haben dass in den Denkschriften das Fassungsmaass bezeichnet würde, um 169: weniger, als wir angezeigt dass nach dem Teiche in die Leitung aufgenommen würde, um 1014. Die Summe des Wassers, welches zwischen der Fassung und dem Teiche und nach dem Teiche verloren ging, betrug 2788 Fünfer: was ich einem Irrthum in der Messung zuschreiben würde, wenn ich nicht gefunden hätte, wo sie unterschlagen würden.

67. Der Marcia ist in den Denkschriften ein Maass von 2162 Fünfern zugeschrieben. An der Fassung messend habe ich 4690 Fünfer gefunden: mehr, als in den Denkschriften steht, um 2528. Verausgabt wurden, bevor sie zum Teiche gelangte, 95 Fünfer; überdiess wurden zur Unterstützung der Tepula 92 gegeben; ebenso dem Anio 164: die Summe, welche vor dem Teiche verausgabt wurde, betrug 351 Fünfer. Das in dem Teiche nach den dort angebrachten Eichstäben berechnete Maass, dasselbe mit dem, welches kurz nach dem Teiche auf die Bogen aufgenommen wird, beträgt 2944 Fünfer. Die Summe, welche entweder vor dem Teiche verausgabt, oder welche auf die Bogen aufgenommen wird, beträgt 3294 Fünfer; mehr, als in dem Fassungsmaass der Denkschriften aufgezeichnet steht, um 1133; weniger, als die bei der Fassung vorgenommenen Messungen herausstellen, um 1395. Sie verausgabte vor dem Teiche 1840 Fünfer; weniger, als in den Denkschriften, wie gesagt, das Fassungsmaass bezeichnet wird, um 227; weniger, als aus dem Teiche auf die Bogen übernommen werden, um 1104. Beide Summen, die entweder zwischen der Fassung und dem Teiche oder nach dem Teiche verloren gingen, betrugen 2499 Fünfer: deren Abfangung, wie bei den übrigen Gewässern, wir an mehreren Stellen ertappt haben. Denn dass diese

nicht mangeln, ist auch daraus schon offenbar, dass bei der Fassung ausser dem Maasse, welches wir aus dem Fassungsvermögen der Leitung, wie gesagt, ermittelt haben, mehr als 300 Fünfer verschleudert werden.

68. Der Tepula ist in den Denkschriften ein Maas von 400 Fünfern zugeschrieben. Dieses Wasser hat keine Quellen: es bestand aus einigen Adern, die in der Julia abgefangen sind. Ihre Fassung hat man sich also vom Teiche der Julia an zu merken: aus diesem nämlich empfängt sie zuerst 190 Fünfer; dann gleich darauf aus der Marcia 92; überdiess aus dem Neuen Anio bei den Epaphroditianischen Gärten 163. Daraus ergeben sich im Ganzen 445 Fünfer; mehr, als in den Denkschriften, um 45, welche *bei* der Verausgabung sich zeigen.

69. Der Julia ist in den Denkschriften ein Maass von 649 Fünfern zugeschrieben. An der Fassung konnte die Eichung nicht bestimmt werden, weil sie aus mehreren Zuflüssen besteht; bei dem 6ten Meilensteine von der Stadt aber wird sie ganz in den Teich aufgenommen, wo ihr Maass nach den offen ersichtlichen Eichstäben 1206 Fünfer beträgt: mehr, als in den Denkschriften, um 557. Ausserdem empfängt sie nahe bei der Stadt hinter den Pallantianischen Gärten aus der Claudia 162 Fünfer. Die Totalsumme der Fünfer der Julia in der Einnahme ist 1368. Davon gibt sie 190 in die Tepula; verausgabt für eigene Rechnung 803. Daraus ergeben sich im Ganzen 993 Fünfer, die sie verausgabt: mehr, als sie in den Denkschriften hat, um 343; weniger, als sie in dem Teiche, wie wir angegeben, hat, um 213: gerade so viel, als wir bei denen ertappt haben, welche sich ihrer ohne fürstliche Bewilligungen anmassten.

70. Der Virgo ist in den Denkschriften ein Maass von etwas weniger als 752 Fünfern zugeschrieben. Die Eichung konnte an der Fassung nicht gefunden werden, weil sie aus mehreren Zuflüssen besteht und zu sachte in ihr Gerinne eintritt. Nahe bei der Stadt jedoch am 2ten Meilensteine habe ich auf dem Felde, welches jetzt dem Cejonius Commodus angehört, wo sie einen schnelleren Lauf hat, die Eichung vorgenommen, welche 2504 Fünfer beträgt:

mehr, als in den Denkschriften, um 1752. Unser Beweis ist jedem gleich zur Hand: sie verausgabt nämlich alle Fünfer, die wir bei der Eichung gefunden, das ist 2504.

71. Das Fassungsmaas der Alsietina ist weder in den Denkschriften angeschrieben, noch konnte es an Ort und Stelle mit Sicherheit gefunden werden: weil sie aus dem Alsietinischen See und nacher in der Gegend von Carejae aus dem Sabatinischen ein so grosses Maass empfängt, als die Wasserer belieben. Die Alsietina verausgabt 392 Fünfer.

72. Die Claudia, reichhaltiger als andere, ist besonders der Beeinträchtigung ausgesetzt. In den Denkschriften hat sie nicht mehr als 2855 Fünfer; obgleich ich an der Fassung 4607 gefunden habe: mehr, als in den Denkschriften, um 1752. So sehr aber ist unsere Messung die richtigere, dass wir am 7ten Meilensteine von der Stadt im Teiche, wo die Messungen unbezweifelt sind, 3312 Fünfer gefunden haben: mehr, als in den Denkschriften, um 457: obgleich sie nicht nur auf Verwilligungen vor dem Teiche verausgabt, sondern ihr auch, wie wir entdeckt haben, sehr viel heimlich entzogen wird, und mithin um 1295 Fünfer weniger gefunden wird, als in der That seyn sollte. Bei der Verausgabung aber liegt der Betrug am Tage, welche weder mit der Angabe der Denkschriften, noch mit den von uns an der Fassung, und auch nicht einmal mit den im Teiche vorgenommenen Messungen, namentlich nach so vielen Beeinträchtigungen, übereinstimmt. Es werden nämlich nur 1750 Fünfer verausgabt: weniger, als in den Denkschriften die Berechnung gibt, um 1105; weniger aber, als die an der Fassung angestellten Messungen gezeigt haben, um 2857; weniger auch, als im Teiche gefunden wird, um 1562. Weshalb sie denn, in eigenem Gerinne lauter zur Stadt gelangt, in der Stadt mit dem Neuen Anio vermischt wurde, um durch die Zusammengiessung sowohl deren Fassungsmaass als Verausgabung zu verdunkeln. Wer aber etwa glaubt, ich hätte den Maassen der Zuflüsse geschmeichelt, ist daran zu erinnern, dass die Curtische und Caerulische Quellen dem Claudischen Gewässer zur Leistung der für seine Leitung bestimmten oben von mir bezeichneten

4607 Fünfer in dem Maasse genügen, dass noch 1600 Fünfer überflüssig sind. Dabei aber läugne ich auch nicht, dass das, was überflüssig ist, eigentlich nicht diesen Quellen angehört: es kommt nämlich aus der Augusta, welche, zur Ergänzung der Marcia erfunden, während sie ihrer nicht bedarf, wir den Quellen der Claudia zugewiesen haben, obgleich selbst die Leitung dieser nicht alles Wasser aufnimmt.

73. Der Neue Anio war in den Denkschriften angesetzt mit 3263 Fünfern. Beim Messen an der Fassung habe ich 4738 Fünfer gefunden: mehr, als in dem Fassungsmaass der Denkschriften steht, um 1475. Dass in dieser Angabe der Summe der gesammten Fünfer keine Leidenschaft herrsche, auf welche andere Weise kann ich das handgreiflicher bewahrheiten, als dadurch dass in der Verausgabung der Denkschriften selbst eine grössere Anzahl von Fünfern enthalten ist? Verausgabt nämlich werden 4200 Fünfer; da doch sonst in denselbigen Denkschriften ein nicht grösseres Fassungsmaass, als von 3263 gefunden wird. Ueberdiess habe ich entdeckt, dass nicht bloss 527, der Unterschied zwischen unserer Messung und der Verausgabung, unterschlagen werden, sondern ein weit grösseres Maass. Woraus hervorgeht, dass die von uns angenommene Messung sogar noch Ueberschuss liefere. Der Grund dieser Erscheinung liegt darin, dass die reissendere Wassermasse, nämlich aus einem reichhaltigen und schnellen Flusse aufgefasst, eben durch die Geschwindigkeit ihr Maass vergrössert.

74. Ich zweifle nicht, dass Manche die Erscheinung, dass nach den angestellten Messungen die Wassermenge weit grösser befunden worden ist, als in den fürstlichen Denkschriften angegeben steht, sich als eine auffallende bemerken werden. Der Grund hiervon ist der Irrthum derjenigen, welche von Anfang an jegliche Wassermenge nicht sorgfältig genug abgeschätzt haben. Und dem Glauben, sie seyen aus Furcht vor dem Sommer oder vor trockenen Zeiten so sehr von der Wahrheit abgewichen, steht der Umstand im Wege, dass, nach angestellter Messung eben im Monate Julius, die in diesem Monat gefundene oben angegebene Menge eines jeden Gewässers sich nach meiner Erforschung den

ganzen Sommer hindurch immer gleich geblieben ist. Was jedoch auch die vorangehende Ursache sey, das wenigstens ist aufgedeckt, dass 10,000 Fünfer verloren gegangen sind; indem die Fürsten ihre Bewilligungsn auf das in den Denkschriften angegebene Maass beschränken.

Eine folgende Verschiedenheit besteht darin, dass ein anderes 75.
Maass bei den Fassungen, ein anderes und nicht um ein Geringes kleineres in den Teichen gefasst wird, das kleinste dann in der Vertheilung enthalten ist. Ursache hiervon ist der Betrug der Wasserer, welche wir auf Ableitung von Wassern aus öffentlichen Leitungen zum Privatgebrauch ertappt haben. Aber auch eine grosse Anzahl von Grundbesitzern, aus deren Feldern Wasser umhergeführt wird, durchbohren mitunter die Röhren; woher es kommt, dass die öffentlichen Leitungen von Privatleuten sogar zum Gebrauch für ihre Gärten unterbrochen werden.

Ueber Vergehungen der Art kann weder mehr noch besser 76.
gesagt werden, als vom Caelius Rufus gesagt worden ist in der Rede, welche die Ueberschrift führt *Von den Gewässern.* Und wir könnten beweisen, dass man sich jetzt alle diese Missbräuche erlaubt, wäre es nur möglich ohne Aergerniss zu geben: bewässerte Felder, Kaufläden, Speisezimmer auch, endlich alle liederlichen Häuser haben wir mit stets fliessenden Brunnen versehen gefunden. Denn dass unter falschen Titeln einige Gewässer an der Stelle anderer pflegten verausgabt zu werden, das gehört unter die leichteren Vergehungen. Unter denen jedoch, welche eine nothwendige Abhülfe zu erfordern schienen, ist dasjenige aufzuführen, welches in der Regel um den Coelius und Aventinus herum geschah. Diese Hügel genossen, vor der Herleitung der Claudia, das Wasser der Marcia und Julia. Nachdem aber der Kaiser Nero die Claudia auf höherem Bogenwerke bis zum Tempel des Divus Claudius geleitet hatte, damit sie von dort aus vertheilt werde, sind die ersteren nicht bereichert, sondern aufgegeben worden: denn er hat keine neuen Wasserschlösser hinzugefügt, sondern die bestehenden benutzt, und deren alte Benennung ist, obschon das Wasser ein anderes geworden, geblieben.

77. Genug ist hiermit über das Maass eines jeden Gewässers und über, um mich so auszudrücken, eine Art neuer Eroberung von Gewässern, über den Unterschleif und die an ihnen stattgefundenen Vergehungen gesagt. Es ist noch übrig, die Verausgabung, die wir so zu sagen in eine Masse zusammengedrängt, ja sogar unter unrichtigen Posten angegeben gefunden haben, auf die verschiedenen Gewässer, wie es sich namentlich bei jedem einzelnen damit verhält, und auf die Stadtviertel zu vertheilen. Ich weiss wohl, dass deren Angabe nicht nur trocken, sondern auch verwickelt vorkommen könne; dennoch wollen wir sie möglichst kurz zusammenfassen, damit nichts gleichsam von dem Grundrisse des Dienstes denen mangele, welchen die Kenntniss einer allgemeinen Uebersicht genügen, das Unwichtigere aber zu übergehen erlaubt seyn wird.

78. Wie also die Vertheilung von 14,018 Fünfern, so auch . . . . . weil . . . . . welche aus einigen Gewässern zur Unterstützung anderer gegeben und scheinbar zweimal verausgabt werden, nur einmal in Rechnung kommen. Aus dieser Zahl werden ausserhalb der Stadt vertheilt 4063 Fünfer: wovon auf Caesars Rechnung 1718, für Privatleute 2345. Die übrigen 9955 wurden innerhalb der Stadt in 247 Schlösser vertheilt: von diesen wurden verausgabt auf Caesars Rechnung 1707½ Fünfer, für Privatleute 3847, zum öffentlichen Gebrauch 4401: wovon an 19 Läger 279, an 95 Wasserhäuser 2401, an 39 Künste 386, an 591 Becken 1335 Fünfer. Aber auch diese Verwendung ist auf die einzelnen Gewässer und Stadtviertel zu vertheilen.

79. Von den 14,018 Fünfern also, welche Summe wir für die Verausgabungen sämmtlicher Gewässer ausgeworfen haben, werden auf die Appia ausserhalb der Stadt nur 5 Fünfer gegeben, weil sie in niedriger Lage entspringt; und von den Wasserern wurden die übrigen 699 Fünfer innerhalb der Stadt vertheilt durch das 2te, 8te, 9te, 11te, 12te, 13te und 14te Stadtviertel in 20 Schlösser: von diesen auf Caesars Rechnung 151, an Privatleute 194, zum öffentlichen Gebrauch 354 Fünfer: wovon an 1 Lager 3, an 14 Wasserhäuser 123, an 1 Kunst 2, an 92 Becken 226 Fünfer.

Vom Neuen Anio wurden ausserhalb der Stadt verausgabt 80.
auf Caesars Rechnung 104, für Privatleute 404 Fünfer. Die übrigen 1202½ Fünfer wurden innerhalb der Stadt vertheilt durch das 1te, 3te, 4te, 5te, 6te, 7te, 8te, 9te, 12te und 14te Stadtviertel in 35 Schlösser: von diesen auf Caesars Rechnung 60, zum Privatgebrauch 490, zum öffentlichen Gebrauch 552 Fünfer: wovon an 1 Lager 50, an 19 Wasserhäuser 195, an 5 Künste 88, an 94 Becken 218 Fünfer.

Von der Marcia wurden ausserhalb der Stadt verausgabt auf 81.
Caesars Rechnung 269, für Privatleute 568 Fünfer. Die übrigen 1098 Fünfer wurden innerhalb der Stadt vertheilt durch das 1te, 3te, 4te, 5te, 6te, 7te, 8te, 9te, 10te und 14te Stadtviertel in 51 Schlösser: von diesen auf Caesars Rechnung 116, für Privatleute 543, zum öffentlichen Gebrauch 439, an 4 Läger 41, an 15 Wasserhäuser 41, an 12 Künste 104, an 113 Becken 253 Fünfer.

Von der Tepula wurden ausserhalb der Stadt verausgabt auf 82.
Caesars Rechnung 58, für Privatleute 56 Fünfer. Die übrigen 331 Fünfer wurden innerhalb der Stadt vertheilt durch das 4te, 5te, 6te und 7te Stadtviertel in 14 Schlösser: von diesen auf Caesars Rechnung 34, für Privatleute 247, zum öffentlichen Gebrauch 50 Fünfer: wovon an 1 Lager 12, an 3 Wasserhäuser 7, an 13 Becken 31 Fünfer.

Von der Julia flossen ausserhalb der Stadt auf Caesars Rech- 83.
nung 85, für Privatleute 121 Fünfer. Die übrigen 597 Fünfer wurden innerhalb der Stadt vertheilt durch das 2te, 3te, 5te, 6te, 8te, 10te und 12te Stadtviertel in 17 Schlösser: von diesen auf Caesars Rechnung 18, für Privatleute 196, zum öffentlichen Gebrauch 383 Fünfer: wovon an 3 Läger 69, an 10 Wasserhäuser 182, an 3 Künste 67, an 28 Becken 65 Fünfer.

Die Virgo lieferte ausserhalb der Stadt 200 Fünfer. Die 84.
übrigen 2304 Fünfer wurden innerhalb der Stadt vertheilt durch das 7te, 9te und 14te Stadtviertel in 18 Schlösser: von diesen auf Caesars Rechnung 549, für Privatleute 338, zum öffentlichen Gebrauch 1417 Fünfer: wovon an 2 Künste 26, an 25 Becken

61, an 16 Wasserhäuser 1330 Fünfer; worunter für sich an den Euripus, welchem sie selbst den Namen gegeben, 460 Fünfer.

85. Die Alsietina lieferte 392 Fünfer. Diese wird ganz ausserhalb der Stadt verbraucht, und zwar auf Caesars Rechnung 254, für Privatleute 138 Fünfer.

86. Die Claudia und der Neue Anio wurden ausserhalb der Stadt jede aus eigenem Gerinne verausgabt; innerhalb der Stadt flossen sie zusammen. Und zwar lieferte die Claudia ausserhalb der Stadt auf Caesars Rechnung 217, für Privatleute 439; der Neue Anio auf Caesars Rechnung 731, für Privatleute 414 Fünfer. Die von Beiden übrigen 3824 Fünfer wurden innerhalb der Stadt vertheilt durch die 14 Stadtviertel in 92 Schlösser: von diesen auf Caesars Rechnung 779, für Privatleute 1839, zum öffentlichen Gebrauch 1206 Fünfer: wovon an 9 Läger 104, an 18 Wasserhäuser 522, an 12 Künste 99, an 226 Becken 481 Fünfer.

87. Das ist die Uebersicht der bis auf Kaiser Nerva berechneten Wassermenge. Jetzt ist durch die Fürsorge des thätigsten Fürsten alles dasjenige, was entweder durch die Betrügerei der Wasserer ist unterschlagen worden, oder Fahrlässigkeit hat zu Grunde gehen lassen, gleichsam durch eine neue Auffindung von Quellen wieder angewachsen. Und beinahe ist die Wasserfülle öffentlich Preis gegeben gewesen; jedoch nachher hat man auch eine gewissenhafte Vertheilung vorgenommen, damit diejenigen Stadtviertel, welchen nur Ein Gewässer zu Dienste stand, mehrere erhielten: z. B. der Coelius und Aventinus, auf welche die einzige Claudia durch die Neronischen Bogen geleitet wurde: woher es kam, dass, so oft irgend eine bauliche Herstellung eintrat, diese sehr bevölkerten Hügel Durst litten. Ihnen hat man jetzt wieder mehrere Gewässer zufliessen lassen, vor allen aber die Marcia, welche in erweitertem Werke vom Coelius bis auf den Aventinus hingeleitet wird. Auch haben in allen Theilen der Stadt die Becken, neue und alte, mehrentheils zwei Röhren von verschiedenen Wassern erhalten, damit, wenn der Zufall das eine oder das andere in Stocken versetzte, durch den Zufluss des andern der Gebrauch der Becken unterhalten würde.

Diese Sorgfalt des mildesten Kaisers Nerva, ihres Fürsten, 88.
fühlt von Tag zu Tag die Königin und Beherrscherin der Welt; und mehr noch wird es fühlen die Gesundheit derselbigen ewigen Stadt, nach Vermehrung der Zahl der Schlösser, der Wasserhäuser, Künste und Becken. Nicht geringerer Vortheil aber fliesst in Folge der Vermehrung seiner Bewilligungen den Privaten zu: diejenigen auch, welche furchtsam unerlaubtes Wasser ableiteten, geniessen jetzt seit den Bewilligungen ihr Wasser furchtlos. Nicht einmal die durchrinnenden Wasser sind müssig: ganz anders sieht es jetzt aus mit der Reinlichkeit der Strassen; die Luft ist reiner; und die Ursachen der fast erstickenden Ausdünstung, wodurch bei den Alten die städtische Luft verrufen war, sind beseitigt.

Es entgeht mir nicht, dass ich meiner Schrift die Anordnung der neuen Verausgabung schuldig bin: allein da ich das dahin Gehörige schon an die Vermehrung angeschlossen habe, so muss man begreifen, dass das nicht vorgetragen werden könne, bevor es vollständig erledigt ist.

Wie nun, dass nicht einmal dieses dem Eifer des Fürsten, 89.
den er im höchsten Grade für seine Mitbürger beweiset, genüget, der da glaubt, er habe zu wenig zu unserer Wohlfahrt und Vergnügung beigetragen, wenn er den so grossen Wasserreichthum, den er herbeischuf, nicht auch klarer und erquicklicher machte? Es ist der Mühe werth das Einzelne durchzugehen, wodurch derselbe, indem er den Fehlern einiger Gewässer abzuhelfen suchte, die Nutzbarkeit sämmtlicher erhöhete. Denn wann hat einmal unsere Stadt, beim Eintreten auch nur unbedeutender Regengüsse, nicht trübes und lehmiges Wasser gehabt? Und zwar nicht weil sämmtliche diese Eigenschaft von ihrem Ursprunge her haben, oder weil dieser Nachtheil bei allen denjenigen fühlbar seyn müsste, welche aus Quellen gefasst werden; insbesondere die Marcia und die Claudia, und die übrigen, deren Klarheit, von der Fassung an unversehrt, gar nicht oder doch nur äusserst wenig durch Regen getrübt wird, im Falle Brunnen gebaut und vorgelegt sind.

Die beiden Gewässer des Namens Anio bleiben minder klar; 90.

denn sie kommen aus dem Flusse und werden oft auch bei heiterem Wetter getrübt: weil der Anio, obwohl aus dem reinsten See abfliessend, dennoch dadurch, dass die weichen Ufer nachgeben, etwas mit fortnimmt, wodurch er getrübt wird, bevor er in die Gerinne eintritt: ein Nachtheil, den er nicht nur bei Regengüssen im Winter und Frühlinge, sondern auch im Sommer erleidet, in welcher Jahreszeit man eine angenehmere Klarheit der Wasser
91. verlangt. Von diesen fliesst der eine, nämlich der Alte Anio, in tieferer Lage als die meisten, und behält deshalb den Nachtheil in sich. Der Neue Anio hingegen verdarb die übrigen: denn weil er aus höchster Lage und vorzüglich reichhaltig fliesst, kommt er dem Mangel anderer zu Hülfe. Durch die Unerfahrenheit der Wasserer aber, welche ihn häufiger, als eine Aushülfe nöthig war, in fremde Hohlgerinne ableiteten, verunreinigte er auch zureichende Gewässer, besonders die Claudia, welche, viele tausend Schritte hindurch in eigenem Gerinne geführt, zu Rom erst durch ihre Mischung mit dem Anio bis auf den heutigen Tag ihre Eigenthümlichkeit einbüsste. Und weit entfernt, die nebeneinkommenden Wasser unschädlich zu machen, wurde vielmehr eine ganze Menge derselben herangezogen durch den Unverstand solcher, welche die Gewässer wider Gebühr vertheilten; so dass wir sogar gefunden haben, dass die Marcia, durch ihre Klarheit und Kälte im höchsten Grade reizend, Badeanstalten und Walkern und ich
92. mag nicht sagen welchen schmutzigen Verrichtungen diente. Es wurde daher beschlossen sie sämmtlich zu trennen, dann so zu ordnen, dass besonders die Marcia ganz zum Trinken diente, und so weiter die übrigen jede nach ihrer Beschaffenheit zu passendem Gebrauch angewiesen würden, z. B. der Alte Anio zur Bewässerung der Gärten und zu den schmutzigeren Diensten der Stadt selbst verwendet würde, aus mehreren Gründen; denn je entfernter von der Quelle sein Wasser geschöpft wird, desto unheilsamer
93. ist es. Nicht aber genügte es unserm Fürsten, der übrigen Gewässer Fülle und Reiz wiederhergestellt zu haben: er hat die Möglichkeit erkannt, auch die Mängel des Neuen Anio zu beseitigen. Er hat nämlich den Befehl gegeben, den Fluss aufzuge-

ben, und ihn aus dem über dem Sublacensischen Landsitze des Nero belegenen See, da wo er am klarsten ist, herzuleiten. Denn da der Anio oberhalb Treba Augusta entspringt, so gelangt er, sey es nun weil er zwischen felsigen Bergen herabfliesst und um die Stadt selbst herum wenig bebautes Land liegt, oder weil er durch die Tiefe der Seen, in die er aufgenommen wird, gleichsam sich der Hefen entschlägt, theils auch durch die kühlende Beschattung des über ihm hängenden Waldgesträuches, höchst kalt und zugleich äusserst klar in jenen See. Diese so glückliche Eigenthümlichkeit des Wassers, welches in allen Gaben der Marcia gleichkommen, an Fülle aber dieselbe übertreffen wird, wird an die Stelle jenes garstigen und trüben Wassers treten, und die Inschrift wird als neuen Gründer ausstellen den *Imperator Caesar Nerva Trajanus Augustus*.

94. Weiter haben wir anzugeben, was Rechtens sey in Betreff der Leitung und Unterhaltung des Wassers: jenes ist zu verstehen von der Beschränkung der Privaten auf das Maass der erlangten Bewilligung, dieses von der Erhaltung der Leitungen selbst. Indem ich hierin die über das Einzelne gegebenen Gesetze tiefer aus dem Alterthum heraufholte, habe ich bei den Alten einiges anders gehalten gefunden. Bei ihnen wurde alles Wasser zu öffentlichem Gebrauche verwendet, und bestand die Verordnung: *Kein Privatmann soll anderes Wasser leiten, als welches aus dem Becken auf die Erde fällt*: (das nämlich sind die Worte jenes Gesetzes): Das heisst was aus dem Becken überströmt: wir nennen es Ueberlauf. Und selbst dieses wurde zu keinem andern Gebrauche bewilligt, als der Badeanstalten und Walkmühlen; und es war steuerpflichtig, indem eine Vergütung festgesetzt war, die in die Staatskasse bezahlt wurde: einiges wurde auch in Häuser der Vornehmsten der Stadt zugestanden, im Falle die übrigen einwilligten.

95. Welcher Behörde aber das Recht Wasser zu bewilligen oder zu verkaufen zugestanden habe, wird in eben jenen Gesetzen verschieden angegeben: denn zu Zeiten finde ich es von Aedilen, zu Zeiten von Censoren überlassen; jedoch erhellet, dass, so oft Censoren im Staate waren, es von ihnen hauptsächlich erbeten

worden, widrigenfalls Aedilen diese Vollmacht gehabt haben. Hieraus ist ersichtlich, in welch höherem Maasse sich unsere Vorältern die Sorge für allgemeinen Nutzen als für Privatannehmlichkeiten angelegen seyn liessen, indem selbst dasjenige Wasser, welches Privatleute leiteten, dem Staate Vortheil brachte.

96. Die Erhaltung der einzelnen Gewässer aber pflegte, wie ich finde, verdungen und den Unternehmern die Verbindlichkeit auferlegt zu werden, eine bestimmte Anzahl von Werkleuten bei den Leitungen ausserhalb der Stadt, eine bestimmte in der Stadt zu halten, und zwar so, dass sie auch die Namen deren, welche sie für jedes Stadtviertel in Dienst zu halten beabsichtigten, in die öffentlichen Tafeln eintrügen; und das Geschäft der Prüfung ihrer Arbeiten hatten zu Zeiten die Censoren und Aedilen, zu Zeiten fiel dieses Amt auch den Quaestoren anheim, wie aus dem Senatsbeschlusse erhellet, welcher unter der Censur des C. Licinius Caesulla und des Q. Fabius gegeben worden ist.

97. Wie sehr man aber besorgt gewesen, dass nicht Jemand Leitungen zu verletzen oder nicht bewilligtes Wasser abzuleiten wage, kann, wie aus vielem, so daraus ersehen werden, dass der Circus Maximus nicht einmal in den Tagen der Circensischen Spiele anders als mit Erlaubniss der Aedilen oder Censoren bewässert wurde: was, wie wir bei Attejus Capito lesen, noch bestanden hat, auch nachdem unter Augustus die Wasseraufsicht an Curatoren übergegangen war. Felder aber, von denen nachgewiesen werden konnte, dass sie gegen das Gesetz mit öffentlichem Wasser bewässert worden waren, fielen dem Staate zu. Dem Pächter auch wurde, wenn überhaupt ein Sklave desselben etwas gegen das Gesetz gethan hatte, eine Geldbusse auferlegt. In denselbigen Gesetzen steht so hinzugefügt: *Niemand soll das Wasser der öffentlichen Röhrbrunnen böslich verunreinigen. Wenn Jemand es verunreinigt, soll die Geldbusse 10,000 Sestertien seyn.* Deshalb wurde den Curulischen Aedilen befohlen, für jeden einzelnen Strassenbezirk aus der Zahl deren, die darin wohnten oder Grundstücke hätten, zwei Männer anzusetzen, unter deren Ausspruche die öffentlichen Röhrbrunnen stehen sollten.

Zuerst ist M. Agrippa nach der Aedilität, die er nach seinem 98.
Consulate bekleidete, über seine Wasserhäuser und Künste gleichsam beständiger Curator gewesen, und hat schon nach der dermaligen Wassermenge abgetheilt, wieviel Wasser an die Wasserhäuser, wieviel an die Becken, wieviel den Privaten gegeben werden sollte. Er hielt auch eine eigene Dienerschaft zur Unterhaltung der Wasserleitungen und Schlösser und Becken. Diese hat Augustus, welchem jener sie als Erbschaft hinterlassen, dem Staat als Eigenthum übermacht. Nach ihm sind unter dem Con- 99.
sulate des Q. Aelius Tubero und Paulus Fabius Maximus, in einer Sache, welche bis auf jene Zeit, wie aus eigener Machtvollkommenheit gehandhabt, einer bestimmten Rechtsnorm ermangelt hatte, Senatsbeschlüsse abgefasst und ein Gesetz vorgeschlagen worden. Augustus auch hat durch ein Edict den Umfang der Rechte derjenigen bestimmt, welche nach Agrippa's Denkschriften im Genusse von Wasser wären, und die ganze Sache auf seine eigenen Bewilligungen übertragen. Auch die Gemässe, von denen geredet worden ist, hat er festgesetzt, und zur Aufrechthaltung und Betreibung der Sache den Messala Corvinus zum Curator gemacht und diesem den Postumius Sulpicius Praetorius und den L. Cominius Pedarius zu Gehülfen gegeben: es sind ihnen, als obrigkeitlichen Personen, äussere Abzeichen ihres Amtes ertheilt, und über ihren Dienst ein Senatsbeschluss abgefasst worden, welcher hier folgt.

Den Vortrag der Consuln Q. Aelius Tubero und Paulus Fa- 100.
bius Maximus, die Bestallung der auf Uebereinkunft des Senates vom Cäsar Augustus ernannten Wassercuratoren anbelangend, so hat man, was rücksichtlich dessen geschehen soll, darüber folgendermassen erkannt. Es beliebe diesem Stande, dass die Vorsteher der öffentlichen Gewässer, wenn sie dieses Geschäftes wegen ausserhalb der Stadt wären, jeder zwei Lictoren und drei öffentliche Knechte, einen Baumeister und einen Schreiber und einen Abschreiber, Hülfsdiener und Ausrufer soviel halten sollen, als diejenigen halten, welche das Getreide unter das Volk vertheilen: wenn sie aber innerhalb der Stadt desselbigen Geschäftes wegen

etwas zu thun hätten, sich, mit Ausnahme der Lictoren, derselbigen übrigen Aufwartenden bedienen sollen. Und dass die Wassercuratoren die Aufwartenden, deren sie sich diesem Senatsbeschlusse gemäss bedienen dürften, in den 10 nächsten Tagen nach der Abfassung des Senatsbeschlusses auf den Schatz anweisen; und den so Angewiesenen die Prätoren des Schatzes als Lohn jährlich soviel Speisegelder geben und auszahlen sollen, als die Präfecte der Getreidevertheilung zu geben und auszuzahlen pflegen; und sie diese Gelder ohne Gefahr zahlen dürften. Und dass die Consuln Q. Aelius Tubero und Paulus Fabius Maximus, beide oder einer von ihnen, nach Gutdünken unter Zuziehung der Prätoren des Schatzes, die Lieferung der Tafeln, des Papiers und der sonstigen Bedürfnisse, die den Curatoren zum Behufe ihres Amtes nothwendig geliefert werden müssten, verdingen sollen.

101. *Ebenfalls, dass die Wassercuratoren, da sie, bei Uebernahme auch der Wege- und Getreideaufsicht, ein Viertheil des Jahres dem Staatsdienst oblägen, von Privat- und Staatsgerichten frei seyn sollen.* — Obgleich der Schatz bisher fortfährt an die Aufwartenden und Diener zu zahlen, so haben dieselben jedoch durch die Trägheit und Fahrlässigkeit der Curatoren, die ihrer Pflicht nicht nachkamen, dem Scheine nach zu bestehen aufgehört. Waren sie aber aus der Stadt gegangen lediglich zur Betreibung ihres Geschäftes, so mussten auf Befehl des Senates ihnen ihre Lictoren zur Seite seyn. Mir wird bei meiner Untersuchung der Gerinne meine Zuverlässigkeit und das mir vom Fürsten gegebene Ansehen die Stelle der Lictoren vertreten.

102. Da wir die Sache bis zum Auftreten der Curatoren durchgeführt haben, ist es nicht am unrechten Orte, diejenigen, welche nach dem Messala diesem Amte bis auf uns vorgestanden haben, hier folgen zu lassen. Dem Messala folgte, unter dem Consulate des Plancus und Silius, Atteius Capito; dem Capito, unter dem Consulate des C. Asinius Pollio und C. Antistius Vetus, Tarius Rufus; dem Tarius, unter dem Consulate des Servius Cornelius Cethegus und L. Visellius Varro, M. Cocceius Nerva, des Divus Nerva Grossvater, welcher auch als Rechtsgelehrter berühmt ist;

diesem folgte, unter dem Consulate des Fabius Persicus und L. Vitellius, C. Octavius Laenas; dem Laenas, unter dem Consulate des Aquilius Julianus und Nonius Asprenas, M. Porcius Cato; diesem folgte ein Jahr darnach, unter dem Consulate des Sextus Junius Celer und Nonius Quintilianus, A. Didius Gallus; dem Gallus, unter dem Consulate des Q. Veranius und Pompejus Longus, Cn. Domitius Afer; dem Afer, unter dem vierten Consulate des Nero Claudius Caesar und dem des Cossus des Sohnes des Cossus, L. Piso; dem Piso, unter dem Consulate des Verginius Rufus und Memmius Regulus, Petronius Turpilianus; dem Turpilianus, unter dem Consulate des Crassus Frugi und Lecanius Bassus, P. Marius; dem Marius, unter dem Consulate des L. Telesinus und Suetonius Paullinus, Fonteius Agrippa; dem Agrippa, unter dem Consulate des Silius und Galerius Trachalus, Albius Crispus; dem Crispus, unter dem dritten Consulate des Vespasianus und dem des Coccelus Nerva, Pompeius Silvanus; dem Silvanus, unter dem Consulate des Valerius Messalinus, T. Ampius Flavianus; dem Flavianus, unter dem fünften Consulate des Vespasianus und dem dritten des Titus, Acilius Aviola; nach welchem, unter dem dritten Consulate des Imperator Nerva und dem dritten des Verginius Rufus, das Amt uns übertragen worden ist.

Jetzt will ich folgen lassen, was der Wassercurator beobach- 103.
ten muss, und die Gesetze und Senatsbeschlüsse, die zu seiner Unterweisung dienen. In Betreff des Rechtes Wasser abzuleiten unter den Privaten, ist zu beobachten, *dass Niemand ohne ein Schreiben des Caesar, das heisst dass Niemand öffentliches Wasser ohne Bewilligung*, und *dass Niemand mehr, als ihm bewilligt worden ist, ableite*. Dadurch nämlich werden wir es möglich machen, dass die Wassermenge, von deren Erwerbung wir geredet haben, zu neuen Röhrbrunnen und zu neuen Bewilligungen des Fürsten verwendet werden könne. In beiden Punkten aber ist grosser Diensteifer dem vielfachen Betruge entgegenzusetzen. Sorgfältig müssen oft nacheinander die Leitungen ausserhalb der Stadt untersucht werden, um die Bewilligungen zu prüfen: dasselbige muss bei den Wasserschlössern und Röhrbrunnen geschehen,

damit das Wasser ohne Unterbrechung Tag und Nacht hindurch fliesse; eine Sache, die dem Curator auch durch einen Senatsbeschluss befohlen wird, welcher wörtlich also lautet.

104. *Den Vortrag der Consuln Q. Aelius Tubero und Paulus Fabius Maximus, die Zahl der öffentlichen Röhrbrunnen, welche in der Stadt und innerhalb der mit der Stadt verbundenen Gebäuden wären und welche M. Agrippa angelegt hätte, anbelangend, so hat man, was rücksichtlich dessen geschehen soll, so erkannt. Es beliebe, dass die Zahl der öffentlichen Röhrbrunnen, die gegenwärtig nach dem Berichte derjenigen, welchen vom Senate befohlen worden ist, die öffentlichen Gewässer zu untersuchen und eine Aufzählung der öffentlichen Röhrbrunnen vorzunehmen, vorhanden wäre, weder vermehrt noch vermindert werden sollte. Gleichfalls beliebe es, dass die Wassercuratoren, welche Caesar Augustus nach dem Antrage des Senates ernannt hat, Sorge tragen sollten, dass die öffentlichen Röhrbrunnen möglichst anhaltend Tag und Nacht zum Gebrauche des Volks Wasser gäben.* — In diesem Senatsbeschluss sollte mir das Verbot des Senates, die Zahl der öffentlichen Röhrbrunnen weder zu vermehren noch zu vermindern, bemerkenswerth dünken. Ich halte dafür, dass dieses geschehen ist, weil das Maass der Gewässer, welche damals in die Stadt kamen, ehe die Claudia und der Neue Anio hingeleitet wurden, keine grössere Verausgabung zu erlauben schien.

105. Wer Wasser zum Privatgebrauch abzuleiten wünscht, muss um Bewilligung nachsuchen und dem Curator ein Schreiben vom Fürsten bringen; der Curator muss sodann der Bewilligung des Caesar schleunige Vollführung leisten und sogleich einen Freigelassenen des Caesar zu seinem Procurator bestellen. Einen Procurator aber scheint zuerst Ti. Claudius eingesetzt zu haben, nach der Herleitung des Neuen Anio und der Claudia. Mit dem Inhalte des Schreibens müssen sich auch die Verwalter bekannt machen, damit sie nicht gegen den Vorwurf begangener Nachlässigkeit oder Betruges sich je durch den Vorwand der Unwissenheit schützen können. Der Procurator muss daran denken, dass der Kelch des bewilligten Gemässes unter Zuziehung der Wäger ge-

stempelt werde, genau auf das Maass der Eichungen, wovon wir oben geredet, Acht haben und Kenntniss von denselben haben: damit es nicht der Willkühr der Wäger überlassen sey, nach persönlicher Gunst einen Kelch bald von grösserem bald von kleinerem Lichten gutzuheissen. Aber es werde auch nicht der freien Willkühr überlassen, sogleich vom Kelche ab eine jede beliebige bleierne Röhre anzufügen; sondern es werde eine angefügt von demselben Lichten, auf welches der Kelch gestempelt worden, in einer Entfernung von 50 Fuss, wie durch den Senatsbeschluss, der hier unten folgt, verfügt ist.

106. *Den Vortrag der Consuln Q. Aelius Tubero und Paulus Fabius Maximus, dass einige Privatleute aus öffentlichen Gerinnen Wasser ableiteten, anbelangend, so hat man, was rücksichtlich dessen geschehen soll, darüber folgendermassen erkannt. Es soll keinem Privatmanne erlaubt seyn aus öffentlichen Gerinnen Wasser abzuleiten: und alle diejenigen, welchen das Recht der Wasserableitung ertheilt wäre, sollten es aus den Schlössern ableiten, und die Wassercuratoren Acht darauf haben, an welchen Orten innerhalb und ausserhalb der Stadt Privatleute passend Schlösser anlegen könnten, auf dass sie aus ihnen das Wasser leiteten, welches gemeinschaftlich aus dem Schlosse abzuleiten ihnen die Wassercuratoren angewiesen hätten: und keinem von denjenigen, welchen öffentliches Wasser bewilligt würde, sollte das Recht zugestehen, innerhalb des Raumes von 50 Fuss von dem Schloss ab, aus welchem man Wasser ableiten wollte, eine weitere Röhre anzufügen, als eine Fünfer.* — In diesem Senatsbeschluss ist bemerkenswerth, dass er nur aus dem Schlosse Wasser abzuleiten erlaubt, damit nicht die Gerinne oder die öffentlichen Röhren häufig verletzt würden.

107. Das Recht auf bewilligtes Wasser geht weder auf den Erben noch auf den Käufer noch auf irgend einen neuen Eigenthümer der Grundstücke über. Den öffentlichen Badeanstalten wurde von alten Zeiten her das Vorrecht zugestanden, dass das einmal bewilligte Wasser auf ewige Zeiten bliebe. So erkennen wir aus alten Senatsbeschlüssen, von welchen ich einen hier unten folgen lasse. Jetzt wird die Bewilligung jedes Wassers mit dem Besitzer erneuert.

108. *Den Vortrag der Consuln Q. Aelius Tubero und Paulus Fabius Maximus, es müsste festgesetzt werden, mit welchem Rechte ausserhalb und innerhalb der Stadt diejenigen Wasser ableiten dürften, welchen solches angewiesen worden wäre, anbelangend, so hat man, was rücksichtlich dessen geschehen soll darüber folgendermassen erkannt. Es sollte jenen die Anweisung von Wassern, mit Ausnahme deren, welche zum Gebrauch der Badeanstalten oder für den Augustus bewilligt worden, so lange verbleiben, als dieselbigen Eigenthümer den Boden besässen, auf welchem sie das Wasser angewiesen erhalten hätten.*

109. Sobald einige Wässer frei werden, wird es gemeldet und in die Denkschriften eingetragen, welche man nachschlägt, um den Nachsuchenden von den frei gewordenen Wassern geben zu können. Diese Wasser pflegte man sogleich abzusperren, um sie in der Zwischenzeit den Besitzern der Grundstücke oder auch andern zu verkaufen. Menschenfreundlicher aber schien es unserm Fürsten, damit die Grundstücke nicht plötzlich vom Wasser entblösset würden, eine dreissigtägige Frist zu gestatten, innerhalb welcher die betreffenden Beamten das Wasser vertheilen sollten.

Ueber das an Grundstücke von Genossen bewilligte Wasser finde ich nichts festgesetzt: es ist jedoch hieher zu beziehen die Beobachtung und rechtliche Vorschrift, *dass, so lange Jemand von denen, welche gemeinschaftlich eine Bewilligung erhalten haben, am Leben wäre, das volle den Grundstücken angewiesene Wassermaass fliessen, und dann erst die Bewilligung erneuert werden sollte, wann ein jeder von denen, welchen die Bewilligung ertheilt worden, im Besitze der Bewilligung zu seyn aufgehört hätte.*

Dass bewilligtes Wasser irgendwo anders hin, als auf die Grundstücke, für welche es bewilligt worden, oder aus einem andern Schlosse, als aus dem im Schreiben des Fürsten befohlenen, nicht geleitet werden dürfe, liegt am Tage, wird aber auch durch Verordnungen untersagt.

110. Man erhält aber auch diejenigen Wasser bewilligt, welche Ueberlauf genannt werden, nämlich entweder aus den Wasserschlössern oder durch die Durchrinnungen der Röhren. Eine Be-

willigung, die von den Fürsten höchst sparsam ertheilt zu werden pflegt. Aber sie ist den Unterschleifen der Wasserer unterworfen. Welch grosse Sorgfalt um diese zu verhindern nöthig ist, wird aus dem hierunten folgenden Anfang der Verordnungen ersichtlich.

Ueberlauf will ich dass Niemand leite, ausser welche durch 111.
meine oder der frühern Fürsten Bewilligung die Erlaubniss dazu haben. Denn, dass aus den Schlössern einiges Wasser ausfliesse, ist erforderlich, sowohl zur Gesundheit unserer Stadt, als auch zum Gebrauch bei dem Reinigen der Cloaken.

Nach Auseinandersetzung des die Regulirung der Gewässer 112.
für den Privatgebrauch Betreffenden, ist es nicht unzweckmässig, einiges von demjenigen, wodurch wir die Umgehung der heilsamsten Bestimmungen auf der That selbst ertappt haben, beispielsweise zu berühren. In einer grossen Zahl von Schlössern habe ich einige Kelche angebracht gefunden von grösserer Weite, als bewilligt worden war, und darunter einige, die nicht einmal gestempelt waren. So oft aber ein gestempelter Kelch das gesetzliche Eichmass überschreitet, kommen die Umschleife des Procurator, der ihn gestempelt hat, an Tag: ist er aber nicht einmal gestempelt, so trifft die Schuld alle, besonders den Empfänger, sodann den Verwalter. In einigen Schlössern, wo zwar Kelche von gesetzlichem Eichmass gestempelt waren, fanden sich unmittelbar Röhren von weiterem Gemässe angefügt: was zur Folge gehabt hatte, dass das Wasser nicht den gesetzlichen Raum hindurch zusammengehalten, sondern in dem kurzen beschränkten Raume herausgedrückt, leicht die nächste weitere Röhre anfüllte. Daher ist überdiess, so oft ein Kelch gestempelt wird, auch die Vorsicht noch zu gebrauchen, dass auch die nächsten Röhren in dem im Senatsbeschluss bezeichneten Raume gestempelt werden. Denn so erst ist dem Verwalter, wenn er weiss, dass die Röhren nicht anders, als nachdem sie gestempelt worden, angebracht werden dürfen, jede Entschuldigung genommen.

Auch bei der Anbringung der Kelche ist zu beobachten, dass 113.
sie nach der Linie geordnet werden, und nicht der Kelch des

einen mehr nach unten, der eines andern mehr nach oben gestellt werde. Der niedrigere verschlingt mehr; der höhere saugt weniger, weil der Lauf des Wassers von dem niederen angezogen wird. An den Röhren einiger waren gar keine Kelche angebracht. Solche Röhren heissen ungebundene, und werden nach des Wasserers Belieben erweitert oder verengt.

114. Ausserdem ist folgender Betrug der Wasserer unerträglich: geht ein Wasser auf einen neuen Besitzer über, so legen sie im Schloss ein neues Loch an; das alte lassen sie bestehen und ziehen daraus verkäufliches Wasser. Ganz besonders also muss, glaube ich, der Curator darauf bedacht seyn, auch dieses abzustellen; denn das erheischt nicht nur die Bewahrung des Wassers selbst, sondern auch die Erhaltung des Schlosses, welches, wenn man es häufig und ohne Ursache durchlöchert, schadhaft wird.

115. Auch jener Erwerb der Wasserer ist abzuschaffen, den man Stiche nennt. Weithin und in allen Richtungen laufen die Röhren durch die ganze Stadt unter dem Steinpflaster fort. Wie ich erfahre, haben diese, von dem sogenannten Stecher hin und wieder angebohrt, allen Handlungen, an denen sie vorbeigehen, in besondern Röhren Wasser geliefert: woher es kam, dass ein geringes Wassermass zum öffentlichen Gebrauche gelangte. Wie viel Wasser in Folge der Beseitigung dieses Uebels wiedergewonnen sey, ermesse ich aus dem Umstande, dass durch die Aufhebung von dergleichen Röhr-Verzweigungen eine bedeutende Menge Blei zusammengebracht worden ist.

116. Es ist noch übrig die Erhaltung der Leitungen; bevor ich jedoch darüber zu reden anfange, muss ein Kurzes über die deshalb angestellte Dienerschaft auseinandergesetzt werden. Dienerschaften gibt es zwei, eine für den Staat, die andere für den Caesar. Die Staats-Dienerschaft ist die ältere; welche, wie wir erwähnt haben, vom Agrippa dem Augustus hinterlassen und von diesem dem Staate übergeben worden ist; sie zählt ungefähr 240 Mann. Die Zahl der Dienerschaft des Caesar beläuft sich auf 460. und Claudius hat sie errichtet, als er die Gewässer in die Stadt
117. leitete. Beide Dienerschaften aber werden in einige Klassen von

Dienern getheilt, in Verwalter, Schlosswärter, Aufseher, Pflasterer, Decker und andere Werkleute. Von diesen müssen einige ausserhalb der Stadt gegenwärtig seyn bei Dingen, die zwar keinen grossen Kraftaufwand erfordern, wohl aber zeitige Hülfe zu erheischen scheinen. Sämmtliche innerhalb der Stadt auf ihren Standpunkten an den Schlössern und Künsten müssen alle Arbeiten zu fördern bemühet seyn, besonders für plötzliche unvorhergesehene Vorfälle, damit aus mehreren Stadtvierteln demjenigen, welches von der Nothwendigkeit bedrängt würde, ein reichlicherer Wasservorrath zugewendet werden könne. Die so umfassende Anzahl beider Dienerschaften, welche durch Umschleife oder Nachlässigkeiten der Vorgesetzten hin und wieder zu Privat-Werken abgezogen wurden, haben wir auf diese Weise zu einiger Zucht und zum Staatsdienste zurückzuführen beschlossen, dass wir Tags zuvor jeder vorschreiben, was sie zu thun habe, und was sie an jedem Tage gethan, in den Acten verzeichnet würde.

118. Die Besoldung wird der Staats-Dienerschaft aus der Staatskasse gezahlt: Unkosten, die der Kasse erleichtert werden durch die Einnahme von zum Wasserrechte gehörigen Pachtgeldern, die bezogen werden aus Gärten oder Gebäulichkeiten, welche um die Leitungen oder Schlösser oder Künste oder Becken liegen. Dieses Einkommen von beinahe 250,000 Sestertien, entfremdet und schwankend, ist in den letzten Zeiten der Chatoulle des Domitianus zugewendet worden, aber die Gerechtigkeit des Divus Nerva hat es dem Volke wiedergegeben, unser Fleiss hat es auf eine bestimmte Norm gebracht, damit es feststände, welches die zu diesem Gefälle gehörigen Orte wären. Die Dienerschaft des Caesar empfängt ihre Besoldung aus dem Fiscus; aus welchem auch alles Blei und alle Auslagen für die Leitungen und Schlösser und Becken bestritten werden.

119. Nachdem wir das die Dienerschaft Betreffende auseinandergesetzt haben, wollen wir, unserm Versprechen gemäss, zur Erhaltung der Leitungen übergehen, einer Sache, die vorzugsweise einer angelegenen Fürsorge werth ist, da sie von der Grösse des Römischen Reiches das vorzüglichste Zeugniss abgibt. Viele und

weitläuftige Bauarbeiten erwachsen fortwährend, denen man zuvorkommen muss, ehe sie grosser Mittel bedürfen. In der Regel jedoch sind sie mit umsichtiger Mässigung hinzuhalten; weil denjenigen, welche einen Bau zu machen oder zu erweitern antragen, nicht immer zu trauen ist. Daher muss der Curator nicht nur durch die Kenntnisse von Sachkundigen sich unterrichten lassen, sondern auch mit eigener practischen Erfahrung ausgerüstet seyn, und sich nicht bloss der Baumeister seines Postens bedienen, sondern die Zuverlässigkeit und gründliche Kenntniss mehrerer zu Hülfe nehmen, um zu erwägen, was augenblicklich auszuführen, was aufzuschieben, und wiederum was durch öffentliche Unternehmer, was durch Privat-Handwerker bewerkstelligt werden müsse.

120. Bauarbeiten entstehen aus folgenden Ursachen; entweder verdirbt etwas durch das Alter, oder durch den Eigennutz der Grundbesitzer, oder durch die Schuld schlecht veranstalteten Baues, was

121. bei den neuern Bauten öfters vorkommt. In der Regel leiden durch Alter und Einwirkung der Witterung die Theile der Leitungen, welche von Bogenwerk getragen werden oder an den Abhängen der Berge angebracht sind, und von dem Bogenwerk das, was über einen Fluss geführt wird. Und deshalb sind diese Arbeiten mit sorgfältiger Eile zu vollführen. Weniger unterliegt einer Beschädigung das Unterirdische, welches weder dem Frost noch der Hitze ausgesetzt ist. Die Schäden aber sind von der Art, dass man ihnen entweder ohne Unterbrechung des Wasserlaufes beikommen kann, oder dass sie ohne Ablenkung desselben nicht ausgebessert werden können, wie diejenigen, welche in der

122. Bettung selbst unvermeidlich sind. Diese entstehen aus doppelter Ursache: entweder nämlich wird durch Anhäufung des Schlammes, welcher zuweilen zu einer Kruste erhärtet, die Wasserbahn verengt; oder es wird das Deckwerk zerstört, woher Durchrinnungen geschehen, durch welche die Seitenwände der Gerinne und die Untermauerungen nothwendig beschädigt werden. Auch die Pfeiler selbst, die aus Tofstein aufgeführt sind, weichen unter der so grossen Last. Die Wiederherstellung der Schäden in den Bettungen der Gerinne darf nicht im Sommer stattfinden, damit die Be-

nutzung der Gerinne nicht zu einer Zeit unterbrochen werde, in welcher das Bedürfniss am grössten ist; sondern im Frühjahr oder Herbst, und zwar mit der grössten Beschleunigung, damit, nachdem nämlich vorhin alle Vorbereitungen zur Beschleunigung getroffen worden, die Gerinne möglichst wenige Tage ausbleiben. Niemanden entgehet, dass auf diese Weise bei jeder Leitung einzeln vor und nach zu verfahren sey, damit es nicht, wenn mehrere zu gleicher Zeit abgekehrt würden, der Bürgerschaft an Wasser fehle. Die ohne Unterbrechung des Wasserlaufes auszuführenden 123.
Arbeiten bestehen besonders aus Mauerwerk, welches sowohl zur rechten Zeit als auch gewissenhaft auszuführen ist. Die passende Zeit für Mauerwerk ist von den Kalenden des April bis zu den Kalenden des November: so dass es am Rathsamsten ist, denjenigen Theil des Sommers, welcher in allzugrosser Hitze erglühet, unbenutzt zu lassen; weil eine gemässigte Witterung nothwendig ist, damit das Mauerwerk die flüssigen Theile mit Bequemlichkeit einsauge und in Einheit erstarke. Nicht minder jedoch, als die Sonnenhitze, wirkt zu heftiger Frost frühzeitig vernichtend auf den Stoff: kein Bau aber fordert grössere Sorgfalt, als welcher dem Wasser trotzen soll. Mithin ist Gewissenhaftigkeit in demselben durch alle einzelnen Theile hindurch, dem Gesetze gemäss, welches allen bekannt ist, von wenigen aber beobachtet wird, ein Haupterforderniss. Daran zweifelt meines Bedünkens wohl Nie- 124.
mand, dass auf die nächsten Leitungen, nämlich die vom 7ten Meilenstein an aus Quadersteinen bestehen, ganz besonders ein wachsames Auge gehalten werden müsse, weil sie einerseits vom grössten Umfange sind und andererseits jede einzelne mehrere Gewässer trägt. Denn sollte es einmal nothwendig werden, diese zu unterbrechen, so werden sie den grössern Theil des Stadtwassers hinwegnehmen. Jedoch gibt es auch für diese Schwierigkeiten Hülfsmittel: eine Grundlage nämlich wird aufgeführt bis zur Wage der fehlenden Bettung: diese aber mittelst bleierner Archen durch den Raum der unterbrochenen Leitung wieder fortgesetzt. Da ferner fast alle Hohlgerinne durch Felder von Privaten geführt waren, und die Beischaffung der künftigen Baubedürfnisse schwie-

rig schien, wenn nicht auch irgend eine Rechtsbestimmung zu Hülfe käme, zugleich damit nicht die Bau-Unternehmer vom Zutritt zu den wiederherzustellenden Gerinnen von Seiten der Grundbesitzer gehindert würden, so ist ein Senatsbeschluss gegeben worden, den ich hier folgen lasse.

125. *Den Vortrag der Consuln Q. Aelius Tubero und Paulus Fabius Maximus, die Wiederherstellung der Gerinne, Hohlgänge und Wölbungen der Julia, Marcia, Appia, Tepula und des Anio anbelangend, so hat man, was rücksichtlich dessen geschehen soll, darüber folgendermassen erkannt. Dass, wenn die Gerinne, Hohlgänge und Wölbungen, welche Augustus Caesar auf seine Kosten wiederherzustellen dem Senate versprochen hat, wiederhergestellt würden, alsdann aus den Ländereien der Privaten Erde, Lehm, Steine, Scherben, Sand, Holz und das übrige, was dazu nöthig wäre, von wo ein jedes dieser Dinge zunächst ohne Nachtheil der Privaten enthoben, entnommen, beschafft werden könne, nach Abschätzung eines Schiedmannes gegeben, enthoben, entnommen, fortgeschafft werden sollten; und dass zur Fortschaffung alles dessen und Behufs der Wiederherstellung dieser Bauwerke, so oft es nöthig wäre, durch die Ländereien der Paivaten ohne deren Nachtheil Fuss- und Fahrwege offenstehen und bewilligt werden sollten.*

126. Meistentheils aber entstehen die Schäden durch den Eigennutz der Grundbesitzer, die auf vielfache Weise die Gerinne verletzen. Erstens nämlich besetzen sie die Räume, welche um die Wasserleitungen herum gemäss Senatsbeschluss frei bleiben müssen, entweder mit Gebäuden oder mit Bäumen. Die Bäume schaden mehr, weil durch ihre Wurzeln sowohl Eindeckungen als Seitenwände gesprengt werden. Dann richten sie gemeinschaftliche und Privat-Feldpfade gerade über die Leitungen hin. Endlich sind sie der Erhaltung der Leitungen hinderlich dadurch dass sie die Zugänge zu denselben sperren. Diesem allen ist durch den hier unten folgenden Senatsbeschluss vorgesehen.

127. *Den Vortrag der Consuln Q. Aelius Tubero und Paulus Fabius Maximus, die Pfade der zur Stadt kommenden Wasser würden mit Denkmälern und Gebäuden besetzt und mit Bäumen be-*

pflanzt, anbelangend, so hat man, was rücksichtlich dessen geschehen soll, folgendermassen erkannt. Zum Behufe der Wiederherstellung der Gerinne und Hohlgänge und überhaupt dessen was durch jene Anlagen dem Gemeindewesen verdorben würde, werde festgesetzt: dass um die Quellen und Wölbungen und Mauern herum auf beiden Seiten ein Raum von 15 Fuss frei und unbesetzt bliebe; und dass um die Gerinne unter der Erde und um die Hohlgänge herum innerhalb der Stadt und ausserhalb der Stadt, das heisst innerhalb der mit der Stadt zusammenhängenden Gebäude, auf beiden Seiten ein Raum von 5 Fuss leer gelassen werde: so dass weder ein Denkmal auf diesen Stellen noch ein Gebäude nach dieser Zeit zu setzen, noch Bäume zu pflanzen erlaubt sey. Befänden sich gegenwärtig Bäume innerhalb dieses Raumes, so sollten sie ausgehauen werden, ausser wenn sie mit einem Landsitze zusammenhängend und mit Gebäuden eingeschlossen wären. Wer sich dagegen vergangen, sollte für jeden einzelnen dieser Punkte mit 10,000 Sestertien büssen, wovon die Hälfte dem Ankläger, durch dessen Bemühung hauptsächlich der Verletzer dieses Senatsbeschlusses überführt worden wäre, zur Belohnung gegeben, die Hälfte aber in den Schatz gebracht werden sollte. Und über diese Angelegenheit sollten richten und erkennen die Wassercuratoren.

128. Es könnte dieser Senatsbeschluss höchst billig erscheinen, selbst wenn jene Räume nur zum einseitigen Vortheil des Staates in Anspruch genommen würden; umsomehr da unsere Vorfahren bei ihrer bewundernswürdigen Billigkeit nicht einmal diejenigen den Privaten entrissen haben, welche eigentlich zum Bereiche des Staatseigenthumes gehörten, sondern, wenn bei der Herleitung eines Gewässers ein Grundbesitzer sich im Verkaufen eines Ackertheiles etwas schwierig zeigte, den ganzen Acker bezahlt und nach Abmarkung der nöthigen Stücke den Acker wieder verkauft haben, damit jeder innerhalb seiner Gränzen, der Staat wie der Private, seine Rechte wahren könnte. Sehr viele jedoch sind nicht damit zufrieden gewesen, die Besetzung der Gränzen sich anzumassen, sondern haben sogar an die Leitungen Hand angelegt,

indem sie durch die Seitenwände der verwundeten Röhre hin und wieder den Wasserlauf zu ihrem Gebrauch abkehrten, sowohl solche, denen das Recht auf Wasser bewilligt ist, als solche, welche nun jede geringste Gelegenheit einer Bewilligung missbrauchen, um sich an den Leitungen zu vergreifen. Was würde fernerhin geschehen, wenn nicht das Alles durch ein sorgfältiges Gesetz verboten und den Trotzenden eine bedeutende Strafe angedrohet würde? Folgen hierunter die Worte des Gesetzes.

129. *Der Consul T. Quintus Crispinus hat rechtmässig beim Volke angetragen und das Volk rechtmässig erkannt, auf dem Forum vor den Schnäbeln des Tempels des Divus Julius, am Tage vor den Julischen Kalenden. Die Tribus Sergia stimmte zuerst. Für diese Tribus stimmte Sex. Varro, des L. Varro Sohn. Wer nur immer nach der Beantragung dieses Gesetzes die Gerinne, Hohlgänge, Wölbungen, Röhren, Rohre, Schlösser, Becken der öffentlichen Gewässer, die zur Stadt geleitet werden, mit Wissen böslich durchlöchert, durchbricht, durchlöchern oder durchbrechen lässt, oder verschlimmert, so dass diese Gewässer oder jedes derselben minder gut in die Stadt Rom laufen, fallen, fliessen, gelangen, geleitet werden können, oder dass in der Stadt Rom und innerhalb der jetzt und in Zukunft mit der Stadt zusammenhängenden Gebäude das Wasser in denjenigen Gärten, Grundstücken, Plätzen, welcher Gärten, Grundstücke, Plätze Eigenthümern oder Besitzern solches gegeben oder angewiesen worden ist oder seyn wird, minder gut springe, ausgetheilt, vertheilt werde und in Schlösser und Becken einfliesse: der soll dem Römischen Volke 100,000 Sestertien zu zahlen verurtheilt seyn. Und wer heimlich etwas dergleichen auf die Weise thut, der soll verurtheilt seyn, dieses Alles zu flicken, auszubessern, wiederherzustellen, aufzubauen, hinzusetzen und schnell niederzureissen, ohne Trug und alles so, dass derjenige, welcher Wassercurator ist oder seyn wird, oder im Falle kein Wassercurator da seyn wird, derjenige Prätor, welcher zwischen Bürgern und Fremden Recht spricht, durch Geldbusse und Unterpfänder zwinge und strafe, und jenem Curator, oder im Falle kein Carator da seyn wird, jenem Prätor desfalls das*

Recht und die Vollmacht zusteke, zu zwingen, zu strafen, Geldbusse zu erkennen oder Pfand zu nehmen. Wenn etwas dergleichen ein Knecht thut, so soll dessen Herr dem Volke 100,000 Sestertien zahlen. Wenn um die Gerinne, Hohlgänge, Wölbungen, Röhren, Rohre, Schlösser, Becken der öffentlichen Gewässer, die zur Stadt geleitet werden und werden geleitet werden, eine Absteckung des freien Raumes durch Gränzzeichen steht, so soll an diesem Orte nach Beantragung dieses Gesetzes weder Jemand etwas entgegenstellen, aufwerfen, verzäunen, anheften, aufsetzen, anlegen, aufstellen, ackern, säen, noch etwas in denselben hineinbringen, ausser um solches zu thun und wiederherzustellen, was nach diesem Gesetze geschehen darf und muss. Wer gegen diese Punkte fehlt, gegen den soll in allen Punkten und jeder betreffenden Person gleiches Gesetz, Recht und Klage geltend seyn, als, wie geltend wären und geltend seyn müssten, wenn dieser gegen dieses Gesetz ein Gerinne oder einen Hohlgang durchbrochen oder durchlöchert hätte. Damit nicht Strauchwerk an diesem Orte das Grasweiden und Heumähen verhindern, so sollen durch die Wassercuratoren, die es jetzt sind und die es seyn werden, um die Quellen und Wölbungen und Mauern und Gerinne und Hohlgänge die innerhalb der Absteckung des freien Raumes befindlichen Bäume, Weinreben, Dornen, Gesträuch, Ufer, Gemäuer, Weiden und Rohrgebüsch fortgeschafft, ausgehauen, ausgegraben, ausgerottet, und wie sie es sonst für gut finden, entfernt werden: und soll ihnen desfalls Pfandfahung, Erkennung von Geldbusse und Zwangsmassregeln ohne ihre Gefahr erlaubt seyn; und ein solches Verfahren zu gebrauchen ihnen das Recht und die Vollmacht zustehen. Dass nicht Weinreben, Bäume, welche in Landsitzen, Gebäuden oder Gemäuer eingeschossen sind, und Gemäuer, welche niederzureissen oder nicht niederzureissen die Wassercuratoren den Eigenthümern freigestellt haben, und auf welchen die Namen eben der freistellenden Curatoren eingeschrieben und eingegraben ständen, bleiben sollen, davon sey in diesem Gesetze keineswegs ein Antrag. Dass nicht aus jenen Quellen, Gerinnen, Hohlgängen, Wölbungen Wasser zu nehmen und zu schöpfen denjenigen,

welchen die Wassercuratoren es gestattet haben, ausser mittelst Rad, Kelch und Maschine, erlaubt sey, wenn nur nicht weder ein Brunnen noch ein neues Loch gemacht würde, davon sey in diesem Gesetze keineswegs ein Antrag.

130. Die Uebertreter eines so heilsamen Gesetzes möchte ich der angedrohten Strafe nicht unwerth nennen. Allein diejenigen welche, weil die Hintansetzung des Gesetzes durch die Länge der Zeit zur andern Natur geworden war, in der Verblendung lebten, mussten auf eine sanfte Weise auf den rechten Weg zurückgerufen werden. Deshalb haben wir fleissig dahin getrachtet, dass die Irrenden, soviel an uns lag, sogar unbekannt blieben. Diejenigen wiederum, welche gewarnt zu des Kaisers Gnade ihre Zuflucht genommen haben, können uns als den Urheber erlangter Bewilligung ansehen. Für die Zukunft aber wünsche ich, dass die Vollziehung des Gestzes nicht nöthig seyn möge, obgleich es vorzuziehen ist, die Strenge seines Dienstes selbst dem Aergerniss zum Trotz wahrzunehmen.

INDICES.

INDEX LATINITATIS.

A.

Accedit aqua aquae, *influit in* 12. 19.
Accensi 100.
Acceptorius modulus 34.
Acceptum *cui opp.* expensum 64. 69.
Accessu prohiberi 124.
Accipere fontem, *recipere* 14. Aqua accipit fontem, *concipitur* 5. Accipere aquam, *cui opp.* erogare 32. 33.
Accrescit aqua 87.
Acquirere modum aquae 103.
Acquisita aqua 9.
Acquisitiones aquarum 10. 69. 70. 72. 73. 77.
Actis comprehendere aliquid 117.
Actus, *munus publicum* 2. in ipso actu 112. actus et itinera 125.
Ad: convenire ad 72.
Adhuc, *ad hoc* 112. 114.
Adiectio quadrantum 25. quinariarum 27. adiectione sui (?) 14.
Adiicere quadrantem 28. aquam aquae 14. 72. utilitatem 89.
Aditus ad tutelam 126.
Adiutorium aquae 14. in adiutorium dare 67. 78.
Adiutorum praecepta 1.
Admiratio huius rei 64.
Admovere procuratorem 105.
Aedicula fonti apposita 10.
Aedificare, *reaedificare* 129.
Aequare libram 18.
Aequitate admirabili 128.
Aerarium *et* fiscus 118.
Aestimationem facere 74.
Agens, *aquarum curator* 2.
Ager urbanus 18.
Agere mensuram, *vid.* mens. Agitur aqua 22.
Agitur res alicuius 2.
Aggredi opus 11. aggressus summetiri 64.
Agrestes viae 126.

Allenatus reditus 118.
non Alienum visum est 17. 23.
Aliquantum, *magna vis* 115.
Altius repetere 94.
Ambitio, *Umschleife* 112. 117.
Amplecti acquisitionem 73.
Ampliare fistulam 33. modum 73. ampliatae aquae 76. ampliat fistula capacitatem 28.
Amplitudo luminis crescit 27.
Amplus. Ampli fontes 14. amplior aquae modus 7. ampliores ductus 7. moduli 34. calices 112. amplius opus 87. ductus amplissimi operis 124.
Anienses aquae (?) 90.
Anio, onis. v. ad 6.
Annotare, *mirari* 74.
Annotatione dignum 106.
Apparitores 100. 101.
Appellationibus dinoscere 13.
Applicantur fistulae 36. specus applicitae montium lateribus 17. 121.
Approbatur aliquid ratione 33.
Aqua, *Wasserleitung* 94. aquarum opera 6. 98. aquae ductus, *quid: initio.* Aquae publicae 100 *et saep.* Aquae privati usus 112.
Aquarii 31 *et saep.*
Arbitratu virorum 97. 125.
Arbitrium liberum permittitur 105.
Architecti 100. 119.
Arcuatio *et* arcuatura, *v. ad* 5. arcuationes 18. 121.
Arcuatum opus 3. 5. 7. 11. 14 etc.
Area i. e. lumen 29. areae mensura 26.
Artifices domestici 119.
Artus numerus, *arctus* 33.
Arundineta 129.
Assiduus, *duraturus* 17. assidue 32. assiduissime 104.
Assignare aquam 33. usibus 92. praediis 109.
Assistentes, *adstantes* 17.
Attollere aquam in omnem partem Urbis 18.
Attrahitur lamina 25.
Auctorem facere 25.
Autem *distinctioni inservit* 25.
Auxilia, *Aushülfe* 23.
Avertere aquam 66. ductus 122. aversus cursus 121.
Avide aliquid amplecti 73.

B.

Balneae 94. 107. 108.
Beneficium Caesaris 105. Beneficia 72. 88. principis 69. 103. beneficium renovare 109.
Bessis 26 *et saep.*
Blandiri rei 72.
Bonitas aquae 12. 13. 14.
Boni viri arbitratu res aestimata 125.

C.

Cadit aqua in castellum 35. in speciem erogationis 78.
Caduca aqua 65. 94. 110. 111.
Calix, *quid sit* 36. Cf. 105. 106.

etc. Calices collocare, ponere 112. 113.
Caloribus eximiis incandescere 123.
Canales plumbati 124.
Capacitas 26 *et saep.* Capacitatem ampliare 28.
Capere pignus 129. capit modus erogationem, *amplectitur* 104. capit ductus aquam 14.
Capio pignoris, *captio* 129.
Caput, *Fassung* 7 *et saep.* Caput mandatorum 110.
Castellarii 117.
Castellum, *Wasserschloss* 78 *et saep.* Castella publica privataque 3.
Castra, *Wasserlager* 78 *et saep.*
Casus subiti 117. casus impedit aquam 87.
sine Causa, *temere* 114.
Cautum fuit 94.
Cedunt ripae, *solvuntur* 90.
Celeberrimi colles 87.
Celebrare famâ 16.
Celere, *adverb.* 129.
Centenaria fistula 31 *et saep.*
Centenùm vicenùm, *scil. digitorum quadratorum fistùla* 29. 63.
Cessant aquae 11. 67. rivi 122.
Chartae 100.
Cibaria annua 100.
Circa, *in Betreff* 77. 103. 113.
Circitores 117.
Circuitus subterraneus vallium 18.
Circumagere laminam in rotundum 25.
Circumducitur aqua 75.
Circumire rivos 101. ductus 103.
Circumscribere constitutiones, *illudere, fallere* 112.
Coartare aes 36. fistulam 113. iter 122.
Coelum gravius 88.
Coenacula 76.
Coepi, *absolute* 3.
Coercere multâ, pignoribus 129.
Coercitio 129.
Cogere, coercere 129. in rotundum 29. plures fistulas in unum 25. cogitur aqua pressurâ 18.
Cognomen Veteris 13.
Cognoscere de re 127.
Cohibere intra modum 94.
Colligere aquam 10. aquae vires 9. modulum, berechnen 26.
Colore ignorantiae defendere aliquid 105.
Combibit structura humorem 123.
Commentarii 31 *et saep.*
Commoda, *quid* 118. commodo rei publicae 7. Commodo *corrumpitur ibid. et* 118.
Communiter aquam impetrare 109.
Compendii gratia 9.
Complecti aliquid per species 17. edicto 99.
Comprehendere actis 117. comprehensum est in commentariis 64. comprehensum in S. C. spatium 112.
Comprehensio rei ieiuna 77.

Computationem servare 30. in comp. venire 78.
Concamerationes 126.
Concepta commentariorum 67. 73.
Conceptacula *et* conceptelae i. e. piscinae 22.
Conceptio 73. aquarum 72. conceptionis modus 66. 67. 71.
Concio, *oratio* 76.
Concipitur aqua 5. 6. 7. etc.
Concrescit limus 122.
Confercire in massam 77.
Conferre voluptatibus, *ad volupt.* 89.
in Confinio poni 30.
Confusio facta 72.
Congruere sibi omnia debent certa et immobilia 34.
Coniuncta Urbi aedificia 104.
Consensus Senatus 100.
Consequentiae regulam servare 34.
Conserere arboribus 127.
Consistit dea terrarum, *est* 88.
in Conspectu habere rem 17.
Constantius traditur de re 7.
Constat sibi ratio 31. ratio universitati 34. aqua venis 68.
Constitutiones 112. constitutio aliqua iuris 124.
Consummare, *conficere* 5. 6. 7. 13. *auf's Reine bringen* 88.
Contectae piscinae 19.
Contemptor legis 130.
Continentia aedificia 127. 129. continentes villae arbores 127.
Continere scaturigines 10. mensurâ 34. rem, *aufrecht halten* 99.
Contingit utilitas 17.
Contumaces, *legis contemptores* 128.
ut Convenit 24.
Convertere pecuniam in loculos 118. conversus calix ad latus 36. convertor ad scrutandum 64.
Convulnerantur fistulae 27. 115.
in Corpus diducere 2.
Corruptelae, *liederliche Häuser* 76.
Crescere, *in rationibus, sich ergeben* 28.
Cuius *et* cui *mutantur* 73.
Cultiores, *qui* 8. cultae terrae 15. culta, *cultae terrae* 93.
Cum sanctitate 4.
Curam res exigit 17. deligentior 123. opponenda fraudi est 103. cura nostra, *Amtszeit* 64. curae est 97.
Curare, quatenus aliquid fiat 7. curavimus facere 17.
Curatores aquarum publicarum 100. etc. viarum et frumenti 101.
Cursus aquarum 128.
Cyathus 34.

D.

D. E. R. Q. F. P. D. E. R. J. C. 100. 104.
Damnas esto, *damnatus* 129.
Dat Anio partem aquae in specum 21. dat ratio, *angibt* 72.

Dativus loco genitivi 19. *loco accus. cum* in 19. 23.
Debetur operi ordinatio 88.
Decernere pecuniam in opera 7.
Decurrere, *confugere* 2. 130. decurrit aqua per montes 93.
Dedicare, *einweihen* 13.
Deducere, *de loco in locum ducere*, *v. ad* 6. aquam 91. 105. *et* diducere, *v. diduc.*
Defaecatur aqua 93.
Defectioni succurrere 91.
Defendere negligentiam colore ignorantiae 105.
Deferre in tabulas publicas 96. ad aerarium 100. *i. q. tribuere* 100.
Defluere lacu 90.
Deformis aqua 93.
Delicit Marcia partem aquae in rivum 19.
Delegata res 1. officium 2.
Demolire 129.
Denaria fistula 43.
Deponere limum 19.
Depressior ductus, *humilior* 65.
Derivationes revocare 9.
Describere, *eine planmässige Uebersicht geben* 87. cf. 98.
Desisse esse videntur 101.
Destituitur usus 87. praedium aquâ 109. destituunt ductus partem aquarum 124.
Deterere angulos 24.
Determinare locum 128.
Detrahere aquam 33.
Deunx 39 *et saep.*
Devenire ad 19.
Devertere, *de loco in locum vertere*, *v. ad* 5.
Devexus calix 36.
Dextans 33 *et saep.*
Diameter crescit, *fit maior* 25. per singulos modulos, *qui transit per* 25. Senaria sex quadrantes habet in diametro 25.
Dicere multam 129.
Dictio multae 129.
Dictare, *praescribere* 117.
Diducere *et* deducere, v. ad 20. diducere in ordinem et in corpus 2. in species 117. regionibus, *in regiones* 23. in opera 117.
Diebus noctibusque 103.
Differentiam dinoscere 26.
Difficile ad flexum aes 36. difficilior possessor in agro vendendo 128.
Diffunditur aqua castellis, *in castella* 19. commodum ad privatos 88.
Digerere per 77.
Digitus rotundus et quadratus 25.
Dignum, *aequum* 91.
Dilapsus vetustate ductus 9. 18.
Diligentissima lex 128.
Dimittere aquam 20.
Directura *et* derectura 18.
Dirigere *et* derigere, directus *et* derectus, *v. ad.* 18. Directi arcus 20. specus 124. dirigere modulos, fistulas 37. vias 126

Dispensare aquam 9.
Distribuere, dividere 129.
Distributio aquae 64.
Diverticulum *et* devert., *v. ad* 5.
Dodrans 26 *et saep.*
Dolo malo 97. 129.
Domestici artifices 119.
Dominus, *quis. v. ad* 129.
Ducere aquam, *deducere* 3. 88. 94. 103. 106. calix ducit aquam 113.
Duella 42 *et saep.*
Duodenaria fistula 31 *et saep.*
Durat ratio 25. copia, *sibi constat* 74.
Duùm, *duorum.* v. ad 9.

E.

Editissima venit aqua 91.
Effodere res 129.
Effundere, *verschleudern* 67. effundi, *überflüssig seyn* 72.
Eius *in* et *corrumpitur* 94.
Egere auxilio 12.
Emergunt aquae 19. 22.
Eminentia loca 18.
Enixior cura 119.
Erigere aquam 18.
Erismae 18.
Erogare aquam 23. 32 etc. aerarium erogat in aliquem 101.
Erogatio aquae 3 *et saepe.* dividitur 9. erogatio (*modius aquae erogandae*) oneratur et relevatur 35.
Erogatorius modulus 34.
Error mensurae 66.
Esse ad aliquid 117.
Et *et* ea *mutant* 94. et, *et quidem* 122. *omittitur:* intra extra 106. Et *transeuntis* 32.
Euripus 84.
Ex eo, v. ad 26. ex necessitate 11. ex utilitate 128.
Exactissimam diligentiam praestare civibus 89.
Excedere legitimam mensuram 112.
Excidere arbores 127. 129.
Excipitur aqua ex flumine 15. excepta aqua, *derivata* 19. excipere aquam in arcus 67. altius excipere 76.
Excitare opus 124.
Excludere aliquid 25. vitia 93.
Excodicare 129.
Excrescit collis rudere 18.
Excusatione carere 112.
Exhaustus modulus 33.
Exigit res intentiorem curam 1. emendationem 76. auxilium 117.
Exigua aqua, *aquae copia* 25. exiguum 36. exiguior 32.
Exiles moduli 25.
Exoneratur impendium 118.
Expeditissima approbatio 70.
Experimenta et usus 2.
Explemento opus est 91.
Explicare opus, *perficere* 121.
Expugnare ductus, *manus afferre, corrumpere* 128. mummos (?) *ibid.*
Exsecutio legis 130.
Exstirpare arbores (?) 128.

Extenditur lamina 25.
Extrahere Censuram, *procrastinare* 5. aquam venalem 114.
Exuberat aqua 35. 73.

F.

Facere auctorem, *angeben als* 25. facit, *in rationibus, es gibt* 28. fiunt pedes octo, *es ergeben sich durch Berechnung* 65. cf. 68. facere pecuniam 100.
Facies munditiarum 88.
Facta *et* acta *mutant* 99.
Familia publica et Caesaris 116. sqq. familiam parare 116. familia ad tuendos aquarum ductus etc. 98.
Fauces ductus 15.
Fidelis structura 123.
Fides sedula 1. fidem explorare 64. fides operis faciendi 123. fidem officii tueri 130.
Finitur *et* initur *mutant* 19.
Fiscus, *vid.* aerar.
Fistulae *varii generis* 39 sqq. solutae 113.
ad Flexum, *flectendum* 36.
Fluit aqua in usus populi 11. fluit flumen limosum et turbulentum 15.
Foeda relatu ministeria 91.
Forare castellum 114. rivos, specus etc. 129.
Foras spectat pars 25.
Formae, *Grundrisse* 17. rivorum, *Röhren* 75. forma *i. q. aquaeductus* 126.
Formula administrationis 2. officii 77. formulae modulorum 37.
Fornices 125. petraei 7.
Fortassis 2.
Fraudes aquariorum 110 *et saep.* sine fraude, *periculo* 100. 129.
Frequentes in usu sunt 37.
Frequentia incendiorum 18.
Frigida aqua 93.
Frigus aquae 91.
Fullonicae 94.
Fundunt aquam salientes 104.

G.

Gelatio 123.
Gelicidia 121.
Genitivus, ubi alium casum desideres, v. g. clivus Publicii, *pro* clivus Publicius. *vid. ad* 5. *Graecus* 80.
Gratia aquae 93. aqua nullius gratiae 11. gratiam splendoris aqua amittit 15. gratia alicuius vincit 7. pro gratia personarum 105.
Gravius coelum 88.

H.

H, *aut additur aut omittitur in codd.* v. ad 33.
Haurire, *exhaurire* 9.
Haustus aquae 36.
Iis temporibus, *i. e. iis, de quibus hic sermo est* 104.

Humanius visum est 109.
Humilior oritur aqua 79.

I.

Jacentia loca, *humilia* 18.
Jeiuna comprehensio 77.
Iisdem *in codd.* isdem 97.
Illicitae fistulae 65. aqua 88.
Immittere aliquid in locum 129. aquam in castellum 129.
Immobilis stat aqua 7.
Impeditur aqua, *es stockt* 87.
Impendere mercedem in publico 94.
Impendia res exigit 17.
Impensae ad ductus pertinentes 118. impensa, *materies reficiendis ductibus apta* 124. sua impensa, *suo sumptu* 125.
Impetrare aquam 110 *et saep.* impetrata aqua 109 *et saep.* beneficium 94 *et saep.* calices 112.
Imponere foramen castello 114.
Impotentia possessorum, *Eigennutz, Mangel an Selbstbeherrschung* 120. 126.
Improbare aquam 9.
In aedificiis, *intra* 129. in eo loco, *intra* 129. in publico, *in publicum* 94. in dies modulosque certos 9. in subsidium dare 11. in supplementum aquae aliam aquam perducere 12. in speciem erogationis cadere 78. in computationem venire 78.
Incandescit æstas nimiis caloribus 123
Inchoare ductum 13.
Inchoatum (*et* incohatum), *fundamentum exstructum* 124.
Incrementum beneficiorum 88. aquarum 88. accipere 27. capere 28. incremento simili 25. per incrementum 29.
Incumbit necessitas in regionem 117.
Indicativus, ubi exspectes coniunct. 114.
Inducere aliquid, *einführen* 25.
Induere modulos rivo, *inserere* 36.
Indulgentia Imperatoris 130.
Indulgetur spatium 109.
Indurescit limus in crustam 122.
Inertia opera, *unnütz* 16.
Infamis aër 88.
Inferior aqua, *quo magis ab origine recedit* 92.
Inferrre pecuniam 128.
Infinitivus perfecti activi in codd. loco plusquamperfecti coniunctivi 3. 97.
Inire modum 19. 66. 67. rationem 31. numerum 104. mensuram 69.
Initium modulorum 23.
Iniunctum officium 1.
Iniuriam aqua accipit 65. iniuriae aqua exposita est 72. iniuria pluviarum 15.
Inquinatur splendor 89.
Inspicere aquas 104.
Instituti sunt moduli ad mensuram 24.
Institutio 2.
Instruere aliquem 103.

Integer splendor 89.
Intendere poenam 130. modum, *animum attendere ad* 105.
Intentare poenam 128.
Inter, *per* (?) 21.
Intercidere aquam 109. intercidit aqua 65. 66. etc.
Intercipere aquam 7. 18. 19. 33 etc.
Intermittere partem aestatis 123.
Interpellatus cursus aquae 121. 123.
Interpositus, *oppositus* 15.
Intervenit refectio 87.
Intolerabilis fraus 114.
Intra quintum diem, *quinto die. v. ad* 5. intra breve spatium, *brevi spatio* 35. intra quintum diem, quam 6. intra se tenet commodum 91.
Intrare rivo, *in rivum* 70.
Inventio nova fontium 87.
Invictissimus Princeps 31.
Invidiam facere 5.
Ire, *de aqua* 19. 129.
Irrigare agros 76.
Irrogatae poenae 3.
Ita demum, cum 14.
Iter aqua suspenditur 75. coartatur 122.
Judicia privata publicaque 101.
Ius dandae vendendaeve aquae 95. ducendae tuendaeque aquae 94. aquarum 118. impetratae aquae 27. iure certo agere 99. ius potestasque 129.

L.

Labuntur pilae 122.
Lacerare fistulas 106.
Lacus, i, ibus *v. ad* 3.
Lamina plumbea plana 25.
Lapis quadratus 124.
Latera montium 121. rivorum 122. calix ad latus praetereuntis aquae conversus 36.
Lavare 107.
Laxare aes 36. fistulam 113.
Laxior fistula 106. 112.
Lenior, *leniore cursu* 70.
Leviora transire 77.
Lex Quintia 129. Leges perlatae 94.
Libra, *altitudo* 18. ad libram 19. 36. 124. librâ inferior 91. librae ordo 23.
Libramentum 6.
Librandi ars 18.
Librarii 100.
Libratores 105.
Lictores 100.
Limosa aqua 89.
Limpidissimus lacus 93.
ad Lineam 113.
Liquatur aqua 15.
Litterae Caesaris, *ein Schreiben* 103.
Locis altioribus, *altius, maiori altitudine* 18.
in Loculos pecuniam convertere 118.
Lumen, *das Lichten* 27. 29. 36. 105.

M.

Maceria 129.
Machinà aquam haurire 129.
Manationes 65. 110.
Manceps, *quis* 97.
Mandata Principum 3. *Servatum mandatum* 111.
Manifesta ratio 31.
Manus quaedam et instrumentum agentis 2. manus afferre ductibus 128.
Massa, *quid* 77.
Maturitatem praestare alicui rei 105.
Maturum auxilium 117.
Meant fistulae tota urbe 115.
Medio tempore 109.
non Mediocriter, *bedeutend* 64.
Memoria fontium cum sanctitate exstat et colitur 4.
Mensura diametri 28. mensurae acquisitionum 72. mensurae positae 19. 67. indubitata 72. mensurà aliquid continere 34. mensuram constituere 23. facere 72. comprehendere 67. 73. inire 69. agere, *v. ad* 70.
Mergere aquas infra terram 18.
Ministeria foeda 91. sordida 92. publica 117. *servi* 101. 117. in ministerio habere 96. ministerio publico fungi 101.
Modius 34.
Modulus 24 sqq. aeneus 36. erogatorius et acceptorius 34. modulorum ratio 3. moduli positi in commentariis 31.
Modus, *copia, quantitas* 3. 7. 10. 27. 128. modum inire, v. inire. accipere 19. 20. 27. servare 9. 36. deperdere 35. modus *et* ratio 23. publicus, *quid* 128.
Moles aquarum 16.
Molire 129.
Molitionis magnae res 117.
Molles ripae cedunt 90.
Momentum habere 36.
Movet ratio 11.
Multam dicere 129.
Multiplicatio quinariarum 34.
Munditiae, *quid* 88.
Munera, *Wasserkünste* 3. 23. 78 etc.
Munire viam 5. *in Reparaturen, im Stande halten* 17.

N.

Naturà purissimus 15.
Nec, *sed non* 9. 123. nec, *et ne* 113.
Necessitas quinariarum 28. necessitatem ponere alicui 96.
Negotiationes, *quid* 115.
Negotium a Senatu imperatum est 104.
Nihilum, *vid.* rogatio.
Nomen accipere 28. nomine Caesaris, *v. ad* 78. nomine Appiae, *v. ad* 79. nominibus falsis (*Rechnung, Posten*) 77. eo nomine 129.
Nonagenaria fistula 60.
Nonagenùm quinùm fistula 61.

Notabilis siccitas 9.
Notitiam rei habere 105.
Novare in re 31.
Novissime, *tandem* 126.
Numerare inter 76.
Numerum inire, *aufzählen* 104.

O.

Obiacentes, *adiacentes* 93.
Obiicere puteum 89.
Obsepio, *sepe oppono* 129.
Observare Curator debet 103. observandum est aliquid, *man hat sich zu merken* 68. observari, *im Gebrauche seyn* 24. observata, *gehalten* 94.
Observatio, *Gebrauch, Geltung* 24.
Obstaturus 123.
Obvenientes aquae, *nebeneinkommende* 91.
Obventiones (?) 91.
Occupare locum arboribus 126. itinera monumentis 127. fines 128.
Occurrere vitiis 89.
Octogenaria fistula 58.
Octogenùm quinùm fistula 59.
Octonaria fistula 28 *et saep.*
per Offensas probare 76. tueri fidem 130.
Officium agere 101.
Oletare aquam videtur esse olidam facere 97.
Olidus v. oletare.
Omittere aquam 9. 76. flumen 93. circuitum ductus 18.
Omne, *summa* 69. omni genere 31.
Onerare erogationem, aquam 35.
Opacitate nemorum inumbratus 93.
Opifices 117. 96.
Oppositus calix ad cursum aquae 36.
Opus publicum, *Wasserhaus* 78 sqq. opera publica 3. 23. opus facere, *difficultatem* 37. praecipuum officii opus 64. opera nascuntur, *Bauarbeiten* 119. 120. 122. opus facere 119. male factum opus 120. quae opus essent praebenda (?) 100.
Ordinare Curatores 100. aquas 92. calices ad lineam 113.
Ordinatio novae erogationis 88. aquarum 112.
Ordo librae, *Höhen-Folge* 23. in ordinem diducere 2.
Origo *et* ordo *mutant* 23. originem accipere 25.
Otiosae aquae, *inutiles* 88. pyramides 16.

P.

P. K. *pridie Kalendas* 129.
Palustres loci 10.
Parcissime tribuere 110.
Partes, *Verrichtungen* 2.
Partitione distribuere 87.
Pascere herbam 129.
Patent itinera 125. pedes vacui 127.
Patrimonium, *in re aquaria* 64.
Per se, *separatim* 84. per, *in, intra, v. ad* 112. per passus 10. 14.

Perdere proprietatem 91. perdita aqua (?) 65.
Perducere aquam, *v. ad* 6.
Pereuntes aquae 88.
Perforare fistulas 75.
Perinde-ac *et* proinde 109.
Permissu 97.
Permittere, ne 129.
Perplexa comprehensio 77.
Pertergere (?) 17.
Pertinet gloria rei ad aliquem 6.
Pervertere, *perdere*, *absumere* 87.
Perviridis color 7.
Petraei fornices 7.
Picturâ ostendere aliquid 19.
Pignora capere; pignoris capio 129.
Piissimus Nerva 31. 88.
Pilae 122.
Piscinae 66 *et saep.* contectae 19. limaria 15.
Plana lamina 25.
Plebei 100.
Plerique, *reliqui* 24.
Plumbarii 25.
Plumbati canales 124.
Plumbea lamina 25.
Pluribus, *plerumque* 31.
Plus computatur, *ein Mehr* 64.
Poena in singulas res 127.
Ponebatur Anio habere 73.
Populares rationes 24.
Popularitas (?) 24.
Positae mensurae 19.
Positio calicis 36.
Possessor, *quis* 129.
Post, *quomodo in codd. scribatur* 66.
Potestate res agitur 99.
Praecedit causa 74.
Praecipit gelatio materiam 123.
Praecludere aditus 126.
Praecones 100.
Praeeunte providentia Principis 64.
Praefecti frumento dando 100.
Praeparatio impensae 124.
Praeparatis ante omnibus 122.
Praepositus aquarum 17. 117.
Praescribit titulus nomen 93.
in Praesenti re 71.
Praesidiarius fons 14.
Praesidium aquarum 117. praesidia, *utilitas* 89.
Praestare aquas 72.
Praetores aerarii 100.
Praevalent moduli 31.
Pressura aut maiori aut leviori cogitur aqua 18. minore venit aqua 35. praessura librae 65.
Privati 78 etc. homines 75.
Pro collega verba facere 7. pro collegio (?) *ibid.* pro rostris 129.
Probare opera 96.
Procurator aquarum 105. 112.
Pronus ad haustum calix 36.
Proprio opere aquam perduxit 11. canali et nomine venit aqua 19.
Prorogare Praeturae spatium in alterum annum 7.
Providentissimus Princeps 11.
Provincia mihi obvenit 96.
Provisa sunt omnia S. Cito. 126.

Publicare, *freiwillig dem Staate schenken* 98. 116. aquam, *öffentlich Preis geben* 87.
Puncta, *quid* 25. 115. servus a punctis 115.
Puteus 129. puteum, *neutr.* 89.

Q.

Quadragenaria fistula 50.
Quadragenûm quinûm fistula 51.
Quaero opus facere 119.
Qualitas aquae 14. 92.
Quam, *omisso praeced.* tam 128. *quam potius* 9. quam brevissime ponere 77.
Quantum, *per quantum spatium*; item *in quantam copiam* 3.
Quassati ductus vetustate 7.
Quin: nec eo infitias, quin-non 72.
Quinaria fistula, *quid* 25.
Quinarium nomen 25.
Quincunx 28 *et saep.*
Quinquagenaria fistula 52.
Quinquagenûm quinûm fistula 53.
Quinûm denûm fistula 45.
Quisque, *seq. verbo num. plur.* 3.
Quoque, *non suo loco positum* 105 quoque-etiam 17.
Quot *et* quod 89.
Quotiens, *saepiss. et ubique.*

R.

Rami, *Röhr-Verzweigungen* 115.
Rapacior aquae vis 73.
Rapit calix aquam 36. rapitur cursus aquae 113.
Ratio sibi constat 31. constat universitati 34. sextarii ad cyathos 34. commentariorum 72. rationis est 23. rationem inire, v. inire.
Recedere a veritate 74.
Rectus ductus 21. in rectum, *aufrecht* 36.
Recipere aquam in arcus 19. 20. 67. in ductum 66. modulus maxime receptus 26.
Recognoscere aliquid 103.
Redemptores 96. 124.
Redigere in aerarium 127. redactum est, *comparatum est* 115.
Reditus, *quaestus fraudulentus* 115.
Refectio, *Reparaturen* 87.
Regulam proponere 23. servare 34. ad certam regulam redigere 118. ad regulam meam proficit 2.
Relatu foedum 91.
Relevare erogationem, aquam 35.
Relinquere foramen, *servare, retinere* 114.
in Reliquum 130.
Repetere aquam ex lacu 93.
Reponere aliquid 129.
Repraesentare, *in praesentia perficere* 119.
Res, *utilitas* 2. in re praesenti 71. non est ab re 112.
Respondens cognomen 5. respondet mensura 65. aqua suo modulo 35. aqua, *fluit* 10.

Respirante rivorum cursu 19.
Retractare rem 7.
Revocare ad disciplinam 117. deceptos 130.
Rigatio hortorum 92.
Rigor aeris difficilior ad flexum 36. rigor aquae (?) 91.
Ripae, *in re agraria* 129.
Rivi publici 106. subterraneus 3. 5. 6 etc.
Rogatio: eius hac lege nihilum rogatio 129.
pro Rostris 129.
Rota aquam haurire 129.
Rudere excrevit collis 18.
Rumpere rivum, specum etc. 129.

S.

Salicta 129.
Salientes 11. 76. 103. publici 104. salientes aquae 9.
Salit aqua 97. reditus saliens (?) 118.
Saltem, *cum negatione i. q. quidem* 72.
Salubritas urbis 88. afferre aegris corporibus 4.
Sanciunt poenae ius 3.
Sciens qui rivos foraverit dolo malo 129.
Scilicet, *restituitur* 72.
Sciscit populus 129.
Scribae 100.
Scribere procuratorem, *instituere* 105.
Scripulum *et* scrup. 26 *et saep.*
Scrupulosa inquisitio 64.
Secare foenum 129.
Sedulitas 118.
Sedulo laborare 130. sedula fides
Segniter calix aquam sumit 36.
Segnitia aquae ductus 35.
Semis, *per compendium* S. 32
saep.
Semuncia 26 *et saep.*
Senaria fistula, *quid* 25.
Senatus consulta 100. 104. 106. 108. 125. 127.
Sentes, vepres 129.
Seponere (?) 79.
Septenaria fistula 25 *et saep.*
Septuagenaria fistula 56.
Septuagenûm quinûm fistula 57.
Septunx 26 *et saep.*
Sequens, *alius* 75.
Sequi viam emendandi 23. sequi ad 30.
Sereno, *sc. coelo* 90.
Servare regulam 34.
Servi opifices 96. publici 100. a punctis 115. *cf. ad* 96.
Servit aqua regioni 18. 78. potui 92.
Sescuncia 26. 50 *et saep.*
Sestertiûm 118. HS *omittitur* 129.
Sexagenaria fistula 54.
Sexagenûm quinûm fistula 55.
Sextarius 34.
Sextula 26 *et saep.*
Siccitas, *Trockenheit der Jahrszeit* 9. 12. 74. siccitates auxilio egent 12.

Silicum 26 *et saep.*
Silicubi 18.
Silignare calicem, *stempeln* 105. fistulas 112.
Siligninum 10.
Silicarii 117.
Sub Silice latere 115.
Similitudine appellari 14.
Simplex observatio, *una eademque* 24.
Sincerior aqua 89.
Sinceritas aquae 90.
Singularis cura 9.
Siremps 129.
Sitiunt colles 87.
Socii impetratae aquae 109.
Sol acrior, *solis aestus* 123.
in Solidum 28.
Sollicita festinatio 121.
Sollicitudo naturalis 1. sollicitudine nostra 17.
Solutae fistulae 113. solutiores ripae 15.
Sordida ministeria 92.
per Species, *per singulas partes* 17.
Speciosi fontes 14.
Specus, *cuius generis* 17.
Spiritus purior 88.
Splendida aqua 93.
Splendor aquae 91. splendoris gratia, *sinceritatis* 15. 89.
Stat aqua immobilis stagni modo 7.
Statim, *de brevissimo loci intervallo, v. ad* 68.
Stationes castellorum et munerum 117. cf. 119.
Strata via 7.
Structura 123. structurae idoneum tempus 123.
Subiacere iniuriae 121. subiacentes horti 11.
Subiicere oculis 17. aliquid, *folgen lassen, v. ad* 37. fistulam, adiungere 105. 106.
Subinde 103. 114.
Sublevati arcus, *elevati, erecti* 15.
Subministrare aquam usui 19.
Submissae regiones 18.
in Subsidium salientium aqua datur 11.
Substantia, *Werth* 26.
Substructio 3. 5. 6 etc.
ad Subtile explorare artem 18.
Subtilitas, *subtilis cognitio* 119.
Subvenire vitiis 121.
Succurrere operibus 119.
Sufficit aqua 14. 18. 23. 87. aqua sibi sufficit 14. fontes sufficiunt alicui aquae 72. sufficientes aquae 91.
Sui partem 19. 20. suo rivo aqua perducitur 8. suam facere pecuniam (?) 100.
Sumere, *uti* 9. calix sumit aquam 36.
Summa cognoscere 77.
Superfluit aqua 72.
in Supplementum addere 5. inventa aqua 72.

Suspendunt ductus itinera 75.
Sustinere, *differre* 119.

T.

Tabernæ 76.
Tabulae 100. publicæ 96.
in Tantum 74. altitudinis 18.
Tectores 117.
Tectoria corrumpuntur 122.
non Temere, *facile* 36.
Temperare *modum aquae* 71. beneficia 74.
Temperamentum coeli 123. prudens 119.
Temporibus suis facere aliquid 123.
Tergiversationes, *versutae declinationes* 5.
Terminatus, *quid* 129.
Tertium Cos. 10.
Testa 125.
Tiburtes, ium 6. 66.
Timeri, *seq. infinitivo* (?) 36.
Titulus orationis 76. præscribit nomen 93. titulis falsis 76.
Tofus 122.
Tolerabilis vir 2.
Tollere reditum 115. ramos 115.
Totus modus aquæ 109.
Tractus, *regio* 9. 21.
Trahit calix aquam 113.
Traiicit aqua arcus 21. traiiciuntur flumina, *werden überbaut* 17. aquæ *super valles profunditatesque* 18. arcuationes per flumen 121.
Transfert Claudia partem sui in arcus 20.
in Transitu, *quae transeunt* 115.
Tricenaria fistula 29.
Tricenûm quinûm fistula 49.
Triens digiti 26 *et saep.*
Tubuli 129.
Tueri aquas 3. 94.
Tutela, *v. ad* 114. in tutela esse 17. ductuum 94. 116.

U.

Ubertas, *Wasserfülle* 87.
Unare, unire 19.
Uncia, *quid* 25.
in Unitate corroborari 123.
Universitati constat ratio 34.
in Universo 64.
Urbs æterna, *Roma* 88.
Urgere opera 117.
Usque, quoad, *i. e. eo usque* 108.
Usus, *utilitas* 95. et experimenta 2. proprius 119. publicus 13 *et saep.* privatus 23 *et saep.* publici et privati 78 *et saep.* in usum venire 25. ad usum hortorum 75. in privatorum usus 75.
Ut puta 28. ut, *seq. imperativo* et *infinitivo* 129.
Utilitas cloacarum abluendarum 111.
Utroque, *in beider Hinsicht* 31.

V.

V. F. 100.
Vacat aqua 109.

Vacua aqua 109. vacuum relinquere spatium 127. vacuum patet spatium 127.
Vagus reditus 118.
Variatur, *wird verschieden angegeben* 95.
Vectigalia ad usum aquarum pertinentia 118.
Vectigalis aqua 94.
Vel *et* ut *mutant* 36.
Vena aquæ 10.
Venit aqua 19. 35. in computationem 78.
Via, *sc. militaris* 5. viæ vicinales et agrestes 126.
per Vicem 9.
Vicenaria fistula 25 *et saep.*
Vicenùm quinùm fistula 29. 47.
Vicinales viae 126.
Vicus, *Strassenbezirk* 97.
Vilicus 105. 112. 117.
Vindicare ductus 7. aquam 9. loca 128.
Violare rivos 126.
Vires proprias aquae colligere 9. vires modulorum, *Gehalte* 23.
Virguncula puella 10.
Vitiare castellum foraminibus 114.
Vitium ductus 65.
Vocitare 13.
Voluptas privata 13 *et saep.*

INDEX HISTORICUS.

(Cum hoc indice in rebus memorabilibus ubique compares precor indicem latinitatis.)

A.

Acilius Aviola, Curator aquarum 102.

Aediles. Ab iis ius aquæ dandae vendendæve permissum erat 95. Opera probabant 96. Irrigari Circus Maximus non poterat, Aedilibus non permittentibus 97. Aediles Curules in singulis vicis præficiebant, quorum arbitratu aqua in publico saliret 97.

Q. Aelius Tubero Cos. 99. 100. 104. 106. 108. 125. 127.

M. Agrippa, Aedilis post primum Consulatum, Juliam aquam Romam perduxit; alios ductus restituit; et singulari cura compluribus salientibus aquis Urbem instruxit 9. Salientes quos fecit 104. Idem, cum tertium Cos. fuisset, Virginem perduxit 10. Est moduli auctor 25. Post Aedilitatem, quam gessit Consularis, velut perpetuus Curator operum suorum et munerum fuit: habuit familiam propriam, quæ tueretur aquæ ductus, castella et lacus, quam Augusto hereditate reliquit 98. 116. Eius commentarii 99.

Albius Crispus, Curator aquarum 102.

Albudinus fons, magnæ bonitatis, Marciam adiuvat 14.

Alsietina aqua, quæ eadem vocatur Augusta 4. ab Augusto perducta, nullius gratiæ, parum salubris. Ex ea solet aqua dari in subsidium publicorum salientium. Ubi concipiatur. Eius longitudo 11. Humilior est omnibus aquis 18.

Alsietinæ ductus finitur post naumachiam, cuius causa factus esse videtur 22. Eius conceptionis modus ignotus est. Accipit aquam ex Alsietino et Sabatino lacubus. Eius erogatio 71. Tota erogatur extra urbem 85.

Alsietinus lacus 11. 71.

F. Ampius Flavianus, Curator aquarum 102.

Anio Novus. Unde nomen 13. Ubi concipiatur 15. 93. cf. 13. Limosus et turbulentus fluit; quare piscinâ limarià liquatur aqua 15. Eius aqua turbulenta (90) vitiabat ceteras aquas, quibus sucurrebat 91. 13. Sed Nerva hæc vitia exclusit, et ex limpidissimo lacu eum repeti iussit, ut frigidissimus et splendissimus in urbem perveniret 93. Longitudo ductus 15. Anio Novus altissima aqua est 18. eiusque arcus altissimi, sublevati in quibusdam locis 109 pedes 15. Anio et Claudia a piscinis in eosdem arcus recipiuntur, qui post hortos Pallantianos finiuntur 20. Ei iungitur rivus Herculaneus 15. Dat aquam in Tepulam 68. In urbe miscetur cum Claudia 72. 86. Numerus quinariarum, ei in commentariis Principum adscriptus et a Frontino inventus; item erogatio 73. Eius erogatio extra urbem, per urbis regiones etc. 86.

Anio Vetus in urbem perducitur a Fulvio Flacco 6. Unde nomen 13. Ubi concipiatur. Longitudo 6. Eum vetustate quassatum et fraudibus interceptum, Marcius Prætor reficere et vindicare iubetur 7. Eius ductus ab Agrippa restitutus 9. Piscina 21. Accipit aquam a Marcia 67. Dat partem aquæ in specum Octavianum et ad hortos Asinianos distribuitur 21. Eius aqua turbulenta est 90. sed aliis aquis non nocet, quia libra est inferior 91. quare, minus salubris, in hortorum rigationem et in urbis sordidioria ministeria exiit 92. Modus quinariarum, ei in Principum commentariis adscriptus et a Frontino inventus; item erogatio 66. Eius erogatio extra urbem, per urbis regiones etc. 80.

C. Antistius Vetus Cos. 102.

Apollinaris fons (?) 4.

Appia aqua perducitur ab Appio Claudio Crasso. Ubi concipiatur. Longitudo 5. Humilior oritur 79. Ei iungitur ramus Augustæ 5. 65. Vetustate quassatam et fraudibus interceptam Marcius Prætor reficere et vindicare iubetur 7. restituitque Agrippa 9. Non habet piscinam 22. Rivus Appiæ,

sub Coelio et Aventino actus, emergit infra clivum Publicium 22. sub quo distribui incipit 5. Modus quinariarum, ei in Principum commentariis adscriptus et a Frontino inventus; item erogatio 65. Eius erogatio extra urbem, per urbis regiones etc. 79.

Appia via, a porta Capena usque ad Capuam, quam munlit Appius Claudius Crassus 5.

Appius Claudius Crassus Censor, cui Cæco cognomen, viam Appiam munit et Appiam aquam perducit 5.

Appius Claudius Cos. 7.

Aquæ superant pyramides et opera Græcorum 16. Novem aquæ urbis Romæ enumerantur. Perducuntur demum 441 annis post Urbem conditam 4. Quum 7 ductus parum sufficere viderentur, Caligula duos ductus inchoavit 13. Omnes diversà librà in urbem perveniunt: altissimus est Anio Novus, sequitur Claudia, etc. 18. Aliae maiori aliæ leviori pressura coguntur. Veteres humiliore directura perduxerunt et infra terram mergebant aquas, ne ab hostibus interciperentur; quibusdam locis substructionibus et arcuationibus traiiciuntur 18. Sex piscinis excipiuntur. Tres in eosdem arcus recipiuntur, Julia, Marcia, Tepula. 19. Aqua, ex altiore loco veniens et intra breve spatium in castellum cadens, exuberat; ex humiliore veniens et longius ducta, modum deperdit 35. Qua in re etiam calicis posito habet momentum 36. Cuiusque aquæ conceptionis modus et erogatio 64 — 74. 75. Vitia et fraudes aquarum 76. Erogatio aquarum per nomina aquarum et per regiones urbis 77 — 86. Aquæ copiam auxit Nerva 88. eamque etiam sinceriorem iucundioremque fecit, cum antea aquæ in urbem turbulentæ et limosæ pervenirent 89. Suis quasquæ usibus assignavit Nerva 92. Jus tuendæ et ducendæ aquæ 94 sqq. Aqua caduca 94. 110. 111. Ad quem magistratum ius aquæ pertinuerit 95 sqq. Tutela aquarum et aquæ ductuum 96 sqq. Tutela ductuum 116. 119 sqq. Fraudes 112 sqq.

Aquariorum fraudes 75. 114 sq. in quattuor fistulis novaverunt 31 sqq. 37.

M. Aquilius Julianus Cos. 13. 102.

Asiniani horti 21.

C. Asinius Pollio Cos. 102.

Atteius Capito, scriptor 97. Curator aquarum 102.

Augustus, providentissimus Princeps, Alsietinam perduxit, cum

opus naumachiae aggrederetur 11. Idem perduxit Augustam, ab inventore appellatam 12. Familiam, ab Agrippa ei relictam, publicavit 98. 116. Curatorem aquarum designat 99. Eius de Curatoribus S. C. 100. Suâ impensâ ductus reficere Senatui pollicitus est 125.
L. Aurelius Cotta Cos. 7.

B.

Barana porta (Tiburis) 6.

C.

Q. Cæcilius Cos. 7.
Cælii Rufi oratio de Aquis 76.
Caerulus et Curtius fontes, ex quibus Claudia perducebatur 13. 72. Fontes amplissimi et speciosi, quorum Caerulus a similitudine appellatus est 14.
Cæsar Augustus Imp. II. Cos. 9.
Cæsulla, cognomen 96.
Caligula duos ductus inchoavit 13.
Calix, quid sit, eius longitudo, lumen, positio 36. collocatio 113. signatio 112.
Camocnarum fons (?) 4.
Capena porta 5. 19 etc.
Careiæ oppidum 71.
Sp. Carvilius Cos. 6.
L. Cassius Longinus Ravilla, Censor, Tepulam perducendam curat 8.
Ceionii Commodi ager 70.
Censores, ad quos ius aquæ ducendae et vendendae pertinebat 95. opera probabant 96. Irrigari Circum Maximum non licebat, nisi Censorum permissu 97.
Circus Maximus ludorum Circensium diebus irrigatus 97.
Claudia aqua perducitur a Claudio Imp. 13. Concipitur ex fontibus Caerulo et Curtio: accipit et Albudinum fontem 14. cf. 72. Longitudo 14. Bonitate proxima est Marciae 13. Abundantior est aliis aquis 72. Sincera pervenit in urbem; ubi cum Anione Novo confunditur 72. 86. qui eius splendorem (89) perdit 91. Eam adiuvat Augusta 14. 72. Dat aquam in Juliam 69. partem in arcus Neronianos transfert 20. Anio Novus et Claudia in eosdem arcus recipiuntur, qui finiuntur post hortos Pallantianos, et suum aquæ modum in Coelium etc. dimittunt 20. A Nerone Imp. in Coelium et Aventinum perducitur 76. 87. Modus quinariarum, ei in commentariis Principum adscriptus et a Frontino inventus; item erogatio 72. Erogatio extra urbem, per urbis regiones etc. 86.
Claudia via 11.
Claudius Imp. Claudiam aquam et Anionem Novum perduxit 13.

Divi Claudii templum 20. 76. Ti. Claudius primum procuratorem aquarum instituit 105.
Cocceius Nerva Cos. 102. M. Cocceius Nerva, Divi Nervæ avus, scientia iuris illustris, Curator aquarum 102.
Collatia vla 5. 10.
L. Cominius Pedarius, Curatori aquarum adiutor datus 99.
Cossus Cossi F. Cos. 102.
Crabra aqua, præter Juliæ caput transfluens: eam Agrippa omisit et Tusculanis reliquit; sed aquarii potiorem eius partem in Juliæ supplementum vindicaverunt. Frontinus autem Tusculanis eam reddidit 9.
Crassus Frugi Cos. 102.
Curator aquarum, sub Augusto designatus 97. Curatores aquarum principes semper erant civitatis viri 1. Agrippa velut perpetuus Curator 98. Curator, ab Augusto creatus, certus et constitutus magistratus cum suis insignibus, lictoribus, scribis, etc. quorum munus facto S. Cto constitutum 99. 100. 101. Enumerantur Curatores usque ad Frontinum 102. Quæ observare debet Curator, leges S. Ctaque ad eum instruendum pertinentia 103. sqq.
M'. Curius Dentatus, Censor, Anionem Veterem ex manubiis de Pyrrho captis in urbem perducendum locat. Duumvir aquæ perducendæ creatus, intra quintum diem moritur 6.
Curtius fons, v. Cærulus.

D.

Decemviri librorum Sibyllinorum inspiciendorum 7.
P. Decius Mus Cos. 5.
A. Didius Gallus, Curator aquarum 102.
Digitus, quid sit. Quadratus, rotundus 24. Digiti quadrati diameter et capacitas; item rotundi 26.
Domitiani iniustitia in vectigalium reditu administrando 118.
Cn. Domitius Afer, Curator aquarum 102.
Duumviri aquæ perducendæ 6.

E.

Epaphroditiani horti 68.
Exquilina porta 21.

F.

Q. Fabius Censor 96.
Fabius Persicus Cos. 102.
Fenestella, scriptor 7.
Fonteius Agrippa, Curator aquarum 102.
Fontium memoria cum sanctitate colitur; salubritatem aegris corporibus afferre creduntur 4.
Frontinus, Curator aquarum 1. 102.

Eius studium, diligentia et amor curæ commissae 1. Quae ad aquarum curam pertinent, in commentarium contulit, more iam per multa officia servato 2. Libelli descriptio 3. Formas ductuum facere curavit 17. Quam invenerit aquarum erogationem, capita ductuum metiri aggressus 64 sqq. Frontino, aquarum curam gerenti, non opus erat lictoribus; sed fides et auctoritas a Principe data pro lictoribus erat 101. Eius indulgentia et fides 130.

Fulvius Flaccus Cos. 8.

G.

Galerius Trachalus Cos. 102.

Gemellae, sc. aquæ 5. 65.

H.

Herculaneus rivus, ubi ortus; natura purissimus, adiuvat Anionem Novum, et mixtus gratiam splendoris amittit 15. Per Coelium ductus, finitur supra portam Capenam 19.

J.

Julia aqua, cui ab inventore nomen, ab Agrippa perducta. Ubi concipiatur. Longitudo. Augetur a Crabra; immo exhauritur largitionibus aquariorum 9. Pluribus acquisitionibus constat 69. Accipit aquam ex Claudia; dat aquam in Tepulam 69. Julia, Marcia et Tepula in eosdem arcus recipiuntur, quorum summus est Juliæ. Pars Juliæ castellis Coelii diffunditur 19. Olim in Coelium et Aventinum ducta, postea omissa est 76. Modus quinàriarum, ei in commentariis Principum adscriptus et a Frontino inventus; item erogatio 69. Erogatio extra urbem, per regiones urbis, etc. 83.

Julii Divi aedis rostra 129.

Sex. Junius Celer Cos. 102.

Juturnæ fons (?) 4.

L.

Labicana via 21.

Latina via 8. 9. etc.

Lecanius Bassus Cos. 102.

L. Lentulus Praetor. 7.

Lepidus Prætor 7.

Lex Quintia 129. Legis fragmentum 94. 97. 103. 109.

C. Licinius Cæsulla Censor 96.

Q. Lucretius Cos. 10.

Lucullanus ager 5. 10. quem quidam Tusculanum credunt 8.

Ludorum Circensium diebus Circus Maximus irrigatus 97.

M.

Mandatum 111.

Marcia aqua, a Marcio Prætore in urbem perducitur, maximo sumptu,

et in Capitolium. Ubi concipiatur. Longitudo 7. Adiuvatur ex fonte Albudino 14. ex Augusta 72. Dat aquam Tepulæ et Anioni 67. Julia, Marcia et Tepula in eosdem arcus recipiuntur. Post hortos Pallantianos partem in rivum Herculaneum deiicit 19. Ducebatur in Coelium et Aventinum; sed postea omissa est 76. Redditur his collibus ampliore opere 87. Eius ductus pæne dilapsus ab Agrippa restituitur 9. Splendor Marciæ 89. Splendore et frigore gratissima, balneis ac fullonibus et foedis ministeriis servlit 91. Solus Anio Novus per Neronem eam æquabat egregiis dotibus 93. Modus quinariarum, ei in commentariis Principum adscriptus et a Frontino inventus; item erogatio 67. Erogatio extra urbem, per urbis regiones etc. 81.

Marcianus fons (?) 4.

Marcius Rex, Praetor inter cives et peregrinos, ductus Appiae et Anionis reficere iubetur, et Marciam in urbem perduxit. Praetura ei prorogatur. Eius gratia 7.

P. Marcius, Curator aquarum 102.

Memmius Regulus Cos. 102.

Messala Corvinus, Curator aquarum 99. 102.

Minucius Praetor 6.

Modulus, a quo inductus; quinario nomine appellatus 25. Omnis modulus colligitur aut diametro aut perimetro aut areae mensura 26. Moduli, qui a quinaria oriuntur, duobus generibus incrementum accipiunt 27. 28. Ratio nominum modulorum, seu fistularum 29. Moduli sunt viginti quinque 34. in usu sunt quindecim tantum 37. Ad quam rationem directi 37. Eorum enumeratio et computatio 39—63. Modulus erogatorius et acceptorius 34.

N.

Naumachia Augusti 11. 22.

Nero, a quo via Sublacensis strata 7. Claudiam in Coelium et Aventinum perduxit 76.

Neroniani arcus, directi per Coelium, iuxta templum Divi Claudii terminantur 20. 87. Neroniana villa 93.

Nerva, diligens et amans rei publicae 1. optimi diligentissimique Principis providentia 64. Piissimi Nervae regina et domina orbis, quae terrarum dea, cui par nihil et nihil secundum 88. Eius iustitia 118. indulgentia 130. Eius iussu Crabra Tusculanis redditur 9. Sub eo aucta castella, munera, etc. sub eo aucta urbis salubritas 88. Jucundiorem sincerioremque fecit aquam 89. et

quamque suis usibus assignavit 91. Cura ad dispertiendas aquas pertinens 109. Frontino aquarum officium iniungit 1 et saep.
P. Nonius Asprenas Cos. 13. 102.
Nonius Quintilianus Cos. 102.
Nova via 21.

O.

C. Octavianus Laenas, Curator aquarum 102.
Octavianus specus 21.

P.

Palatium 20.
Pallantiani horti 19. 20. 69.
L. Papirius Cursor, Censor 6. Cos. 6.
Paulus Fabius Maximus Cos. 99. 100. 104. 106. 108. 125. 127.
Petronius Turpilianus, Curator aquarum 102.
L. Piso, Curator aquarum 102.
Plancus Cos. 102.
Plautiani horti 5.
M. Plautius Hypsaeus Cos. 8.
C. Plautius Censor, Venox, cui ob inquisitas Appiae venas hoc cognomen inditum. Abdicat Censura 5.
Pompeius Longus Cos. 102.
Pompeius Silvanus, Curator aquarum 102.
Porcius Cato, Curator aquarum 102.
Postumius Sulpicius Praetorius, Curatori aquarum adiutor datus 99.
Praefecti frumento dando 100.
Praenestina via 5 et saep.
Praetor, qui inter cives et peregrinos ius dicit 129.
Praetores aerarii 100.
Principes civitatis viri 1.
Procurator aquarum primus a Ti. Claudio admotus esse videtur 105. signat calices 112.
Publicius clivus 5. 22.

Q.

Quaestores interdum opera probabant 96.
Quinaria fistula, unde dicta 25. Quinaria, qui modulus et certissimus et maxime receptus est 26. 31.

R.

Ravilla, cognomen 8.
Redemptores aquae ductuum 96.
Roma, urbs aeterna, cuius infamis apud veteres aer; sub Nerva purior spiritus restitutus, et causae gravioris coeli remotae 88.
Rostra aedis Divi Julii 129.

S.

Sabatinus lacus 71.
Salientes publici, de quibus S. C. 104.
Salinae, ad portam Trigeminam 5.
Samnitici belli initium 5.
Senatus consulta 100. 104. 106. 108. 125. 127.

C. Sentius Cos. 10.
Septa 22.
Sergia tribus 129.
Cn. Servilius Caepio Censor Tepulam perducendam curat 8.
Servius Cornelius Cethegus Cos. 102.
Sibyllini libri inspiciuntur 7.
Silius Cos. 102.
Spes Vetus 5. 10. 20. 21. 65.
Sublacensis via a Nerone strata 7. 14. 15. 93.
Subruinum 15. lacus purissimus 90. limpidissimus 93.
Suetonius Paulinus Cos. 102.
Sulla Cos. 13.
Ser. Sulpicius Galba Cos. 7.

T.

Tarius Rufus, Curator aquarum 102.
C. Telesinus Cos. 102.
Tepula aqua perducitur a Servilio et Cassio Censoribus. Ubi concipiatur 8. Eius rivus ab Agrippa intercipitur; sed novae aquae Juliae manet Tepulae appellatio 9. 68. Rivo Juliae accedit; mox proprio canali et nomine venit 19. Julia, Marcia et Tepula in eosdem arcus recipiuntur 19. Accipit aquam ex Marcia 67. 68. ex Anione Novo 68. ex Julia 69. Modus quinariarum, ei in commentariis Principum adscriptus et a Frontino inventus; item erogatio 68. Erogatio extra urbem, per urbis regionis, etc. 82.
Tiburtes 6. 66.
Titianus Cos. 13.
Titus III. Cos. 102.
Torquatiani horti 5.
Treba Augusta 93.
Trigemina porta 5 et saep.
Tusculanus ager 8.

U.

Uncia, quid sid 24. Unciae diameter et capacitas 26.

V.

Valeria via 7.
M. Valerius Maximus Cos. 5.
Valerius Massalinus Cos. 102.
Varro: Sex. L. F. Varro pro tribu 129.
Venox. v. Plautius.
C. Veranius Cos. 102.
Verginius Rufus Cos. 102. III. Cos. 102.
Vespasianus III. Cos. 102. V. Cos. 102.
Viminalis porta 19.
Virgo aqua, ab Agrippa Romam perducta. Unde nomen. Ubi concipiatur. Longitudo 10. Ex plu-
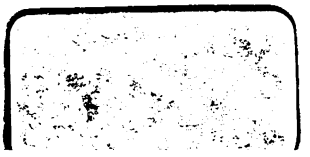
ribus acquisitionibus constat 70. Non habet piscinam. Arcus Virginis 22. Modus quinariarum, in commentariis Principum ei adscriptus et a Frontino inventus; item erogatio 70. Erogatio extra urbem, per urbis regiones, etc. 84.
L. Visellius Varro Cos. 102.
L. Vitellius Cos. 102.
Vitruvius architectus 25.
L. Volcatius Cos. 9.